

788.

Bódiné Beliznai Kinga

A bíbor méltóság, a sárga árulás

Szimbólumok és rituálék
a jogtörténetben

BALASSI KIADÓ

Bódiné Beliznai Kinga

A bíbor méltóság,
a sárga árulás

Bódiné Beliznai Kinga

A bíbor méltóság, a sárga árulás

Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

A könyv megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

A borító első oldalán
Würzburgi tartományi bíróság, 1520

A borító hátoldalán
Házasságtörők büntetése (*Zwickauer Stadtrechtsbuch*, 1348)

© Bódiné Beliznai Kinga, 2014

ISBN 978-963-506-934-7

Felelős kiadó a Balassi Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Hradeczky Móni
A kötetet tervezte Szák András
A nyomdai munkálatokat a Séd Nyomda Kft. végezte
Ügyvezető igazgató Katona Szilvia
www.sednyomda.hu

TARTALOM

SZIMBÓLUMOK ÉS RITUÁLÉK	11
(Jogi) szimbólumok	11
(Jogi) rituálék	15
A SZÍNEK ÉS JELENTÉSÜK A JOGTÖRTÉNETBEN ..	21
Fehér	21
Fekete	23
Bíbor	24
Vörös	25
Sárga	27
Zöld	28
Kék	29
Barna	30
Arany és ezüst	31
ÁLLATOK ÉS SZIMBÓLUMOK	35
Az állatok és az emberi kultúra	35
Az állatok büntetőjogi felelősségre vonása	36
Állatok a büntetés-végrehajtásban	39
Címerállatok	40
Oroszlán	40
Medve	41
Ló	41
Szarvas	42
Sas	42
Daru	44
Kakas	45

Griff	48
Egyszarvú	49
Sárkány	49
Egyéb állatok	49
Macska	49
Kutya	50
Farkas	51
Elefánt	54
Kecske	55
Kos (bárány)	56
Nyúl	56
Hermelin	57
Kígyó	58
Béka	58
Holló	59
Szarka	60
 RUHÁZAT ÉS JELKÉPEK	65
Az öltözködésre vonatkozó szabályok – általában	65
Ruhaviseleti előírások	66
Megkülönböztető öltözékek	74
Megszégyenítő öltözékek	76
A köpeny (palást, talár)	76
A kalap (süveg)	79
A fátyol	80
A kesztyű	81
Az öv	82
A ruhaszegély	83
Az öltözékekhez való hozzájutás	83
Vásárlással	83
Örökségként	84
Hozományként	85
Ajándékként	86
Fizetségként	86
Szankcióként	87

HATALMI FELSÉGJELVÉNYEK	92
A királyi hatalom eredete a középkori Európában	92
A koronázási szertartás	93
A felkenés	93
A királykoronázás	95
A királyné koronázása	98
Az erdélyi fejedelem megválasztása és beiktatása	100
A koronázási jelvények	103
A palást	103
Az országalma	104
A kereszt	105
A jogar	105
A korona	106
A kard	109
A királyi lándzsa	110
A koronázási lakoma	111
A koronázási szertartáshoz kapcsolódó egyéb szokások ...	114
Trón, trónra ültetés	115
Pajzsra emelés	117
A főhatalom megszerzésével és gyakorlásával	
összefüggő szokások	120
A selyemzsinór	120
Állatok a főhatalommal és a hatalomgyakorlással	
kapcsolatos szimbolikában	121
ÍTÉLKEZÉSI SZIMBÓLUMOK	129
A bírói jelképek	129
A bírói pálca	130
A kard	131
A bárd és a vesszőnyaláb	132
Az Igazság nőalakja	133
A mérleg	135
A városi bírák megválasztása	137
A bírósági tárgyalások ideje és helye	142
Ülésrend a bírósági tárgyaláson	145

A bíró hivatali öltözéke	147
A bírói talár megjelenése Magyarországon	149

SZIMBÓLUMOK ÉS RITUÁLÉK

A MAGÁNJOGBAN	163
Jelképek és szertartások a kötelmi jogban	163
A szerződéskötéshez kapcsolódó szertartások	163
A szerződés létrejöttét megerősítő növényi szimbólumok	165
A szerződés létrejöttét megerősítő hatalmi felségjelvények	166
A birtokba való beiktatás jelképei és szertartásai	166
A hűbértokba történő bevezetés, az investitúra szertartása	169
Perorvoslat és jelkép: a visszaűzés	170
A birtokból való kizárás rituáléja (de chrene cruda)	172
A tulajdonát ruházás jelképei és szertartásai	173
Áldomásívás adásvételkor	174
Áldomásívás egyéb alkalmakkor	176
Egyéb szimbólum	177
A meggömbített dénár adóssági perben	177
Jelképek és szertartások a családjogban	178
Az atyai hatalom jelképei	178
Az újszülött befogadása a családba	178
Örökbefogadás	179
Családi, rokoni kötelék felbontása	180
Házasságkötés és jelképek	181
Házasság a középkori ábrázolásokon	181
A házasságkötés formái a régi magyar jogban	182
Nőrablás	182
Nővétel	184
A párválasztástól az eljegyzésig	187
Párválasztás	187
Háztűznézés, kisasszonylátás	191

Megkérés, kézfogó és gyűrűváltás	192
Az eljegyzés	196
A lakodalomhoz fűződő szokások	200
Előzetes esküvés	203
Perzselés	203
Csiga(víg)taposás (csigacsinálás, csigapergető)	203
Kakasnyakvágás	203
„Hétlófa”	205
Leánykapás (menyasszonyfektetés)	205
„Akasztás”	206
A házassággal kapcsolatos szokások	206
Macskazene	206
Csúfolás	207
Tuskóhúzás	207
Babfazékdobás (bakfazékdobás, ciberefazék-hordás)	208
Teknőhúzás	208
Fenyőlakodalom	208
A menyegzői hagyományok továbbélése	209
Jelképek és szertartások az öröklési jogban	209

A KÖZÉPKORI PERES ELJÁRÁS RITUÁLÉI:

ISTENÍTÉLET ÉS KÍNVALLATÁS	219
Az istenítélet és formái	219
A próba	219
A perdöntő bajvívás	225
Az eskü	230
A kínvallatás	237

BÜNTETÉSEK ÉS RITUÁLÉK	246
Megszégyenítő büntetések	246
Kaloda	246
Pellengér	248

Szégyenpolc, szégyenpad	250
Szégyenketrec	251
Szégyen- vagy gúnyirat	251
Kényszerű séta vagy meghurcolás	251
„Világítás”	252
Eklézsiakövetés	253
Önmeghazudtolás	254
Szalmakoszorúval koszorúzás	255
Haj lenyírása	257
Pacalvetés	257
Bélyegégetés	258
Halálbüntetés	259
Lefejezés	260
Akasztás	265
Karóba húzás	267
Kővel agyonverés, megkövezés	268
Kérékbtörés	269
Tűzhalál	270
Vízbe fojtás	272
Elevenen eltemetés	273
Felnégyelés	274
 ÖSSZEGZÉS	 280
 RÖVIDÍTÉSEK	 283
 KÉPEK ÉS FORRÁSAIK	 291
 FELHASZNÁLT IRODALOM	 297
Források	297
Monográfiák	299
Egyéb önálló művek	304
Gyűjteményes kötetek	306
Tanulmányok, közlemények	308

SZIMBÓLUMOK ÉS RITUÁLÉK

(Jogi) szimbólumok

Sokszor a legegyszerűbbnek tűnő kérdésre adott válasz a legbonyolultabb. Mi a szimbólum? A magyar nyelvhasználatban a szimbólum szó két jelentése érvényesül. Az első és leggyakrabban használt jelentésében olyan jelkép, amely valamely érzelem, hangulat, világkép, életérzés kifejezésére, a második, ritkábban használt értelemben pedig olyan egyezményes jel, amely információ közlésére szolgál.¹ Bármilyen megjelenhet szimbólumként, de jelentésköre csak tágabb kapcsolatrendszerben, az adott kulturális közegben értelmezhető teljes mértékben. Jelképeket, szimbólumokat az ember évezredek óta használ hovatartozása jelzésére, igazolására (például arc- és testfestés, öltözék, testrészek átfúrása). Az egyes nemzetek jelképei a lobogók, de lehetnek totemszerűek is, mint például Kanada juharlevele, Anglia rózsája, vagy éppen a gall kakas. A szimbólumok kialakulásának hosszú története van; az idők folyamán változnak, módosulnak, igazodnak az adott kor igényeihez, szokásaihoz.

A szimbólum szó arra az ógörög szokásra vezethető vissza, miszerint egy társaság tagjai, mielőtt szétszóródtak volna, összehívték egy tányért, amelyből mindenki kapott egy-egy cserépdarabot. Amikor újra találkoztak, a darabkákból összerakták a tányért, így módon igazolva összetartozásukat. A görög *szümballein* ('hozzáad', 'összetesz') igéből képzett *szümbalon* ('megismerési jel') főnévből alakult ki a latin *ymbolum* szó.

Ez az eljárás még a IV. században is szokásban volt. Ismertetőjelül pénzérmét, csontot, agyagtáblát vagy botot adtak át a felek egymásnak. Platón a *Lakomában* egy mítoszról beszél, amely szerint Zeusz büntetésből kettévágta az embereket, és testüket soha többé nem illesztette össze. Attól az időtől kezdve mindenki egy-egy ember *szümbalonja*: az általa keresett egész hiányzó fele.²

Hérodotosznál a becsületességéért és igazságosságáért tisztelt spártai Glaukoszról olvashatunk, akinél egy milétoszi férfi letétbe

helyezte vagyona felét, és az üzleti kapcsolat szimbólumaként egy ismertetőjelet adott át neki azzal, hogy „a pénzt csak annak add oda, aki ezzel a jellel jön tehozzád”. Glaukosz átvette a pénzösszeget. Idővel felkeresték a milétoszi férfi fiai, és az ismertetőjelet felmutatva kérték tőle a letétbe átvett pénzt. Glaukosz azonban elutasította őket, mondván, nem emlékszik semmire, és a döntéshozatalt négy hónapra elhalasztotta. Eközben Delphoiba utazott, hogy jóslatot kérjen, megszerezheti-e magának esküvel a szóban forgó pénzösszeget. A jóslat a nyilvánvalóan hamis eskütevőt egész családjának és nemzetségének pusztulásával fenyegette meg. A következményektől félve Glaukosz kiadta az örökösöknek a pénzüket.³ Ebből a történetből látható, hogy a *szümbalon* önmagában nem garantálta a szerződés betartását, csak eszköz volt, hogy a felek felismerjék egymást.

A „Mi a szimbólum?” kérdés megválaszolása számos aspektusból, szemléletből, felfogásból kiindulva közelíthető meg. Gyakran találkozunk a szimbólumok „titkos” vagy „misztikus” világa megjelölésekkel, amelyek azt sugallják, hogy a jelképeket, mint valami rejtvényt, meg kell fejteni, és meg kell tanulni a jelentésüket. A szimbólumok és jelképek egy része ezzel szemben olyan természetes módon hordozza jelentését, hogy szinte nem is igényel külön magyarázatot: a vörös szín hallatán például mindannyiunknak a szerelem, a szeretet jut eszébe, a kutyahez pedig többek között a hűséget társítjuk. Bármely szimbólumot vizsgáljuk, „kép” és „jelentés” logikai kapcsolatát fedezhetjük fel.

Az ember a maga alkotta szimbólumokban fogalmazza meg a világhoz és a másik emberhez fűződő viszonyát. A szimbólumok teremtik meg annak a lehetőségét, hogy megfogalmazódjon a személyiség és a tőle elválasztott világ.⁴ Ernst Cassirer szerint az ember lényege a szimbólum, amelynek segítségével megismeri a világot, és kifejezi a maga világát: a teret és az időt, a mítoszt és a vallást, a művészetet, a történelmet és a tudományt.⁵ A *szimbolikus forma fogalma a szellemtudományok felépítésében* című munkájában úgy fogalmaz, hogy „tudatunk nem elégszik meg a különböző benyomások befogadásával, hanem minden benyomást a kifejezés tevékenységével kapcsol össze és hat át. A magunk teremtette jelek és képek világa kerül szembe azzal, amit a dolgok objektív valóságának nevezünk”. Ez magyarázza a szimbólumok

alapvetően emberközpontú jellegét. Az egyes dolgokhoz, színekhez, állatokhoz vagy növényekhez kapcsolódó jelentéstartalom mögött szintén ott az ember elsődleges, szubjektív értékítélete, amely kultúránként lehet nagyon hasonló, de mutathat változatos eltéréseket is.⁶

Goethe a rész és az egész viszonyából kiindulva adta meg a szimbólum pontos meghatározását. Talán ő az első, aki nem szinonimaként, hanem bizonyos szempontból dichotómiaként beszél szimbólum és allegória fogalmáról. Vannak „szerencsés” tárgyak, kiemelkedő esetek, „amelyek sok egyéb eset reprezentánsaként jelentkeznek, bizonyos teljességet öltenek fel, bizonyos sorrendre tartanak igényt, lelkemben valami hasonlót és idegent idéznek fel, s mind kívülről, mind belülről bizonyos egységet és egyetemességet igényelnek”. 1832-ben ismét foglalkozott az elhatárolás kérdésével: „Az allegória a jelenséget fogalommá, a fogalmat képpé változtatja, de úgy, hogy a képben a fogalom körülhatároltan és hiánytalanul maradjon meg, és ily mód kimondható is legyen a kép által. A szimbolika a jelenséget eszmévé, az eszmét képpé változtatja, méghozzá úgy, hogy az eszme a képben mindig végtelenül hatékony és elérhetetlen marad, valamint ha minden nyelven kimondják is, kimondhatatlan.”⁷

Az első szimbólumok főként természeti jelenségekhez kapcsolódtak. A Nap a legfőbb férfiúi erőt, a Hold a nőt testesíti meg, míg a villámlást és a mennydörgést az égi lények, az istenek haragiának vélték.⁸ Természetfeletti erővel ruházta fel az ember a körülötte élő állatokat, a növényeket, a hegyeket és a folyókat is. Az egyik ilyen jellegzetes szimbólum az *Éleffa* – világtengely –, amelyről úgy tartották, hogy gyökerei az alvilágban vannak, lombja a földön terebélyesedik, csúcsa pedig felnyúlik a mennybe, ily módon kapcsolva össze a három világot.

A különböző világnézetek kialakulásával új szimbólumrendszerek születtek. Erre utal egyebek közt az óegyiptomi hitvilág, valamint az ókori görögök és rómaiak számos istensége. A vallás és a mitológia jelképei mellett megjelentek az ezoterikus rendszerek, a szabadkőműves tanok, valamint a számmisztika, amelyek saját szimbólumvilágot hoztak létre.

A középkori ember számára a szimbólumok főként képszerű közlésként voltak befogadhatóak, érthetőek és hatásosak: első-

sorban monumentális képek, festmények, szobrok, építmények alakjában.⁹ Így a heraldika (címertan) művészete is kialakította a maga bonyolult jelképrendszerét, amelynek segítségével jellemezték egy területet (várost, országot) vagy egy egyént, akinek egyben a családban vagy valamely hierarchiában elfoglalt helyét is jelölték. Hogy valamely jelkép címernek legyen tekinthető, szükséges, hogy „az pajzsba¹⁰ legyen foglalva, meghatározott színekben tartva, meghatározott formában mint állandó jelvény átörököltető és a régi szokásjog vagy fejedelmi adomány alapján elismert legyen”.¹¹ Az uralkodó által adományozott címerről szóló címeres leveleket kezdetben pergamenre állították ki, majd könyv alakú hárfafüzetet használtak. Az egyes országok és korok kancelláriai gyakorlatának megfelelően az oklevélben a címert rendszerint lefestették, valamint maga a szöveg is tartalmazta a címer leírását.

A jogi irodalomban a szimbólum gondolati absztrakciót szemléltet.¹² A longobárdoknál szokásos tulajdonátruházásnál az ingatlan tulajdonosa egy földgöröngyöt, egy szalmaszálat, illetve ingatlana minden gyümölcstermő fájának egy-egy ágát, valamint egy kesztyűt és a kést, amellyel az ágakat lemetszette, a vevő ölébe dobta. A földgöröngy, a szalmaszál és az ágak – Ostwaldt véleménye szerint – nem jogi szimbólumok, pusztán jelek. A jelek szimbolikus tartalmat hordoznak, amennyiben nemcsak az intézményre utalnak, hanem annak elvontabb tartalmára, jogi alapjára, eredetére.¹³ Nem jogi gondolattartalmat fejeznek ki, hanem az átruházandó ingatlant testesítik meg. A kesztyű viszont jogi szimbólum. Eldobásával ugyanis az elidegenítés szemléletes módon is kifejezésre jutott: a kesztyű a dolgok feletti hatalmat („*gewere*”) testesítette meg. A hatalom e jelvényének elhajítása fejezte ki a tulajdonjoggal összekapcsolódott hatalmi jogok átadását.¹⁴

A jogi szimbólum fogalma olyan tárgyakra is vonatkozhat, amelyek „fennálló jogokat juttatnak érzékelhető módon kifejezésre, anélkül, hogy változnának”¹⁵ (például Roland-szobrok).

A jogi és a néprajzi vonatkozások szoros összefüggését figyelhetjük meg a szimbólumokban. Középkori városaink bővelkednek olyan emlékekben, jelképekben, amelyek az idők folyamán bizonyos jogok szimbólumaivá fejlődtek. Sopronban és Pozsonyban a bortermelő kimérési jogot élvezett, és e jog gyakorlását a háza elé

kifüggesztett forgácsköteggel jelezte. E szimbólum egyfelől utalt magára a kimérési jogra, másfelől a bor minőségére is, hiszen a pozsonyi városi jogkönyv szerint a kétéves bort egy, a forgácskötegre helyezett szalmacsomócska, az egyévest egy szalmacsomó, míg az újbort egy zöld gally jelképezte.¹⁶

(Jogi) rituálék

A ceremónia, a szertartás az antik időktől része az ember életének, és fontos forrása a régi jog megismerésének. Ma talán elgondolkodunk és elcsodálkozunk azon, eleink miért tulajdonítottak olyan nagy jelentőséget például annak, hogy az uralkodó jelenlétében ki állhat, ki ülhet, ki az, aki támlás, és ki az, aki támla nélküli széken kap helyet. A XVII–XVIII. századi udvaroncok azonban nem a szigorú etikett betartása miatt panaszkodtak. „Már azt sem tudhatjuk pontosan, hogy kik vagyunk!” – rótták fel akkor, ha valaki figyelmen kívül hagyta az udvari rendtartás szabályait.¹⁷

Az egyházi ceremóniákból eredeztethető jogi rituálék – amelyekben a jogi tartalom és a külső megjelenés elválaszthatatlan egységet képez – meghatározó elemei voltak a középkori ember mindennapjainak. Céljuk a jogbiztonság megteremtése volt. Ilyen rituálé például a trónra ültetés és a koronázás, a szerződés kötést megpecsételő kézfogás, hiszen e szimbolikus aktus révén válik ismertté a külső szemlélő számára a felek között létrejött jogi kötelek, de idetartoznak a bírósági eljárás bizonyítási szakaszában alkalmazott próbák, vagy az eskütétel is.¹⁸

Különbséget tesz (jogi) rituálé és szertartás között Lars Ostwaldt. A középkori német jogban alakult ki az a *Szásztükör*ben is megfogalmazott gyakorlat, hogy a bírónak a tárgyalás alatt végig ülnie kell (ami a bírótól elvárható nyugalomra és megfontoltságra utal). Az eljárás megszakításának vagy befejezésének jele volt, ha felállt. A bíró által foganatosított eljárási cselekmények – mondja Ostwaldt – nem attól lesznek jogi rituálévá, hogy a bíró azokat ülve teszi. Ceremoniális formalitásnak tekinti az ülést és a hivatali öltözetek viselését.

A jogi rituálé és a ceremónia közötti eltérés abban áll, hogy míg a rituálé új helyzetet teremt és joghatást vált ki, addig a ceremónia a már fennálló helyzet bemutatására, leírására szorítkozik, jelentősége „a közös értékítéletek megerősítése”. Komplex cselekményeknél ugyanakkor elég nehéz az elhatárolás: az uralkodó beiktatásánál például a felkenés és a koronázás státuszváltozást jelentett, az ünnepélyes koronázás egyben az új uralkodó népének való bemutatását is szolgálta.¹⁹

Szertartási előírásokban bővelkedik az 1356. évi német *Aranybulla*, amely előírta, hogy birodalmi gyűlés, egyéb tanácskozás és étkezés alkalmával a választófejedelmek rangjuk szerint hol foglalhatnak helyet: a császárral vagy római királlyal szemben a trieri érsek ült, jobbján közvetlenül a mainzi vagy a kölni érsek mellett foglalt helyet elsőként a cseh király – mivel ő megkoronázott és felkent uralkodó –, utána következett a rajnai palotagróf; az uralkodótól balra közvetlenül a mainzi vagy kölni érsek mellett kapott helyet a szász herceg, mellette pedig a brandenburi őrgróf.²⁰

A választófejedelmek kitüntetett helyzetét a nyilvánosság felé más szimbolikus cselekmények is közvetítették: „A birodalmi gyűlés alkalmával a császárnak vagy római királynak kézmosó vízzel a brandenburi őrgróf szolgál, az első pohár italt a cseh király nyújtja, ki azonban kiváltságai értelmében ezt nem királyi koronával a fején cselekszi, hacsak erre magától nem hajlandó; a rajnai palotagróf az ételt szolgálja fel, míg Szászország fejedelme a marsalli tisztet tölti be, mint ahogyan ez régtől fogva szokásos.”²¹

Több hónapnyi előkészítő munka előzte meg 1660-ban XIV. Lajos bevonulását („*entrée solennelle*”) Párizsba győzedelmes spanyol hadjárata után. A ceremónia sikere és hatása jó néhány bizottság összehangolt munkáján nyugodott. A bevonulás valamennyi apró mozzanatát többször átvizsgálták és egyeztették, csak az így jóváhagyott elemek lehettek részei az ünnepélyes eseménynek.²²

A magyar országgyűlésen az előkészítő gyűlések feladatához tartozott többek között a megnyitás programjának kidolgozása, valamint az uralkodó fogadásának és ünnepélyes bevonulásának a megszervezése. Az 1741-ben Pozsonyban tartott diétára készülődően az országgyűlés tagjai számára felolvasták a királyi bevonulásról szóló rendelkezést. Az alsó tábla tagjai felháborodásuknak adtak hangot, mivel a „forgatókönyv” az ünnepélyes fogadtatás

1. A német választófejedelmek

után csak a felsőtábla tagjairól szól,²³ „mint kiket kézcsókhoz bocsátanak, nem pedig a rendeket is”.

A főurak méltányosnak találták a panaszt, és az országgyűlés 1741. május 22-én feliratot fogalmazott meg Mária Teréziához: „És bár bizton hiszszük, hogy a megszokott módon, most is részesülnek az összes rendek e királyi kegyben, már Ő Felségének veleszületett kegyelménél fogva is, mégis, hogy a rendek fölemlítésének elhagyásából jövőre nézve azokra semmi kár ne háruljon, különben is Felséged mindjárt szerencsés uralkodása kezdetén is legkegyelmesebben kijelentette, hogy hű karjait és rendjeit jogaikban és kiváltságaikban fenn fogja tartani: tartozó hódolattal könyörgünk, miszerint királyi Felséged a rendelkezés e záradékát minden lehető jövő magyarázat vagy subsumálás elkerülése végett módosíttassa.”

A királynő a szertartási rend megváltoztatására nézve „kegyesen válaszolt”, így valamennyi országgyűlési követ „részesülhetett a kézcsók szerencséjében”.²⁴

2. Mária Terézia koronázási menete (Pozsony, 1741)

Több mint száz év elteltével a Mária Teréziának adott kézcsók ismét napirendre került a magyar országgyűlésben. 1885. május 2-án nyitotta meg kapuit a Városligetben a Budapesti Általános Országos Kiállítás Rudolf trónörökös védnökségével. A hat hónapig tartó, és a külföldi látogatók által is méltán elismert kiállítás bezárására 1885. november 4-én került sor. A zárőnnepségen beszédet mondott Széchenyi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter és maga Rudolf is. A korabeli sajtó tudósításából megtudjuk, hogy a trónörökös szavait követően „Gr. Széchenyi miniszter mély meghatottságát nem képes titkolni, s fölsietve a lépcsőn megcsókolta a trónörökös kezét.”²⁵

A kézcsók nem maradt visszhang nélkül. 1885. november 25-én Olay Szilárd képviselő interpellációt intézett Széchenyi miniszterhez: „igaz-e, hogy az országos kiállítás zárőnnepélyén [...] ő fenségének Rezső trónörökösnek ünnepélyesen kezet csókolt? s ha igaz, kérdem továbbá, mint magán ember csókolt-e kezet, vagy mint Magyarország felelős ministere?”²⁶ Az interpellációra az országgyűlés 1886. január 23-i ülésén válaszolt Széchenyi Pál. Rövid válaszában mindössze annyit mondott: „igenis megtettem!”

Bár a képviselőház többsége végül a választ elfogadta, Olay Szilárd nem vette azt tudomásul. Mint mondta, „ezen kézcsók, illetőleg a ministeri hódolatnak ilyenén kifejezése felett egész Európa nevetett és mulatott”. Véleménye szerint Széchenyi mint magánember elérzékenyülhetett volna, ám mint az ország minisztere „hivatalos functionjának közepette köteles lett volna méltóságát megőrizni és arról meg nem feledkezni”. Utalt arra is, hogy „őseink Mária Terézia koronáztatása alkalmával kezét csókoltak a királynénak, mert nemcsak uralkodó volt, hanem fenséges nő és szép asszony és mert elhagyatva, megtámadtatva volt. Ez a hódolás nem a meghunyászkodásnak, hanem inkább a hű ragaszkodásnak volt jelképe”.²⁷

A képviselőház 1888. június 15-i ülésén még mindig felemlgette Széchenyi Pál kézcsókját. Polónyi Géza felszólalásában olvashatjuk, hogy „azt mondják, tény, hogy mióta ezen kézcsók elhangzott, azóta ő Fensége a trónörökös, valahányszor magyar miniszterrel találkozik, mindig hátra szokta tenni a kezét”.²⁸

Jegyzetek

1 RUZSA Imre, *Egzakkt szimbólumok*, in „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 224.

2 SPINETO 2003, 7.

3 HÉRODOTOSZ 1989, 432–433.

4 KARÁCSONY András, *A szimbólum mint tudásszociológiai probléma*, in „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 179.

5 VOIGT Vilmos, *Bevezetés Ernst Cassirer szimbólumhasználatába*, in „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 249.

6 *Szimbólumtár* 1997, 8.

7 Uo. 16.

8 A Vas megyei Acsádon úgy tartották, hogy villámláskor Isten a jobb szemét hunyorítja, ha pedig dörög, akkor hordókat gurigatnak odafenn.

Davorka RELKOVIĆ, Acsádi (Vas m.) néphit és szokások, *Ethnographia*, 1930, 1. szám, 51.

9 BAK 1995, 362.

10 A pajzs alakja kezdetben a lovagok által használt háromszög alakú csatapajzsnek felelt meg; ezen volt található a címerkép.

11 ÁLDÁSY Antal, *Címertan*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2004, 17.

12 OSTWALDT 2011, 115.

13 BAK 1995, 364.

14 OSTWALDT 2011, 116.

15 Uo. 117.

16 BRUCKNER 1926, 10–11.

17 HAHNER 2011, 117.

18 HRG 1990, 337–338.

19 OSTWALDT 2011, 113, 118.

20 ALTHOFF 2003, 178–179.

21 *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 1999, 548.

22 ALTHOFF 2003, 27.

23 EÖTVÖS Károly, *Kézcsók az alkotmányban*, válogatta és az előszót írta SZÁVAI Géza, Budapest, Pont Kiadó, 2009, 28–29.

24 MARZALI Henrik, *Mária Terézia 1717–1780*, in *Magyar Történelmi Életrajzok*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1891, 61.

25 A kiállítás bezárása, *Vasárnapi Újság*, 1885. november 8., 32. évf., 45. szám, 728.

26 *Képviselőházi napló*, 1884, VII. kötet (1885. szeptember 26.–1886. január 16.), Ülésnapok 1884–140, 81.

27 *Képviselőházi napló*, 1884, VIII. kötet (1886. január 18.–február 5.), Ülésnapok 1884–167, 157–158.

28 *Képviselőházi napló*, 1887, V. kötet (1888. május 8.–június 21.), Ülésnapok 1887–119, 321.

A SZÍNEK ÉS JELENTÉSÜK A JOGTÖRTÉNETBEN

A hétköznapi élet minden területén előforduló színek jelentését a különböző kultúrák és vallások más-más magyarázattal ruházzák fel. A színek szimbolizálják az életben rejlő kreativitást, ugyanakkor egyes vidékeken a halált fehérnek, máshol feketének látják, mivel mindkettő az észlelhető színek hiányának számít.¹ Az egyes színekhez fűződő hiedelmeket és jelentéstartalmakat leggyakrabban a természet színeivel kapcsoljuk össze. A kínai Han-dinasztia (Kr. e. 206–Kr. u. 200) uralkodói rituális köntösük színét például aszerint választották, hogy a természet mely eleméhez imádkoztak. Fehéret viseltek, amikor a Holdhoz, vöröset, amikor a Naphoz fohászkodtak.² Kínában a rózsaszínt a közelgő siker jelének tartják, mivel napfelkeltekor rózsaszín az égbolt.

Fehér

A fehér a tisztaságot, a szüzességet, a tökéletességet és a transzcendenst jelképezi, bár utal a halál kapujára is. Keleten a gyász, valamint az isteni fény színe. Az antik időkben a férfiak fehér tógája a biztonság, a felelősségtudat, a hatalom és a felszentelés szimbóluma volt. A fehér szín jelképezi az ártatlanságot is. Athénban az Areioszpagosz bírái fehér kövekkel szavaztak a vádlott felmentése mellett.³ Középkori ábrázolásokon a szabadság jelenik meg fehérbe öltözött nőalakként, aki jobb kezében jogart, bal kezében süveget tart. Lábánál macska fekszik.⁴

A magyar szokásokban a fehér szín szintén az ártatlanságot, a megtisztulást jelzi. Szokás volt eljegyzéskor fehér lovat ajándékozni a vőlegénynek. Olyan színnek tartották, amely alkalmas az ártó erők távol tartására, így válhatott a fehér a gyász színévé (Ormánság, Sárrét).⁵ Az ormánságiak fehér gyászruhája ünneplő öltözküdtől

csak abban különbözött, hogy a „patyolatfehér” helyett fehérítetlen, úgynevezett füstös házi vásznat viseltek.⁶ Sopronban a halottas szoba tükrét, ha már bekövetkezett a halál, fehér kendővel takarták le.⁷ A fiatal leányok, illetve a gyermekek fehér temetési ruhája nemcsak gyászjegy, hanem a fiatalság, ártatlanság jelképe is, tehát egyszerre kor- és állapotjelző.⁸ A fehér ruhában gyászolás szokás volt más európai országokban is. A megözvegyült francia királynék egészen a francia forradalomig fehérbe öltöztek („fehér királyné”). Nápolyban pedig még a XIX. század közepén is tetőtől talpig fehér lepelbe burkolt személyek követték a halottat a gyászmenetben.⁹

A fehér az előkelők színe volt. Csak a fejedelem – akit a Nap leszármazottjának tekintettek – járhatott fehér lovon, csak ő lakhatott fehér sátorban, és ő viselhetett fehér süveget.¹⁰ Ferenc József 1867. évi koronázása alkalmával a *Vasárnapi Újság* ekként írta le a koronázási lovat: „pompás hófehér mén, mely gyönyörűen hajlott nyakkal, fényes fehér, majdnem a földet érintő farkát szépen hordva, és selyem lágyságu sörénye a szélben lengedezve, kecses és büszke léptekkel halad; a nyeregszerszám aranytól ragyog, a kantár arany gombokkal és gyűrűkkel elhalmozva, melyeken Magyarország czimere diszlik. A nyeregtakaró, melynek végei egész a ló térdéig aláérnek, dúsan aranyozott zöld bársonyból készült: ennek mintkét szögében nagy, aranynyal és színekkel hímzett magyar czimer van, és az egész szegélyzeten aranyhímzésű levelek közt kisebb magyar czimerek vannak behimezve.”¹¹

A fehér szín kapcsolódik az igazsághoz. A bűnvádi eljárásban az ártatlanságot jelképezi. Athénban az Areioszpagosz bírái a perbeszédek végeztével még naplemente előtt ítéletet hoztak. Először a bűnösség, majd a büntetés kérdésében szavaztak. A bűnösségről való szavazás fehér és fekete babszemekkel történt: a babszemeket az oltárra helyezték, és onnan három ujjal vettek ki egyet-egyet. A babszemeket két urnába dobták, az ítélet kihirdetésére az urnák felnyitása után kerülhetett sor. Ha a fehérekből volt több, illetve a fehér és a fekete babszemek száma megegyezett, a vádlottat felmentették, ha a feketék voltak túlsúlyban, a vádlottat bűnösnek mondták ki, és szavaztak a rá váró büntetésről.¹² A fehér szín tovább élt a középkori igazságszolgáltatásban is: a Keleti Frank Királyságban fehér ökröket fogtak be a poroszlók kocsija elé, és a bíróságra a panaszos fél, illetve a perdöntő bajvívásra a városi béke megszegője fehér lovon érkezett.¹³

Fekete

A fekete az ősi sötétség, a káosz, az éjszaka, a titokzatos mélység szimbóluma. Jelképe a halálnak, a lemondásnak, a gyásznak, a bűnnek, a pokolnak és a bűnhődésnek. A hinduknál az időt jeleníti meg, és Kálit, a pusztító istennőt. Egyiptomban az örök megmaradás és az újjászületés szimbóluma.¹⁴ A zsidó hagyományban a királyság jelképe. A fekete szín a világtól, az élettől való elfordulást, az alázatot is kifejezi, ezért választották ruházatuk színéül a papok és a bencés rendi szerzetesek.

Fekete színű állatokban (például kecskebak, kutya, macska) öltött testet a sátán. A boszorkányokhoz szintén fekete állatokat társítottak, legfőbb segítőtársuknak a fekete macskát tartották.¹⁵

A bírói viselet színeként a XVI. századtól jelent meg a fekete, valószínűleg a spanyol udvari viselet és udvari szertartási rend színet kezdték alkalmazni.¹⁶

A fekete szín megtestesíti a komolyságot is. Amikor a XVI. században a velenceiek léhaság hírébe keveredtek, törvényt hoztak, hogy az összes gondolat feketére kell festeni, annak jeléül, hogy „vége a mulatságnak”.¹⁷

A magyar szokásokban a megrontó tekintet figyelmét elterelő, szennyesen viselt ruhából alakulhatott ki a fekete gyász szokása.¹⁸ Vannak vidékek, ahol a leányok ünnepi öltözete is fekete. Megkülönböztetésül az egyéb ünnepi alkalmaktól, ha temetésre mentek, fekete lüszterkötényt kötöttek a ruhájuk elé. Pentelén, ha a leány olyan legényhez ment férjhez, akihez a szülők nem akarták hozzáadni, büntetésül ebben a ruhában és kötényben – amelyben már több halottat is kikísért a temetőbe – kellett esküdnie. Pedig a hiedelem szerint szerencsétlenséget jelentett, ha valaki gyászruhában jelent meg a menyegzőn.¹⁹ A kalotaszegi Magyarvalkón az esküvőre készülő menyasszony először „gyászos”, fekete pamuttal varrt vállfős inget vett fel, a nyakába pedig vastag, piros gránát gyöngysor alá „gyászos” pántlikát kötött, mert „leányságát gyászolja”.²⁰

Bíbor

A méltóságot, tisztességet és ítélkezést megtestesítő, az isteni és királyi jelleget kifejező bíbor az antik időkben a legelőkelőbb színnek számított, amit valószínűleg annak köszönhetett, hogy előállítása fáradságos és hosszadalmas munkát igényelt,²¹ ezért meglehetősen drága volt. (Aurelianus császár idejében 1 kg bíborral festett kelme átszámítva körülbelül 1530 euróba került.) A föníciaiak használták először, de a perzsák és a zsidók is nagyon kedvelték a bíbort. A festék római, majd bizánci használata folytán vált igazán híressé.

Hérodotosznál olvashatunk Kambüszész perzsa királyról, aki a Kr. e. VI. században kémeket küldött Etiópiába, amelyet meg akart támadni. Ajándékol bíborruhát, arany nyakláncot, karperecet, alabástromolajat és egy hordó pálmabort küldött velük. Az ikthüophagosz küldöttek ugyan arról szóltak, hogy a perzsa uralkodó szövetségest és „vendégbarátot” keres, az etióp király azonban átlátott rajtuk, és elutasította a kémeket. Gyanakvóan méregette az ajándékokat is, különösen a bíborköntöst. Kérdésére a küldöttek a valóságnak megfelelően elmondták, hogyan készül a bíbor, és hogyan festenek vele. A király kijelentette, hogy „ilyen csalfa szívű emberekhez valóban ilyen csalfa ruha illik”.²²

A Rómában kialakult szokás szerint a bíborviselet az előkelők származására utalt. Eleinte kitüntető jel volt a tunika szegélyén futó két bíbor csík, amely később általánossá vált a patríciusok körében. A köztársaság korában bíborszövetből készült, aranyszálakkal hímzett tógát (*toga picta, palmata*) viseltek a diadalmenetet tartó hadvezérek, illetve az ünnepi játékok vezetői.²³ A teljes bíboröltözet a caesar kiváltsága volt.²⁴ Kr. e. 49-ben Kleopátra vacsorát rendezett a Pompeius elleni döntő csatát nyert Julius Caesar tiszteletére. Nemcsak az egyiptomi királynő gályavitorlái voltak bíborszínűek, hanem az egész palota bíbor porfírkővel volt kikövezve, ahogy a bizánci császárok palotái is később. Kleopátra hálófülkéiben a heverőket fénylő „tyrosi (bíbor) festékben” ázott huzat borította. Julius Caesar számára újdonság volt az ilyesfajta keleti tobzódás, és Rómába való visszatérte után új divatot honosított meg: a teljesen bíborszín, tengeri csigával megfestett földig érő tógát.²⁵

A bizánci császárok öltözkédének színe is a bíbor lett, amelyet VII. Konstantin a X. században annyira kedvelt, hogy a „Bíborbanszületett” (Porphyrogenitus) melléknevet kapta. A császár és a konstantinápolyi pátriárka alkalmanként szintén ezt a színt használta aláírásához. A kiskorú császár gyámja azonban csak zöld színű tintával írhatott alá. A bíbor a középkorban is a királyi viselet színe maradt. Bíborszínű öltözetet továbbra is csak az uralkodók és a jeles és „nagy” emberek viselhettek, akik „pompában és kincsekben bővelkedtek”.

Angliában a fekete mellett a bíbor is gyászsín volt. 1660-ban Samuel Pepys²⁶ II. Károlyról feljegyezte naplójában: „Elmentem a White Hall kertjébe, ahol láttam a Királyt bíbor gyászban fivére miatt.” 1952-ben, VI. György halálakor, Londonban a West End-i rőfösök fekete és mályvaszín bricseszeket árultak. A brit társasági meghívók öltözködési előírásaikba félgyászhoz a bíbort is beiktatták.²⁷

Vörös

A vörös szín az életerőt, az ereken keringő vért jelképezi, illetve a férfiaságot és az aktivitást szimbolizálja. Az antik időktől fogva kifejezi a szeretetet, a szerelmet és a szenvedélyt, így Rómában a menyasszony tűzpiros fátylat viselt.

A vörös a háború istenének, Marsnak és a rómaiak főistenének, Jupiternek a színe. A rómaiak cinóberrel festették be győztes gladiátoraikat, és ünnepek idején így tettek isten- és császárszobraikkal is. A vörös mágikus erejében bíztak a germánok: amikor csatába indultak, áldozati vérbe mártott, vörös zászlót tűztek lándzsájukra. Allegorikus ábrázolásokon a háborút páncélba öltözött nőként jelenítették meg, fején sisakkal, kezében karddal, haja zilált és véres volt, páncélja alatt vörös ruhát viselt, így fejezték ki dühét és indulatát.²⁸

Az Újszövetségben a vörös a bűn, az engesztelés, a vezeklés és az áldozat szimbólumaként jelenik meg. Ez lehet az eredete annak a régi római szokásnak, amely szerint a máglyára tett holttesteket vörös kendőbe burkolták. A görögök halottaikra vörös leplet borítottak, akiket így jelképesen áldozattá avattak, hogy kibékülve az alvilágiakkal, lejuthassanak birodalmukba. Firenzében a halotti lep-

lek még az 1400-as években is vörös színűek voltak.²⁹ A francia királyok 1574-ig vörösben gyásztak. Bethlen Gábor végrendeletében meghagyta, hogy vörös legyen a gyászszín.³⁰

A vörös a halál mellett az életet is jelenti számos kultúrában, így például Angliában. Amikor 1587-ben Stuart Máriát kivégezték, utolsó viseletének fekete-vörös ruhát választott. A fekete a halált szimbolizálta, a vörös pedig bátorságát, amellyel végzetét fogadta.³¹ A joggal és az igazságszolgáltatással is szoros kapcsolatban állt a vörös szín a középkorban. Gyakran Vörös Kapunak nevezték a bíróságokat (például Frankfurt). Frankfurtban még 1844-ben is vörös köpenyt terítettek az esküt tevő személyre. A bíró ítélethozatalkor vagy az ítélet-végrehajtás alkalmával vörös palástot viselt, rajta városa címerével. A hóhér és az egyéb bírósági segédszemélyek szintén vörös öltözetet kaptak.³² Ha a városban kivégzésre készültek, ezt vagy rölapokon, vagy a városházára kitűzött vörös posztó révén hozták a városlakók tudomására.³³ A vörös a jogi fakultások színe is. Sokszor vörös bőrkötést kaptak a városi jogkönyvek, többek között Zürichnek, Kölnnek, Ulmnak, Weimarnak és Bázelnak volt úgynevezett Rotes Buchja.

A magyar hagyományokban a vörös mint bajelhárító szín jelenik meg. Már az ókorban úgy tartották, hogy a vörös megóv a démonoktól és a veszélyektől. Az egyiptomiak minden évben vörösre festették barmaikat, fáikat és egyéb vagyontárgyaikat, hogy így megvédjék őket a tűztől és más károktól, és hogy állataik termékeinek legyenek.³⁴ A zsidók ajtófélfáikat festették meg az áldozati bárányok vérével, hogy megóvják házaikat a tűz csapástól. „És vegyetek egy kötés izsópot és mártsátok vérbe, a mely az edényben van, és hintsétek meg a szemöldökfát és a két ajtófelet abból a vérből, a mely az edényben van; ti közületek pedig senki se menjen ki az ő házának ajtaján reggelig. Mikor általmegy az Úr, hogy megverje az Egyiptombelieket és meglátja a vért a szemöldökfán és a két ajtófélen: elmegy az Úr az ajtó mellett és nem engedi, hogy a pusztító bemenjen öldökölni a ti házaitekba.”³⁵

A magyar szokásokban esküvő (például Thurzó Imre, 1618) vagy más ünnepélyes alkalmakkor a fehér lovak farkát, sörényét és üstökét – török módra – vörösre festették.³⁶ A törökök 1608 májusában festett lovakat és lóra való szerszámot vittek ajándékba Rákóczi Zsigmondnak.³⁷ 1640-ben Maurer Mihály, Rákóczi György

3. Scipione Vannutelli: Stuart Mária a vesztőhelyre indul (1861)

portai követe azt jelentette, hogy a fejedelem által a nagyvezírnek küldött négy ajándék ló sörényét, üstökét és lábukat előbb „kannával,³⁸ bersenynyel” megfestették, hogy „szívesebben fogadja azokat”. Egy 1656-ból származó erdélyi írásban pedig „festett farkú kék lóról” írnak.³⁹

Sárga

Egyetlen színhez sem kötődik egyértelmű szimbolika, de az összes közül talán a sárgának vannak a legkülönbélebb üzenetei. A sárga általában rossz képzeteket keltő szín – ezért is lehetett a színe különféle megkülönböztető öltözeteknek –: a tökéletlenség, a csalárdság, az árulás, illetve a hitetlenség jelképe. A sárgával kapcsola-

tos ellenérzéseket hordozza a sárga veszedelem kifejezés (amelyhez a cselszövés és a kegyetlenség képzete társul), valamint a sárga irigység és a sárgaláz.

A sárga elsősorban a sáfrány rontó hatásának köszönheti rossz hírét. A sáfrány valóban tartalmaz egy olyan étert, amely ingerli az idegrendszert. Ha valaki túl hosszú ideig lélegzi be, nevetőgörcsöt kap, esetleg dühöngeni kezd.⁴⁰ Innen ered, hogy a „bolondnak nem kell sáfrány”. Az ok nélkül nevetgélő emberre azt mondták, „sáfrányt evett”, a hűtlen asszony „besáfrányozta a férjét”, aki pedig rossz üzletet kötött, az „sáfrányban utazott”.⁴¹ Így válhatott a sárga az örület, a bolond színévé.

Kínában – az európai jelentéstartalmaktól teljesen eltérően – a sárga a császár szent színe volt. A buddhizmusban az alázatot jelképezi, ezért járnak a buddhista szerzetesek sáfrányszínű köntösben.⁴² Címereken az aranyat is jelölő sárga a dicsőséget, a hitet és a bölcsességet jelképezi.⁴³

A lovagi kultúrában a sárga virág, a sárga keszkenők és szalagok „a forró, beteljesült” szerelem jelei voltak, a sárgát a szerelem bérének (*Minnesold*) tartották.⁴⁴ A XII–XVI. századi Európában az élénksárga kendők, szalagok és szoknyák rendkívül népszerűvé váltak az asszonyok körében, ezért a festőanyagként használt sáfrány árát jól megemelték.⁴⁵

Zöld

A zöld kétértelmű szín: szimbóluma a természetnek, az újjászületésnek – a párválasztás is sok helyütt egybeesik a lombok, a fű újrazöldülésével –, az egészségnek és a boldogságnak. Népszokásainkban a zöld ág, a zöld ág alatti „összeboronálás” a házasság misztériumát hivatott megtestesíteni. Zöld ágak alatt zöld indákkal, vesszőkkel „fonták össze” a párokat. A fának egyik ága erre, a másik ága arra hajlott. Az egyik ág a leány, a másik a legény köré fonódott, a fa így magát az életet jelenítette meg, a szertartás révén pedig a fiatalok az adott közösség előtt összetartozásukról adtak tanúbizonyságot.⁴⁶

A tibeti ábrázolásokon Buddha alakját zöld glória vagy mandorla övezi, amely az intellektus kékjét és a sárga melegségét egyesíti, így a bölcsesség és a remény kifejezője.⁴⁷ A zöld az iszlám fő színe.

Mohamed köpenye állítólag zöld volt; a menny, a szellemi felfrissülés, a megújulás és a tudás jelképeként jelenik meg.⁴⁸

A zöld lehet a változás, az átmenetiség, a féltékenység és az irigység megjelenítője, és jelképezhet pusztulást is. Allegorikus ábrázolásokon a sátán gyakran jelenik meg zöld testtel és zöld szemmel.

Magyarországon a vásárokat régen rendszerint a város központjában, alkalmas téren rendezték. A város feladata volt a vásárhelyek kijelölése, illetve beosztása a különböző szakmák, állat- és termékfajták szerint. A vásáron kívüli árulást a hatóságok tiltották ugyan, de minden vásár mellett működött a *zöldvásár*, ahol vitatható, kétes eredetű árukat és jószágokat kínáltak eladásra meglehetősen olcsón.⁴⁹

Kék

A kék elsődlegesen az intellektus, a béke és az elmélkedés színe. Szimbolizálja az eget, a végtelent és az ürességet is. Egyiptomban az istenek színe, az ókori görögök és rómaiak pedig a szerelem istennője, Venus színeként tartották számon. A közép-európai népi szimbolikában a hűség színe (kék nefelejcs), de emellett a titokzatosságé is.⁵⁰ Jelképe a féltékenységnak is, mivel azonos színű a tengerrel, amely sosem lehet olyan csendes, hogy bizalmatlanságot ne keltsen.⁵¹ Ugyanakkor kifejezi a kitartást is, hiszen a kék hasonló az éghez, amely önmagától sohasem változik.⁵² A „kék vér” kitétel is a hűségre utal. Ennek eredete a feudális hűség, amely a vazallust a hűbérúrhoz, az uralkodóhoz kötötte.

Julius Caesar leírásából tudjuk, hogy „általános szokás a britannusoknál, hogy repcével kékre mázolják magukat, ami rendkívül félelmetessé teszi külsejüket a csatákban. Hajuk hosszú; testük minden részét borotválják, csak hajukat és bajuszukat hagyják meg”.⁵³

Európában a XIII. századtól az ünnepi és a fejedelmi öltözkészítmény színe lett. A francia uralkodók bíborpálástjukat kékre cserélték: a kék uralkodói színné és a világi hatalom megtestesítőjévé vált.⁵⁴ A kék előkelő, ünnepélyes jellegére utal, hogy 1476-ban, amikor Mátyás király Beatrixet fogadta Székesfehérváron, sátra előtt „a földön tizenhárom vég kék posztó volt kiterítve, ezen vezették a királykisasszonyt Mátyás királyhoz”.⁵⁵ Eszterházy Pál nádor feleségének, Thököly Évának 1627-ből származó menyasszonyi ruhája

készült kék bársonyból, arannyal, ezüsttel és korallokkal hímezve, illetve díszítve.⁵⁶ A XVIII. század második felében a németországi Laichingenben a takácsok és földművesek vasárnapi öltözkékének színeként jelent meg a kék, valószínűleg társadalmi elfogadottságuk, megbecsülésük kifejeződéseként.⁵⁷ A XVIII–XIX. század fordulóján a búzavirág színű posztót magyar posztónak nevezték. Magyarországon az égszínkék és a búzavirágkék színű ruhákat csak a nemesek viselhették, a városi polgárok színe a zöld volt.⁵⁸

Megkülönböztetésként is találkozunk a kékkel: a XV. század elején kék kereszttel jelölték meg az eretnekek ruháját. Egy 1401 januárjában, Sopronban kelt oklevél tanúsága szerint „Péter, a celesztinus rend németországi provinciális és Márton prágai pap, János győri püspök által egyházmegyéjében az eretnekek ellen alkalmazott inquisitorok más megtérő waldensekkel együtt Kőszegi Bératingsgot Jakab özvegyét nyilvános vezeklésre kötelezik, valamennyiük ruháját *kék kereszttel* jelöltetik meg, elrendelik az összejöveteleik céljaira használt házak lerombolását, az eretnekek holttestének kiásását, csontjaik elégetését és a temetők újbóli felszentelését”.⁵⁹

Az oszmán-törökök rontó erőt tulajdonítottak a kéknek, ami ellen nyakba akasztott kék gyönggyel, talizmánnal védekeztek. Az újszülött főkötojébe ezért gyakran kék követ tettek. Magyarországon is megfigyelhetjük, hogy a kéket védő, rossz szellemet távol tartó erővel ruházták fel, így megtaláljuk a kék gyász jeleit is. A Dunántúl egyes vidékein és a Palócföldön világoskék koporsóba temették a fiatal leányokat és a gyermekeket.⁶⁰

Barna

A barna a föld színe. Szimbóluma a vezeklésnek, az egyszerűségnek és az alázatnak. A középkorban ezekhez társult még a hallgatlanság, a szegénység, valamint az „e világi hívságok” megvetése. Így vált a ferences rendi szerzetesek ruházatának színévé.⁶¹ A Dunántúlon voltak olyan helységek, ahol az asszonyok a fekete gyászruha után egy ideig barna öltözetet viseltek. A barna gyász – a sötétkékhez hasonlóan – átmenetet jelentett a feketéből a világosba. Voltak olyan vidékeink, ahol az esküvői ruha színeként is kedvelt volt az ünnepélyességet sugárzó barna.⁶²

Arany és ezüst

Az arany a Nap színe, a fenség és az anyagban alakot öltő Isten megjelenítője. A hinduizmusban az igazságot, a fényt és a halhatatlanságot jelképezi. Az európai kultúrákban az igazság és a jóság szimbóluma lett, mivel a fémek közül az arany a legnemesebb. Horatius aranynak nevezte a középszert, amelyből maga a jóság is fakad.⁶³ Az arany, mint az isteni hatalom jelképe, szakrális jelleget hordozó szín. A barokk építészetben az aranyozás, mint a szakrális pompa része, elsősorban a templomok díszítésében kapott kiemelkedő szerepet. A rokokó idején pedig már a világi fényűzést is kifejezte.

Az ezüst fehér és fényes volta miatt a tisztaság, valamint a hűség és az őszinteség szimbóluma. A Hold jelképe. A keresztény szimbolikában Júdás árulására utal, aki harminc ezüstöt kapott fizetségül Jézus elárulásáért.⁶⁴ A legenda szerint a római papok a barbár népek támadásai ellen a birodalom határán elásott ezüstsobrokkal védekeztek. Amikor kiásták azokat, gótok, hunok, trákok törtek be a birodalomba.⁶⁵

Jegyzetek

1 FONTANA 1995, 66.

2 Uo. 52.

3 *Szimbólumtár* 1997, 138.

4 RIPA 1997, 356.

5 *Szimbólumtár* 1997, 138.

6 BÁTKY *Ethnographia*, 33–34.

7 ERDÉLYI Zsuzsánna, Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához (I. közlemény), *Ethnographia*, 1961, 2. szám, 185.

8 Uo. 186.

9 FLÓRIÁN 2008, 62.

10 *Jelképtár* 1996, 206.

11 Egyveleg (A koronázási ló), *Vasárnapi Újság*, 1867. június 9., 14. évf., 23. szám, 287.

12 KÖRÖSI Sándor, A bűnvádi eljárás alapelvei és főbb alakjairól, *Jogtudományi Közöny*, 1875, 40. szám, 335.

13 HRG 1990, 1078.

14 FONTANA 1995, 67.

15 SCHRAM Ferenc, *Magyarországi boszorkánypercek 1529–1768*, I, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 266–267; PÓCS Éva, *Élők és holtak, látók és boszorkányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997, 53–56.

16 HRG 1990, IV, 1045.

17 FINLAY 2005, 101.

18 *Jelképtár* 1996, 206; FÉL *Ethnographia*, 7.

19 FLÓRIÁN 2008, 64.

20 NAGY Jenő, *Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón*, Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1943 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 168), 7.

21 A föníciaiak a bíborcsiga kopolyúüregének váladékából nyerték a színezéket, a festék egy grammjához legalább ezer csigát kellett elpusztítani. A bíborcsigát ősszel gyűjtötték, mert tavasszal a piros színű nedv gyengébb hatású volt. Mivel a csigák a drága nedvet csak az élet megszűnésével választották ki testükből, élve kellett őket összegyűjteni. (*Ókori lexikon* 1904, 611.) A csiga házát feltörték, és a testet több napra sóba tették, majd néhány napig főzték. Ebbe a koncentrátumba került a befestendő anyag, amelyet azután annyi ideig szárítottak a napon, míg a kívánt színt el nem érték. (Naturhistorisches Museum Wien, Saal XXIII.)

22 HÉRODOTOSZ 1989, 199–200.

23 SZLÁVIK 2003.

24 *Szimbólumtár* 1997, 75.

25 FINLAY 2005, 362.

26 Angol politikus, parlamenti képviselő, békebíró. Bár semmilyen tengerészeti tapasztalattal nem rendelkezett, pártfogói, szorgalma és adminisztrációs hozzáértése révén a brit Admirális első titkára volt. Személyes naplójában (1660–1669) hű képet ad a korabeli Angliáról.

27 FINLAY 2005, 355.

28 RIPA 1997, 248.

29 Alfons KIRCHGÄSSNER, *Geschichte der Kulte und Riten*, Köln, area Bücher, 2005, 141.

30 FÉL *Ethnographia*, 10.

31 FINLAY 2005, 147.

32 KOCHER 1977, 62–63, 65.

33 DÜLMEN 1990, 92.

34 *Szimbólumtár* 1997, 382.

35 Mózes II. könyve, 12,22–23.

36 WEICHHART 1911, 43; Dr. KÓSSA Gyula, Lófestés a régi magyaroknál, *Ethnographia*, 1906, 4. szám, 211–214. Tseh Márton *Lovak orvosságos meg-próbált új könyvetskéje* (Lőcse, 1656) című munkájában egyébként

részletesen leírja, hogyan kell a lovakat török módra megfesteni: „Elsőbben timsót főzz vízben, kivel a ló serényét, és farkát melegen mossad, de ha csak félig akarod megfesteni, csak addig mossad, annakutána: végy két lot *vörös bersent*, négy lot gummit, hat lot gallest, egy marok zöld dió kopácsát. Két óráiglan főzzed ezeket négy pint vízben, de ha igen bé-főne, tölts ismét egy kevés vizet reá, de úgy, hogy csak két pintig maradgyon. Annakutánna három font *török festéket* végy, főtt vizet tölts reá, azután egy medenczében őket jól összevegyurjad, mint egy tésztát, kivel osztán jól bedörgölve a lovat fessed, ki után mind serényét és farkát ruhával jól bé-kössed.” MAGYARY-KOSSA 1925, 5.

37 KOMÁROMY Andor, *Rákóczy Zsigmond és Homonnay Bálint versengéséhez*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1899 (Történelmi Tár), 295.

38 hennával

39 MAGYARY-KOSSA 1925, 4.

40 E meglepő figyelmeztetés Nicholas Culpepper 1649-ben kiadott *Fűvészkönyvében* (*Complete Herbal*) található.

41 LEVER 1989, 41.

42 A textílfestésben a sáfrány mellett a kurkuma, a rezedá és a rekettye növényekből nyertek sárga festéket. A buddhista szerzetesek öltözetét ugyan sáfrányszínűnek mondjuk, de valószínűleg a sokkal olcsóbb kurkumával festik.

43 SHEPHERD 2004, 343.

44 ERDÉLYI Zsuzsánna, Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához (I. közlemény), *Ethnographia*, 1961, 2. szám, 189.

45 WANZECK 2003, 76.

46 ERDÉLYI Zsuzsánna, Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához (II. közlemény), *Ethnographia*, 1961, 3. szám, 419.

47 *Szimbólumtár* 1997, 506.

48 SHEPHERD 2004, 343.

49 TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 660.

50 BIEDERMANN 1996, 194.

51 RIPA 1997, 229.

52 Uo. 469.

53 Caius Julius CAESAR, *A gall háború*, ford. SZEPESSY Tibor, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1964, V. könyv, 14.

54 WANZECK 2003, 131.

55 Peter ESCHENLOER, *Geschichten der Stadt Breslau, oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit vom Jahre 1440 bis 1479* (zum erstenmal aus der Handschrift herausgegeben Dr. J. G. KUNISCH), II, 1467–1479, Breslau, Josef Max und Komp Verlag, 1828, 341.

56 Régi magyar öltözködés. *Viseletek dokumentumok és források tükrében*, összeállította, a bevezetést, a jegyzeteket és a viselettörténeti lexikont írta BENYÓNÉ dr. MOJZSIS Dóra, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988, 32.

57 MEDICK 2002, 31.

58 NAGY 1912, 54.

59 *Zsigmond-kori oklevéltár*, II. kötet (1400–1410), 1. rész (1400–1406), összeállította MÁLYUSZ Elemér, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956 (Magyar Országos Levéltár Kiadványai – Forráskiadványok), 94–95.

60 ERDÉLYI Zsuzsánna, Adatok a magyar népköltészet színszimboikájához (III. befejező közlemény), *Ethnographia*, 1961, 4. szám, 587.

61 *Szimbólumtár* 1997, 71.

62 ERDÉLYI Zsuzsánna, Adatok a magyar népköltészet színszimboikájához (II. közlemény), *Ethnographia*, 1961, 3. szám, 429.

63 RIPA 1997, 71.

64 Máté evangéliuma 26,14–15.

65 BIEDERMANN 1996, 103.

ÁLLATOK ÉS SZIMBÓLUMOK

Az állatok és az emberi kultúra

Az állatok és a hozzájuk fűződő képzetek ősidők óta hozzátartoznak az emberi kultúrához. Az ember nemcsak csodálta fürgeségüket, erejüket, repülni vagy éppen vízben élni tudásukat, hanem vágyott is e tulajdonságokra, képességekre, így a hozzájuk kapcsolódó hiedelmek jórészt viselkedésükre vezethetők vissza. Az állatok helyet kaptak a lélekvándorlásban, tisztelet övezte az állatisteneket és az állatfejű isteneket (Egyiptomban például a sólyomfejű Ré napistent vagy a kosfejű Hnumot).

Állatok megjelenítése gyakori az irodalomban és a művészetben is, amikor a különböző állatábrázolások valójában az emberről mondanak ki alapvető jellemzőket. Az állatok, illetve az ember és állat viszonyának kifejezésekor az állatok tulajdonságai sokszor az embert jellemző metaforaként jelennek meg. Gyakori, hogy valamely állatot emberi tulajdonsággal ruházunk fel (például a rókát ravasznak írjuk le), majd ezt a tulajdonságot „visszavonatoztatjuk” az emberre (például egy politikust „róka típusúnak” titulálunk).¹

Bizonyos emberi jellemvonásokat pedig állatok viselkedésére utaló metaforával tehetünk közérthetővé.² Machiavelli *A fejedelem* című művében ezt a következőképpen fogalmazta meg: „a fejedelemnek tudnia kell használni a benne rejlő embert és állatot. [...] S mert a fejedelemnek jól kell használnia állati természetét, a rókát és az oroszlánt kell követnie; az oroszlán tehetetlen a hurokkal szemben, a róka a farkas elől nem tud menekülni. Ezért hurkot ismerő rókának kell lennie, és farkast rémítő oroszlánnak. Aki egyedül az oroszlán természetét utánozza, semmire nem megy vele.”³

Az állat és ember közti misztikus kapcsolatra utal az is, hogy az antik népek – köztük az egyiptomiak – társadalmi berendezkedésük kialakításánál a méhek társadalmi felépítését vették alapul.

A méhek nemcsak a szorgalom és a bátorság, hanem a szellemi és a politikai erények képviselői is, a méhkirálynő az uralkodás szimbóluma. A méhek jelképezik a tisztaságot és a lelket is, és mint e nemes tulajdonságok hordozói, gyakran jelennek meg címereken.

Az állatok büntetőjogi felelősségre vonása

Az állatok megbüntetéséről, büntetőjogi felelősségre vonásáról tanúskodik az Ószövetség: „Ha férfit vagy asszonyt öklel meg egy ökör, úgy hogy meghal: kővel köveztessek meg az ökör, és húsát meg ne egyék; de az ökörnek ura ártatlan. De ha az ökör azelőtt is öklelős volt, és annak urát megintették, és még sem őrizte azt, és férfit vagy asszonyt ölt meg: az ökör köveztessek meg, és az ura is halállal lakoljon.”⁴

A középkorban az állatokat általában kisgyermekek megtámadása és meggyilkolása miatt fogták perbe, de néha kisebb károkozásért is megbüntették őket. Ha például egy kecske kárt okozott, a hátára fektették, úgy, hogy a szarvait a földbe szúrták. A XIV–XVII. század folyamán a hóhérok számtalan lovat, marhát és kutyát végeztek ki. Az ítéletek között szerepelt akasztás, megégetés, vízbe vetés és elevenen eltemetés.

1379-ben Franciaországban két disznó megtámadta és halálra sebezte egy konda tulajdonosának fiát. A törvényszék nemcsak a két támadó disznót ítélte halálra, hanem a konda többi disznáját is, akik hangos rőfögésükkel mint bűnsegédek támogatták a gyalázatos tettet. A végrehajtás végül elmaradt, mert a konda tulajdonosa, a disznók nevében, kegyelmi kérvénnyel fordult Fülöphöz, Burgundia hercegéhez.⁵ 1386-ban a normandiai Falais-ban szintén egy gyermek megtámadásával és meggyilkolásával vádolt disznót fogtak perbe, majd végeztek ki.⁶ A középkor és a kora újkor legtöbb állatpere egyébként disznók ellen irányult. Ennek két oka, hogy e korszakban rendkívül sok volt ebből az állatból, valamint a disznók a középkorban szabadon jártak-keltek a falvak és városok utcáin. A korabeli művészeket is megihlette egy-egy ilyen főbenjáró büntetés végrehajtása, hiszen Falais-ban a Szentháromság templom egyik freskója épp egy disznó nyilvános kivégzését ábrázolja, ám 1820-ban „avatatlan kezek” ezt lemeszelték.⁷

4. Ló a bíró előtt (XV. század)

Az állatok fogságba is kerülhettek, és büntetésük idejére rabruhába öltöztették, és börtönkoszton tartották őket, sőt közköltsegen még védőügyvédet is biztosítottak a vádlott állatoknak. Találunk példát arra is, hogy a perbe vont állatot kínpadra hurcolták, és kínvallatásnak vetették alá. Vád és védelem egyaránt szót kapott a tárgyalást lefolytató ítélő bírák előtt. Még arra is figyeltek, hogy az eljárás a törvény méltóságához illően kellő komolysággal folyjon, és ne váljon komikussá az állat felett ítélkező igazságszolgáltatási tekintély. Az ítélethozatalt követően a halálbüntetést annak rendje és módja szerint a hóhér hajtotta végre.⁸

Sáskajárás vagy más állatok által a szőlőben vagy a vetésben okozott kár esetén az egyházi bíróság járt el, a büntetés pedig egyházi átok volt. Ezekben az esetekben az eljárás „rajokban megjelenő, tehát emberi ellenőrzésen kívül álló állatok ellen irányult”. A bűncselekmény elkövetésével vádolt állatok néhány példányát állították

ilyenkor a bíróság elé, és a jelen lévő állatok felett kimondott ítélet kiterjedt a rajhoz tartozó többi állatra is. E típusra példa egy XVI. századi patkányper, amely Bartholomé Chassenée védőügyvéd nevéhez fűződik. A vád szerint Autun patkányai a környék összes árpatermését megdézsmálták. Chassenée patkányvédencai érdekében „mesterileg kezeli az ügyvédi fogások műremekeit”, a korabeli per összes jogi terminológiáját felvonultatta, és a perrendtartás kiváló ismeretéről tett tanúságot véleménye kifejtésénél. Chassenée az első tárgyalást megghiúsította: sikeres jogi kifogást emelt, mivel a bíróság csak néhány érdekelt patkányt akart beidézni az ítélkező fórum elé. Chassenée a második tárgyaláson védőbeszédet tartott, majd ismét tiltakozott a beidézett, de meg nem jelent patkányok elmakacsolása ellen. A védőügyvéd a bíróság előtt hosszan taglalta, hogy védencai számára milyen nehézségekkel jár a tárgyaláson való megjelenés. Olyan remekül hivatkozott a perrendtartás adta alaki kifogásokra, hogy mintegy precedenst szolgáltatott egy későbbi, eretnekek elleni perhez, ahol végül királyi határozat született arról, hogy valamennyi per alá vont eretneket meg kell hallgatnia a bíróságnak, mindenkit megillet a személyes kihallgatás joga.⁹

A pozsonyi jog szerint minden élő állatot (macskát, kutyát, csirkét) meg kellett ölni abban a házban, ahol erőszakos nemi közöslést követtek el.¹⁰

A büntetőbíróságok az állatot és az embert szodómia esetén együtt ítélték el. Mózes III. könyve szerint „Ha pedig valaki barommal közöszl, halállal lakoljon, és a barmot is öljétek meg.”¹¹ E jogi szabályozást a középkori államok is átvették. Hasonló rendelkezést tartalmazott az 1532. évi *Constitutio Criminalis Carolina*, amely szerint, ha valaki egy barommal fajtalankodott, akkor a szodómiát elkövető személyt és az állatot együtt kellett elégetni.¹² Az 1794-ben kibocsátott porosz *Allgemeines Landrecht* is foglalkozott e bűncselekménnyel: a szodómiát elkövető személyt egy- vagy kétévi dologházra ítélték, amelynek letöltése után az állattal együtt elégették.

Állatok a büntetés-végrehajtásban

A büntetés-végrehajtás során, az ítélettől függően, állatok alkalmazására is sor kerülhetett megszégyenítésként vagy egyes kivégzési rituálék során.

Az ókori Rómában az apagyilkosokat kegyetlen büntetéssel sújtották. Az ítélethirdetést követően az elítéltet a város falain kívülre, Mars mezejére, a Tiberis partjára vitték. Miután a kürtökkel és cintányérokkal összehívott báméskodó tömeg is oda-csődült, az apagyilkost meztelenre vetkőztették, kezeit háta mögött összeláncolták, és az ítéletvégrehajtók a törvény által előírt összecsomózott ostorral ütlegelni kezdték. Az ostoroknak minden testtájékot érniük kellett. Ezután egy bőrből varrt, a víznek és a levegőnek is ellenálló zsákot hoztak, amelyet az erre a célra készített emelvényre állítottak. Az elítéltnak bele kellett másznia a zsákba, miközben a tömeg, állandó szidalmazás mellett, állati belsőségekkel és ürülékkel megdobálhatta. Ha az apagyilkos nem akart belemászni a zsákba, akkor újrakezdték a kínzást. Azt tartották, hogy a zsák belsejében az apagyilkos visszatér az anyaméhbe. Négy élő állatot is tettek mellé: egy kutyát, egy éles csőrű és körmű kakast, egy kígyót és egy majmot. A kutya arra utal, hogy az apagyilkos sohasem tanúsított kellő tiszteletet apja iránt, úgy tett, mint a kutya, amely az első kilenc napon vak.¹³ A kakas (és a kutya is) a tűz őrzője, aki nem védte meg az apát fiától. A kígyó a férfi megtestesítője, amely éppúgy öl, ahogy életet ad, a majom pedig az istenek legkegyetlenebb gúnyolódása az emberen.¹⁴ A zsákot ezután a Tiberisbe vetették, és egészen Ostiaig öröket állítottak a folyó partjára, ha a zsákot partra vetették volna a hullámok, vissza kellett lökniük a vízbe, mígnem elérte a tengert. Az apagyilkos életét így a négy fenntartó elemtől (föld, levegő, víz, napfény) elzárva fejezte be.¹⁵

A „zsákbevarrás” büntetését még az újkorban is alkalmazták. Egy 1617-ből származó ítélet szerint „Amiért hagyta, hogy gyermeke nyomorultul elpusztuljon, ami azonosnak tekinthető azzal, mintha ő maga sajátkezűleg ölte volna meg, tegyék A. T.-t egy kutyával, kakassal, kígyóval és majom helyett macskával egy zsákba, és hajítsák vízbe, vagy víz hiányában végezzék ki kerékbetörés által.”¹⁶

A XVI. század végén a németországi Nördlingenben három boszorkányt megszegyenítésképp állatok kísérték a vesztőhelyre, ezzel súlyosbítva a rájuk kiszabott halálbüntetést.¹⁷

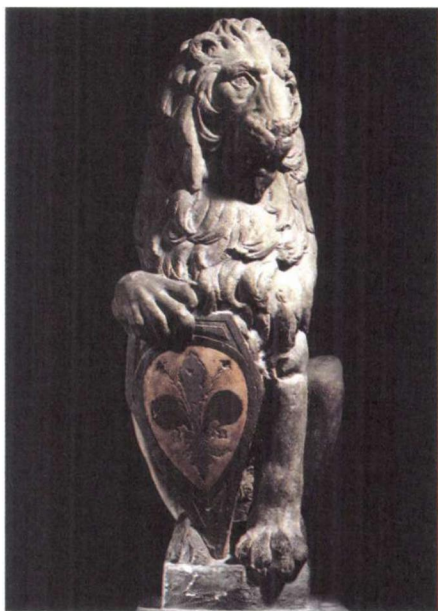
Címerállatok

Oroszlán

Az oroszlán már az ókorban a hatalom és az uralkodás jelképe volt. Asszíriában egyedül a királyi család tagjai vadászhattak oroszlánra.¹⁸ Afrikában törzsfőnöki jelkép. Egyiptomban kétértelmű szimbólum: egyrészt Ré napisten hatalmát jelenti, de Ozirisszel, az alvilág urával is kapcsolatban állt. Az oroszlánbőrt viselő, illetve kezében oroszlánbőrt tartó férfi a kiválóság és a hősi erény megtestesítője volt. A hősi erényt gyakran Herkulessel ábrázolták, aki bal karjára csavarva oroszlánbőrt hordott, amely lelkének nagylelkűségét és megingathatatlanságát volt hivatva kifejezni.¹⁹

A négylábú állatok közül az oroszlán a leggyakrabban használt címerállat. A címereken a vitézség, a fenség és az oltalmazó hatalom jelképeként jelenik meg, a bölcsességet és az állati erőt testesíti meg. Oroszlán a jelképe a Velencei Köztársaságnak, Firenzében pedig egy oroszlán tartja mancsai között a város vörös lilomos címerét.

A kereszténységben nemcsak az egyik evangélistát (nyugaton Márkot, keleten Jánost) testesíti meg az oroszlán, hanem további szimbolikus jelentései is vannak, amelyek sokszor egymással – látszatra – ellentéte-

5. Donatello: *Marzocco* (1420)

sek. Péter első levelében az ördög „mint ordító oroszlán szerte jár”, míg a Jelenések könyvében Krisztus az, akit „a Júda nemzetiségéből való oroszlán”-ként említene.²⁰

Medve

A védelmet és a hatalmat kifejező medve az orosz birodalom jelképévé vált. Bern címerére is felkerült. A keltáknál a harcos osztály jele volt,²¹ az észak-amerikai indiánoknál és a kínaiaknál pedig a bátorságot és az erőt testesítette meg.

Ló

A szászok jelképeként ismert ló a felsőbbrendűség, a nagylelkűség és a bátorság megjelenítője. E tulajdonságok révén válhatott címerállattá (például Hannover). A fehér ló a kelták szent állata volt, amelyeket a szent ligetekben tartottak, ezek húzták a papok és a királyok harci szekereit.²² A keleti népeknél a fekete ló, a magyar néphiedelemben pedig az udvarra szökkenő fehér ló a halál hírnöke.²³

Edward Brown angol utazó a XVII. század második felében járt Magyarországon. Terjedelmes útleírásában hosszan dicsérte a magyar lovakat. Az ő tollából maradt fenn a történet, miszerint „A temesvári basa lovat küldött Rákóczy (György) fejedelemnek, ki azonban kicsinyelvén az ajándékot, a ló füleit és farkát levágatta, azután pedig visszaküldte. Angolországban azt hinnék, hogy a ló ezáltal szebbé lett, azonban a pasa ezt oly nagy sértésnek tartotta, hogy mindaddig nem nyugodott, míg Rákóczy a törökök, tatárok, lengyelek és saját alattvalói által el nem pusztított.”²⁴

Temetési szertartások részeként gyakran áldoztak lovakat. Ugyan a kereszténység elterjedésével az úgynevezett lovas temetés szokása lassanként eltűnt, de a nemes férfiak temetésén még a XVI–XVII. században is megjelentek a gyászba öltöztetett lovak.²⁵ A fekete bársonyba (vagy selyembe) öltöztetett lovat az egyszerű fekete tafota zászlót vivő személy, őt pedig a másik, csak posztóval borított ló követte a gyászmenetben. A bársonyba öltöztetett ló, hasonlóan a buzogányhoz vagy a sisakhoz, a hadi méltóság, a hősi erény szimbóluma volt.²⁶

A magyar királyok temetésénél találkozunk a lovas temetés speciális változatával. A halottat szállító lovakat a szertartás befejeztével odaajándékozták a székesfehérvári káptalannak, ahogy erről Károly Róbert temetése kapcsán is tudunk. A régi lovas temetés emlékét őrzik azok a középkori végrendeletek, amelyekben a végrendelezők haláluk esetére az egyháznak ajándékozandó lovakról intézkednek. 1450-ben Homonnai Drugeth Imre tett végrendeletet, amelyben úgy rendelkezett, hogy holtá után egyik ménesét adják el, s az árát a homonnai és ungvári ispotályba adják.²⁷

Szegeden a boszorkány, ha könyök- és térdhajlatát, ereit és tarkóját „bűvös kenőccsel” bekente, akkor még lóvá is át tudott változni. Akit pedig gyűöltek vagy túlságosan szerettek, azt használták éjjeli kiruccanásaikhoz lóként.²⁸

Szarvas

A szarvas az egyik leggyakoribb címerállat: a férfias bátorság jelképe, amelyet általában vörös szarvasként ábrázolnak, de lehet däm-, rén- vagy jávorszarvas is. A gyors és megfoghatatlan szarvast a lélek megtestesülésének, illetve az istenek küldöncének is tartották. Kínában a hosszú élet és a siker jelképe, Japánban pedig egyszerre szimbóluma a hosszú élet isteneinek, és jeleníti meg a magányt és a búskomorságot.

Sas

A heraldikába a német sas Barbarossa Frigyes uralkodása idején került be. A XII. század második felében a birodalmi fejedelmek sorra illesztik pajzsukra a királyi jelvényül szolgáló, eleinte arany, majd fekete egyfejű sast.²⁹ A címereken a sas és a sólyom együtt az ég istenét, az ember világa felett uralkodó erőt jelképezi. A sas mindent megért, és éles szemével mindent meglát, így válhatott a bátorság, a győzelem, a hatalom megtestesítőjévé.

A kétfejű sas napszimbólumként mutatja az abszolút királyi hatalmat és az égi istenségeket. Mezopotámiában, Ur Harmadik

6. VI. Henrik, Barbarossa Frigyes fia
(*Codex Manesse*, 1300–1340)

7. A bizánci kétfejű sas (XV. század)

Dinasztiája (Kr. e. 2112–2004) idején már használták, majd a közép-anatóliai Kr. e. XII. századi hettita szentélyekben tűnt fel.³⁰ A kétfejű sas valószínűleg szaracén közvetítéssel került Európába, és lett a Bizánci Birodalom, (1433-tól) a Német-római Császárság, a napóleoni császárság, valamint (1917-ig) a cári Oroszország jelképe. A XIII–XIV. században még váltakozva bukkan fel az uralkodócsaládok pecsétjein az egy- és a kétfejű sas. A XIV. századra kialakult az a nézet, hogy az egyfejű sas a német királyt, míg a kétfejű a német-római császárt illeti.

A magyar hatalmi szimbolikában is megtaláljuk a sasokat: szerepelnek Erdély és Fiume címerében, illetve sok nemesi család használt fekete, vörös vagy arany sasokat.³¹ Sok helyen a nemzetállam és a szuverenitás jelképe (például fehérfejű rétisas az USA-ban).

Daru

A daru az éberség, a hosszú élet, a bölcsesség és a hűség szimbóluma. Indiában ugyanakkor az áruást jelképezi, a kelták szerint pedig balszerencsét hoz. A kínai hagyományokban a boldogság és a halhatatlanság kifejezője, különösen a fehér darvakat tisztelték.

Gyakran jelenik meg a csatával és a halállal társított gall isten, Ésus szimbólumaként három daru egy bika társaságában. Egy ír történet a halál négy darumadaráról szól, amelyek visszanyerhették emberi alakjukat, ha bika vére hullott rájuk.³²

A magyarságnak ősidők óta becses madara volt a daru, amelyel címerállatként találkozunk. A darutoll az erdélyi főurak öltözkézésében is szerepet kapott. Apor Péter írja, hogy amikor „Székely László házasodott, amely hintót vitetett az mátkája számára, mind az hat szekeres lónak az hintó előtt egy-egy darutoll volt medályban csinálva az homlokán, maga fejében is három szál darutoll, amely festett portai paripán ült maga, annak két szál darutoll volt az homlokára akasztva.”³³

A nap és a lélek újjászületését jeleníti meg. A kelta és a skandináv népeknél az alvilág madaraként tisztelték. A keresztény templomok szélkakasai a gonosz elleni éberség jelképei. Kínában a fehér kakas a gonosz szellemektől, a vörös kakas pedig a tűztől védi meg az ártatlanokat. A kakas lélekvezető állat: a magyar táltosok is viseltek fejükön, hajukban kakastollat, amely nyilván a másik világba utazni készülő táltost segítette az oda bejáratos lélekvezető madár tollával.

Címerállatként a büszkeséget és a bátorságot jelképezi. A reneszánsz műveltség elterjedésével született meg a franciák jelképe, a gall kakas (*Gallus gallicus*). Tulajdonképpen már a rómaiak összefüggésbe hozták a gallus ('kakas') és a Gallus ('gall') szavakat. Franciaországot a XV. század végén kezdték azonosítani a kakassal, amikor a történészek felfedezték gall őseiket, és kiderült, hogy az ókorban Jupiter és Mercurius szent madaraként tisztelték a kakast. Az 1490-es években jelent meg egy VIII. Károly francia király számára ajánlott kötet Itáliában,³⁴ amelynek egyik illusztrációján fehér kakasok tiporják le a Franciaország ellenségeit megtestesítő oroszlánt és rókát.

XII. Lajosnak pedig azzal hízelegtek, hogy *Gallus*-nak nevezték.³⁵ Az 1515-ben trónra lépő I. Ferenc szeptember 12-én, vagyis az asztrológia szerint az emelkedő Merkúr jegyében született, így magától értetődött, hogy Mercurius szent állata, a fény és a győzelem megtestesítője lesz a jelképe. A XVI. század közepére a különböző hagyományok összeolvadtak: a templomok tetejét díszítő madár³⁶ a bátorság, a fény és a győzelem szimbólumaként azonosult a francia

8. A crépyi béke (1544)

királlyal, a dinasztikus állammal, majd a kialakulóban lévő nemzet-
tel.³⁷ A francia forradalom hadijelvényül választotta a kakast, ebben
a francia nemzetet kifejező, harcos, valamint a sötétséget kukoré-
kolásával előző jelentés egyesül.³⁸

A kakasszimbólum terjesztéséhez Franciaország ellenfelei is
hozzájárultak. Az 1544. évi crépyi békét egy olyan metszettel ünne-
pelték, amelyen az V. Károly német-római császárt jelképező sasok
legyőzik a kakast.

A XVII. század elején IV. Henrik egy kakast ábrázoló emlék-
érem kiadásával ünnepelte fia, XIII. Lajos megszületését. A kakas
később megjelent pénzérmeken, majd középületek bejáratain,
emlékműveken, bélyegeken, 1951-ben a polgármesterek hivatalos
jelvényén, illetve a francia futballszövetség címerén.³⁹

A kakas különös jelentőséghez jutott a portugáloknál is, ahol
Barcelos kakasa vált nevezetessé. Egy Barcelosból Santiago de
Compostelába tartó zarándokot tolvajlásért letartóztattak. A férfi
nem tudta bizonyítani ártatlanságát a bíróság előtt, ezért akasztás-
ra ítélték. Ugyan tett még egy utolsó kísérletet becsületességének
igazolására, de a bíró hajthatatlan maradt. A zarándok Szent
Jakabhoz fordult imájával, és azt kérte, hogy a bírónak ebédre fel-
szolgált sült kakas álljon fel, és kukorékoljon ártatlanságának bizo-
nyítására. A fohász meghallgattatott, a csoda megtörtént, a bíró
pedig, kénytelen-kelletlen, szabadon engedte a zarándokot.⁴⁰

A judaizmusban a termékenységgel hozták összefüggésbe: a
kakas és a tyúk az esküvői párok szimbóluma. Nógrád megyében
(Vizslás, Kazár) lakodalom alkalmával a menyasszony és a vőle-
gény „kicserélésekor” egy díszesen felöltöztetett kakast, illetve egy
tyúkot adtak át. A vőlegény nyoszolyóasszonya egy kakast, a meny-
asszonyé pedig egy tyúkot díszített fel „kis tarajos főkötővel” és
sok színes szalaggal. A „cifra kakast” a nyoszolyóasszony vitte a
vőlegény lakodalmas menetének élén. A menyasszony házában a
menyecske egy feldíszített tyúkkal várta a vőlegény „váltókakasát”.
A két állatot egymás felé fordították, és addig ütögették egymás-
hoz, míg össze nem akaszkodtak. Végül a két állatot kicserélték, a
menyasszony kapta a váltókakast, a vőlegény a tyúkot.⁴¹ A kakas
szerepet kapott a borsodi lakodalmi szokásokban is, ahol a „kakas-
nyakvágás” a monogámia elvére hívta fel a fiatalok és a násznép
figyelmét.

9. Kakas és tyúk (kazári lakodalom)

A XIX. században Herman Ottó és Márkus József országgyűlési képviselők a polgári házasság bevezetéséről szóló törvénytervezet körüli hosszas parlamenti viták során a fajdkakast mintegy a polgári házasság szimbólumává emelték. Herman Ottó, a nagy természettudós, a kötelező polgári házasságkötés mellett foglalt állást. Egyik ellenzője, a konzervatív Márkus József heves vitába szállt vele, mondván: „egy nagy betegségben szenved; úgy van, mind a fajdkakas, a mely bizonyos időpontban csak egy pontra szegzi tekintetét, és akkor rá nézve más nem létezik. (*Derültség.*) Ez a pont most képviselőtársamra nézve a polgári házasság. (*Derültség.*)”⁴²

Az országgyűlés klerikális, konzervatív szárnyának tetszett e példázat, mert a fajdkakas különösen csapodár szerelmi életet él. A patakok, források közeli erdei lakhelyén, kora tavasszal gerjedő kakaskodásával egyszerre hat-hét jércét csábít maga köré. És olyankor se lát, se hall. Annyira, hogy még a közeledő vadászt sem veszi észre. Ezért siketfajdnak is nevezik.⁴³

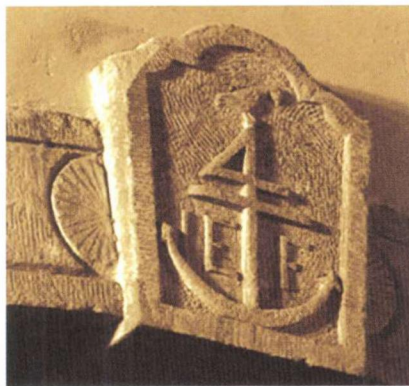
A tudós Herman Ottó viszont a polgári házasság melletti érvek iránt süket Márkus Józsefet csak „gúnyosan évődő” válaszra érdekesítette: „a t. képviselő úr nagyon megtisztelt, a fajdkakasról szólva, arra nézve legyen szabad megjegyeznem, hogy a fajdkakas tisztán polgári házasság alapján áll; (*Általános derültség.*) de egyszersmind poligámiában is él, és én nem óhajtok a polgári házasságban odáig menni. (*Általános derültség.*)”⁴⁴

Griff

A griff az üdvözülés útjának és az életfának a szimbolikus őre. Hátulja oroszlántest, eleje pedig a sas fejéből, melléből, szárnyából és lábából áll: a föld és a levegő jegyeit kapcsolja össze. Szimbóluma még a bölcsességnek, az éberségnek és a bosszúnak. Címerállatként például Perugia városának címerén látható.

10. Perugia griffmadara

11. A tokaji görög kereskedőtársulat jelvénye

Megtalálható a tokaji görög kereskedőtársulat (COMP) jelvényén is, amely a város Rákóczi út 56. szám alatti egykori kereskedőházának kapuívén ma is megtekinthető.⁴⁵ A horgony, szárán kettős kereszttel a világszervezetet, a szár végén a 4-es szám a 4%-os, tisztességes kereskedői hasznót, a madár pedig a Bizánci Birodalomra utaló griffet szimbolizálja.

Egyszarvú

Az egyszarvú a Holddal kapcsolatos nőiséget ötvözi a férfiassággal: homlokából kinövő szarva a férfi diadalát jelképezi a nő felett. Elsőként pecséteken jelent meg uralkodói jelképként (Kr. e. III. évezred, Indus völgye). Címereken rendszerint az oroszlán aktív energiáját ellensúlyozza, az Egyesült Királyság címerén Angliát az oroszlán, míg Skóciát az egyszarvú képviseli.⁴⁶ Ezek a „vadak” – az általuk megjelenített országokhoz hasonlóan – régi ellenségei egymásnak, együtt azonban politikailag a harmóniát és az ellentétek egységét jelképezik.

Sárkány

A sárkány a négy ősi elemet egyesíti, ugyanakkor ellentétes jelentéseket hordoz. Idővel az érzelmek és a tudattalan világának szimbólumává vált. Kínában a legfőbb bölcsességet, a halhatatlanságot, illetve a gyógyító erőt testesíti meg. A keltáknál uralkodói jelvény volt: a vörös sárkány ma is Wales emblémája, és a walesi herceg felségjelvényeit díszíti.

Egyéb állatok

Macska

Egyiptomi szövegek már Kr. e. 1500 körül szólnak a macskáról, szimbolikája már akkor kétértelmű: a halál és a termékenység, illetve a jó és a rossz jelképe. Az ókori Egyiptomban Bászdet, a macskafejű vagy macska képében megjelenő istennő, Ré napisten leánya, akit az anyasággal, a szerelemmel és a termékenységgel azo-

nosítottak. Amikor Básztet átváltozott Szahmetté, az oroszlánfejű istennővé, a világegyetem védelmezőjeként tisztelték, aki ilyenkor elpusztította Ré ellenségeit.⁴⁷ A skandináv mitológiában halál és termékenység kettősségét jelzi, hogy a macska egyrészt a szerelem és a termékenység megtestesítőjeként fordul elő, másrészt pedig Freyjának, a háború és a halál istennőjének a hintóját démoni macskák húzzák.⁴⁸

A nőstény macskát a Hold állatának tartották. Az istenek Typhoeus⁴⁹ haragja elől Egyiptomba menekültek, mivel azonban így sem igazán érezték magukat biztonságban, különböző állatok alakját öltötték fel. A Hold nőstény macskává változott.⁵⁰

A középkori Európában a macska a sátán, a bujaság és a sötétség jelképe lett. Fényvisszaverő szemét az ördög lángoló szemének vélték. E hiedelem nyomán a XVII. században a protestánsok a pápa faragott szobrába helyezve macskák ezreit égették el, megsemmisítve a démoni szellemeket. Úgy hitték, a boszorkányok szombati széanszakra macskaháton érkeznek, és fő segítőtársuknak a fekete macskát tartották. A „bűbájosok” valamely állat alakjába is „rejtőzhettek”, leggyakrabban kutyává, macskává vagy varangyos békává változtak. A palócok úgy tartották, hogy napnyugta után, általában éjszaka, állat alakjában mentek ahhoz, akit meg akartak rontani. A hiedelem szerint az állati alakot öltött boszorkányoknak nagyon nehéz volt ártani, „hiába üti-veri az ember őket bármivel, hanem ha sikerül aztán »szentelt madzaggal« megkötnöni őket a kocsikerék küllőjéhez vagy a boronához, sérthetetlenségüket elvesztik s elbánhat velük bárki is kénye-kedve szerint”.⁵¹

Kutya

A legtöbb kultúrában a kutya pozitív (hűség, éberség, bátorság, ügyesség) tulajdonságok hordozója, hiszen az ember legmeghittebb társa. Egyiptomban úgy tartották, hogy a kutyák az emberhez hasonlóan feltámadnak, ezért gyakran gazdájukkal együtt temették el őket. Az irokéz indiánok fehér kutyákat áldoztak fel az isteneknél való közbenjárás érdekében.⁵² A kutya szinte valamennyi népnél lélekvezető állat is, kötődik a halálhoz, illetve a halálon túli világhoz, az alvilághoz (az alvilág kutyája Cerberus, a háromfejű

kutya) és a pokolhoz. Nyilván kiváló érzékszervei és az ember életében játszott szerepe miatt lett lélekvezető.

A világi erények közül a házastársi hűség szimbóluma,⁵³ erre utalnak a középkori királynősirok kutyaábrázolásai, valamint a női portrékon látható ölebek. A lovagi kultúrában a kutya – a sólyomhoz hasonlóan – a nemesség és a körültekintés jelképe, amelyet gyakran jelenítettek meg a főnemesség életét ábrázoló miniatúrákon és festményeken.

Farkas

A zsidó és a keresztény hagyományban a farkas elsősorban a gonosz és a rossz megtestesítője. Jelképe még a vadságnak, a rablás-vágnak, a falánkságnak és a szexuális kicsapongásnak. Rómában a Romulust és Remust szoptató nőstény farkas az anyai gondoskodás, valamint Róma és az egész birodalom merészségének és ragadozó természetének jelképévé vált.⁵⁴ Boethius római filozófus *A filozófia vigasztalása* című munkájában a különböző emberi bűnöket állatokhoz hasonlította. Úgy gondolta, hogy akik gonoszságra adják a fejüket, azok elvesztik emberi természetüket.⁵⁵ „Lángol a mohóságtól? Erőszakkal elragadja másét? Mondd rá, olyan, mint a farkas.” A germán-skandináv mitológia a farkas falánk száját a ciklikus újjászületés-pusztulás szimbólumának tartotta. A kelták pedig azt hitték, hogy minden este farkas falja fel a Napot.

Budán a germán büntetőjog hatására farkasnak nevezték a gonosztevőt, akit bárki büntetlenül megsérthetett, sőt bizonyos körülmények között meg is ölhetett. A gonosztevő, ugyanúgy, mint a farkas, nem élvezhette a békét és a szabadságot, a halál áldozata volt.⁵⁶

A késő középkori Európában nemcsak a boszorkányüldözés, hanem a farkasemberektől való félelem is a társadalmi és vallási türelmetlenséget tükrözi. A farkasok valóban gyakoriak voltak, és nagy veszélyt jelentettek a háziállatok és az emberek számára. A középkori hiedelem szerint az emberek állatokká tudtak változni. Az észak-európai népek jogában a békeszegő ember, akit a közösség e vétkéért kiközösített, farkassá változott.⁵⁷ A kiközösített és jogfosztott személy kikerült a család, a nemzetség védelme alól, akivel szimbolikusan is megszakítottak minden kapcsolatot,

hiszen elvették fegyvereit, eszközeit és ruháit, és így kellett távoznia a közösségből.⁵⁸

A farkasember legendája már a görögöknél létezett, ahol a Peloponnészosz-félsziget hegyvidékein sok farkas tanyázott. A farkas alakot öltő Zeusz hívei minden évben itt gyűltek össze, hogy az emberi és állati húsból álló lakomán részt vegyenek. Aki megkóstolta az emberhúst, az nyomban farkassá változott.⁵⁹ Egy másik történet szerint, amikor Zeusz meglátogatta Lykaont, ő és fiai emberhúst adtak neki enni. Zeusz erre haragjában mindannyiukat farkassá változtatta.⁶⁰

A német városok, falvak utcáin olyan akasztófákat állítottak fel, amelyeket kifejezetten farkasok, illetve farkasemberek (*Wervolf*) kivégzésére használtak. A farkasember általában gyermekeket ölt meg. Egy nürnbergi röpcédula egy – varázslat útján farkasemberré változott – parasztember kivégzéséről tudósított: 1589-ben Köln mellett az embereket gyilkoló farkas(paraszt)embert megtortúrázták, kerékre vetették, testét tüzes fogókkal csipdesték, levágták a kezeit és a lábait, majd két boszorkánnyal együtt megégették. Végül a fejét közszemlére egy karóra tűzték egy felnyársalt farkas mellé.⁶¹

1685-ben Ansbachban egy emberevő farkas beleesett a kútba, amikor egy kakast próbált elkapni. Az összesereglett helybeliek úgy tartották, hogy egy becsületét vesztett hivatalnok bújt farkasbőrbe. A farkas(ember)t megölték, megnyúzták, majd emberi haját és szakállt ragasztottak rá, hússzínű-vöröses lenvászon ruhát adtak rá, és felakasztották.⁶²

Magyarországi perekben is találkozunk a farkaskoldussal, a „küldött” farkassal vagy a csordásfarkassal. A néphiedelem úgy tartotta, hogy az ember – jobbára földesuruk által „megsértett, elnyomott” juhászok, bojtárok – bizonyos körülmények között átváltozik farkassá, és tetszése szerint többnyire vissza is nyerheti emberi alakját. „Csordás-farkas oly gyermekből vált, a kit a bába-asszony, midőn elszületett vagy keresztelésre vitele alkalmával [...] nyírfaabroncson háromszor keresztül bujtatott.”⁶³

1758-ban Győr megyében Horváth Jánost boszorkányság miatt mint „küldött farkast” fogták perbe. Több tanú is azt vallotta, ha Horváth valakit megfenyegetett, akkor „azokat csakhamar érte ember vagy marhabeli kár”, vagy pedig „harmadnapra jó, egészséges lovokat a farkas megölte”. Az egyik tanú elmondta, hogy mikor

12. Röpcédula az emberevő farkasról (Ansbach, 1685)

elpusztult lovairól a bőrt lefejtette volna, „a tilos rekettyés mezők-ből egy farkas előjött; [...] Midőn [...] a bőrt húzta volna, Horváth János éppen azon helyrül, a hová a farkas bément, jött elő, az öreg szűrét vállán pálczájára öltötte [...] Ez akkor tehénpásztor vala; mivel azon tilos helyre, a honnan előjött, marha nem mehetett, sem ottan magának dolga nem lehetett, következőképpen [...] ő kellett lenni azon farkasnak”.⁶⁴

Farkasemberekről szólva említést kell tennünk a *lycanthropiáról*, azaz a „farkasörültségről” is, amelyet a kóros elmeállapot azon különös fájának tartottak, amelyet az éhség előidézte kényszerképzet okoz, és a beteg farkasnak véli magát, gyakran dühroham hatalmasodik el rajta, illetve idetartozik még a farkas marásából eredő zavarodottság is. Bodó Mátyás büntetőjogtanában ezt így határozta meg: „Lycanthropok, akik azt gondolják magukról, hogy farkasokká változnak át, az efféle átváltozásban károkat okoznak a marhákban”. Később ezt bővebben is kifejti: „A lamiák hatalmára vezetnek vissza végül a lycanthropok is, miként már mondtunk, mert azt állítják magukról, hogy vágyuk kielégítése végett farkasokká, bakkecskékké, kutyákká, macskákká vagy más vadállatokká változnak át rövid időre tényleg és valóban, és egy kevéssel azután ismét emberré változnak vissza, vagy azt gondolják, hogy szűk nyílásokon hatolnak át. Pedig ez minden értelemnek ellentmond”. A szűk nyíláson áthatolókról pedig megállapítja: „a természet ellen van és lehetetlen, hogy szűk nyíláson át olyan nőszemélyek menje-

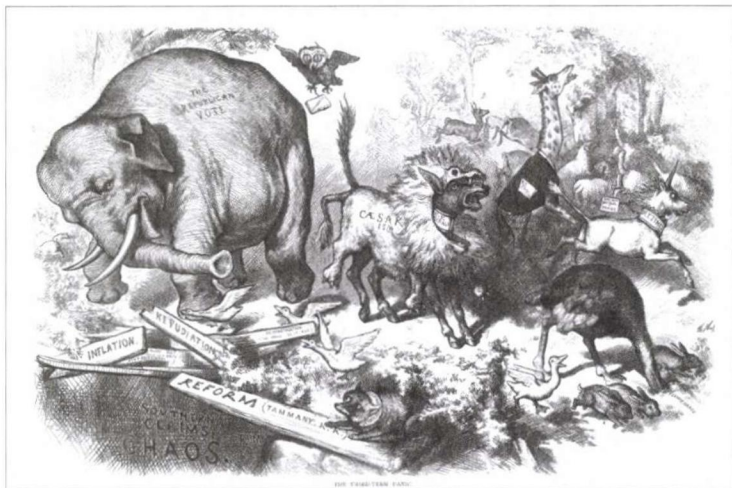

nek be, akár tojást tojjanak, akár baromnak ürülékéből tojást vagy vaját készítsenek”. *Lamián* Bodó azt a személyt értette, aki az őt rábeszélő ördöggel gaztettek megvalósítására szövetséget kötött. A görögből átvett *lamia* eredeti jelentése: nőnemű boszorkány, kísértet, aki azért édesgetett magához valakit, hogy vérét kiszívja. Ezzel a névvel illették egyébként a sakált is.⁶⁵

Elefánt

Arisztotelész szerint az elefánt a legbölcsebb és a legszellemesebb élőlény.⁶⁶ A thaiföldiek titkaikat súgták az elefánt fülébe, és tőle várták problémáik megoldását. Mivel az elefánt sokáig él, a halál feletti győzelem, az öregkori bölcsesség és a méltóság szimbóluma. Indiában úgy tartják, hogy a világtájakat négy vagy nyolc elefánt őrzi. Buddha nemzője egy fehér elefánt volt.

Az Amerikai Egyesült Államokban a Republikánus Párt jelképe az elefánt. Ennek eredete 1874-re nyúlik vissza, amikor az időközi választások előtt a *New York Herald* vezércikke Ulysses S. Grant elnök esetleges harmadszori megválasztását⁶⁷ (1876) „cezarizmusnak” titulálta. A *Herald* még egy történetet is kitalált:

13. Third-term panic

az állatok megszöktek a Central Park Zooból, és a városban kóborolnak zsákmányt keresve. Thomas Nast politikai karikaturista remek lehetőséget látott a Grant körüli híresztelések és az állattörténet összekapcsolásában, és a *Harper's Weekly* november 7-i számában megjelent a *Third-term panic* címet viselő karikatúra, amely többek között egy oroszlánbőrbe bújtatott szamarat ábrázolt,⁶⁸ amely riogatja a Central Parkban a többi állatot. A szamar a *New York Heraldot*, az oroszlánbőr a cezarizmus rémisztő kilátását testesítette meg. Az állatok között szerepelt még a *New York Times* szimbolizáló egyszarvú, a *New York Tribune*-t jelképező zsiráf és a *New York Worldre* utaló bagoly. Az elefánt a republikánus szavazatot testesíti meg, amely „legázolja” az inflációt és a zűrzavart. Nast bölcsessége és következetessége miatt választotta éppen az elefántot.⁶⁹

A republikánusok az időközi választásokat elveszítették, 1876-ban az elnöki székért folytatott harcot is. Az elefánt a választásokat követően vált a Republikánus Párt szimbólumává, amikor Nast készített egy másik karikatúrát, amelyen egy elefánt besétált a demokrata csapdába.

14. Caught in a Trap
(The Third-term Hoax)

Kecske

A kecske a férfiasság szimbóluma. A sátán sokszor kecskebak képében jelenik meg. A germán népeknél a villámlás és mennydörgés istenének, Thornak a szekerét kecskék húzzák.⁷⁰

A pásztorok istene, Pán, kecskeszakállal, szarvakkal és hátsó lábain patával jött a világra. Az erdők és árnyas ligetek tréfás kedvű lakójaként szívesen ijesztgette a magányos utazókat – innen ered a pánik szó. Gyönyörűségét lelte a nimfák kergetésében is, egyikük azonban, hogy elmenekülhessen Pán elől, szarvassá változott. Pán vigasztalódásul levágott egy nádat, amelyből hangszert, pánsípot készített magának.⁷¹

Kos (bárány)

A kos csigavonalban görbülő szarva miatt az újjászületés, az újrakezdés szimbóluma, a Napot és a Föld életerejének megújulását jelképezi a tavaszi napéjegyenlőség idején. Az ősi Egyiptomban a kosok szimbolizálták a termékenységet és a napsugárzás energiáját. A hatalmat jelképező kos Nagy Sándornál is megtalálható: az őt ábrázoló pénzérméken az állat szarvával ékesített fejdísz látható rajta.⁷² Hermész Kriophorosz (a római Mercurius), a koshordozó, az isten eredeti szerepének, a nyáj védelmezőjének ősi megtestesülése.⁷³

A középkori keresztény szimbolikában a zsidóságot megszemélyesítő Synagoga tart kezében kost vagy kosfejet, hiszen a kereszténység már a Krisztust szimbolizáló bárányt – a szarv nélküli fiatal birkát – tekintette jelképének.⁷⁴ A Jelenések könyvében a Bárány – Krisztus – az ítélező alakjában jelenik meg, az isteni hatalom birtokosaként.

Nyúl

A Hold árnyainak és krátereinek mintázatából a világ számos kultúrájában az emberek nyulat láttak kirajzolódni. A Hold és a nyúl kapcsolatára találunk utalást a buddhizmusban is: a Nagy Nyúl Buddha egyik megtestesülése volt, akit hálából tett a Holdra, amiért önmagát feláldozva a tűzbe ugrott, hogy megsüljön, és neki ételmet adjon.⁷⁵

A görög és a római hagyományokban a szerelmet és a termékenységet megtestesítő nyúl volt Aphrodité jelképe és Cupido kísérője. Termékenysége miatt a középkorban varázserőt tulajdonítottak neki: a nyúlláb megvédett a gonosztól, és szerencsét hozott.

A nyúl ugyanakkor lehetett a boszorkány segítőtársa is. Kínában a hosszú életet és a szaporaságot testesíti meg a nyúl, így válhatott a kínai császár jelvényévé.

A húsvéti nyuszi a hajnalt hozó és életet teremtő, mint ilyen, a tavaszt, a megújulást és az újhholdat jelképező nyúlfejű istennőtől, Eostrétől származik.

Hermelin

A hermelin az erkölcsi tisztaság, az ártatlanság és a megingathatatlan méltóság jelképe. A keresztény hagyomány szerint az állat inkább elpusztul, mintsem fehér bundáját bemocskolja. Prémje házassági ajándékkul szolgált. (Neve a régi magyar nyelvben hölgymenyét volt.)⁷⁶

A hatalom és a tekintély szimbólumaként is megjelenik. A hermelinből készült vagy hermelinnel bélelt palást vagy köpeny viselése a királyok és fejedelmek, valamint a nemesi családok előjoga volt.⁷⁷ Tanultságuk jeleként hermelinből készült béléssel és gallérral készítették a bírók köpenyét, majd talárját.

1074 márciusában, a mogyoródi csata előtt, a Salamon ellen induló hercegek kedvező előjelnek tartották, hogy amikor László herceg lándzsája egy bokorhoz ért, onnét egy hófehér hölgymenyét felszaladt a lándzsán, és a herceg ruhájába rejtőzött.⁷⁸

15. Anton von Maron:
Michelangelo Cambiaso genovai dózse
(1792)

Kígyó

A kígyó minden más állatnál több kultúrát és misztériumot ihletett. Visszatérő motívuma a mítoszoknak, a művészeteknek és a vallásoknak, egyaránt jelképezi az életet, a halált, az újjáéledést, a szent tudást és a túlvilági életet. Az összetekeredett kígyó a világ fenntartója, az élet forrása, amelyhez társul még az állandóság, a körforgás, a ciklikus idő, az őskáosz, az alvilág, a labirintus képze. Az okosságot, a logikát és jóstehetséget is jelképezi.

A magyar néphit szerint minden háznál lakott egy (vagy két) általában fehér színű kígyó, amely védelmezte az ott lakókat. Körmöcön úgy tartották, hogy a kígyó mindennap tízenkét órákor kijár a napra sütkezni. Ha agyonütötték, akkor a háznál meghalt valaki. Nyitrán, amikor a tehenet fejték, egy külön tányérba eresztettek egy keveset a kígyónak is.⁷⁹

Béka

A béka a Holdhoz kapcsolódó állatok közé tartozik, így a termékenység és az újjászületés jelképe. Egyiptomban a teremtés előtti káosz első négy istenpárja (Sötétség – Kuk és Kauket, Végnélküliség – Huh és Hauhet, Rejtőzködés – Amun és Amaunet, Ősvíz – Nun és Naunet) az ősmocsár teremtményei, a kígyók és a békák voltak. Indiában és Kínában úgy tartották, hogy a világot egy nagy béka hordozza a hátán. A keresztény hagyományban főként a fősvénységet és a bujaságot megjelenítő varangy az ördögök és a démonok megtestesítője. A magyar néphiedelemben szerelmi varázslásra (a szoknya alsó szegélyébe varrt béka a szoknya viselőjének a szeretett férfi hűségét biztosította⁸⁰) és esőjósásra használták a levelibékát. A varangyot rontás ellen, termésvarázslásra tartották hasznosnak. Szegeden úgy vélték, a varangy kiszívja a föld mérgét.

Varangy formájában megjelenhetett maga a boszorkány, de ahogy erről számos boszorkányper tudósít, ezen állatok a boszorkány segítőjeként is felbukkantak. Spanyolországban például ruhába öltöztették ezeket a nem éppen szép teremtményeket, amelyeket a felvételi szertartás alkalmával magától az ördögtől kaptak. A varangy a boszorkány házában, rejtkehelyen élt, nehogy illeték-

telen személyek meglássák. A boszorkány mindennap kukoricával, kenyérrrel és borral táplálta, és a béka ürülékéből nyert boszorkánykenőcs segítségével elrepülhetett a gyűlésekre, a sabbathokra, ahová a varangy is elkísérte gazdáját.⁸¹

A boszorkány varázslásra is használta a békát, ahogy ez a korabeli peranyagokból is kiderül. 1817-ben Somogy megyében Wlassich Franciska került a bíróság elé, aki férjét, Fonyó Benedeket boszorkányos praktikával akarta megmérgezni: „Miképpen nemes Fonyó Benedekné [...] asszony az isteni s világi törvények szentségét, mely a házi asszonyi hűséget hathatósan parancsolják [...] semmibe hajtván, holmi vén asszonyokkal s varázslókkal való tanácskozás után varas békát kemenczébe szárogattatni, az így megszárogattatott békát maga kezével mozsárba megtörni s betegágából csak mostanában gyógyult férjének és Urának [...] beadni és eszerint azt, különben is sok tekintetben szerencsétlent gyilkosul megölni vakmerően és meghatározott gonosz indulatjából szándékozott legyen.” Az ügyész Wlassich Franciskára „ezen irtóztató vétkéért” hóhér pallosa általi fejvesztést kért a bíróságtól. Fonyó Benedek egyébként a mérgezést túlélte. A védő az egész ügyet babonaságként írta le, és azzal érvelt, hogy kegyetlenség lenne minden „babonáskodó vénasszonyt” hóhér pallosa általi halálra ítélni. Orvosi szakértői véleményre hivatkozva előadta, hogy a varangyos béka teste „megétetve” nemhogy halált, de még betegséget sem okoz. Wlassich Franciskát (és segítőtársát, Puskás Katát) – mivel az emberölési szándék bizonyítást nyert – egyévi fogságra, és mellékbüntetésként „fertályonként 25 korbács csapásokra” ítélték, és a fogva tartás költségeit is meg kellett téríteniük.⁸²

Holló

A holló lehet a halál, a gyász és a háború jelképe, máshol viszont sokkal jótékonyabb tulajdonságok szimbolikus hordozója. Kínában például a háromlábú holló a Csou-dinasztia szimbóluma volt: a felkelő, a delelő és a lenyugvó napot fejezte ki.

Az ókori görögök éber küldöncnek és prófétának tekintették, és úgy tartották, hogy eredetileg fehér volt, de a rossz hírek iránti vonzalma miatt fokozatosan sötétebb lett a tollazata. Noé egy

fehér hollót küldött ki a bárkából, ám mert nem járt sikerrel, feketévé változott.

Az ősi walesi király, Brân neve hollót jelent. Úgy tartják, hogy a feje a Fehér hegyen van eltemetve, a londoni Towernél, ahol ma is tartanak hollókat. Úgy vélik, ha a hollók elhagynák a Tower-t, elveszne az ország.⁸³

Szarka

Az ausztrál őslakosok legendájában a szarkák vidáman és lelkesen köszöntik a hajnalt. A világ teremtésekor az ég annyira közel volt a földhöz, hogy eloltott minden fényt, ezért az élet nagyon nehéz volt. A szarkák összegyűltek, és botokkal feljebb tolták az eget, amely hirtelen megnyílt, és eljött az első hajnal.⁸⁴

Egy V. századi kínai szöveg szerint valaha egy házaspár, mielőtt rövid időre elvált egymástól, kettétört egy tükröt. Ha egyikük házasságtörést követett el, a vétkes fél tükördarabja szarkává változott, és elvitte a hírt a megcsalt társnak. A bronztükrökbe ezért gyakran szarkák képét vésik.⁸⁵

Az európai hagyományban a szarkák a gonosz és a rossz előjelek hordozói, de főleg a fecsegő és tolvaj természet megtestesítőiként jelennek meg. Sintrában, a portugál királyok egykori nyári palotájában található a Szarkaterem (Sala das Pegas), amelynek mennyezetét százharminchat szarka díszíti, csőrükben I. János király híressé vált mondásával – „por bem” – és egy-egy rózsával. A legenda szerint I. Jánost felesége, lancasteri Philippa rajtakapta, amint egy udvarhölgygel csókot váltott. I. János, hogy elejét vegye a pletykáknak, annyi szarkát festetett, ahány udvarhölgye volt, így fejezve ki azt, hogy egyikkel sem bánik különbül, mint a másikkal. A róza itt a hallgatást szimbolizálja.⁸⁶

Jegyzetek

1 KARÁCSONY 2010, 171–172.

2 Uo. 175.

3 Niccolò MACHIAVELLI, *A fejedelem*.

<http://mek.niif.hu/00800/00867/00867.htm> (Letöltés ideje: 2014. április 9.)

- 4 Mózes II. könyve, 21,28–29.
- 5 MEZEY 2003, 32.
- 6 SAUNDERS 1996, 22.
- 7 OSZTERN *Ethnographia*, 332.
- 8 Uo. 330.
- 9 Uo. 333–334.
- 10 KIRÁLY 1894, 286–287.
- 11 Mózes III. könyve, 20,15.
- 12 CCC 116. szakasz: „Item so eyn mensch mit einem viehe, [...] unkeusch treiben, die haben auch das leben [...] verwürckt, und man soll sie der gemeynen gewonheyt nach mit dem fewer vom leben zum todt richten.”
- 13 DÜLMEN 1990, 121.
- 14 A majom a hinduk szent és sérthetetlen állata, amelyet azonban az indiai buddhisták mohónak és megbízhatatlannak tartanak. A keleti szimbolikában a szünet nélkül fecsegő majom a tévelygő elmét jelképezi, amelyet többek között meditációval lehet megregulázni. Az ily módon megszelídült majom nagyon kitartó és intelligens lehet. FONTANA 1995, 90.
- 15 Steven SAYLOR, *Római vér*, Budapest, Agave Könyvek Kiadó, 2003, 68–69.
- 16 DÜLMEN 1990, 186.
- 17 LAUFS 1985, 119.
- 18 SAUNDERS 1996, 62.
- 19 RIPA 1997, 596.
- 20 SPINETO 2003, 121.
- 21 *Szimbólumtár* 1997, 323.
- 22 SHEPHERD 2004, 191.
- 23 *Jelképtár* 1996, 145.
- 24 Brown Eduard *utazása. 1669–70.*, in *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717*, összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérté SZAMOTA István, Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1891, 378–379.
- 25 RÁCZ 1986, 29.
- 26 WEICHHART 1911, 85–86.
- 27 RÁCZ Lajos, *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, 64.
- 28 Valesca KLEIN, Egy szegedi boszorkány, *Ethnographia*, 1933, 1–2. szám, 69.
- 29 KAJTÁR 1994, 13.
- 30 SHEPHERD 2004, 196.
- 31 KAJTÁR 1994, 14.
- 32 SHEPHERD 2004, 198.

- 33 APOR 1987, 44.
- 34 Johannes Angelus de LEGONISSA, Opus Davidicum.
- 35 HAHNER 2011, 19.
- 36 A XVIII. századi forradalom előtti Franciaországban a nemességet megillető minden anyagi haszon nélküli „tiszteletbeli” kiváltságok egyike éppen az volt, hogy csak ők rakhattak szélkakast a házukra.
- 37 HAHNER 2002, 70.
- 38 *Szimbólumtár* 1997, 232.
- 39 HAHNER 2011, 19.
- 40 *Portugal – The Green Guide*, Watford, Michelin Travel Publications, 2001, 85.
- 41 ÉBNER Sándor, Váltókakas és váltókalács a palóc lakodalomban, *Ethnographia*, 1933, 1–2. szám, 70.
- 42 *Képviselőházi napló*, 1892, XIV. kötet (1893. november 9–29.), Ülésnapok 1892–255, 321.
- 43 SZENES Imre, *Történelmünk humorban. A szabadságharcról a rendszer-váltásig*, Budapest, Cascade Kiadó, 1997, 34.
- 44 *Képviselőházi napló*, 1892, XIV. kötet (1893. november 9–29.), Ülésnapok 1892–255, 322.
- 45 *Görög örökség – A görög ortodox diaszpóra Magyarországon a XVII–XIX. században*, a katalógust szerk. SZABÓ Krisztina, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2009, 50.
- 1667-ben I. Lipót kiváltságlevélben biztosította a felső-Tisza-vidéki görögök számára a kereskedés szabadságát: boltokat nyithattak, Magyarországra hozott áruikat bárhol és bármikor árusíthatták. A görög kereskedőtársulatot Hegyalja görög kereskedői hozták létre érdekvédelmi szervezetükként. A tokaji görög compánia egyik fő tevékenysége a XVIII. század első felétől a bor, az aszú külföldre történő szállítása volt. DIÓSZEGI György Antal, Hegyaljai aszúkereskedelem a XVII–XVIII. században, avagy a tokaji görög kereskedők tevékenységének főbb jellemzői, *Partium*, 2008. nyár, 45.
- 46 SAUNDERS 1996, 57.
- 47 Uo. 38.
- 48 Uo. 70.
- 49 Gaia legkisebb fiaként született; félig ember volt, félig állat (sárkány).
- 50 RIPA 1997, 268.
- 51 ISTVÁNFFY Gyula, Adatok a palócz nép babonáihoz, *Ethnographia*, 1892, 7–10. szám, 352.
- 52 SAUNDERS 1996, 74.
- 53 *Szimbólumtár* 1997, 291.
- 54 FONTANA 1995, 84.

- 55 KARÁCSONY 2010, 173.
 56 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 218.
 57 LAUFS 1985, 112.
 58 MEZEY 2003, 27–28.
 59 SAUNDERS 1996, 158.
 60 GÖNCZI *Ethnographia*, 93.
 61 LAUFS 1985, 112–113.
 62 Uo. 113.
 63 GÖNCZI *Ethnographia*, 94.
 64 KOMÁROMY Andor, *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1910, 672.
 65 Mathias BODO, *Jurisprudentia criminalis secundum proxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa*, Posonii, 1751. LXVIII. De magia 220, 222. Ford. BÉLI Gábor.
 66 SAUNDERS 1996, 80.
 67 1951-ben lépett hatályba a 22. alkotmánykiegészítés, amely szakított azzal a korábbi gyakorlattal, amely szerint elvileg korlátlan ideig betölthető az elnöki funkció, és az elnöki ciklusok számát két periódusra korlátozta.
 68 A karikatúra alkotóját Ezópus hasonló című meséje inspirálta. <http://www.harpreweek.com/09cartoon/browsebydatecartoon.asp?month=november&date=7> (Letöltés ideje: 2011. január 25.)
 69 <http://www.nytimes.com/learning/general/onthisday/harp1107.html> (Letöltés ideje: 2014. február 20.)
 A demokraták jelképe a számár, aminek eredete szintén a XIX. századra nyúlik vissza. 1828-ban Andrew Jackson ellenfelei jackassnek, azaz hím számárnak titulálták, populista nézetei és „Let the people rule” szlogenje miatt. Jackson visszafordította a támadást, és kampányplakátjaira tetette a szamarat. Politikai karikatúrán először 1837-ben jelent meg a Demokrata Párt jelképeként a számár.
 70 *Szimbólumtár* 1997, 243.
 71 SAUNDERS 1996, 95.
 72 Uo. 94.
 73 BIEDERMANN 1996, 269.
 74 *Jelképtár* 1996, 123.
 75 SAUNDERS 1996, 96.
 76 *Jelképtár* 1996, 94.
 77 RAPELLI 2007, 42.
 78 MARCZALI Henrik, *Magyarország története az Árpádok korában. 1038–1301*, in *A Magyar Nemzet Története*, II, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1896, 93.

79 RÓHEIM Géza, *Magyar néphit és népszokások*, Szeged, Universum Reprint, 1990, 88–89.

80 *Szimbólumtár* 1997, 73.

81 Gustav HENNINGSSEN, *A boszorkányok ügyvédje*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988, 72.

82 GÖNCZI Ferenc, Egy mérgözési per Somogyban, *Ethnographia*, 1944, 2. szám, 97.

83 SHEPHERD 2004, 202.

84 Uo.

85 BIEDERMANN 1996, 353.

86 José CUSTÓDIO VIEIRA DA SILVA, *The National Palace, Sintra*, London, Scala Publishers Ltd., 2002, 93.

RUHÁZAT ÉS JELKÉPEK

Az öltözködésre vonatkozó szabályok – általában

A középkori Európában az öltözködés elsősorban viselőjének a társadalomban elfoglalt helyét tükrözte. A városok statútumaikban szabályozták az öltözködést. A XIV. századtól számos, ruhaviseletre vonatkozó előírás született, amelyek sokszor erkölcsi megfontolásból, máskor a kereskedelem és a gazdaság egyensúlyát féltő indokokra, vagy bűnügyi szempontokra hivatkozva tiltották meg egyes ruhaneműk viselését.

A Római Köztársaságban a két kiváltságos rend (ordo) tagjai, a szenátorok, majd később a lovagok is jogosultak voltak aranygyűrű viselésére. A szenátorok magasabb társadalmi presztízszük jeleként a ruhanyak szélétől a ruha aljáig párhuzamosan futó két bíborsávval díszített tunikát viseltek. A lovagrend tagjainak tunikáját csak egy keskeny bíborsáv ékesítette. Az elkülönülő rendi szerveződés státuszjelévé vált a nyilvános alkalmakkor viselt cipő is. A főbb magisztrátusok vörös bőrből készített lábbelijét a térd alatt négy, a lábszár köré tekert bőrszíjjal fűzték össze, és a boka magasságában félhold alakú ezüst- vagy elefántcsont dísszel látták el azt. Ilyet viseltek a konzulok és a praetorok, illetve a városrendészeti feladatokat, a gabonaellátás és gabonaosztás lebonyolítását és ellenőrzését, valamint a különböző ünnepi játékok rendezését és felügyeletét ellátó aediles curulesek is. A szenátorok nyilvános alkalmakra felöltött cipője (otthoni használatra a szandál szolgált) fekete bőrből készült, s nem volt rajta díszítés.¹

A Frank Birodalomban a Karolingok korában egy földművesnek öltözött prelátus lenvászon inget, durvaposztóból készült kapucnit, tunikát és nadrágot viselt, lábára pedig sarut húzott. A hagyományos frank viselet megtartását Nagy Károly is szorgalmazta. A közsabadok és az arisztokrácia lenvászonból készült inget viseltek, amelyre rövid ujjú tunikát és nadrágot vettek. Az arisztokrácia ruhadarabjai jobb minőségű anyagból és díszesebb

kivitelezésben készültek: tunikájukat selyemmel szegték be, és derékukra díszes övet és kardot kötöttek. Híresnek számítottak a keletről érkezett luxusruhák, amelyeken gyakori volt az állatábrázolás. I. Pál pápa például egy pávával díszített köpenyt ajándékozott Kis Pipinnek.²

A bizánci császár öltöztetéséről egy egész hivatal, a Vestiarium gondoskodott. Ebben a ruhatárban az öltözékeken túl minden olyan dolog (étkezészetek, lámpák, órák, gyógyszerek, stb.) helyet kapott, amely elengedhetetlen volt a baszileiosz mindennapi életéhez. A Nagy Palota deuteroszának a dísztermek feldíszítése és berendezése mellett a legfontosabb feladata az volt, hogy a különböző szertartások alkalmával cserélje az öltözeteket. Az öltözködésnél a vesztitorok siettek a császár segítségére. A ceremóniák alkalmával viselt jelvényeket és különleges ruhadarabokat a segédszemélyzet tartotta.³

A méltóságok politikai és társadalmi jelentőségét a Bizánci Birodalomban is a díszes öltözők tükrözte, amelyet azonban szigorú szabályok szerint csak különleges alkalmakkor, szertartásokon viseltek. Színük és díszítésük az ünnepeknek megfelelően változott. A díszruhákat a császári palotában őrizték, azok nem voltak az adott méltóság tulajdonai, hanem elődről utódra szálltak. A rector előléptetése napján fehér himation⁴ kapott, fölé arannyal átszőtt, aranyhímzéses szegélyű körgallért, aranyszegélyű köpenyt és egy maphoriont: egy arannyal átszőtt, rózsákkal borított, bíborszínű fátylat. A XIV. században az öltözetek anyaga még pompásabb lett, a főméltóságok ruháit gyöngyökkel és drágakövekkel hímezték. A rangbeli különbséget a kalapok és a sapkák jelezték. A deszpotész gyöngyökkel borított kalapot viselt, nevét alsó szegélyére arannyal hímezték. A nagydomesztikosz skarlátszínű fátyollal fedte be a fejét, és a császár képével ékesített köpenyt öltött magára.⁵

Ruhaviseleti előírások

A középkor egyik legrégebbi ruharendeletét 1294-ben a francia Szép Fülöp bocsátotta ki, amely szerint a hercegek, grófok és bárók évente csak négy új ruhát csináltathattak, a lovagok hármat, a nők és a papok kettőt. Az sem volt mindegy, hogy a ruha milyen szövetből készül: a főurak öltözködésének anyaga főként legfel-

16. Nemesi öltözék (Franciaország, XIV. század)

jebb 25, a köznemeseké 18, a tekintélyes polgároké pedig 15 francia garasba kerülhetett. A nők még ennél is olcsóbb szövetből készíthettek csak ruhát maguknak.⁶ Az asszonyi leleményességen azonban nehéz volt kifogni: ruhátárukat a ruhaujjak és a díszek cserélgetésével igyekeztek szemrevalóbbá tenni. Mivel a rendelet hatálya a királyi család tagjaira nem terjedt ki, előfordult, hogy a hercegnők megunt ruháikat udvarhölgyeiknek ajándékozták.

A XIV–XVII. századi öltözködéssel kapcsolatos szabályzatok között már jócskán találunk olyanokat, amelyek az egyes társadalmi osztályok megkülönböztetésére szolgáltak. Míg a nemesség csaknem teljes szabadságot élvezett a ruházzkodást illetően, addig a polgárság és főként a parasztság számára számtalan megszorítást írtak elő e rendelkezések. Koronként és helyenként eltérő volt azon anyagok, ruhadíszek és ékszerek köre, amelyek viselését a parasztság és a polgárság számára tiltották. 1493-ban Strassburgban büntetéssel sújtották azt a személyt, aki olyan köpenyben járt, amely elől és hátul nem fedte be teljesen viselőjét.⁷ 1578-ban Németországban a nők és a hajadon leányok istentiszteletre nem járhattak hosszú férfiköpenyben.

1489-ben, öltözködésének ékesítése miatt, a frankfurti Johann von Rücking komoly perpatvarba keveredett saját városával. Rücking ugyanis jeruzsálemi zarándokútja alkalmával belépett egy lovagrendbe, amelynek tagjai többek között aranyláncokat viseltek. Frankfurt 1488. évi ruharendeletere azonban mindenki számára tiltotta az efféle láncok felvételét. A konfliktus elmérgesedett, és

Rückinget letartóztatták, hogy így kényszerítsék ki a rendelkezés betartását. Gyorsan változtak azonban az idők, és a jogszabályok is, mert néhány évvel később Rücking jogász és császári tanácsos unokaöccse már minden megkötés nélkül viselhetett aranyláncot.⁸

Firenzében a XV. században egy erre a célra kinevezett tisztviselő feladata volt, hogy az öltözködésre vonatkozó szabályok betartását ellenőrizze, és a törvénytörőket megbüntesse. A rendelkezéseket azonban jobbra figyelmen kívül hagyták, főként a nők. Egy korabeli jelentésből kiderül, hogy többek között a csipkék, gombok, illetve hermelin viselését tiltották a polgárok számára.⁹ A velencei szenátus 1543-ban a kurtizánok öltözetét szabályozta: nem viselhettek arany- és ezüstkelméket, valamint – főkéntük kivételével – selymet, nem hordhattak nyakláncot, gyöngyöket, és gyűrűket sem.¹⁰ E tilalmakat az indokolta, hogy Velencében szinte lehetetlen volt a kurtizánokat és a nemes hölgyeket megkülönböztetni egymástól divatos öltözködések alapján. Hétköznapi viseletként ettől kezdve hordtak maszkokat és különféle álruhákat.

A XV. századból származik az a Bécsben kiadott rendelet is, amelynek értelmében gyöngyök a nők ruhájának csak az ujját díszíthették, egyéb részeit nem.¹¹ 1671-ben az egyes ruhadarabok viselésének rendjét a rendi hovatartozás, illetve foglalkozási csoportok szerint állapították meg. Az 1688. évi *Codex Austriacus* (II.) csak a bécsi császári udvarhoz tartozó hölgyek számára engedélyezte a szárnyujjú öltözeteket.

A XVI. századi Európában egyre-másra jelentek meg a köznép elégedetlenségét és nemtetszését kiváltó, a túlzott fényűzés visszaszorítását célzó jogszabályok. Franciaországban egy 1518-ban kiadott rendelet kimondta, hogy a kereskedők arany- és ezüstkelméket, bársonyt, illetve bíborszínű tafotát csak a főpapoknak és a „királyi vérből” származó hercegeknek adhatnak el.¹² II. Henrik uralkodása idején, 1549-ben Angliában részletesen szabályozták, hogy a férfiak és a nők ruhájukon aranyat, ezüstöt és bíbort miként használhatnak. Aranyból és ezüsből csupán a gombok és a sujtások készülhettek, selyemből pedig csak a ruhát díszítő zsinórdíszek. Bíborszínű bársonyt csak a „vérbeli” hercegi sarjak viselhettek, a főnemesek csak kivételes esetben ékesíthették díszöltönyüket karmazsin szegéllyel. A szigorú szabályozáson később enyhítettek, és a női ruházattal kapcsolatban annyi engedmény született, hogy

17. Ruhaviselet rendjét megsértő nők a bíróság előtt (Bern, 1469/1470)
(*Berner Chronik* von Diebold Schilling dem Älteren)

a nők homlokukon ünnepélyes alkalmakkor az arany nyakláncon kívül aranypántot is viselhettek.¹³

A kereskedelmi érdekek és célok előtérbe kerülését példázza Württemberg 1712-ben kiadott rendelkezése, amely a közönséges polgároknak megtiltotta az új szövetek, azaz „a tiszta gyapot és a színes gyapotszövet” használatát, szemben az országban gyártott pamutbársonnyéval, vagyis a gyapot és a len hagyományos keverékével. A rendeletben meghatározott kilenc osztály¹⁴ közül csak az 1–5. osztályba, a hercegi udvarhoz tartozók privilégiuma volt a „francia öltözet”. A 6–9. osztályok tekintetében a textilek használatának rendjét szabályozta az intézkedés. Így a 6. osztály, azaz a városi, „jó társadalomhoz” tartozó férfiak és nők, jelesül a „bíró-ság és a tanács tagjainak szülei” és a nagykereskedők számára engedélyezték maximum 100 forint értékű félselyem, gyapot, valamint arany és ezüst ékszer viselését. Mindezt tiltották a 7. osztályhoz tartozók, a közönséges polgárok számára, ők egyszerű gránát és korall ékszereket hordhattak, és kizárólag az adott területen készített ruhát és harisnyát ölthettek magukra. A 8. osztályhoz tartozó

előjárók, polgármesterek, a bíróság és a tanács tagjai, valamint a fogadósok számára szerény választási lehetőséget biztosított a rendelet mind a ruhák, mind az ékszerek területén. A 9. osztályba sorolt parasztnak egyszerű, „rossz és hitvány szövetből” készült ruhával kellett beérniük, és le kellett mondaniuk az ékszerekről.¹⁵

Magyarországon az első ruhaviseleti előírás Könyves Kálmánhoz fűződik. A papi rend öltözetéről hozott törvénye kimondta, hogy „Semmi papi renden való személy világi öltözetet ne viseljen, ugymint hasított mentét vagy dolmányt, tarka kesztyűt, piros nyeregtakarót vagy zöld kurta köntöst, csizmát vagy sapkát, himes sarut vagy selyemmel varrott inget; és ne fogja össze mellette selyem kötéssel ruháját, hanem a nyakánál, gombbal vagy kapocscsal.”¹⁶

1460-ban a lőcsei zsinat a vörös cipő, a vörös és zöld nadrág viselésétől tiltja el a papokat. Az 1498:58. tc. arról rendelkezik, hogy a szerzetes prépostságok és apátságok szerzetes és olyan személyeknek adományozandók, kik illő ruházatot viselnek: „Mivel több olyan, szerzetes prépostságok és apátságok birtokában levő papi személy van, a kik világi vagy polgári öltözetben, ezeknek az egyházaknak a jövedelmeit több éven át kimerítik és aztán meggazdagodván, az illető rend meggyalázásával vagy házasságra lépnek vagy pedig világi papokká lesznek és az egyházak javait ekképen fölemésztik:

1. § [...] süveges papi személyek, vagy más világi papok avagy áldozárok, efféle szerzetes prépostságokat és apátságokat szerzetes ruházat nélkül ne tarthassanak kezükön.

2. § Hanem tartozzanak, az illető javadalom elvesztésének büntetése alatt, egy év tartamán belül, annak a rendnek az öltözetét magukra venni és viselni.”

Az Approbata Constitutiók tanúsága szerint Erdélyben „Paraszt ember és béres szolga, posztó ruhát, nadrágot, csizmát, dupla és forintos süveget; gylcs inget viselni semmiképen nem részeljen.”¹⁷

A török hódoltság kezdetén még a behódolt népek számára is tiltották az iszlám fő színének, a zöldnek a használatát, viselőjéről – a szájhagyomány szerint – „bőröstől” szedték le az ilyen színű ruhákat. 1555-ben Konstantinápolyban egy magyar írnokot kiráztak zöld posztóharisnyájából, hogy ne hordja lábán Mohamed színét.

Kolozsváron 1573-tól kezdve tilos volt a farsangolás, a régi szokások szerinti mulatozás. A törvénykezési jegyzőkönyvek tanúsága szerint e tilalmat 1582-ben néhányan megszegtek. A férfiruhába öltözött Rengő Anna és társai ellen Ígyártó György prokurátor pert indított. Az erkölcs nevében pereskedő Ígyártóval szemben Rengő Anna sikeresen védekezett, és a prokurátort felesége megöletésével, lopással, megvesztegetés elfogadásával, illetve paráznasággal vádolta, Ígyártó pedig úgy vágott vissza, hogy Rengő Anna tanúit boszorkánysággal vádolta meg.¹⁸

A XVII. század közepétől az öltözködési előírások kibocsátásánál a személyes státusz, a születési előjogok védelme vált hangsúlyossá az éppen bontakozó és a nemesi rendi jeleket használni kívánó polgársággal és a módos parasztokkal szemben. 1666-ban Zemplén megyében is azért született egy ruharendelet, mert „Az Paraszti rend Istent azzalis boszszusághra ingerlik”, hogy „Paraszti állapottýához illetlen, Nemessi, fris, draga öltözetekben járnak, magok, felessegek és gyermekek. Hasonlo keppén az Mester emberek is, annyira hogy az Nemessi rendtül öltözetekre nezve, aleg külömböztethetik meg”.¹⁹

Az 1696-ban kelt lőcsei ruharendelet a török pusztítása miatt inti takarékoságra a város lakóit, a rendelet betartására pedig felügyelőket rendeltek ki. A fényűzően öltözködő asszonyok 100 magyar forint bírsággal voltak sújthatók,²⁰ a cselédek öltözködéséről pedig így határozott a város: „Mivel [...] a cselédlányok kevélysége annyira fokozódott, [...] annyira pöffeszkednek, hogy semmi különbség sincs köztük és egy becsületes polgár gyermek között, ruházatukat illetőleg ezentül ne hordhassanak aranypaszományokat, atlaszsallangokat, selyemszalagokat a paszományban, drága korona rázsát, csipkés vagy csipke nélküli kötényeket, díszes orrú cipőket [...] Ha pedig vétenek ellenek, először kapjanak figyelmeztetést gazdájuktól vagy gazdasszonyuktól. Ha mégsem hagyják abba, akkor ezt a hatóságoknak kell jelenteni, s a hóhér veszi le róluk a nyílt utcán.”²¹

1708-ban Szombathely város statútuma kimondja, hogy senki ne viseljen „városi renden kívül való ruházatot”, azaz „selem ruhát, aranyos ezüstös sinort, csipkét, prémet, füsöt, főszoritót, piros pantolfit, nyári kesztyűt, fátvolt, rókamál béllést s efféléket”. A szabályokat megszegők büntetése sem marad el: „Ha ki e vég-

zés ellen cselekszik bíró uram levonassa vagy házatul elvitesse annak az oly ruhát és tanács uraim ítélete szerint mulctálja s ugy adja ki.”²²

Kassa is fellépett a drága öltözetekkel szemben 1708-ban. A városi articulások ekként rendelkeztek: „Mivelhogy az Istennek haragját s osztorát rajtunk szemlátomást naponként tapasztaljuk, a ki is részszerént nem egyébül származik, hanem az rendkívül való illetlen drága ruházatnak és öltözeteknek pompáskodásával, s legfőképpen az asszonyemberek között annyira eláradott, hogy alig ösmörködhetik már meg, ki az asszony és ki az szolgáló, a mely miatt is Istent nagy haragra és bosszúságra ingerlő czégeries vétkek származni szoktak [...] a kik állapotjokhoz nem illendő ruházatban járni tovább szándékoznának, ezen nyomoruságos üdőben, érdemek szerint való büntetéssel büntetessenek meg, úgy a cselédnek is érdemeken kívül való ruházatot és fizetést adni ne merészljenek”.²³

A férfiruha viselése még 1711-ben is főbenjáró bűnnek számított:²⁴ egy bizonyos „Ungvári András (mint gonoszul mások megcsalására szerette hivattatni magát, noha leányi neve Ersok volt) [...] az természetnek rendi elle(n) férfiköntöst vőtt magára”, amely már önmagában is a természetes rend elleni vétségnek minősült, ezenkívül pedig „részegeskedő, csélcsep, hazudozó lévén [...] sebes tűzzel való megégetésre íteltetik”.

A beszercebényai tanács 1723. december 14-én kelt rendeletében elutasította a fényűzés minden formáját.²⁵ „Mínthogy többszöri komoly intéseink és fenyegetéseink dacára a hívságos öltözési modor ez [közép]osztálybeli nőszemélyeknél nagymértékben divatba jött, miáltal Isten városunk büntetésére ingereltetik s az ifjúságnak és minden keresztény szívnek nagy megbotránkoztatása okoztatik: ennél fogva minden ez [közép]osztálybeli asszonynak és leánynak szigorúan megtiltatik, hogy arany- vagy ezüstcsipkével és paszománttal díszített fátyolt, avagy azalatt arany- vagy ezüstcsipkéket, úgyszintén damaszk- vagy egyéb selyemszoknyát, kötényt, ezüstövet, cobolyföveget, arany- és ezüstpaszományos vagy sujtásos ujjast, skófiummal vagy arany- és ezüsthímzéssel szegélyezett mellénykét, ingvállat és nyakkendőt, hosszú bekecset, karmazsincsizmát, arany- és ezüsteel kivarrt főkötőket, pártákat és homlokszalagokat, hosszú tafota csuklyát,

ezüst- vagy aranyeresztékű selyemharisnyát, hímzett vagy szegélyezett cipőket és papucsokat, de különösen *botránkoztatóan meztelenített nyakat* s azon (gyakran egész vagyonukat képező) aranyláncokat, gyöngyöket, korallokat viseljenek; úgyszintén tiltatik, hogy valódi gyöngyszalagokat, drága zsinórokat és egyéb fölösleges öltözeteket, könnyen változó új divatú szabásúakat hordjanak. Az e rendszabály ellen vétőkre a városi ügyész fog felügyelni s őket a tanácsnak feljelenteni.”

A fényűzés ellen emelte fel szavát Csúzi Zsigmond pálos atya 1724-ben Pozsonyban megjelent *Lelki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönözött három kenyér* című prédikációs gyűjteménye. Kora „romlott” erkölceit ostromozta e munkában, de nem kímélte a divatot, főként annak „túlhajtasait”: „Mi lehet pedig nagyobb változás, mint férfiúból, asszony állattá, s asszonyállatból, barommá változni? ennél már nincs utálatosb, s ezért-is neveztetik monstrum naturae, természet csodájának. A hiúságokra vetemedet lágy ruhák pedig, e-féle változáson leg-inkább kapnak, most bibort, most gubát, most nusztot, most szarvat és nagy hoszszu farkat kölcsönözvén a barmoktól, kiváltképpen az aszszonyok magoknak; ellenben tőlök a férfiak, feslett majmoskodással, aszszonyi csecse-becsét; kire-nézve, valamint is-ezek barom formájokkal, szarvakkal, farkokkal, már pávákhöz, már egyéb oktan-állatokhoz; ugy a férfiak, aszszonyi lágy öltözetekkel, fodorral, bodorral, pántlikás taczlikkal, szkófiommal, fátyollal, és hoszszu leeresztett, vagy fel-kötött poros nagy hajjal, méltán hasonléttatnak, aszszony-állatokhoz, mert azt az ijesztő változást, szántsándékkal, és kényen-könnyen kapják.”²⁶

1784-ben a *Magyar Hírmondó* – nem kevés élccel – számolt be II. József készülő rendeletéről, amely a fényűző ruházatkodási szokások megzabolására irányult. Az új szabályozás a vállkendő viselését csak főrangú asszonyok számára engedélyezte, a „közönséges” asszonyok pedig, a korábbi arany és ezüst színnel szakítva, fekete, míg a szolgálok fehér főkötőt hordhattak. A tudósító szerint az új rendelkezéseknek köszönhetően „a módis nemzet egészen kiirtattatik”.²⁷

A különböző korokból származó, elsősorban a fényűzés visszaszorítását célzó rendelkezések dacára nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy királyaink zöme maga is kedvelte a pompás, drága öltö-

zékeket. II. Ulászlóról feljegyezték, hogy szeretett csinosan öltözni. Menyasszonyát (Annát) Székesfehérváron arannyal átszőtt karmazsin bársonyruhában fogadta. Fején violaszínben tündöklő selyemkalpagot viselt. Esküvője napján cobolyprémes violaszín szaténruhában jelent meg, amelyet hasonló színű fejfedő egészített ki.²⁸

Megkülönböztető öltözékek

A szokásostól eltérő (gyakran sárga) színű, szabású vagy valamilyen módon megjelölt ruhadarabok mindenki számára jól látható módon megkülönböztették viselőjüket (zsidók, prostituáltak, eretnekek, koldusok) az „átlagembertől”.

849–850-ben az arab hatóságok arra kötelezték a keresztényeket, hogy „sárga nyaksálat és övet viseljen[ek], [...] fejrevalój[ukra] pedig két gombot” illesszenek. Ruhájukra két foltot kellett varrniuk, mégpedig úgy, hogy „a folt színe elüssön a felsőruha színétől [...], az egyik folt elől legyen, a mellen, a másik hátul, az ember hátán, nagysága négy ujjnyi, a színe sárga”.²⁹ A budai városi jogkönyv arról rendelkezett, hogy a zsidókat a keresztényektől különleg is meg kell különböztetni. A zsidóknak ruhájuk felett vörös köpenyt kellett viselniük, amelyre sárga foltot kellett varrniuk. Fejükön hegyes kalapot hordtak. Hasonló szabályozással találkozunk a XIII. századi Franciaországban is: az 1254. évi arles-i zsinat elrendelte, hogy a zsidóknak egy kerek szövetfoltot kell viselniük köpenyükön, amelynek színe Szent Lajos óta sárga.³⁰ Konstantinápolyban azokat a keresztényeket, akik a tiltott piros kalpagot és sárga csizmát mégis viselték, megfosztották fővegüktől és csizmájuktól, majd lapáttal megverték őket (1662).³¹

A sárga a prostituáltak megkülönböztetésére is használatos szín volt. Budán a városi jogkönyv tanúsága szerint a „szabad személyek” iránt bizonyos részvétellel viseltettek, hiszen általában szegény és bánatos, búslakodó személyek voltak, akiket mindenféle igazságtalanságtól és erőszaktól meg kellett védeni. Fejkendőjükre sárga foltot kellett varrniuk, hogy jól felismerhetők legyenek. Nem kényszerítették viszont a sárga folt hordására a titokban erkölcstelenkedő hajadonokat.³² Lipcsében 1506-ban a „szabad személyek” csak olyan köpenyt viselhettek, amelynek színe nem volt feltűnő, és egy

sárga foltot varrtak rá, vagy sárga fejkendőket vettek fel hozzá. Az előírás megszegőjét büntetésként megfosztották köpenyétől.³³

1546 októberében Firenzében I. Cosimo rendelkezései értelmében a kurtizánok csak akkor járhattak éjszaka az utcán, ha erre jogosító engedéllyel rendelkeztek. Megbüntették őket, ha a sötétben fáklya nélkül sétáltak. A kurtizánok évi hat koronát fizettek azért, hogy a Közerkölcsök Hivatala ne tartóztassa le őket ok nélkül.³⁴ Elegánsan öltözködhettek és ékszereket is viselhettek, de csekély súlyú szabályszegésért is letartóztatták őket: például ha az előírt ujjnyi vastag sárga vagy arany szegély hiányzott a kendőjükről vagy a fejfedőjükről, vagy a sárga szalag a hajukból.³⁵ Az így elfogott nőket börtönbe vetették, majd a piactéren a hóhér, nyakukba akasztva a „bujálkodásért” feliratú táblát, megkorbácsolta őket.

Velencében a XV. század végén – talán a kezdődő szifiliszjárvány miatt – gallér és kereplő viselését írták elő a prostituáltaknak, mintha bélpoklosok lettek volna,³⁶ a XVI. század közepétől pedig sárgára festett hajukról lehetett őket felismerni.³⁷ Mantuában és Bergamóban vörös sapkát kellett viselniük kis csengettyűvel, Milánóban fekete köpenyt, Rómában pedig egy időben arcuk elfátyolozására kötelezték őket. Egy 1389-ben kiadott rendelkezés szerint Kölnben piros fátylat kellett viselniük a prostituáltaknak,³⁸ Spanyolországban pedig a papok ágyasainak kellett vörös szalagot hordaniuk a főkötőjükön.³⁹

A középkori Európa legtöbb országában káros és becstelen személynek tartották a hóhért, így nem véletlen, hogy gyakran sárga színű ruhát kellett viselnie megkülönböztetésként. Frankfurt am Main 1543-ban kiadott rendelete előírta, hogy a hóhér köpenyére feltűnő piros, fehér és zöld csíkokat kell varrni. Egyes helyeken csúcsos piros süveget is viselnie kellett.⁴⁰ A hóhér a felségárulók házában ajtaját megbecstelenítésképpen sárgára mázolta. A középkorban az árulást sárgás színű ruhába öltözött kétfejű (az egyik szép ifjú, a másik gőgös öregember) férfi alakjában ábrázolták. Jobb kezében parazsat, baljában vízzel telt edényt tartott. Ruhájának színe azért sárga, mert az árulás azok lelkének bűne, akiknek jó és kedves szavai, illetve cselekedetei mögött gonosz tervek lakoznak.⁴¹ Kénsárga ruhába öltöztetve kísérték az eretnekeket a máglyára, a vezeklő eretnekek ruháját pedig, egész életükön keresztül, elől és hátul egy-egy sárga kereszt „díszítette”.⁴²

Megszégyenítő öltözékek

A budai városi jogkönyv szerint a bűbajos személyeket létrára ültették, és fejükre hegyes zsidósüveget tettek, amelyre angyalokat festettek. A bűnösnek a munkaszüneti napot kellett így töltenie reggeltől délig, amikor az utcák a legnépesebbek voltak.⁴³ A zsidó kalapot mint megszégyenítő eszközt a középkori német jog az uzsorásokkal szemben alkalmazta.

Franciaországban a bolondok öltözkékének színe lehetett vörös. Egyes bűnözőket arra ítélték, hogy a bolond nevetséges ruháját vegyék fel, hogy így az utca népe előtt is nyilvánvalóvá váljon jogfosztottságuk. Ez a sors várt 1530 áprilisában egy párizsi káplánra, aki meggyilkolta plébánosát. Papi rangjától megfosztották, bolondruhába öltöztették, majd átadták a rendőrfőnöknek, „kinek döntése nyomán kézlevágásra ítéltetett, majd azzal a karddal, mellyel a gyilkosságot elkövette, egy oszlophoz szögeztetett [...] s mindezek után elevenen megégettetett”.⁴⁴

A XV. századi Európában sok helyütt a boszorkányoknak, illetve a hűtlen feleségeknek kék köpenyt kellett viselniük.⁴⁵ A ruhaviselet ellen vétők nyakába egyes helyeken csengettyűgallért tettek, így kellett végigvonulniuk a városon.

A *Hármaskönyv* a hamis esküvők és hitszegők (ludasok) büntetésül előírta, hogy „mintegy az emberiség köréből száműzött és kitiltott ember, mindenkor tarka ruhába öltözve, kenderből készült övvel ellátva, mezitláb és hajadonfővel kénytelen a többi keresztény hívők közt járni-kelni”.⁴⁶

A köpeny (palást, talár)

A köpennyel betakarás vagy leterítés az oltalom és a kegyelem jelképe. Szokás volt a menyasszonyt és a vőlegényt az eljegyzés megerősítéseként egy köpennyel betakarni, illetve hasonló szertartás keretében a házasságon kívül született gyermek törvényesítésére is sor kerülhetett. A német jogban az ily módon törvényesített gyermekeket „*Mantelkind*”-nek nevezték.⁴⁷

A ruházatkodási szabályzatok jó része intézkedett arról, hogy mikor kötelező és mikor tilos a köpeny (kabát) viselése. Az

1340. évi *Codex Austriacus* alapján Bécsben a halkereskedőnek köpeny nélkül kell portékáját a piacon árulnia, mert így gyorsabban tud dolgozni.⁴⁸ 1673-ban Svájcban az esküt tevő személynek köpenyt kellett viselnie. A XVII. században a perlekedő feleknek köpenyben kellett megjelenniük a bíróság, a városi tanács, illetve a helytartó előtt. E szabály megszegője két font bírsággal bünhődött.

A középkorban a köpeny különböző jogügyletek főszereplője volt. A köpeny vagy a köpeny szegélyének megfogása az adott jogügyletben részt vevő felek között létrejött jogviszonyt jelképezte. Ez az aktus fordult elő a hűbéri jog megújításánál, a különböző családi és egyéb magánjogi szerződések, így különösen a zsidóknál a birtokátruházás megerősítésénél, valamint a házasságon kívül született gyermek törvényesítésénél. A köpeny szegélyének megfogásával mint a szerződéskötés jelével találkozunk már az Ószövetségben. Hasonló ősi szokás volt még a zsidóknál, elsősorban a megváltásnál és a cserénél, hogy az ügylet megerősítéseként a férfi lehúzta saruját, és odaadta felebarátjának.⁴⁹

A ház birtokba vételét szimbolizálta végrehajtás esetén, ha a végrehajtást foganatosító hivatalnok köpenyét felakasztotta a ház ajtajára.⁵⁰ Ha az özvegyen maradt nő férjének köpenyét a férfi sírjára ejtette, azt jelképezte, hogy a férje után maradt adósságok kiegyenlítése érdekében lemond örökségéről.⁵¹ Magas rangú úr előtt a férfiak és a nők a földre ejtették köpenyüket.⁵² Peres eljárás során a köpeny felmutatása a javakról való lemondást szimbolizálta a XVI. században. A bírósági tárgyaláson az ítélet felolvasását követően a bírósági szolga fehér pálcájával az esküdtek felé mutatott, ezzel kifejezésre juttatva, hogy az ítélet megszületett, majd pálcáját eltörte, és a köpenye alá dugta, jelezve, hogy az eljárás lezárult (1708).⁵³

A seprű mellett a köpeny is szolgálhatott a boszorkányok és a varázslók „közlekedési eszközéül”, amint erre a *Praxis Criminalis* (1656) is utal.⁵⁴

A köpeny (palást), mint uralkodói díszöltözet, méltóságot és hatalmat kölcsönzött viselőjének. A köpeny (reverenda) magas papi méltóságok öltözekeként is jelentős. A hivatalba lépő papi méltóság bíborvörös köpenye az isteni méltóság jelképe volt, valamint biztonságot és védelmet is szimbolizált.

Hivatali viseletként, elsősorban a bírósági és városi tisztségviselők körében, a köpeny viselése jogilag privilegizált helyzetet teremtett viselője számára. Firenzében a Signoria tagjai hermelinnel szegett bíbor köpenyt öltöttek magukra. A késő középkorban – tanultságukat szimbolizálva – már valamennyi jogvégzett személy talált hordott. 1772. január 14-én Frankfurtban egy csecsemőgyilkos asszonyon hajtottak végre halálos ítéletet, amelyre a bíró kivégzési öltözetben, azaz fekete posztóruhában, sarkantyús csizmában és a város nagy címerével díszített vörös palástban érkezett.⁵⁵

A bolognai egyetemi statútum értelmében a XIV–XV. században az egyetemi hallgatóknak fekete „statutumi”, azaz közönséges szövetből kellett készíttetniük a köpenyüket, hosszú kabátjukat, valamint hosszú alsóruhájukat, amely oldalt zárt volt, elől a nyakánál pedig kapsok vagy gömbölyű gombok díszítették. Az egyetemi hallgatóknak három márka büntetés terhe mellett ezt a ruhát kellett viselniük a városban.⁵⁶

A köpeny előfordult ajándékként az udvari ceremóniák során. Hivatalos alkalmakkor az uralkodó nagylelkűségét jelképezte, ha vendégének üdvözlésképpen vagy búcsúzáskor – a megajándékozott társadalmi állásához igazodó pompájú – köpenyt ajándékozott. Cosimo de' Medici Donatellónak egy ünnep alkalmával vörös köpenyt és kalapot ajándékozott, mivel bántotta a művész szegényes öltözködése.⁵⁷ Donatello azonban pár nap elteltével visszatért régi ruháihoz.

Egy anekdota szerint V. Károly II. Szulejmánhoz küldött magyar követe köpenyét volt kénytelen ülőalkalmatosságul használni a török szultán udvariatlansága miatt. Az audienciára érkező követet ugyanis szék nélkül fogadták, így az „kapja azontúl köpönyegjét a nyakából, öszvehajtogatja, és reáül minden kénytelenségnek eltávoztatása nélkül, mintha ez már régen szokásban lett volna”. Miután mondandójával végzett, „köpönyegjét otthagytá”, és az őt feledékenységre figyelmeztető törökökhöz így szólt: „A császárnak, az én uramnak követi nem szokták székjeket magokkal hordozni.”⁵⁸

A kalap (süveg)

A kalap (süveg) a hatalom, a rómaiaknál pedig a szabadság és a szabadon bocsátás jelképe volt. A rómaiak, ha fel akarták szabadítani rabszolgájukat, „haját lenyírván süveget adtak rá”.⁵⁹ E szertartást Feronia istennő, a szabadságot nyert rabszolgák védnökének templomában végezték.⁶⁰ A középkorban a kalap a szabad embert szimbolizálta.

A kalap – a kesztyűhöz hasonlóan – jelképezhette, sőt esetenként helyettesíthette is viselőjét, mint például Tell Vilmos mondájában Gessler helytartó kalapja. Aegidius Tschudi XVI. századi krónikás feljegyzése szerint 1307. november 18-án Tell Vilmos és a Bécsből küldött Gessler között súlyos konfliktus alakult ki. A helytartó megparancsolta a helvét alattvalóknak, hogy távollétében a botra tűzött kalapot ugyanolyan tisztelettel köszöntsék, mintha ő maga állna ott személyesen. Tell Vilmos ezt megtagadta, ezért Gessler büntetésképpen életveszélyes próba elé állította a vakmerő íjászt: fia fejéről le kellett lőnie egy almát. Hiába sikerült a „mutatvány”, Tellt a helytartó parancsára letartóztatták.

A kalap levételekor viselője látszólag alacsonyabb, kisebb lesz, így e gesztus a tiszteletadás, a hódolat, a hűség és az alázatosság kifejezője. XIV. Lajos korában, a francia etikett szerint, az udvari embernek nem pusztán a király személyes jelenlétében kellett hajadonfőtt lennie, hanem akkor is, ha például a király hálószobáján ment keresztül, az üres királyi ágy előtt le kellett vennie a kalapját,

18. Ernst Stükelberg: *Gessler és Tell Vilmos* (1880)

és mély meghajlással kellett elhaladnia előtte.⁶¹ A spanyol nemesek abban a kiváltságban részesültek, hogy még az uralkodó előtt sem kellett fejedőjüket levenniük.⁶² V. Károly német-római császár spanyol királlyá koronázásakor azonban a választófejedelmek felléptek e privilégium ellen, mondván, nem jelennek meg a koronázási ceremónián, ha a spanyol nemesek fedett fővel vesznek részt az eseményen.⁶³

Kalapját elhajította a menedéket kérő szökevény, valamint az is, aki valamely ítéletet megtámadott, vagy egy már megkötött házasság érvényességét vitatta. A kalap szimbóluma lehetett még a javak, illetve a hűbérbirtok átruházásának is. A középkori Németországban kalapot, köpenyt vagy övet használtak a jelképes tulajdonátruházásnál. A kalappal történő átadás úgy zajlott, hogy az eladó átnyújtotta kalapját a vevőnek, aki belenyúlt abba, majd mindkét fél megérintette a kalap karimáját. Ha a bíróság előtt került sor az átruházásra, az eladó átadta kalapját a bírónak, majd megérintette azt, vagy karimáján végighúzta az ujját. A bíró ezután háromszor egymás után megkérdezte az eladót, hogy valóban lemond-e tulajdonáról. Az igenlő válaszokat követően az eladó elvette kezét a kalapjáról, utalva ezzel az ingatlan új birtokosnak való átadására.⁶⁴

A fátyol

A fátyol a külvilágtól való elfordulás és az erény jelképe. A korai keresztény időkben az asszonyok és a leányok lefátyolozva mentek a misére, így jelezve a világi hiúságoktól való elfordulásukat.⁶⁵ A római esküvői szertartásokon a nőt lefátyolozták, ami azt szimbolizálta, hogy a nőt férje számára elválasztották a többi leánytól, és hűséggel tartozik urának. A férjezett nők aranysárgával ékesített tűzpiros fátylat (*flammeumot*) viseltek Rómában, míg a világtól elzártan élő Vesta-szüzek bíborszegéllyel díszített hófehér fátylat hordtak.⁶⁶

Régi római szokás szerint esküvel történt a baráti hűség kinyilvánítása. Az eskütétel alkalmával az esküt tevő személynek fátylat kellett tartania a jobb karján.⁶⁷ A fátyol divatos viselet volt a középkori udvarokban is, és menyasszonyi és özvegyi fátyol formájában élt tovább.

A kesztyű

A kesztyű a dolgok feletti uralmat jelképezte.⁶⁸ Sok esetben magát a kezét, a cselekvés és a végrehajtás szervét is helyettesítette, így válhatott az erőszak és a védelem szimbólumává.

A kesztyű a pápák, a püspökök, a királyok, a tisztségviselők, de a hóhér⁶⁹ és a háborúba induló katona fontos ruhadarabja is volt. A XIII. században az egyetemi oktatók szakmai jelvényének tekintették a kesztyűt, amely a XIV. századra már inkább státuszszimbólummá vált. Az egyetemi doktorok mókuszprém csuklyával és hermelingallérral díszített hosszú talárban jártak, amelyet hosszú kesztyű egészített ki. E kesztyűkkel az egyetemi statútumok szerint a vizsgajelöltek látták el professzoraikat vizsgadíjként. A szabályzatok meghatározták azt is, hogy milyen legyen az adott kesztyű. 1387-ben Bolognában a jelöltnek hosszú és bő, finom zergebőrből készült kesztyűt kellett beszereznie, amelyeknek szabása „elég széles, hogy könnyűszerrel és kényelmesen lehessen a kezeket beléjük csúsztatni”.⁷⁰

A középkori városi jogkönyvek tanúsága szerint a német és a francia városokban a vásárt, majd később a vásár területét keresztel jelezték. Amíg a kereszt ki volt tűzve, addig tartott a vásár. A vásárral együtt járt a vásári béke, azaz a király békéje, amelyet a király kesztyűje jelképezett még: szokás volt az uralkodó kesztyűjét elküldeni a vásárt tartó helységbe. A vásárt jelző kereszthez később egy golyósdarabot is odakötöttek, és az így létrejött zászlóra akasztották a királyi kesztyűt, majd a vásári béke jelvényeihez kapcsolták még a kardot és a kalapot is. A vásári jelvényeket később már nem a keresztre, hanem az úgynevezett Roland-szoborra (Roland Nagy Károly fegyverhordozója volt) aggatták. Magyarországon ilyen Roland-szobra volt Bártfának, Erdélyben pedig Nagyszombatnak.⁷¹ Pozsonyban a vásár jelzésére zászlót tűztek ki, másutt egy kardot tartó kéz szimbolizálta a vásári békét. A kardot tartó kéz egyes helyeken még a pallosjogot is jelentette a középkorban.

A kesztyű szimbóluma volt még a hűbéri birtok megújításának. Szerepet kapott a bajvívásnál és a viszálykodásnál is. A lovag bajvívókesztyűje szavatolta, hogy tulajdonosa kész megvívni kihívójával. A középkori lovagi szabályzatban tilos volt párbajra hívni vala-

kit akkor, ha kesztyűs kézzel ütötték meg. A földre dobott kesztyű jelezte a kihívást.⁷²

A kesztyű a II. József korában alakult titkos (szabadkőműves) társulatoknál is szerepet játszott:⁷³ a társulatba belépő először egy fehér bőrkötényt kapott az ártatlanság jelképeként, egy pár fehér kesztyűt, annak jeléül, hogy „kezeinket ne fertőztessük vétek által”, valamint egy pár női kesztyűt, arra utalva, hogy bár körükbe nőket nem bocsátanak be, de nagyra becsülik őket.⁷⁴

Az öv

A szimbólumok világában az öv több mint egyszerű ruházati kellék, amely használati tárgyak és fegyverek felerősítésére szolgálhat. A hatalom és az erő jelképe is. *A magyarok krónikájában* Thuróczy János arról számol be, hogy 1335-ben a visegrádi találkozó alkalmával János cseh király és fia többek között két övet kapott ajándékba I. Károlytól, Nagy Lajos pedig az őt nápolyi hadjáratában segítő itáliai előkelőségeknek lovagi címet és lovagi övet adományozott.⁷⁵

Az öv a tisztaság és a szemérmesség szimbólumaként körülölel, visszatart, elhatárolja az elérhető az elérhetetlentől. A menyasszonyi öv a fátyollal együtt a házasság előtti érintetlenségre utal. Az ókori római menyasszonyok övének bonyolult csomói valószínűleg az ifjú férj türelmét tették próbára.

A régi szláv népek házasságkötési szokása szerint, ha egy nő megszeretett egy férfit, akkor hozzá lépett, és kezét a férfi övébe tette. Ha ezt követően két éjszaka együtt háltak, akkor a férfi feleségül vette, ha nem, akkor eladta a nőt.⁷⁶

Az öv felcsatolása valamely méltóságba lépést, az öv megoldása viszont a hatalom és az erő elvesztését, az alávetést jelképezi. Válás esetén az öv letétele valamennyi jog feladását jelentette. Az özvegyasszony megszabadulhatott az örökségbe lépés hátrányos következményeitől, ha férje temetésén övét a férfi sírjára helyezte. A házasságon kívül született gyermeket törvényesíteni lehetett, ha szülei házasságkötésük alkalmával egy övet tettek a gyermek derekára. E rituálé szerint történhetett az örökbefogadás is. Egy régi mongol szokás ismerte az úgynevezett övgyermekeket. Ha egy férfi viszonyt folytatott egy nővel, és később elhagyta őt, búcsúzáskor

övét átadta a nőnek. Ha a nőnek utóbb gyermeke született, akkor a házastárs szerepét a férfitől kapott öv töltötte be, az anya és a gyermek felvette a távollévő apa nevét.⁷⁷

Amikor a XV. században a párizsi parlament tilalma ellenére a prostituáltak aranyszínű övet viseltek, a tisztességes nők nem hordták. Ebből alakult ki az a mondás, hogy többet ér a jó hírnév az aranyövnél („*bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée*”).⁷⁸

A szerzetesek három fogadalmát: a szegénységet, az önmegtartóztatást és az engedelmisséget a csuhájukat összefogó kötéltre kötött három csomó jelképezi.⁷⁹

A ruhaszegély

A ruhaszegély általában az átadás és az alávetés, a meghódítás szimbóluma. Erre utal az Ószövetségben, amikor Dávid „elmetszé orozva” az alvó „Saul ruhájának szárnyát”,⁸⁰ mintegy jelezve, hogy megölhette volna, de mégsem tette meg.

A germánok joga szerint földgöröngyöt dobtak az átadás jeleként a megvásárolt ingatlanból a vevő ölébe, illetve ruhája ráncai közé. Az ingatlanátruházást jelképezte a ruha szegélyének levágása és elhajítása is. A Lex Frisiorum az eskütételi szertartást illetően úgy szólt, hogy az esküt tevő személy az eskü alatt fogja meg ruhája szegélyét. A frankoknál az adós ruhája szegélyét nyújtotta a hitelező felé, ezzel az aktussal kinyilvánítva, hogy alávetette magát és vagyonát a hitelezőnek arra az esetre, ha az általuk megkötött szerződést esetleg nem tudná teljesíteni.

Az öltözékekhez való hozzájutás

Vásárlással

Az egyik legelterjedtebb szerzési mód természetesen a vásárlás volt, amelyre a piacnapokon, a hetivásárok alkalmával, illetve a városba érkező kereskedők révén nyílt mód. 1627-ben például Kamuthy István vásárolt szöveteket Bethlen Gábor számára Velencében, méghozzá „megyszin” és veres tarbársonyt, „tenger-

szin virágos” és „veres virágos vont arany” szövetet, valamint „zöld és veres aranyas bársonyt”.⁸¹

A rendi magánjogban ingatlanátruházási szerződés esetén annak ellenére, hogy a felek a vételárat pénzben határozták meg, a vevő az eladó beleegyezésével részben valamely ingók átadásával is teljesíthetett. Az egri káptalan előtt 1280-ban felvett bevalló levél tanúsága szerint Tahi Sixtus, Fel-Ida nevű birtokrészét – amelyet Benedek fiaitól perdöntő bajvívás útján nyert – az Aba nemzetségbeli Dávid comesnek és fiainak, nyolcvan márkáért és két jó lóért, valamint két öltözet ruháért *örökül eladta*.⁸²

Örökségként

Ruhaneműkhöz öröklés útján is hozzá lehetett jutni. Ingó vagyonként az egyes ruhadarabok viselőjük tulajdonát képezték. Kérdésként merült fel azonban, hogy a férj halálakor annak köpenyét és egyéb ruhaneműit ki öröklí. Egy 1555-ben kiadott német statútum szerint a férj köpenye halálakor feleségére szállt, a feleség halálakor pedig a leánygyermek vagy a feleség legközelebbi nőrokona örökölte azt.⁸³ A magyar jogi szabályozás nagyon hasonló: az özvegyen maradt házastárs örökölte az elhalt házastárs ruhaneműit. A budai városi jogkönyv szerint a feleség férje ingó vagyonának csak azon része felett rendelkezett szabadon, amely szorosan a testi ruházathoz tartozott. A *Hármaskönyv* szerint az elhunyt férj „kocsilovasit” és legjobb ruháját „hátrahagyott özvegye magának tartja meg”.⁸⁴ Újlak város 1525. évi jogkönyve külön rendelkezés (végrendelet) hiányában szintén a házastársaknak biztosította egymás ruhaneműinek öröklését. „[...] mindennemű női és férfi ruhanemű, egy ezüst vagy aranyozott öv [...]. Mindezek a férj halála utána a feleségre, a feleség halála után pedig a férjre szállnak, a nyolc szabad város szokásjoga alapján. Kivételt képez az az eset, ha a férj a feleség jelenlétében, vagy a feleség a férj jelenlétében rendelkezni kíván ezekről, és a másik fél ebbe beleegyezik, és nem mond ellent, akkor a felek akaratából, annak hagyományozhatják, akinek akarják.”⁸⁵

Számos forrásunk tanúskodik arról, hogy az értékesebb öltözékekről az örökhagyó végrendeletében külön rendelkezett. A zsolnai Maruša Štanclová örökösének pénzen és lovon kívül számos

ruhadarabot hagyott: egy rókaszörmével bélelt subát, két nadrágot, egy kabátot és egy csuklyás köpenyt.⁸⁶

Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna 1622. május 8-án kelt végrendeletében olvashatjuk:

„5. Ifju Bethlen Istvánnak hagyom baraczk virág színű, vont arany, gyöngyös aranyos szoknyámat, gyémántos jankerével s mentől szebb, gyöngyös, aranyos kis subával egyetemben, akár nyusztal, akár bojtos bársonnyal legyen bélelve. Ezekhez hagyok egy nyakbavetőt is.

6. Ifju Bethlen Péternek is hagyok egy aranyos szoknyát, gyöngyös kis subával együtt, mennél szebb lesz az szoknyáim között.

7. Bethlen Katának hagyom a gyöngyös, vont arany szoknyámat spanyol jankerével és kis subájával egyetemben.

8. Azonkívül is valamennyi köntösöm énnékem vannak, mind Bethlen István uram három leányának hagyom; de a két kisebbiknek többet adjanak benne [...]”⁸⁷

Erzsébet angol királynő halála után mintegy háromezer ruha maradt utódjára, Skóciai Annára, akit a parlament határozatban kötelezett arra, hogy az öröklött ruhákat viselje, és újakat nem vásárolhatott.⁸⁸

Hozományként

A leányok hozományként is rengeteg ruhaneműt vittek be a házasságba. Bornemisza Anna hozományában (1591) például a következők szerepeltek:

„Egy fekete bársony szoknya kötésekkel hányott.

Egy fekete bársony kis suba jó ezüst olasz széles perémmel, kit parsamánnak hínak, hányott, nesttel béllett.

Egy kék dupla tafota szoknya, közparsanámmal hányott.

Egy feir dupla tafota szoknya veres perémvel hányott.

Egy veres dupla bársony kis suba, szíp kötésekkel hányott, szíp nesttel béllett.

Egy veres kamoka szabású verfelljes (koczkás) szoknya ezüst kapcsok rajta sinyorozással, fekete bársonyra hányott.

Egy veres olasz posztó szoknya parsamánnyal hányott, ezüst kapcsok rajta, feir köz parsamánnal hányott.

Egy veres dupla bársony cseh süveg gyöngyös, béllett. [...]

Egy hosszú suba, rövid ujjú, szederjes, tafota, veres perémmel hányott.

Tizenkét imeg váll.

Tíz előkötő, aranyas orcza takaró.

Egy gyöngyös fékető fl. 33.

Egy fékető fl. 7. [...]

Egy veres atlasz kis suba szederjes perémmel hányott, fekete nyúllal béllett.⁷⁸⁹

Ajándékként

A ruhaszerzés módját jelentette még az ajándékozás is. Bártfa város számadáskönyveiben több helyen olvasható, hogy egyes személyeknek kifejezetten a város ajándékozott ruhaanyagokat.⁹⁰ II. Lajos a barsi főispánt és egykori főkamarást, Dóczi Ferencet ruhajutalomban részesítette: szolgálatai elismeréseként aranyos selyem nyári és téli ruhákat kapott.⁹¹

Fizetségként

Gyakori volt, hogy egyes személyek fizetésüket öltözetben, textíliában kapták meg, illetve fizetésük részét képezte a ruházat.

A hóhér az elítélt ruháját kapta meg: egy 1571-ből származó debreceni statútum szerint az elítélt alsóruhája és csizmája a hóhért illette.⁹² Győrben a katonák zsoldjuk egy részét posztóban kapták.⁹³ A béresek körében is sokszor előfordult, hogy természetbeni juttatásként ruházatot biztosítottak számukra. Az 1726. évi Pest–Pilis–Soltmegyei statutumok *Limitatio salariorum servorum* cím alatt így rendelkezett:

„Öregbéresnek frt 10 aba ruha s egyéb szokott ruha és étel.

Utánna való középbéresnek frt 8 és aba s egyéb ruha s étel.

Kisbéresnek frt 6 aba ruha és étel.

Hat ló mellett kocsisnak frt 15 és liberia s étel.

Négy ló mellett kocsisnak frt 15 és liberia és étel.

Két ló mellett kocsisnak frt 12, ruha és étel [...]⁹⁴

Magánjogi szankció folytán is hozzá lehetett jutni a másik ruhadarabjaihoz. Kolozsvár 1675-ben dekrétumot bocsátott ki az adósság megfizetésének módjáról. Eszerint a fizetésképtelen adósnak, ha egyéb vagyontárgyaival nem tudta kielégíteni tartozásait, öltözékeit is fel kellett becsültetnie, és az adósság rendezésébe beleszámíttatnia. „Ha penigh azok sem lennenek elegek az Adosnak, es felesegenek valaminemü Ruhai lesznek, mindennapi ruhajan kívül, azok böczültessenek megh.”⁹⁵

Jegyzetek

1 SZLÁVIK 2003.

2 PAPP Imre, *Nagy Károly és kora*, Budapest, Csokonai Kiadó, 1997, 128–129.

3 BRÉHIER 2003, 135–136.

4 A himation hosszúkás szövetdarab volt, amelynek egyik csücskét a bal vállon átvetve, bal kezükkel megfogták, és hátul úgy húzták végig, hogy a jobb oldalt egészen eltakarta.

5 BRÉHIER 2003, 164.

6 RÁTH-VÉGH 1936, 69.

7 LINDIG 1993, 218.

8 ARLINGHAUS 2005, 481.

9 HIBBERT 1993, 11–12.

10 21/2/1543: proibizione alle meretrici di portare oro, argento o seta, catenelle, perle, anelli con pietra o senza.

11 OTTO BORST, *Alltagsleben im Mittelalter*, Frankfurt am Main, Insel Taschenbuch, 1996, 280.

12 GÁSPÁRNÉ DÁVID 1924, 30.

13 Uo. 34.

14 1626-ban Bajorországban találkozunk hasonló osztálybesorolással: 1. parasztok, 2. alsóbb polgári osztályok, 3. kereskedők és iparos céhek, 4. törvényszéki szolgák és írnokok, 5. céhek, 6. lovagok és nemesek, 7. doktorok és szabadosok, 8. grófok és főrendek. Az öltözködési előírások megszegőit súlyosan megbüntették. Egy Münster nevű lipcsei polgárt – az akkori polgármester fiát – például 1000 tallér megfizetésére kötelezték, mivel esküvője napján fekete bársonyruhában jelent meg. Megbírságotlalt egy nürnbergi könyvnyomdászt is, aki a

feleségét selyemben „járatta”, a kutyájára pedig ezüst nyakörvet adott. Uo. 134–135.

15 MEDICK 2002, 28–29.

16 Kálmán király dekrétumainak első könyve, 70. fejezet.

17 Approbata Constitutiók V. R. Edictum XLVII.

18 KLANICZAY Gábor, A boszorkányvád mozgatórugói, *Korunk*, 2005, 5. szám; bővebben: KISS András, *Farsangolás Kolozsvárt – 1582-ben*, in *Források és értelmezések*, Bukarest, Kriterion, 1994, 103–109.

19 *Magyar Néprajz*, IV, *Életmód*, főszerk. BALASSA Iván, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997, 747. <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-neprajz-magyar/ch20s04.html> (Letöltés ideje: 2014. február 28.)

20 TOMPOS Lilla, *A magyar viselet történetének áttekintése*, Budapest, Magyar Mercurius Könyvkiadó, 2002.

21 VÁRKONYI 2009, 168.

22 C. S. V. kötet 2. fele, 379–380.

23 C. S. II. kötet 2. fele, 357.

24 BÁLINT Emese, Nyilvános büntetések a kora újkori Kolozsváron, *Palimpszeszt*, 2004. április, 21. szám.

25 RÁTH-VÉGH 1936, 71.

26 JUHÁSZ Miklós, XVIII. századi egyházi szónok a divatról, *Ethnographia*, 1944, 1. szám, 43.

27 *Magyar Hirmondó*. *Az első magyar nyelvű újság*. *Válogatás*, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta KÓKAY György, Budapest, 1981, 171–172.

28 Dr. FÖGEL József, II. Ulászló udvartartása (1490–1516), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1913, 142.

29 *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 1999, 57–58.

30 LEVER 1989, 42.

31 VAJNA 1907, 84.

32 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 215–216.

33 LINDIG 1996, 167–168.

34 HIBBERT 1993, 285.

35 VÍGH Éva, *Híres bölgyek az itáliai reneszánsz és barokk korban*, Budapest, Balassi Kiadó, 2008, 114.

36 MAGYAR László András, Bordélyélet a reneszánsz Itáliában, *Rubicon*, 1998, 6. szám.

37 GÁSPÁRNÉ DÁVID 1924, 13–14.

38 WANZECK 2003, 51.

39 FÉL *Ethnographia*, 13.

40 SCHILD 1985, 178.

- 41 RIPA 1997, 575.
 42 LEVER 1989, 42.
 43 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 226.
 44 LEVER 1989, 43–44.
 45 WANZECK 2003, 131.
 46 *Hármaskönyv*, II. R. 30. Cz.
 47 LINDIG 1996, 174.
 48 LINDIG 1993, 223.
 49 Ruth könyve 4,7.
 50 LINDIG 1996, 171.
 51 Uo. 175.
 52 KULCSÁR Zsuzsanna, *Így éltek a lovagkorban*, Budapest, Helikon Kiadó, 2007, 39.
 53 LINDIG 1996, 171.
 54 Uo. 169.
 55 DÜLMEN 1990, 93.
 56 BÉKEFI Remig, *A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1901, 87.
 57 HIBBERT 1993, 81.
 58 KÓNYI János, *A mindenkor nevető Demokritos*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1981, 244. A történetből a XIX. század végén Mátyás-anekdota vált: Mátyás követet küldött Mohamed szultánhoz. Szék híján a követ köpenyét a földre terítette, és ezen ülve adta elő mondandóját. A török szultán azt hitte, hogy ez így szokás Mátyás udvarában, és nem is sejtette, hogy a magyar követ a szultáni gőgösséget »fricskázza«. A követ köpenyét a földön hagyta, majd amikor a szultán visszahívta, így szólt: »Bocsánat, Felség [...] Mátyás király követei nem szokták magukkal elvinni a széket.«” *Világjáró anekdoták*, összeállította GYÖRGY Lajos, Budapest, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, 1938, 307–308.
 59 Rabszolgát felszabadítani a „király előtt” vagy az „egyház előtt” lehetett. A „király előtti” ügynevezett dénárdobással történt: a rabszolga a királyi tisztviselő előtt egy dénárt nyújtott át urának, aki a rabszolga kezét megragadva a háta mögé dobta a dénárt. KATUS László, *A középkor története*, Budapest, Pannonica–Rubicon, 2000, 110.
 60 RIPA 1997, 357.
 61 RÁTH-VÉGH István, *Nyelvre húzott kesztyű, „felszarvazott” nők, félméteres cipőorrok s a kétkilós esernyő*, in *Öltözködés és divat*, szerk. HATVANY Lili, Budapest, Pesti Napló Rt.–Az Est Lapkiadó Rt.–Magyarország Napilap Rt. kiadása, 1936, 270.
 62 RÁTH-VÉGH István, *Anekdóták, furcsaságok*, Budapest, Fapados-könyv.hu, 2010, 224.

63 D. Johann Georg KRÜNITZ, *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeines Sytem der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft*, XXVII, Berlin, 1783, 191.

64 PUETZFELD 1936, 84.

65 BIEDERMANN 1996, 110.

66 *Szimbólumtár* 1997, 135.

67 RIPA 1997, 194.

68 A középkori német jogban a valamely vagyontárgy feletti „hatalmat” a „gewere” jelentette, amely a kesztyű által védett kézre vezethető vissza.

69 Pozsony város jogkönyvének tanúsága szerint a hóhérnak 1446-ban kesztyűt vásároltak a kivégzések végrehajtásához. KIRÁLY 1894, 246.

70 Jacques LE GOFF, *Az értelmiség a középkorban*, Budapest, Magvető Kiadó, 1979, 175–176.

71 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 260.

72 SHEPHERD 2004, 328.

73 NAGY 1912, 36.

74 ABAFI Lajos, *Titkos társulatok Temesvárott a múlt században*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1884 (Történelmi Tár), 516.

75 THURÓCZY 1978, 263.

76 TIMON 1919, 339.

77 BIEDERMANN 1996, 303.

78 D. Johann Georg KRÜNITZ, *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeines Sytem der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft*, XX, Berlin, 1783, 320.

79 SHEPHERD 2004, 328.

80 Sámuel I. 24,5–6.

81 RADVÁNSZKY 1888, 301.

82 *A Nagymihályi és Sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*, I, 1234–1369, szerk. NAGY Gyula, Budapest, Franklin Társulat, 1887, 25.

83 LINDIG 1993, 219.

84 *Hármaskönyv*, I. R. 99. Cz.

85 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 158.

86 BADA 2005, 191.

87 RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*, III, Budapest, Knoll Károly Akadémiai Könyvtár, 1879, 244.

88 GÁSPÁRNÉ DÁVID 1924, 121.

89 *Bornemisza Anna hozománya*, közli PETTKÓ Béla, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1882 (Történelmi Tár), 551–552.

90 GROSZMANN Malvina, *Bártfa város 1418–1444-iki számadáskönyvei művelődéstörténeti szempontból*, Budapest, Minerva Nyomda, 1911 (Művelődéstörténeti Értekezések, 46), 97.

91 Dr. FÓGEL József, *II. Lajos udvartartása (1516–1526)*, Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1917, 134.

92 VAJNA 1907, 222.

93 HORVÁTH József, *A XVII. századi győri végrendeletek viselettörténeti adalékaiból*, in *Viselet és történelem. Viselet és jel. Az aszódi Petőfi Múzeumban elhangzott néprajzi konferencia előadásai. 1996. augusztus 15.*, szerk. KORKES Zsuzsa, Aszód, 1996 (Múzeumi Füzetek, 45), 15.

94 C. S. IV. kötet 1. fele, 700.

95 C. S. I. kötet, 296.

HATALMI FELSÉGJELVÉNYEK

Allegorikus ábrázolásokon a királyi fenséget általában ülő koronás nőként ábrázolták, akinek külseje méltóságot sugároz. Jobbjában jogart, ölében, bal felől sást tart. A jogar, a korona és hogy ül, magát a királyi fenséget testesítik meg. A sassal az egyiptomi papok a királyi hatalmat jelképezték, mert Ré egyedül neki adott uralmat és királyi hatalmat valamennyi madár felett. A sas ugyanis minden madár közül „a legerősebb és legderekbabb, és a természet minden királyi vonással felruházta”.¹

A királyi hatalom eredete a középkori Európában

A király a koronázással nyerte el királyi méltóságát és az azzal járó jogokat. A koronázás az egyházi felkenés és a világi hatalomátruházás szertartásából fejlődött a királyság jellegzetes intézményévé. Az uralom megszerzésének külsőségeiben történő kinyilvánítása a hatalom legitimitását hirdette, és a legitimitás szimbolikus megfogalmazását jelentette.²

Amióta a kereszténység a Római Birodalom államvallásává vált, az egyház a mindenkori császárt tekintette önmaga védelmezőjének és irányítójának. A VII. századtól vált szokássá, hogy az új uralkodót egyházi szertartás keretében ruházzák fel a királyi méltósággal. A királlyá avatási szertartás ószövetségi zsidó, antik római és barbár germán elemeket ötvözött. A IX–X. századtól kezdődően a szertartás különböző változatai (*ordo*) alakultak ki, amelyek az egyes részcsелеkmények sorrendjében és a ceremónia során használt liturgikus szövegekben tértek el egymástól, illetve különböztek egymástól az uralkodói felségjelvények terén is. Legelterjedtebb a német-római császári koronázásnál használt úgynevezett mainzi *ordo* volt, amely bekerült a Pontificale

Romanorum szertartáskönyvbe. Szövegét jórészt Hincmar reimsi érsek írta.

A szertartás középpontjában nem maga a koronázás, hanem az uralkodó megszentelt olajjal való felkenése állt. A király ezáltal az Úr felkentjévé, Istennek népétől a kegyelem folytán (*Dei gratia*) megkülönböztetett helytartójává vált. Az uralkodó főpapi hatalomhoz is jutott: egy személyben volt „király és pap” („*rex et sacerdos*”), akit, mint „az egyház védelmezőjét és irányítóját”, a világi főhatalom mellett egyházkormányzati jogok is megillettek.

A koronázási szertartás

A felkenés

A középkori Európában a király tekintélyének alapja nem tényleges hatalma, hanem a királyság szakrális jellege volt. Az egyház a felkenést az Ószövetségből vette át. Sámuel próféta Saul és Dávidot avatta Izrael jövődó királyává azzal, hogy szarujából olajat öntött a fejükre.

A legenda szerint a frank Klodvigot (481–511) az égi galamb által hozott megszentelt olajjal kenték fel, mint az ószövetségi királyokat. Érintésével bizonyos betegségeket gyógyítani tudott. 751-ben Kis Pipint frank szokás szerint pajzsra emelve királlyá kiáltották ki, majd még ugyanabban az évben a pápa legátusa az ószövetségi királyok mintájára felkenste a megszentelt olajjal. Amikor II. István pápa 754-ben Frankföldre érkezett, hogy a longobárdok ellen segítséget kérjen, a pápa Kis Pipint és két fiát ünnepélyes szertartás keretében ismét felkenste, és a *patricius Romanorum* címmel ruházta fel, ami a pápaság és az egyház védelmezésének kötelezettségét is jelentette. Az európai gyakorlatban a felkenés ettől kezdve a koronázási szertartás részévé vált.

Bizáncban viszont az uralkodó felkenése csak a késő bizánci kor végére lett a koronázási szertartás eleme. IX. Mihály 1295. évi koronázásakor említik a források ezen aktust. A feltehetően nyugat-európai mintát követő szokás azonban több elemében eltért attól. Míg a bizánci császárt a krizmával, a katekumenek olajával kenték fel, addig a frank, majd valamennyi nyugati uralkodót a püspökszenteléshez használt bérmaolajjal.³

19. Klodvig felkenése

A felkenés királyi aktus volt tehát, amely kizárólag az uralkodó személyéhez kötődött. A középkori Franciaországban a területi szétagolódás századaiban (IX–XI. század) a hercegek és a grófok alkalomadtán a királyi címet is felvették, de a felkenést nem merték kisajátítani. Normandia vagy Aquitania hercege egyházi szertartás keretében – mintegy a koronázási szertartás utánzataként – ugyan átvehette a kardot, a gyűrűt vagy a zászlót, de a szent olaj használata tiltott volt számára.

Az egyház azt hirdette, hogy a felszentelés révén a királyok magasabb rendű fejedelmekké válnak, ők „az egyház legidősebb fia” és „a legkeresztényibb királyok”. A szent olajjal való felkenés által sajátos küldetéssel, isteni elhivatottsággal rendelkeznek, félig-meddig egyházi személyiségek, akik Istentől gyógyító erőt kaptak. Ezt a meggyőződést erősítette a görvélykóros⁴ betegek (elsősorban a sebeik) megérintése koronázáskor vagy vallási ünnepeken az alkalomhoz illő, a szokás által szentesített, szent és katolikus szavak kíséretében. A XVI. századra tehető „A király megérint, Isten meggyógyít téged” formula használata.

A XV. századra kialakult az a gyakorlat, hogy az udvari orvos mindenkit, aki a királyi érintés kegyelmében akart részesülni, előzetesen megvizsgált, és csak a görvélykórban szenvedőket engedte a király színe elé. A vizsgálat, a diagnózis felállítása persze nem ment mindig zökkenőmentesen. 1454 őszén, amikor egy nap VII. Károly Langres-ban tartózkodott, Henri Payot, egy a város közeliében lakó patkolókovács a király elé akarta vinni görvélykórosnak mondott hűgát. A király emberei azonban visszautasították őt, mondván, hogy a hűga nem a királyi kórban szenved. Henri Payot ebbeli csalódottságát átkozódással bosszulta meg: Isten átkát kérte a királyra és a királynéra, és örülnék titulálta a királyi párt. E két sértésnek és további, szintén illetlen megjegyzéseinek híre ment, így végül bocsánatkérő levelet kellett szereznie, és eljuttatnia a királyi párhoz.⁵

A királykoronázás

Az Árpád-házi királyok, István példáját követve, valamennyien megkoronáztatták magukat. A XV. századra a koronázás érvényességét, legitimitását három feltételhez kötötték: a szertartást az esztergomi érseknek kellett elvégeznie,⁶ a fehervári bazilikában,⁷ azzal a koronával, amelyről feltételezték, hogy egykor Szent István uralkodói fejéke volt. Ha e feltételek bármelyike nem teljesült, akkor az egész eljárást érvénytelennek tekintették.

A koronázás egyházi jellege a XII–XIII. század folyamán részben megváltozott. III. Ince pápa deklarálta, hogy a koronázás, illetve a felkenés nem tekinthető azonosnak a püspökszenteléssel, nem is szentségi jellegű. A koronázáshoz ugyanakkor világi elemek is járultak. A XV. századra a magyar koronázási szertartás sajátosságává vált, hogy a ceremónia alkalmával az uralkodónak két esküt kellett tennie: egy egyházit, rendszerint még a felkenés előtt, és egy másikat – amely a rendek szabadságait biztosította –, amikor a koronát már fejére tették. Az egyházi eskünél kezeit az evangéliumra, a koronázási esküt pedig, a szabad ég alatt, egy külön erre a célra használt eskükeresztre tette az uralkodó.⁸

A szertartás keretében a béke és az igazság megvalósítására letett eskü (*juramentum de justitia et pace*) mellett II. András külön esküt tett

királysága jogainak és méltóságának, azaz a királyi birtokoknak a megőrzésére. III. András 1290-ben a törvények tiszteletben tartására és az ország területi épségének fenntartására is megesküdött. Károly Róbert a nemesek régi jogainak megtartására, az egyház védelmére, a királyi jogok épségben tartására, valamint az igazságos bírói ítélkezésre tett esküt.⁹

Károly Róbert koronázásánál jól látható, hogy a ceremóniát már nem egyházi aktusnak, hanem egyházi szertartással kapcsolatos közjogi intézménynek, a rendi szabadságok biztosítása egyik eszközének tekintették. Károly Róbertet hatalomra lépésekor, mivel nem a Szent Istvánnak tulajdonított koronával koronázták meg, a „hagyományos” korona visszakerültével 1310-ben ismét – immár harmadszor – megkoronázták, „hogy a magyar nemzet véleményének eleget tegyen”. A második koronázásra 1309. június 15-én a budai Nagyboldogasszony-templomban (ma Mátyás-templom) került sor, ahol Sanguinetum-i Guillelmus közjegyző az eseményről készült jegyzőkönyv írásba foglalásán kívül, tevőlegesen is részt vett a szertartásban. A koronázási eskü elmondása közben az esztergomi érsekkel ketten tartották az evangéliumot, előbb a király előtt, majd a megjelent bárók, az ország egyházi és világi lakosait képviselő személyek előtt.¹⁰

A szent koronával való megkoronázás még hangsúlyosabb szerepet kapott 1440-ben, amikor a rendek a koronázás kapcsán kiadott dekrétumban a koronázás új, rendi-közjogi jellegét emelték ki. Albert halála után az özvegy királyné udvarhölgyével, Kottanner Ilonával ellopatta a koronát, és azzal újszülött gyermekét, V. Lászlót megkoronáztatta, a koronát pedig III. Frigyes császárnak zálogba adta. Az országgyűlésen királlyá választott I. Ulászlót így a Szent István fejereklye-tartójáról levett koronával koronázták meg.¹¹

I. Ulászló 1440. júliusi koronázási szertartásának csaknem minden mozzanatát ismerjük, a ceremóniára vonatkozóan ez a legrészletesebben fennmaradt emlékünkhöz.¹² A koronázási menet a fehérvári Boldogasszony-templom főoltára elé vonult, ahol a kanonokok lesegítették a királyról a köntösét. Azután az esztergomi érsek Isten áldását kérte, jobb kezét a király fejére téve, majd annak kezét és hátát szent olajjal kente meg. A felkenés után ráadták Szent István palástját, és az esztergomi érsek átadta a királynak a koronázási jelvényeket (kereszt,¹³ jogar, országalma, zászló).

Habsburg-uralkodók is fontosnak tartották, hogy megkoronáztassák magukat. A koronázás egyházi szertartásokba foglalt közjogi aktusnak minősült, amely mindig az országgyűlés keretében történt. Így a rendek 1687-ig beleszólhattak a választási feltételek összeállításába. A választási feltételeket tartalmazó nyilatkozatot 1618-tól a koronázás előtt ünnepélyes oklevél – hitlevél (*diploma inaugurale*) – formájában adták ki, és a koronázás után törvénybe iktatták.¹⁶

A királyné koronázása

A királyné koronázása a veszprémi püspök joga volt. A veszprémi egyház és a királyné szoros kapcsolata nagy valószínűséggel Gizella királynénak köszönhető, aki részt vett a veszprémi egyház megalapításában.¹⁷ Bár forrásaink 1216-ban említik először e kiváltságot, a püspök ezt a jogot valószínűleg már „régől fogva”, illetve a veszprémi egyház „alapítása óta” gyakorolta. Sőt, 1216-ban már pereskedett a koronázási jog miatt. 1215-ben ugyanis, amikor II. András második feleségével, Jolantával frigyre lépett, a királynét az esztergomi érsek koronázta meg. A veszprémi püspök ezt sérelmezte, és III. Ince pápához fordult jogorvoslatért. Az eset kivizsgálására küldött pápai bírák megegyezésre bírták a feleket, és ítéletükben kimondták, hogy „ha a királyt és a királynét egyszerre kell megkoronázni és felkenni, az esztergomi [érsek] a királyt, a veszprémi [püspök] pedig a királynét koronázza meg és kenje fel; ha viszont egyedül a királynét kell megkoronázni és felkenni, az esztergomi [érsek] kenje fel és a veszprémi [püspök] tegye fel a koronát, ha viszont az esztergomi [érsek] a királyné koronázásától távol maradna, a veszprémi [püspök] kenje fel és koronázza meg a királynét”.¹⁸

Az Árpád-házi királyok idejéből fennmaradt adatok tanúbizony-sága szerint később változás történt a királyné koronázásának rendjében. IV. László feleségének, Anjou Izabella királynénak két, 1280-ban kelt oklevelében az áll, hogy őt a néhai Pál veszprémi püspök kente fel és koronázta meg. Az 1216. évi ítélet értelmében erre abban az esetben kerülhetett sor, ha Izabellát férjével együtt, 1272. szeptember 3-án koronázták meg. Ez elvileg ugyan lehetséges, de Izabella koronázására valószínűleg csak 1274 elején kerülhetett sor. Az oklevél nemcsak arról tanúskodik, hogy a felkenést

és a koronázást a veszprémi püspök végezte, hanem arról is, hogy a magyar királyné felkenésének és koronázásának joga kiváltságai alapján illeti meg a veszprémi egyház főpapjait.¹⁹

A királyné koronázási ceremóniájáról kevés adat maradt fenn. A koronázási cselekmény csupán az egyházi felkenésből és a koronának a királyné fejére való helyezéséből állt. Arra nézve, hogy a királyné megkoronáztatásakor esküt tett volna, csak elvétve vannak adataink. V. István feleségéről, Erzsébetről tudjuk, hogy megkoronáztatásakor megesküdött a nemesek megsértett jogainak helyreállítására és az elfoglalt javak visszaadására.²⁰

Az Árpád-házi királyok idején a már korábban megkoronázott király feleségének avatására gyakran Veszprémben került sor, a későbbi középkorban viszont már Székesfehérvár volt a királynékoronázás helyszíne is.²¹ IV. Béla egyik oklevele szerint a veszprémi püspök egy bizonyos „szent koronával” koronázza meg a királynékat, elképzelhető, hogy a szertartás során a királyavató koronát használták. Más forrásaink azonban „királynéi koronáról” szólnak, amelyek közül a legelső a Gizella királyné személyéhez kapcsolt korona lehetett, amelyet 1217-ig a veszprémi egyház kincstárában őriztek. Az újkorban már külön királynéi koronával történt az uralkodó feleségének megkoronázása. E szertartás során a királyavató Szent Korona csak oly módon jutott szerephez, hogy azt a veszprémi püspök által már megkoronázott királyné jobb vállához érintette az esztergomi érsek, ezzel szimbolizálva, hogy a királyné – ha csekély mértékben is, de – osztozik férjével az uralkodás terhein.²² A királyi felelősségben való osztozást fejezhette ki még az is, hogy a királyné a koronázási jelvények közül megkapta a jogart és az országmát.²³

1476 decemberében, Aragóniai Beatrix királynévá koronázásakor a misét Albert veszprémi püspök mondta. A királynét az oltár mögött átöltöztették, arannyal átszőtt vörös bársonyruhát és palástot adtak rá. A ruha ujja a jobb kar és a jobb váll fölött fel volt vágva, hogy felkenésnél a szent olaj a testet közvetlenül érintse. A királynét az oltárhoz vezették, letérdelt, majd a nádor megkérdezte Mátyástól, akarja-e a királyné megkoronáztatását. A király igennel válaszolt. Ezután a királyné „igen szépen” elmondta az esküt. „A felséges hölgy” felállt, a veszprémi püspök pedig jobb vállán és karján a szent olajjal felkente, majd a püspök, a boszniai

király, a nádor és még néhány főúr a királyné fejére tették az aranykoronát, amelyben huszonöt nagy gyémánt, rubin és zafír volt. „Erre akkora trombitálás, éneklés, sípolás keletkezett, hogy egymás szavát is alig lehetett érteni.”²⁴

A Habsburgok magyar trónra kerülésével módosultak a királyné koronázásához fűződő addigi szokások. Köszönhető ez annak, hogy a XVI. században a veszprémi egyházmegye nagy része és maga Veszprém is az oszmán hódítás áldozata lett. A székhelyét Sümegre áthelyező veszprémi püspök tekintélye ezzel erőteljesen csökkent. 1527. november 4-én I. Ferdinánd feleségét, Jagelló Annát férje koronázásának másnapján Székesfehérváron avatták magyar királynévá. A koronázást a tisztségében még meg nem erősített új esztergomi érsek helyett a nyitrai püspök végezte. A veszprémi püspök királyné-koronázási kiváltsága ettől kezdve rendszeresen sérült. Az 1629. évi nagyszombati zsinat a királynéavatás jogát az esztergomi érsek számára tartotta fenn.²⁵

III. Károly feleségének megkoronáztatása kapcsán ismét feléledt a királyné megkoronázási joga körüli vita. 1714. július 26-án Volkra Ottó veszprémi püspök felterjesztést nyújtott be a királyhoz, amelyben azt kérte, hogy az uralkodó helyezze vissza a veszprémi püspököket régi jogába, úgy, hogy ők végezhesse a felkenést, és a koronázást is. Volkra igényét az uralkodó Keresztély Ágost hercegprímás esztergomi érseknek küldte meg azzal, hogy tegye meg észrevételeit. A történeti és a hatályos jog alapján egy-egy bizottság megvizsgálta a kérés alátámasztására felhozott érveket, és végül egybehangzóan az esztergomi érsek javára döntöttek. A kérdés II. Lipót 1790-ben történő trónra lépésével vált újra időszerűvé. Bajzáth József, az akkori veszprémi püspök az 1790/1791. évi országgyűlésen folyamodványt terjesztett az uralkodó elé, amelyben Volkra 1714. évi beadványára hivatkozott. Kísérlete azonban nem járt sikerrel.²⁶

Az erdélyi fejedelem megválasztása és beiktatása

Az erdélyi fejedelmeket az erdélyi országgyűlés szabadon választotta. A fejedelmválasztás szabadságát a fejedelmi *conditiók* is tartalmazták. Báthori Gábor választási feltételeiben ez a következő szavakkal került megfogalmazásra: „Minthogy az elmúlt

sok háboru időben, mind vérünk hullásával, s mind hazánkon kívül való bujdosásunkkal az egy fő szabadságunkat a *libera electiot* megtartottuk, és a két császártól is, valamint s valahogy lehetett, extorqueáltuk. Kivánjuk ő nagyságától, hogy köteles legyen arra, hogy teljes életében, akármely szerencséjében minket abban megoltalmaz és megtart, és semmi szín és csere alatt vagy testamentom tételével, vagy különben szabadságunk ellen el nem áll”.²⁷

A választás szabadságát azonban gyakran kétségessé tette a török akarata, amely szultáni parancslevélben, *fermánban* fogalmazva érkezett meg a fejedelemválasztó országgyűlésre, megjelölve a választásra ajánlott személy nevét. A választást követte a beiktatási ceremónia, amelyet templomban tartottak. Az új uralkodónak esküt kellett tennie a törvények tiszteletére. Az eskü szövegébe Rákóczi Zsigmond fejedelemségéig befoglalták a választási feltételeket, *conditio*kat is, míg Báthori Gábor beiktatásától kezdve különvált az eskü és a felesküvés a *conditio*kra. A fejedelmi ígéreteket követően a jelen lévő rendek is esküben fejezték ki hűségüket a fejedelem iránt.

A szultáni megerősítésről szóló okirat, az *athnamé* a török Erdély feletti hatalmát szimbolizáló adományokkal együtt akkor érkezett meg, amikor a Porta ténylegesen elfogadta a megválasztott fejedelem uralmát. Ez történhetett a beiktatás után, de évekkel később is.

II. Rákóczi Györgyöt még apja életében, 1642-ben választották fejedelemmé, beiktatására ünnepélyes szertartás keretében került sor. „Serédi István, Barcsai Ákos s Fodor István szászvárosi királybíró, kik a választást a portán bejelenték, a fejedelmi jelvényekkel, mit egy basa kísért, jul. 7-n Szászsebesre érkeztek, kiket ott Kornis Zsigmond, Bihar és Zarándmegye főispána fogadott. Másnap reggel két zászlóalj fegyveres hagyá el Fejérvárt, s a vártól nem messze sorba állott. Reggeli öt órakor a rendek az ifjú fejdelmet templomba kísérik, honnan kijöve, lóra ültek, s harci zene mellett a várból kiléptettek. Elöl van a nemesség, utána az ifjú fejedelem udvari népe tigris és párducz bőrszen, utánok gazdagon szerelt vezeték-paripák; itt következtek a főurak hármason, mint Haller István, Rédei Ferencz, Szalánczi István, Pécsi Simon, Barcsai Zsigmond, Kornis Ferencz, Wesselényi Boldizsár, Bornemisza Pál, Kemény János, Bethlen Ferencz, Huszár Mátyás, Haller Péter, Petki István s több

fiatal főúr, s ezek koszorújában az ifjú fejedelem II. Rákóczi György. A Szászsebesről kiindult basával a vár alatt a völgyben találkoztak. A basa leszállt lováról, le az ifjú fejedelem és főúri kísérete, s egymást köszönték; mire a basa a császár nevében is köszönté, s a szultántól küldött kardot az ifjú fejedelem oldalára övedzé; végezvén, átnyujtá a hozott zászlót, át a fejedelmi botot, melyek mindenikét Rákóczi átvévén, egy-egy főúr kezébe tette át; mely szertartás alatt a hangászkar s a várfokról az ágyuk folyvást működtek. Vége lévén, lóra pattantak, a basa az ifjú fejedelem baljára lovagolt, körülök alabárdos kengyelfutók tárták a tért; s a kíséret azon renddel, melylyel jött, a fővárosba visszaindult, mi alatt a főurak nagy része a fejedelem előtt vitt zászlót és botot környezte.”²⁸

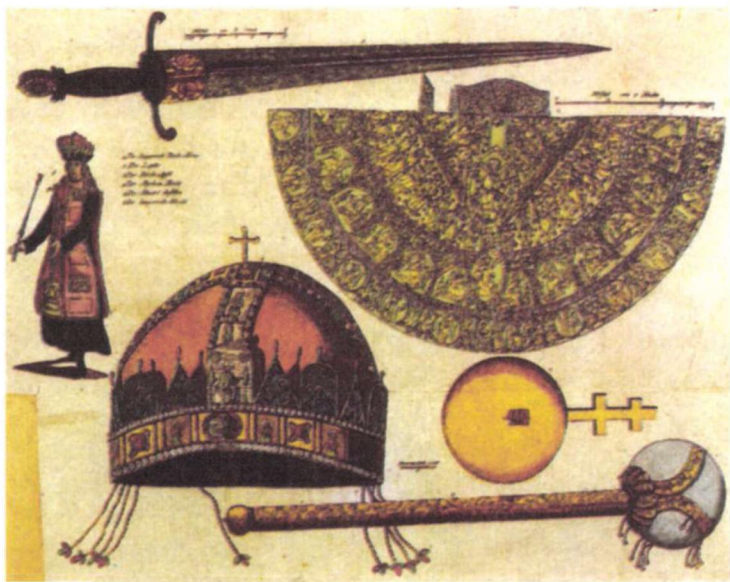
Az erdélyi fejedelmeknek küldött szultáni kitüntető ajándékok között a XVI–XVII. században megtaláljuk a kinevezési oklevéllel együtt átadott díszruhát, a selyemkaftánt, a díszkardot, egy díszesen felszerszámozott lovat, de az igazi hatalmi jelvényt nem ezek, hanem a fejedelmi jogar (korabeli nevén a bot), főként pedig a rúdján aranygömbbel díszített, vörös szultáni zászló jelentették. A török diplomáciai szokások szerint ez a zászló, még inkább pedig annak aranyos gömbje volt az erdélyi fejedelem mint hűbéres uralkodó hatalmi jelvénye. A szultánok többször ajándékoztak tollforgóval díszített süveget is.²⁹ Bethlen Gábor a török portától zászlót, kornyétát, botot és köntöst kapott.³⁰ „Végezetre, az újonnan következett fejedelmeknek fényes portámtól a szokás szerint, zászló, kornyéta, bot, köntös, kard és ló kiszolgáltassék.” – olvashatjuk I. Rákóczi György *athnaméjában*.³¹

A fejedelmet beöltöztették a kaftánba, fejére tették a süveget, kezébe adták a hatalmi jelvényeket, és felvonultatták a díszparipát – jelezve, hogy elvárják tőle a portai akaratnak megfelelő kormányzást. A török alávetettség jelképei között a trónusnak nem volt különösebb jelentősége, csupán I. Apafi Mihály portai ajándékai között szerepelt.³²

A palást

Az oltalmat, védelmet megtestesítő palástot Gizella királyné készítette és ajándékozta 1031-ben, amint ez a ráhímzett írásból olvasható (*Anno Incarnacionis XPI: MXXXI: Indiccion XIII a Stephano Rege et Gisla Regina Casula hec Operata et Data Ecclesiae Sancta Mariae Sita in Civitate Alba*), a székesfehérvári Szűz Mária-egyháznak. Ezt a bíborszínű és rozettamintás bizánci selyemből, színes és aranyhímzéssel, eredetileg miseruhának készült harang alakú öltö-zéket feltehetőleg a XII–XIII. század fordulóján alakították át koronázási palásttá,³⁴ ekkor jöttek divatba ugyanis a vállról hosszan leomló, ujjatlan palástok. Ekkor kapta a gallért is, ugyancsak bizánci selyemre, aranyszállal hímzett árkádos, állatfigurás díszítésű, gazdagon felvarrt igazgyöngyökkel.

Szent Istvánt drágaköves pántkoronával, jobbában szárnyas lándzsával, baljában országalmával, Gizellát hasonló koronával,

21. A koronázási jelvények

kezében torony alakú ereklyetartóval ábrázolták. Köztük, a kereszt szárán, egy kisebb, kör alakú keretben egy ifjú – valószínűleg Imre herceg – mellképe látható.

A palást feliratai egyrészt a figurák megnevezését, másrészt a keretekre hímzett latin hexameteres értelmező szövegeket tartalmazták. A palást a *Te Deum* alakjait is ábrázolja: sorra jeleníti meg a himnuszban megnevezett angyali seregeket, prófétákat, apostolokat és szenteket.³⁵

Az országalma

Az országalma hagyománya az ókorba nyúlik vissza, ahol az eget szimbolizáló gömbként (*globus*) jelent meg, uralkodói jelvénné a római császároknál lett: római kori pénzérméken a császár vagy a gömbön trónolt, vagy pedig kezével érintette azt. A frank uralkodót, Nagy Károlyt földgömbbel a kezében ábrázolták. A középkorban, a legtökéletesebb forma lévén, a világmindenség abszolút rendjét, valamint a hatalom tökéletességét és teljességét jelképezte. A felső és az alsó félgömb, amelyeket sokszor egy pánt is elválasztott, a szellemi és az anyagi harmónia egységét, az isteni és a földi hatalom összetartozását jelképezi. A pántok három részre osztják a gömböt, így mutatják a Kolumbusz előtti idők három földrészét és a Szentháromságot.³⁶

A reneszánsz idején az uralkodókat sokszor – országalma helyett – félbevágott gránátalmával a kezükben ábrázolták, amely a halhatatlanságot és a sokfélét az egységben fejezte ki.

Koronázási palástunkon Szent István bal kezében – a kegyelmet jelképező – országalmát tart, valamint pénzek veretképei, pecsétek lenyomatai és képi ábrázolások is bizonyítják, hogy használata a magyar királyság egész időszakában folyamatos volt. A ma ismert országalmánk egyszerű, dísztelen, kissé lapított, aranyozott ezüst gömb. Tetején lemezből készült kettős kereszt, közepén, a kereszt síkjával párhuzamosan, elöl és hátul egy-egy kicsi, háromszögletű, zománcozott címerpajzs látható.

A kereszt

A kereszt az egyházzal kapcsolatos hatalom jelképe, a magyar király apostoli legátusi voltát testesíti meg. A hosszú lándzsanyélre tűzött kereszt már Szent István pénzein látható volt.

A jogar

A jogar a tekintély és az uralkodás szimbólumaként a világtartó oszlop helyettesítője. Az egyik legősibb hatalmi, jogi szimbólumból; a pálcából alakult királyi jelvénné, amelyet nemes fából, elefántcsontból vagy aranyból készítettek, és gazdagon díszítettek. A díszítések emlékeztettek a pálcán lévő göcsörtök és dudorok

22. El Greco: *Szent Lajos francia király és egy apród* (1590–1597)

varázserejére. A jogar a királyi tekintélyt és méltóságot, a kar meghosszabbításaként – mint „az igazság és erény pálcája” – az igazságszolgáltató hatalmat jelképezi.

Az egyiptomi jogar (*heqat*) villás vége és stilizált állatfeje az istenek kezében a boldogság és a jólét jelképe. Eredete a pásztorbotra vezethető vissza, arra az ősi szerszámmra, amellyel a pásztorok a birkák és kecskék lábát elkapták. Az ókori Közel-Keleten a jogart általában bimbózó és vizet köpő botként ábrázolták, amellyel az uralkodó felelősségét szimbolizálták az alattvalók élelmezéséért.³⁷

Az európai monarchiák jogarának prototípusa a római konzulok jogara, amelyet sas díszített. Az angol királyi jogaron egy országalma vagy gömb és kereszt vagy galamb, a francián liliom látható.

A magyar jogar mai formájában a XII. század körül készülhetett. Arany filigrán fonatos foglalatú és ezüstnyele griff vésetű hegyikristály gömböt tart (három oroszlán). A magyar királyi jogar egyedülálló a középkori Európában, mivel fegyvert idéző buzogány formája a keleti kultúrákban (például Perzsiában) használatos rövid nyelű, gömbben végződő hatalmi jelképekkel rokon.³⁸ A magyar királyok feltehetőleg a XI. századtól használták jogart: I. András 1055-ben a tihanyi alapítólevélben említette először koronázási jelvényként.

A korona

A korona a kiválasztottság jelképe, amely a római császárok óta az Istentől származó hatalmat szimbolizálja. Viselője minden halandó közül kimagaslik, hiszen a korona egyik fontos ősi feladata, hogy viselőjét kiemelje a többiek közül. A korona ókori eredetű, amikor még sokféle fejék (szalag, diadém, koszorú, homlokpánt, aranysisak, stb.) lehetett. Legegyszerűbb típusa, az önmagába visszafutó fejpánt, a koszorú³⁹ az idő körforgását, a lét folytonosságát jeleníti meg.⁴⁰ A diadém Nagy Sándor korából származik, az ékkövekkel díszített koszorú pedig Nagy Konstantin idején vált hatalmi jelvénné.⁴¹

Az ókori egyesített Egyiptomban a fáraó kettős koronát viselt, amelynek két részét egymásba lehetett illeszteni. A fehér színű Felső-Egyiptomot, a vörös Alsó-Egyiptomot jelképezte. A fehér

korona elülső oldalát az *ureusz* kígyó, a Nap anyja, felfűjt nyakú, támadó állásba lendült kobra ékesítette, amely a királyság isteni jellegét testesítette meg. Az Óbirodalom kezdete óta két felfelé álló strucc toll egészítette ki a fáraó koronáját, amelyek a túlvilági megmérettetésre, az igazságra utaltak. Az egyiptomi fáraók koronázási szertartását megörökítő ábrázolásokon kiemelt helyet kaptak az „istenek”, pontosabban azok a magas hivatalos betöltő papok, akik eljátszották az isteneket. Az uralkodót az istenek választották ki, a koronát Hórusz és Széth vagy Hórusz és Thot helyezték a fejére, és ők végezték a tisztító szertartást is, amelynek során a király jobb és bal oldalára állva korszából *anh* jelek formájában vizet öntöttek rá. Thot a héliupoliszi szent *ised* fa levelére írta fel az új uralkodó nevét. A négy világtáj felé szétküldött madarak vitték az örömhírt az ország valamennyi részébe. A trónra lépést követően erről az ország főméltóságait is értesítették.⁴² Az Újbirodalom korában (Kr. e. 1550–1070) a kettős koronát már két állatfej díszítette: Uadzset, a kígyó, és a keselyűfejű Nehbet. E két istennőt Alsó- és Felső-Egyiptom védelmezőjeként tisztelték.

A ma ismert magyar királyi korona története számos ponton vitatott. A kései középkorban és az újkorban Szent István uralkodói fejének tartották. A modern kutatók többsége két különböző részből – a felső, úgynevezett latin és az alsó, úgynevezett görög koronából – összeállított ékszernek tekinti a koronát, de mind az egyes részek keltezését és eredeti rendeltetését, mind az összeszerelés idejét illetően eltérnek a vélemények. Ma sem tisztázott teljes mértékben az egyedülálló módon huszonkét zománcképpel díszített korona származása, készítési műhelye és ideje, körülményei és jelképrendszere.

A Szent Korona elnevezés egy 1256-ban kelt oklevél óta használatos a magyar nemzeti jelképre, de túlmutat a hatalmi szimbólumon: a magyar Szent Korona az államot testesíti meg, amelynek a közjog szerint egyenlő tagja volt a király és a nemesek (Werbőczy István, Szent Korona-tan). Intelmeiben már Szent István is az ország fennmaradását biztosító intézményeket hasonlítja a koronához: az ország területét, intézményrendszerét, egyházát, a király személyét és méltóságát, az uralkodói képességet és mindezek átörökítő tulajdonságát.

Honnan ered a szent jelző? Miután István királyt szentté avatták, az egykor feltételezetten általa használt tárgyak is szentté váltak, így koronája is megkapta e jelzőt. Mindezt erősítette az a tény, hogy Imre herceget, majd I. Lászlót is szentté avatták, sőt létezik olyan egyházi forrás, amely szerint Könyves Kálmán szintén a szent királyok közé tartozik. Rác Lajos a legújabb ötvöstörténeti kutatások szerint nem zárja ki, hogy a magyar királyi korona hátsó részén, az úgynevezett Dukas-féle kép helyén egy korábbi tárgy, egy másik – feltehetőleg lilomos – kereszt állt. Elképzelhető, hogy ez a kereszt az Árpád-háznál különös tiszteletben álló úgynevezett szent kereszt ereklyéjének egy darabját tartalmazta, amely megalapozná a korona szent jelzőjét. Ahogy későbbi forrásokban olvashatjuk, Szapolyai János özvegye, Izabella, fiának, a gyermek János Zsigmond választott magyar királynak törte volna le a koronáról ezt a keresztet, amikor Fráter György 1552-ben arra kényszerítette, hogy a nála lévő Szent Koronát Habsburg Ferdinánd számára átadja.

A magyar koronának az állandó szent jelző mellett van még egy, a forrásokban gyakran előforduló megnevezése: az angyali korona (*corona angelica*). Szerémi György udvari káplán mohácsi vész után írt munkájában (*Magyarország romlásáról*) rendszeresen ezt a jelzőt használja. Az „angyali korona” lehet egyfelől bizánci eredetű, hiszen ez a frazeológia ott közhasználatú volt, például Bizánc az angyalok által őrzött város. Másfelől, és ez tűnik valószínűbbnek, mivel a hagyomány szerint a pápa angyali intésre küldte el István követivel a koronát, így az eredet jogán használhatták megnevezésként az angyali koronát. A moldvai vajda még az 1550-es évek közepén is arról írt Habsburg Ferdinánd magyar királynak, hogy a lengyelek olyan földeket raboltak el tőle, amelyeket az ő elődei egykoron a magyar királyoktól, azaz az angyali korona viselőitől kaptak.⁴³

A hatalom és a méltóság jelvényeként Európában – ahogy ezt a *Képes Krónika* XIV. századi ábrázolásai is fenntartották – a hercegek díszes hercegi süveget viseltek, a velencei dózse aranyos selyemmel borított csúcsos sapkát (*corno ducale*).

A kard a hatalom, a harc, a bátorság, az erő és az igazságosság, továbbá a férfiasság, a férfivá érés jelképe. Géza halála után Istvánt Hont és Pázmány német lovagok német módra avatták férfivá, azaz karddal felövezték.⁴⁴ A középkorban a kard az eszményi lovag erkölcsi és társadalmi rangjának jelképe volt, amely megkülönböztette őt a társadalom többi csoportjától.⁴⁵

Hatalmi felségjelvényként Kálmán óta hangsúlyos szimbóluma a magyar uralkodóknak. A koronázási szövegek szerint a királyi kard óvja az egyházat, az elesetteket, és a négy égtáj felé suhintás az ország védelmére utal. A koronázó érsek a következő szavakkal nyújtotta át a kardot: „Övezd fel kardodat oldaladra, hogy ezáltal az igazságosság hatalmát gyakorold!”

A Képes Krónika „korona és kard”, illetve várkonyi jelenetként is ismert ábrázolásából kitűnik, hogy Magyarországon a korona a királyi hatalom, a kard pedig a királynak alárendelt hercegségi szimbólum.⁴⁶ Béla herceg abban bízott, hogy bátyja, I. András halála után ő öröklí a magyar trónt. I. Andrásnak azonban három gyer-

meke született: Salamon, Dávid és Adelheid. Elsőszülött fiát, Salamont, öt-éves korában megkoronáztatta, és IV. Henrik német császár Judit nevű leányával jegyezte el. I. András, hogy halála esetén fia trónöröklése biztosítva legyen, 1059-ben meghívta öccsét várkonyi palotájába, hogy próbára tegye.

Választásra szólította fel Bélát a királyságot jelentő korona és a hercegséget jelentő kard között. Híveinek ugyanakkor meghagyta, hogy ha Béla a koronát választja, azonnal

23. A várkonyi jelenet: korona és kard

végezzenek vele. Mivel Bélát Miklós ispán figyelmeztette a veszélyre, a kardot választotta, ám családjával együtt azonnal Krakkóba menekült. Lengyel hadakkal tért vissza 1060-ban, és elfoglalta a trónt. Halála (1063) után fiai, Géza és László Merész Boleszláv lengyel uralkodó segítségével üzték ki Salamont az országból, ekkor lett I. Géza Magyarország királya.

A kivont kard, mint az igazságszolgáltatás jelképe, gyakran tűnik fel a XV. századi királyok, hercegek és püspökök nyilvános megjelenésein. A kard mint az ítélkező és egyben katonai hatalom megtestesítője a római császárok korára vezethető vissza. A német-római császárok „legmagasztosabb” feladata a birodalom oltalmazása volt, amelyben nyilvánvaló a császári kard kitüntetett szerepe.⁴⁷

A ma ismert koronázási kard a XVI. század első felében készült Velencében. A párhuzamosan futó, aranyozott huzalokkal megerősített, vörös bársonymarkolaton kétoldalt kis csúcspanban végződő, kerek markolatgomb található. Reneszánsz ízlés szerinti díszítése maratásos eljárással készült. A penge tövéénél növényi motívumok fognak közre két, ovális keretbe foglalt férfiportrét.⁴⁸ A Szent István tulajdonának tartott kard a prágai Szent Vid-székesegyházban látható. A penge és a markolat vas, egy darabból készült, a vércsatorna felső részén Ulfberht felirattal, rokon a kétélű viking kardok pengemegoldásával. A markolatgomb és az ellenző csontból készült, erősen kopott állapota a kard használatára utal, így valószínű, hogy eredetileg nem díszkard vagy koronázási jelvény volt. Vésett mintázata egy központi csomóból kiinduló palmettakompozíció, kettős állatmotívumra emlékeztető északgermán ornamentika.⁴⁹

A királyi lándzsa

A lándzsa a világi (fejedelmi) hatalmat szimbolizálja. A magyar koronázási paláston Szent Istvánt lándzsával a kezében ábrázolták. Az 1968-ban kiásott nagyharsányi dénár egyik oldalán lévő „*lancea regis*” felirat arra enged következtetni, hogy a lándzsa szintén a koronázási jelvények közé tartozott, és a magyar uralkodónak a fejedelmi elődöktől megörökölt hatalmára is utal. Ugyanezen az oldalon zászlós szárnyas lándzsát tartó kéz látható.⁵⁰

A királyi hatalmat jelképező lándzsát Szent István III. Ottó császártól kapta, Ottó feltehetőleg császárrá koronázását (996. május 21.) követően küldte azt Rómából.⁵¹ Míg Szent István esetében a lándzsa a szuverén uralkodó felségjelvénye, Orseolo Péter esetében éppen a függőséget jelképezi. Ezt támasztja alá, hogy a német krónikások szerint a magyar uralkodó ekkoriban még adót is fizetett.⁵² Ménfőnél 1044 júliusában a menekülő Sámuel király és emberei elhagyták az aranyozott lándzsát, amely hadi zsákmányként III. Henrikhez került. A csata után a császár visszaadta Péternek a királyságát, és hatalmát is visszaállította. 1045-ben, amikor III. Henrik a pünkösdt Magyarországon töltötte, „Péter király a magyar királyságot az aranyozott lándzsával átadta urának, a császárnak, az övéi s a mieink összessége színe előtt”. (Ettől kezdve volt Orseolo Péter jelvénye a lilomos jogar.)⁵³

24. Szent István
dénárja

Az Árpádok számára a lándzsa mint „ősi” hatalmi szimbólum jelenik meg akkor is, amikor az „Attila kardjának” tartott fegyvert Anasztázia királyné átadta IV. Henrik német királynak (a későbbi császárnak), amikor 1063-ban Salamont visszahelyezte trónjára. Korona nélkül a királyénál alacsonyabb rangú hatalmat testesített meg: ezt a szemléletet tükrözi, amikor a korona és a kard együttesen szerepelnek, de a kardot mindig a koronás főnek alárendelt személy tartja a kezében.⁵⁴

A koronázási lakoma

A koronázási lakoma szokásos menete sokat módosult az idők folyamán. Régen a koronázási dombon történt kardvágás után a király visszalovagolt palotájába, és ott egymaga ült asztalhoz. Az ország legelőkelőbb méltóságai látták el az asztal körüli teendőket, ha a király a királyi család tagjaival, illetve a nádorral és az esztergomi érsekkel együtt étkezett. A mészárosok a koronázóváros

lakói számára megsütöttek egy egész ökröt, amelyből egy darabot az országbíró felvitt a királyi asztalhoz. Az uralkodó ekkor emelte poharát az országra. Amikor a király ivott, az asztalnál ülők valamennyien felálltak, és mindaddig állva maradtak, míg a király kiitta a poharát, és azt a főpohárnoknak átadta. Az első pohár „megízlelésénél” rendszerint az ágyúk is eldördültek. A lakoma végén a király „fejére tevő saját kezével a koronát, az asztaltól felkelt, kezét ismét megmosta, megtörülte s a kalocsai érsek által mondott rövid ima után visszavonult”.⁵⁵

A koronázási lakomák szertartásrendjét a politikai vezető réteg érdekei mellett a mindenkori királyi udvar változó hagyományai is befolyásolták. Az ünnepi ebédek ceremóniáját a külföldi dinasztiákból érkező hitvesek udvartartási szokásai is alakították. Európában ugyanis mindenütt más-más asztali rendet követtek: míg a spanyol, az itáliai és az osztrák udvarban szigorúbb és szabályozottabb, addig az angol, a francia és a magyar udvarban kötetlenebb.⁵⁶ Aragóniai Beatrix a szigorú nápolyi protokollt követte:⁵⁷ 1476-ban a királyi pár mellett csak a közvetlen rokonok és a legelőkelőbb követek kaptak helyet. A királytól jobbra ült a nápolyi királyfi, a calabriai herceg, a bari érsek, a nápolyi király néhány tanácsosa és a velencei követ, a királyné mellett Kristóf bajor herceg és a fejedelmek tanácsosai.⁵⁸

„A magyar érsekek, püspökök és zászlós urak számára hét asztal volt elhelyezve, mindegyik asztalnál külön pohárszék állott, melyek mindegyikén ötven aranyozott ezüst kupa és serleg volt a többi ezüst éteszközökön kívül. A király melletti legelső asztal a nagy grófé volt, utána következtek a kormányzó, a vajda, Bánffy Miklós, a kalocsai (Collatschau) érsek, az erdélyi püspök és a nagyváradai püspök. A Mátyás asztala előtt fölállított pohárszék tíz rőf hosszú volt. Kilencz polczán ötszázhatvan aranyozott ezüst serleg, billikom és kupa állott; ugyanitt volt elhelyezve egy négy részre osztott, két akós ezüst hordó, melyben négyféle italt tartottak. A többi asztaloknál a grófok, bárók, a városok követei (köztök a boroszlóiak is), továbbá a nápolyi főrangú asszonyok és kisasszonyok ültek.”⁵⁹

A XVII. században a magyar politikai elitben zajló hatalmi harcok a koronázási lakoma ülésrendjében is változást hoztak. A nádor és az esztergomi érsek állandó versengést folytatott azért,

hogya a lakomákon melyikük tudja magát és hatalmát jobban reprezentálni. Így Thurzó Szaniszló nádor (1622–1625) II. Ferdinánd felesége, Eleonóra Anna királyné 1622. júliusi soproni koronázását követően több levelében sérelmezte, hogy az asztal bal (szemből nézve jobb) oldalán Pázmány Péter érsek baljára, azaz kevésbé rangos helyre ültették. Noha az asztali szertartásrendet 1608-ban és 1613-ban étekfogóként, 1618-ban pedig II. Ferdinánd előmetélőjeként részletesen megismerhette, ezúttal mégis megkísérelte az ülésrend megváltoztatását. A két főméltóság feszült vitájából végül Pázmány került ki győztesen: az esztergomi érsek-hercegprímás még az utolsó magyar koronázási bankett alkalmával, 1916 végén is a legelőkelőbb helyet foglalhatta el, oldalán a kalocsai érsekkel.⁶⁰

Esterházy Miklós nádor (1625–1645) elődei kudarca ellenére sem adta fel az érsekekkel folytatott harcot. Különleges megegyezés született: az ülésrend tekintetében az esztergomi érsek rangban továbbra is megelőzte a nádot, viszont a nádor elsőbbséghez jutott az asztal körüli szolgálatnál. Mivel pedig a kézmosás megelőzte az asztalhoz ülést, a nádor a koronázási szertartás utolsó világi eleménél primátust vívott ki magának az érsekkel szemben. Ennek szimbolikus jelentősége volt, hiszen a nyilvános lakoma szemlélőinek egyértelműen jelezte, hogy a Magyar Királyság világi életében az ország első embere a nádor.

A nádorok növekvő befolyását jelezte az is, hogy míg 1638-ban Esterházy Miklós öt rokonát juttatta be a különféle fogásokat az asztalhoz hordó harminc étekfogó közé, addig fia, Pál nádor 1681-ben három, 1687-ben kettő, 1712-ben pedig öt Esterházy fival képviseltette családját a felszolgálók sorában.⁶¹

A királyi asztalnál az egyes székfajtáknak (háttámlás, karfás stb.), sőt a pohárszékeknek is rangjelző értékük volt.

A koronázási lakomák alkalmával nem csupán az új uralkodó és a magyar politikai elit ünnepelt. Már a késő középkortól szokássá vált, hogy a király megvendégelte a királyválasztó országgyűlést, valamint a koronázóváros lakóit is.

A XVII. század közepétől az újjáépített pozsonyi várban vendéglátott bécsi udvartartás és az országgyűlés tagjai összesen húsz asztalnál foglaltak helyet. Az alsótábla követeit tizenöt fő, kör alakú asztalokhoz, a felsőtábla és a bécsi udvartartás tagjait pedig rangjukhoz méltóan hosszúkás asztalokhoz ültették. Az utóbbiak

számára a császár Bécsből érkező személyes konyháján az udvari főszakács és segítői főztek, míg az előbbieknél a kevésbé rangos udvari nagykonyha készítette az étkeket. Az alsótábla tagjainak többsége óntányérokat és -csészéket kapott, előkelőbb képviselői (a kancellár, a királyi táblabírák, a prépostok és apátok), valamint a felsőtábla és a bécsi udvartartás tagjai számára ezüst, a királyi asztalnál helyet foglalók részére pedig arany (aranyozott ezüst) étkészletben tálaltak. A rangtiszteletet mutatta az is, hogy az alsótábla egyes asztalaihoz rendelt étékfogó mesterek a pozsonyi Magyar Kamara alacsonyabb rangú hivatalnokai közül kerültek ki.

A II. Mátyás koronázását (1608) követő lakomán a királyi asztalnál foglalt helyet Miksa főherceg, a pápai követ, Forgács bíbornok és Illésházy István nádor. Az asztal körül ezüstbotjával Thurzó György mint a királyi étekhordók főmestere „forgolódott”, az étekhordók között pedig az Erdődy, a Forgács, a Draskovics, a Pálffy, a Nádasdy, a Balassa, a Keglevich és az Apponyi családok sarjai sürgölődtek, az étkeket pedig „egy Batthyány darabolá”. A többi vendég ugyanazon lovagteremben, további asztaloknál kapott helyet. A pozsonyi vár alatt tizennégy ökröt sütöttek, és százhatvan hordó bort vertek csapra a koronázóváros lakói számára.⁶² I. József koronázása (1687. december 9.) előtt a lakomára kiszemelt hatmázsás ökröt december 6-án „fényesen földíszítve” végigvezették Pozsony utcáin. „7-ike meg 9-ike között lassú parázson megsütötték, majd a szárnyasok minden nemével kispékelték. Így került annak egy része azután a 9-én tartott koronázási ebéd asztalára is.”⁶³

A koronázási szertartáshoz kapcsolódó egyéb szokások

A koronázási szertartáshoz kapcsolódó egyéb szokások közé tartozott, hogy az ünnepélyes ceremónia alkalmából beszédeket is tartottak: II. Lajos megkoronázásakor (1508) Louis Hélié francia követ, I. Ferdinándén (1527) Caspar Ursinus Velius.⁶⁴ I. Ferdinánd koronázási szertartását lovagjáték követte. II. Mátyás koronázásakor (1608) sem hiányzott a lovagjáték, sőt a közönség a Dunán „fellobbant” fényes tűzijátékban is gyönyörködhetett.

Régebben szokás volt a körüllovaglás, azaz a király bemutatta magát népének. Így tett IV. Béla, akinek lovát Dániel halicsi feje-

delem vezette kantaránál fogva. III. Károly körüllovasglása sem volt kevésbé emlékezetes: az ország zászlaját maga előtt vitette, amely azonban fennakadt a templom kapuján, és darabokra szakadt. Budára érve zivatar tört ki, és a krónikák szerint a nagy égzengés még a királyi palota falait is megrepesztette.⁶⁵

Trón, trónra ültetés

A trón az egyeduralom, a bölcsesség és az isteni eredet szimbóluma. A kora középkorban az uralkodónak még nem volt trónja, a gyűlések alkalmával a király egy széken ült, míg hívei álltak. A székben ülő ember kényelme kiváltságos helyzetére utal. Méltóságteljeségét növeli, hogy a magasított emelvényhez lépcső vezet fel. IV. Béláról tudjuk, hogy hatalmát erősítendő megtiltotta, hogy jelenlétében bárki is leüljön, ezért trónterme valamennyi székét elégettette.

Díszes *bivatali szék* illetve meg Rómában a konzulokat és a praetorokat, valamint az aediles curuleseket is. Székük a hagyomány szerint az etruszk királyoktól átvett trónszék egyszerűsített változata volt. Háta és karfája nem volt, ívelt, összecsukszható lábait elefántcsont borítás takarta. Könnyen szállítható és szinte bárhol felállítható volt: törvényszéki tárgyalásokon és népgyűléseken, a sorozások alkalmával, vagy a szenátusban való elnökléskor. Szemben a királyi trónszékkal, nem lehetett hosszabb időn át hanyag testtartásban ülni vagy elheverni benne, mert nem volt kényelmes.⁶⁶

A kora középkorban hagyomány volt a kőtrónra vagy egy bizonyos kőre ültetés. Karintiában például a herceget még a XV. században sem koronázták, hanem arra a kősziklára ültették, amelyet a tartomány közepének hittek.⁶⁷ A keresztény és a pogány szokások keveredését jelzi Nagy Károly kőtrónja Aachenben,⁶⁸ vagy a skótok mindmáig meglévő beavatási köve,⁶⁹ a Stone of Scone („Lia Fail”) (scone-i kő vagy a Végzet köve [Scone of Destiny]).

Egy kelta legenda szerint a Perth melletti Scone-ban őrizték azt a vörös homokkő tömböt, amelyet az ószövetségi Jákob használt párnaként. Az alvó Jákob ezen nyugtatta fejét,⁷⁰ amikor álmában meglátta a mennybe vezető létrát. A kő – és vele együtt a legenda

25. A koronázási trónszék
(Westminster Abbey, London)

– egy görög herceg révén jutott el Írországba, még Krisztus születése előtt. Amikor a VI. században Írország felől megérkeztek a skótok, áthozták a jeles követ is. Ettől kezdve a skót királyok megkoronázásukkor a Végzet követén ültek.

1296-ban I. Eduárd, miután megtámadta Skóciát, és nagy részét elfoglalta, a westminsteri apátságba szállíttatta a skót királyok koronázási ereklyekövet, a Stone of Scone-t. Egészen 1603-ig, John Balliol volt az utolsó skót király, akit 1292. november 30-án e kőre ültetve iktattak be. Miután I. Eduárd az ereklyekövet Londonba szállíttatta, berakta azt trónszéke alá. (Az angol uralko-

dó tölgyfából készítettett trónszéket 1300–1301 táján, hogy abba helyezze el a scone-i követ. A trónszéket az udvari festő, Walter mester díszítései ékesítik, 1727-ben pedig még négy aranyoroszlán került lábaihoz.⁷¹⁾

Ha a westminsteri apátságban valakit megkoronáztak, a kő „segítségével” egyben skót uralkodóvá is avatták.⁷² 1603. július 25-én a skót VI. Jakab királyt a westminsteri apátságban tartott ceremónián koronázták I. Jakab angol királlyá, aki a scone-i követ is magába foglaló trónszéken ült.⁷³

Hétszáz év elteltével, 1996-ban került vissza a Végzet köve Skóciába,⁷⁴ ahol a skót felségjelvényekkel együtt az edinburgh-i várban őrzik. Az ereklyekő azonban továbbra is fontos szimbólum: a jövőbeni koronázási ceremóniákra is Londonba szállítják majd.

A trónra ültetés hagyománya valószínűleg az uralkodói dinasztiák kiemelkedésével párhuzamosan alakult ki, illetve ennek a folyamatnak a része lehetett. Prágában a vár közelében még 1142-ben is ott állt az a szabadtéri kőtrón, amelyre az új fejedelemnek rá kellett ülnie.⁷⁵ Magyarországon az *enthronisatio* csak a XV. században nyert különösebb jelentőséget.

Pajzsra emelés

A katonai demokráciákban a királyválasztás pajzsra emeléssel történt, majd az új király körüljárta országát. A Meroving-királyok a szent állatokként tisztelt ökrökkel vontatott kocsin járták be az országot.

A pajzs a biztonság, a védelem és a megmenekülés szimbóluma, számos had- és védőisten attribútuma. Jelképe a harci erénynek is: egy spártai, majd római hagyomány nyomán a harcból vagy „pajzzsal”, vagy „pajzson”, azaz vagy győztesen, vagy hősi halottként kell visszatérnie a katonának. A hellén korban a bátor harcosokat a tisztelet jeleként pajzsokkal díjazták, amelyekre a kitüntetett nevét és dicsőséges tetteit is ráírták.⁷⁶ A rómaiaknál a szenátus pajzsot adományozott annak a polgárnak, aki a harcban hősiek, erkölceiben feddhetetlen volt. Ereklyeként őrizték Mars pajzsát, amelyet a várost védelmező isten dobott le az égből; a hagyomány szerint ennek megőrzése biztosította Róma fennállá-

sát. Augustus hatalmi jelvénye a *Clupeus Virtutis* néven ismert aranypajzs volt, amelyet elismerésként Kr. e. 27-ben a szenátus ajándékozott neki, feliratként a négy alaperény (*virtus, clementio, pietas, iustitia*) szerepelt rajta, igazolva azt, hogy „derék polgárként” tiszteletben tartja a hagyományos értékeket, és rendelkezik az uralkodói erényekkel és kiválóságokkal is.⁷⁷

A középkori Németország sajátos társadalmi berendezkedése szintén a (hadipajzs)hoz kötődik. A birodalmi fejedelemségek létrejöttével a hadipajzs – a királyt megillető hűbéres katonai kontingens – intézménye a társadalmi ranglétra meghatározója lett. A hadipajzsrendszerre vonatkozó szabályokat a *Szásztükör* (*Sachsenspiegel*) foglalta össze. A hadipajzsrendszer mindenkinek kijelölte a hűbéri hierarchiában elfoglalt helyét, a hierarchia egyes szintjeinek határait átlépni csaknem lehetetlen volt. Mindenki csak a nála magasabb fokon állótól fogadhatott el adományt, hűbért. A hadipajzsok: 1. pajzs: uralkodó mint legfőbb hűbérúr; 2. pajzs: egyházi fejedelmek; 3. pajzs: világi fejedelmek; 4. pajzs: egyházi és világi fejedelmek hűbéresei, grófok, bárók; 5. pajzs: „közönséges” nemesek; 6. pajzs: ministerialisok és 7. pajzs: egypajzsosok.

27. A bizánci császár pajzsra emelése
(*Madrid Skylitzes*, XII. század)

A császár pajzsra emelésének szokása minden bizonnyal a bizánci koronázási szertartás része lehetett, ezzel erősítették meg őt a hadsereg parancsnokaként. Bizáncban a pajzsra emelés – amelyre a gyakorlótéren, a Hebdomonon került sor – egészen a császárság végéig fennmaradt. A pajzsra emelést az arany nyaklánc (*torques*), majd a korona átadása előzte meg. A fővezéri nyaklánc, amelyet egy segédtsízt, egy egyszerű *campiductor* helyezett az uralkodó nyakába, elsősorban a hadsereg feletti hatalmat jelképezte.⁷⁸ 457-ben, I. Leó megkoronázásakor, a jelöltek teknősbékapáncélt képezve felemelték pajzsukat, hogy a császár felölthesse pompás császári ruháját. A császári öltözék igazgyönggyel hímzett bíbor selyempalástból (*ekhlamis*), diadémból és bíborcsizmából állt. A *ekhlamist* később felváltotta a *szakkosz*, a derékban összefogott, gyönggyel és drágakövekkel díszített hosszú tunika.⁷⁹ A XIV. századra a koronázás elveszítette katonai jellegét: a pajzsot a konstantinápolyi pátriárka és a legfőbb méltóságok tartották.⁸⁰

Bíborbanszületett Konstantin császár *A birodalom kormányzásáról* (*De administrando imperio*) című művéből megtudjuk, hogy a magyarok a kazár kagán embereivel tanácsot tartottak, és Árpádot, aki „bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és az uralomra alkalmas”, választották meg fejedelmüknek, a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsukra emelve.⁸¹

A főhatalom megszerzésével és gyakorlásával összefüggő szokások

A selyemzsinór

A honfoglalás előtti magyarság a főhatalom megszerzésével és gyakorlásával összefüggő szokásait a Kazár Birodalomnak a főkagán méltóságával kapcsolatos szabályai befolyásolták. A kazár szokásokra utal az az adat, hogy a honfoglalók a Kárpát-medencébe történő bejövetelük után megölték Álmost az erdélyi hegyekben.

A kagánt (főkirályt) felavatásakor a főemberek lóra ültették, és nyakát selyemzsinórral fojtogatták, miközben megkérdezték, hány évig tud uralkodni. A fuldokló uralkodó hangjaiból megítélték uralkodásának időtartamát. Ha ez letelt, és még életben volt az uralko-

28. Kara Musztafa kivégzése selyemzsinórral (1683)

dó, akkor az általa mondott idő szentsége miatt be kellett fejeznie életét. Helyettese vagy a nép megölte, mondván: „esze meggyengült és belátása megingott”.

Hasonló szokás figyelhető meg a Török Birodalomban (szultán, vezető tisztségviselők). 1683-ban a Bécs alatt elszenvedett vereség miatt kivégezték a fővezért, aki a császártól előzetesen egy levelet kapott arról, hogy fejét küldje meg a császárnak. A levélhez a selyemzsinórt és azt a bársonyerszényt is mellékelték, amelybe a fejét kellett helyezni. A fővezér a zsinórt maga vetette a nyakába.

Állatok a főhatalommal és a hatalomgyakorlással kapcsolatos szimbolikában

A főhatalommal és a hatalomgyakorlással kapcsolatos szimbolika körébe tartozik, hogy őseink a törzsszövetséget vérszerződéssel pecsételték meg. Ez az aktus a nomád testvérré fogadás formájának egyik alkalmazása volt. A néprajzi kutatások megerősítik, hogy a magyarság körében a korai századokban ismert és gyakorolt volt az állatokra, illetve az állatok kifolyó vérére (vagy kutyára) tett eskü.⁸² A XIII. század elején a bizánci latin császárságban hatalomra jutó francia lovagok és a kun törzsek is hasonló módon kötöttek szerződést. A magyar királyi udvarban a tatárjárás után a védelemre szoruló ország vezetői úgy döntöttek, hogy a trónörökös ifjabb

király (a későbbi V. István) egy kun törzsfő leányát vegye feleségül. Az esküvőn tíz kun törzsfő is megjelent, akik a szertartás közepén kettévágtak egy kutyát, és arra tettek esküt, hogy a IV. Bélával kötött szövetséget megtartják.⁸³

Az uralom és az alávetés elismerésével kapcsolatos jogszokások terén nemcsak a kutyának, hanem más állatoknak is fontos szerep jutott. A 600-as években, a volgai bolgárok mohamedán hitre térítése során, a mohamedán hittérítőket küldő kalifa több ajándékkal kedveskedett a megtérni kívánó bolgár uralkodónak, többek között egy lovat küldött neki díszes nyereggel.

A magyar hagyományokban az új alávetett népek esetében a magyar király küldött fehér lovat, évi adó fejében ő maga is elvárta a rendszeres állatküldést, ami ló vagy ökör egyaránt lehetett. Fehér ló küldéséről Zalán bolgár vezér meghódoltatása kapcsán tudunk. A felszorzározott ló megjelenik őseink országvásárlási ügyleténél is.

A ló vagy más állat küldése⁸⁴ a későbbi középkori századok folyamán az alávetettséget szimbolizálta. Az alávetettség elismertetéseként az alávető fél állatot küldött az alattvalónak, aki az állat elfogadásával fejezte ki alávetettsége elismerését. Az alávetett rendszeres adóval, eleinte állat küldésével fejezte ki az uralkodóhoz fűződő függőségi viszonyát. Ezt példázza az erdélyi fejedelmi hatalom függő helyzete a török portától.⁸⁵ Az erdélyi fejedelmek a török portai adó mellett bizonyos számú fehér sólymot is küldtek évente a szultáni udvarba. A nomád világban a fehér sólyomnak szimbolikus jelentése volt, gyökerei a kazár szakrális uralkodó hatalmi szimbolikájában is megjelennek. Az Európába kerülő törökségnél a sasnak vagy a sólyomnak az uralkodóhoz való kapcsolása adatokkal is bizonyítható. Zsigmond 1396-ban, a nikápolyi vereséget követően, a fogságba jutott nyugat-európai lovagok kiváltására sólymot küldött.⁸⁶ A győztes török uralkodó eleinte nem volt hajlandó tárgyalni a foglyok – köztük a burgundi trónörökös – kiváltásáról, de amikor a burgundi herceg tizenkét fehér sólymot küldött a szultánnak, rögtön alkut kötött, és a foglyok jó részét váltságdíjról adott írásbeli kötelezvény ellenében elbocsátotta.

Kialakult egy speciális adónem: az „ökörsütés”, amellyel a székelyek tartoztak az uralkodónak az udvar nagy eseményei alkalmával.⁸⁷ A székely szabadságjogok közül a legfontosabb az adómentesség volt, amelyért cserébe a székely nemzet általános hadfelkelési

kötelezettséggel tartozott. Az esztergomi érsekség 1254. és 1263. évi kiváltságlevelei értelmében adó helyett minden telek után egy-egy ökröt kellett ajándékképpen beszolgáltatniuk az uralkodó számára. Bornemissza Pál és Werner György, I. Ferdinánd biztosai így írtak erről: „a székely nemesek közül az alacsonyabb renden lévők, akiknek ökrük van, tartoznak egyenként egy-egy ökröt adni a királynak a koronázása idején, házasságkötéskor, és amikor a királynak fiai születnek. Ezt ökörsütésnek hívják, mert az ökröket olyan jellel jelölik meg, amely a megye (szék) első betűjét ábrázolja, ahonnan elhajtották.”⁸⁸

A XVI. században egyre nehezebbé vált a székelységtől beszélni az ökorádót. 1555-ben került sor az utolsó ökörsütésre, majd Rákóczi Zsigmond fejedelem az 1607. évi kolozsvári országgyűlésen megkísérelte azt visszaállítani. A gyűlés erről azonban nem hozott törvényt.

Jegyzetek

1 RIPA 1997, 370.

2 *Dinasztia, hatalom, egyház* 2009, 115.

3 KELEMEN 2006, 176.

4 A görvélykór (skrofula) a nyirokcsomók gyulladása, amelyet a tuberkulózis bacilusai okoznak. A kór ritkán végzetes, viszont – különösen megfelelő kezelés hiányában – kellemetlen lefolyású, és elcsúfítja az arcot. A régi Franciaországban a görvélykórt királyi kórnak is hívták.

5 Marc BLOCH, *Gyógyító királyok*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 126.

6 III. Bélát Bizáncból való hazatérését követően – mivel a bizánci vallás szerint nevelkedett – Lukács esztergomi érsek nem volt hajlandó megkoronázni, ezért, a pápa engedélyével, a kalocsai érsek koronázta meg.

7 A középkorban Fehérvár és környéke ugyan a veszprémi egyházhoz tartozott, de a fehérvári bazilika kivételes helyzetben volt, mivel közvetlenül a római Szentszék joghatóságába tartozott. Szent István magán-egyházként építette fel, az ország legelőkelőbb temploma volt. Sokáig a bazilika tornyában őrizték a koronázási jelvényeket, Károly Róbert idejében kerültek csak Visegrádra. FÜGEDI 2004, 62.

8 RÁCZ 1992, 45.

9 Hunyadi János kormányzói esküjében az 1446. évi törvény megtartását fogadta meg. A felolvasó által mondott szöveget Hunyadi nyilván egyes szám első személyben ismételte. „Isten téged úgy segéljen, Boldogasszony néked irgalmat úgy nyerjen, Istennek szenti érted úgy imádjának, Istennek szent teste végnapodon üdvességedre úgy méltó legyen, föld tetemedet úgy fogadja bé, onnét harmadnapon ki ne vesse, magul magod úgy ne szakadjon, ítéletnapján Istennek szent színét úgy láthatd, örök pokolba úgy ne temetessél, hogy ez szerzést ez registromban, kit az ország szerzésére megirattanak volna, azt erősen és tökéletességgel, mind megtartod, semmit ellene nem tész, sem tetetsz.” FÜGEDI 2004, 60.

10 CSUKOVITS Enikő, *Közjegyzők a középkori Magyarországon*, in *700 éves a közjegyzőség Magyarországon*, szerk. dr. ROKOLYA Gábor, Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2008, 60.

11 DEGRÉ 2009, 80.

12 BARTONIEK 1987, 40.

13 A kereszt minden ismert koronázási ordóból hiányzott, abból is, amelyet a hagyományos magyar koronázási könyv tartalmazott. BARTONIEK 1987, 40.

14 FÜGEDI 2004, 53.

15 Forrásaink arról tanúskodnak, hogy még Mária Terézia is felvágta a koronázási dombra.

16 DEGRÉ 2009, 215–216.

17 ZSOLDOS Attila, *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*, sorozatszerk. GLATZ Ferenc, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 36), 19.

18 ZSOLDOS 2001.

19 Uo.

20 KIRÁLY 1908, 349–350.

21 KALMÁR 2005, 215.

22 ZSOLDOS 2001.

23 KALMÁR 2005, 224.

24 *Nápolyi Beatrix útazása Pettauból Budára (1476)* 1891, 104–105.

25 KALMÁR 2005, 216–217.

26 Uo. 217.

27 Approbata Constitutiok II. Rész 1. Czim „Conditiones ejusdem Principis Gabrielis Bathori”.

28 KÖVÁRI 1860, 182–183.

29 TÓTH István György, Erdélyi fejedelmek hatalmi jelvényei, *História*, 2003, 3. szám, 19–21.

30 *Bebtlen Gábornak adott Athnéme*, in *Erdélyi történelmi adatok*, szerk. MIKÓ Imre, II, Kolozsvár, Ev. Ref. Főtanoda, 1856, 342.

31 I. Rákóczi Györgynek adott Athnámé, in *Erdélyi történelmi adatok*, szerk. MIKÓ Imre, II, Kolozsvár, Ev. Ref. Főtanoda, 1856, 348.

32 SZABÓ 1997, 49.

33 A magyar koronázási jelvényekkel számos monográfia, tanulmány foglalkozott az elmúlt évtizedekben, többek között BENDA Kálmán–FÜGEDI Erik, *A magyar korona regénye*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1979; BERTÉNYI Iván, *A magyar Szent Korona, Magyarország címere és zászlaja*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1996; FERDINÁNDY Géza, *A szent korona, Budapesti Szemle*, 1917; IPOLYI Arnold, *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1886; KOVÁCS Éva–LOVAG Zsuzsa, *A magyar koronázási jelvények*, h. n., Corvina Kiadó, 1980; LOVAG Zsuzsa, *A magyar koronázási jelvények*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1986; TÓTH Endre, *A magyar koronázási jelvények*, Budapest, Novoprint, 1996. E fejezetben csupán összegző megállapításokra szorítkozom.

34 BARTONIEK 1987, 61.

35 http://www.hnm.hu/hu/kiall/kia_allando5.html (Letöltés ideje: 2011. június 19.)

36 SHEPHERD 2004, 283.

37 Uo. 283.

38 *Szimbólumtár* 1997, 228.

39 A koszorú mint uralkodói megkülönböztető jelvény felbukkan Zsigmond királynál, aki koszorúval felékesítve hagyta el Prágát. „Holnap szakállamat és hajamat rendbe hozva, ősz hajamat koszorúval díszítve helyeztetek el egy gyaloghintóban, császári trónusomon ülve velem együtt vonuljatok végig a város közepén, és vigyetek ki engem magatokkal együtt [...]” Thuróczy 1978, 361.

40 *Szimbólumtár* 1997, 268.

41 ECKHART Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 79.

42 KÁKOSY 1998, 231.

43 RÁCZ Lajos, A magyar államélet főbb tendenciái a 10–16. században. Rex és regnum, *Rubicon*, 1997, 8. szám.

44 BÓNA 2000, 83.

45 SZ. JÓNÁS Ilona, *Sokszínű középkor. Természet – társadalom – kultúra a középkori Európában. A lovag kardja*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010, 145.

46 FONT Márta, *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 140.

47 SZABÓ Péter, *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekin- tély a kora újkor Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2008, 56.

48 IPOLYI Arnold, *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1886, 212. (Reprint kiadása: Debrecen, Anno Kiadó, é. n.)

49 <http://www.nemzetijelkepek.hu/korona-kard.shtml> (Letöltés ideje: 2010. október 20.)

50 GERICS József–LADÁNYI Erzsébet, *A birodalmi szent lándzsája és Szent István lándzsája*, in GERICS József, *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995, 47–50.

51 BÓNA 2000, 85.

52 *Dinasztia, hatalom, egyház* 2009, 124.

53 BÓNA 2000, 86–87.

54 *Dinasztia, hatalom, egyház* 2009, 118.

55 r., Történeti apróságok a régi magyar koronázásokról, *Vasárnapi Újság*, 1892. június 5., 39. évf., 23. szám, 404.

56 PÁLFFY 2004, 1017.

57 Mátyás nem várta Beatrixtól, hogy ő alkalmazkodjék a magyar szokásokhoz, hanem elősegítette, hogy a magyar királyi udvar alakuljon át felesége kedve és ízlése szerint. Bonfini leírásából tudjuk, hogy Mátyás „Beatrix jövetelével egész életformáját is megváltoztatta”, és átalakította az udvartartás rendjét. „A pannon királyoknak az volt a szokásuk, hogy az előkelőségekkel és a nemességgel családiásan éltek, a bejutást nemigen ellenőrizték, sok asztalt terítettek, a főurak közt lakomáztak barátilag, étkezés közben az ajtó nyitva állt, a kéregető koldusokat beeresztették, alamizsnát osztogattak nekik, mindenkit szívesen meghallgattak, többnyire közönséges kenyeret ettek, a királyhoz való bejutást lehetővé tették bárkinek, a legnyomorultabb személyeknek is, igénytelenül éltek, hitvány lakással is megelégedtek, a kápráztató háborúkra eszméletlen költséget áldoztak, de a fényes épületeket lebecsülték, odahaza szűkmarkúak, kifelé nagyvonalúak és pazarlóak voltak [...]” Antonio BONFINI, *A magyar történelem tízedei*, ford. KULCSÁR Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 1995, 867–868.

58 *Nápolyi Beatrix útazása Pettauból Budára (1476)* 1891, 106.

59 Uo. 106–107.

60 PÁLFFY 2004, 1038.

61 Uo. 1044.

62 KÁROLYI Árpád, Régi koronázások (II. Mátyás), *Vasárnapi Újság*, 1892. június 12., 39. évf., 24. szám, 424.

63 DEDEK CRESCENS Lajos, Régi koronázások (I. József), *Vasárnapi Újság*, 1892. június 12., 39. évf., 24. szám, 425.

64 Sziléziai humanista, I. Ferdinánd udvari történetírója, fiainak neve-lője. A koronázáskor tartott beszéd: Caspar Ursinus Velius: *Oratio habita in Alba Regali die coronationis Ferdinandi* (1527).

65 LOVCSÁNYI Gyula, Képek a koronázásról, *Vasárnapi Újság*, 1892. június 5., 39. évf., 23. szám, 402.

66 SZLÁVIK 2003.

67 FÜGEDI 2004, 56.

68 A Frank Birodalomban a kezdeti időkben nem a korona fejre helyezésének volt hatalomkeletkeztető ereje, hanem a királyi székbe, a Nagy Károly-féle trónusba ültetésnek.

69 *Dinasztia, hatalom, egyház* 2009, 117.

70 „És felkele Jákób reggel, és vevé azt a követ, melyet feje alá tett vala, és oszlopul állítá fel azt, és olajat önte annak tetejére.” (Ter 28,18.)

71 A középkori pompájában megfakult két méter magas koronázási trónszék restaurálásáról döntöttek 2010 tavaszán. A westminsteri apátság szomszédságában található Westminster School növendékei nevüket a trónszék hátára vésték. A XIX. század eleji graffitik egyikén az olvasható, hogy bizonyos P. Abbott ebben a székben aludt 1800. július 5–6-án.

<http://www.spectator.co.uk/books/8992811/the-coronation-chair-and-the-stone-of-scone-by-warwick-rodwell-review/> (Letöltés ideje: 2014. április 9.)

72 SZÁNTÓ György Tibor, *Anglia története*, Budapest, Akkord Kiadó, 1997, 83.

73 Úgy tartják, hogy a hajdani prófécia teljesedett be: a IX. század közepén Kenneth MacAlpin a következő szavakat véste a kőbe: „Ni fal-lat fatum, Scoti, quocunque locatum Invenient lapidum, regnare tenen-tur ibidem.” Azaz, ahol e kő van, ott a skótok fognak uralkodni. www.westminster-abbey.org/visit-us/highlights/the-coronation-chair (Letöltés ideje: 2014. április 10.)

74 1950-ben négy skót egyetemista kísérletet tett a Végzet kövének visszaszerzésére. Ian Hamilton és barátai (Kay Matheson, Alan Stuart és Gavin Vernont) 1950 karácsonyán két kocsival érkeztek a westminsteri apátságához, ahol az ereklyekövet ki is vették a koronázási trónszék alól, és olyan szerencséjük volt, hogy egészen Skóciáig eljutottak vele. A kő kiszabadításakor kettétört, így egy glasgow-i kőfaragó barátjukhoz fordultak, aki elvégezte a szükséges javításokat. Tettük súlya miatt ők lettek Nagy-Britannia legnagyobb erővel körözött személyei. Végül úgy hatá-roztak, hogy a követ visszaszolgáltatják a hatóságoknak. Neil OLIVER, *Skócia történelme*, Budapest, General Press, 2010, 456–457.

75 *Dinasztia, hatalom, egyház* 2009, 117.

- 76 SHEPHERD 2004, 296.
- 77 HOFFMANN Zsuzsanna, A hatalom megnyilvánulási formái és szimbolikája az ókori Rómában, *Aetas*, 2007, 22. évf., 4. szám, 143.
- 78 KELEMEN 2006, 174.
- 79 BRÉHIER 2003, 21.
- 80 Georg OSTROGORSKY, *A bizánci állam története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 70.
- 81 *A magyar honfoglalás kútfeői*, szerk. PAULER Gyula, SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900, 122.
- 82 RÁCZ 1986, 25.
- 83 Uo.
- 84 1412 áprilisában Velence tett ajánlatot Zsigmondnak, hogy Dalmáciáért – Spalato és Ragusa nélkül – és az elfoglalt olaszországi területekért 300 000 dukátot fizet, a magyar korona jogát pedig fehér ló vagy aranyos szövet beszolgáltatásával elismeri. MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1984, 95.
- 85 RÁCZ 1992, 58.
- 86 CSOPEY László, Adalékok Báthori István életéhez, *Budapesti Szemle*, 1888, 228.
- 87 SZABÓ 1997, 14.
- 88 OBORNI Teréz, A székely szabadságokról, *Rubicon*, 1992, 3. szám, 11.

ÍTÉLKEZÉSI SZIMBÓLUMOK

A bírói jelképek

Cesare Ripa *Iconologia*-jában így írja le a bírót: „Ülő öregember méltóságteljes öltözékben. Jobbjával pálcát tartson, amely köré kígyó tekeredjék. Egyik oldalára nyitott törvénykönyveket és egy sást, másikra órát és próbakövet tegyünk, az utóbbira pedig helyezzünk egy arany- és egy rézpénzt [...] Öregnek, ülve és méltóságteli öltözékben festjük. Aristotelés ugyanis azt mondja [...], hogy nem sza-

29. Bíró hivatali öltözékben
(*Bambergische Halsgerichtsordnung*, Mainz, 1508)

bad fiatal bírakat választani, mert a fiatalságnak sem kellő tapasztalata nincs, sem pedig érzelmein nem tud úrrá lenni. A jobbjobban tartott pálca a hatalmat jelenti, melyet a bíró a bűnösök fölött gyakorol. A pálca köré tekeredő kígyó a kormányzásra jutott embe-
rektől elvárható okosságot jegyzi [...] A nyitott könyvek azt bizo-
nyítják, hogy az igaz és tökéletes bírónak a jog kiváló ismerőjének,
körültekintőnek, feddhetetlennek és ébernek kell lennie. Ezért
festjük mellé az órát is, mert soha semmilyen okból egy pillanatra
sem szabad elfordítania szemét az egyenlőségről és az igazságról.
És amiként a régiek ritka éles látású madárnak tartották a sast, úgy
a bírónak is mindent látnia kell, s mélyére kell hatolnia a rejtett és
homályban lévő igazságnak. Ezt ábrázoljuk a [...] próbakövel, az
igaz és hamis megkülönböztetésének jelképével”¹

A bírói jelképek egy része megegyezik a hatalmi szimbólumok-
kal, így az ítélkezéssel kapcsolatos jelképek között is megtaláljuk a
zászlót, a kardot, a lándzsát,² a pálcát, a keresztet, a köpenyt, a
kalapot és a kesztyűt. A rózsza szimbolizálta a bíróságon való hall-
gatást és csendet,³ a liliom pedig a jogi békét és a kegyelmet.
A bíraskodás ideje alatti békét kifejezte még a pajzs is, amelyet a
bíró háta mögé akasztottak egy földbe szúrt lándzsára.⁴

A bírói pálca

A pálca a hatalom jelképeként az egyik legősibb jogi szimbólum.
A bíró a bírósági tárgyalás ideje alatt, megbízatása jeleként – általá-
ban egyéves mogyorófa – pálcát tartott a kezében. Budán a bíró
pálcája fehér volt, de zöld gally is helyettesíthette azt.⁵ A pálcát kér-
gétől megfosztották, mert a néphit szerint a fa és a kéreg közé ártó
szellemek tudtak beköltözni.⁶ Fehérváron szablyát és nád pálcát
hordhatott a bíró.⁷ A székely székek bírái (főhadnagy, királybíró,
területi bíró) megválasztásukkor lombos fát vagy zöld ágat kaptak
mint a székely főtisztség szokásos jelvényét.⁸

A középkori gyakorlat szerint a bíró pálcája kopogtatásával
intette csendre a jelenlévőket. A tárgyalási szünetet jelezte, ha a
bíró felakasztotta pálcáját, a tárgyalás befejezését pedig az, ha letet-
te vagy eltörte. 1935-ben a Lordok Háza tárgyalta Lord de Clifford
ügyét, akit gondatlan emberöléssel vádoltak, miután egy közleke-

dési balesetben a vele ütköző autó vezetője életét vesztette. Az elnöklő Lord Chancellor a felmentő ítélet felolvasása után hivatali pálcáját eltörte, jelezve ezzel a tárgyalás befejezését. A tárgyalóteremben ülők azonban e jelképes cselekedetet nem értették, így háromszor meghajolt, és távozott.⁹

A száli frankok V. századi törvénykönyvéből, a *Lex Salicából* ismert pálcatorés¹⁰ szimbolikus szokása a későbbi századokban is megmaradt. Halálbüntetés kiszabásánál és kiközösítés esetén az ítélet felolvasása után a bíró pálcáját az elítélt feje felett eltörte, és a darabokat a lába elé dobta a következő szavakkal: „Most már az Isten segítsen neked, én már tovább nem tudok.”¹¹ Ennek első említésével az 1499-ben kiadott *Tiroler Halsgerichtsordnungban* találkozunk.

1532-ben a *Constitutio Criminalis Carolina* 9. §-a úgy rendelkezett, hogy a bíró az ítélethozatal jeleként törje el pálcáját: „Item wann der beklagt entlich zu peinlicher straff geurtheylt wird, soll der Richter an den orten da es gewonheytt, seinen stabe zerbrechen [...]”. A pálcatorésre általában nem ugyanazt a pálcát használták, mint amelyiket a bíró a tárgyalás alatt a kezében tartott vagy az asztalra helyezett, hanem egy vékony, rendszerint feketére vagy vörösre festett pálcát. Ha az ítélethirdetésre közvetlenül a kivégzés előtt került sor, akkor az eltört pálcát a nép közé dobták. A pálcadaraboknak babonás erőt tulajdonítottak, amelyeket aztán a hóhérsegédeknek kellett összedzniük.¹² A pálcatorésre kivételes esetben nem nyilvánosan, hanem az elítélt cellájában került sor. E rituálé továbbélését jelzi, hogy Mannheimben még 1900-ban is törtek pálcát egy elítélt feje felett.

A vásári jövedelmek kezeléséért és a vásári rend fenntartásáért felelős vásárbíró jelvénye viszont elsődlegesen nem a pálca volt, hanem például Pozsonyban a persely, Kolozsváron pedig a botocska, amelyet mindig a kezében kellett tartania, hogy a városiak és az idegenek felismerjék.¹³

A kard

Számos egyéb jelentése mellett az isteni igazságot és a törvényt szimbolizáló kard megjelenik a Justitia-ábrázolásokon, ahol az Igazság nőalakja jobb kezében tart kardot, amellyel elválasztja a jót a rossztól.¹⁴

A büntetőeljárásban a kard az élet és a halál feletti bírói hatalomra utal. Büntetőtárgyalás alkalmával a bíró előtti padon helyeztek el minden, a büntetés végrehajtásánál használatos eszközt: a kardot, a kötelet, a bárdot, illetve a hóhér vaskesztyűjét. Ha a bíróság valakit párbajra ítélt, a viadal előtt földbe szúrt kardjára kellett esküt tennie. A kard felemelése az ítéletben kiszabott halálbüntetést, a kard átadása és a hóhér általi elfogadása pedig az ítélet végrehajtását, a kivégzést jelképezte.

Sopron 1545-ben kiadott statútuma szerint a bírót ünnepnapokon kardhordozója követte, így nemcsak a városi polgárok, hanem az idegenek is könnyen felismerhették őt e hivatali jelvényéről.¹⁵ Pozsonyban szablyát viselt a városi bíró.¹⁶

A hóhérpallos a pallosjogot nyert ítélkező személy hatalmi jelvénye volt. Esterházy Miklós 1613-ban Beregszászon, amikor a helyi polgárok megtagadták a bortizedet, és lázongani kezdtek, a piactéren tizennégy napon keresztül akasztófát, kereket, pallost, hegyes karókat és kivont karddal ellátott pellengért állíttatott fel bíraskodási és pallosjoga jeléül.¹⁷ A magyar városokban sok helyen beiktatása napján az új bíró házához átvitték a kalodát, amely a közhatalom jelvényeként szolgált.¹⁸

A bárd és a vesszőnyaláb

Rómában a vörös bőrszíjakkal átkötött, rendszerint szil- vagy nyírfából készült, körülbelül másfél méter hosszú vesszőnyaláb (*fascēs*) a benne alkalomszerűen elhelyezett kétélű bárdal (*securis*) a legfőbb magisztrátusok hivatali és büntető hatalmának jelképe volt. A bárdot azonban csak a város megszentelt határán kívül tűzethette be a vesszőnyalábba az erre jogosult magisztrátus, aki a korai köztársaság időszakában bárdalal végrehajtott halálbüntetést is kiszabhatott, különösen a hadra kelt seregben történt súlyos függelemsértés miatt. A halálbüntetést a vesszőnyalábot hordozó szabad, ám tisztségüket fizetésért ellátó hivatalszolgák, a *lictorok* hajtották végre, akik bal vállukon hordozták a vesszőnyalábot.¹⁹

Az igazságosság képi megjelenítésével az egyiptomi hieroglifákon találkozunk először. Maat egyiptomi istennő az igazság, a jog, a törvények és a tökéletes egyensúly megtestesítője,²⁰ akinek jellegzetes attribútuma a strucc tollazat,²¹ amely fejdíszében vagy szárnyak formájában jelenik meg az ábrázolásokon. A középkori allegorikus ábrázolásokon az igazságosságot jelképező fehér ruhába öltözött nőalak oldalán szintén felbukkan a strucc, ami arra utal, hogy bármilyen bonyolultak legyenek is az igazságszolgáltatás elé kerülő ügyek, megoldásukra elegendő időt és fáradságot kell fordítani.²²

Themist, az igazság és az emberi jogrend görög istennőjét mérleggel ábrázolták. A mérleg arra utal, hogy minden cselekedetnek az isteni igazságosság szab mértéket, így az igazságosság és a helyes viszony szimbóluma, a jó és a gonosz cselekedetek megmérője. Sok kultúrában az ítélethirdetés, a földi igazságosság megtestesítője.²³

A képzőművészeti alkotásokon Európa-szerte a XIII. századtól jelenik meg Justitia, méghozzá leggyakrabban karddal és mérleggel a kezében. Az igazságszolgáltatás istennője e két jellegzetes jelvénnel

30. Maat istennő (Kúria, Budapest)

31. Justitia (XV. század)

32. „A mi Justitiánk”

először feltehetőleg II. Clemens pápa szarkofágján tűnik fel, amelyet ismeretlen művész az elhunyt pápa halálának 200. évfordulójára készített 1247-ben. A szarkofág a németországi Bamberg dómjában látható. A karddal és mérleggel ékesített Justitia ezt követően számos műalkotáson felbukkan, így például a firenzei S. Giovanni-keresztelőkápolna déli kapujának bronzreliefjén, Raffaello freskóján a Vatikánban (Stanza della Segnatura), vagy Albrecht Dürer jó néhány rézmetszetén.²⁴

1896. október 20-án került sor az Igazságügyi Palota (ma Néprajzi Múzeum) átadására. „Az igazság új otthonának” nagycsarnokában kapott helyet Justitia szobra, amelyet Stróbl Alajos mintája után kékesfehér carrarai márványból faragtak Paolo Triscornia di Ferdinando carrarai műhelyében. „Strobl nem a konvencionális Justitiát választotta mintának, inkább költői felfogásból indult ki; ő egy fiatal, szép, a szűziesség benyomását keltő ülő női alakot mintázott egyszerű, keresetlen mozgással, melynek ruházata széles kezeléssel simul testéhez.”²⁵

Az Igazság nőalakja antik támlás széken (Sella Curulis) ült,²⁶ amely sárga csiszolt márványból készült. A szobor alapterülete 4 m², magassága 3 m, súlya 12 000 kg. Az egészet egy kőből faragták, a felmerült költségek 14 000 forintot tettek ki. Komor Marcell szerint „A szék, a jelvények régi hagyomány szerintiek, maga az alak minden ízében modern; igazi szalonbeli nő, a melynek finom arczvonásaiból mélységes szellem, gyöngéd lényéből hatalmas akaraterő sugárzik ki.”

Albrecht Dürer *Sol iustitiae* (Az Igazság napja)

című, 1500 körül készült rézmetszete jogtörténeti szempontból több okból érdekes. Dürernek nem ez az egyetlen igazságot ábrázoló műve, de az egyetlen, amelyen nem nőalakban látjuk az igazságot,²⁷ hanem Krisztust ábrázolja a világ bírójaként, kezében Justitia attribútumaival, a karddal és a mérleggel. A képet egyrészt a bíróról, az „igazságtevőről” alkotott középkori ábrázolások határozzák meg, másrészt egy Velencében látott szobor, a Dózse-palota bolygókat bemutató oszlopfejezete (ahol a Nap [Sol] saját állatövi jegyén, az oroszlánon ül).²⁸

Krisztus az igazságosságot megtestesítő oroszlánon ül tehát, méghozzá keresztbe vetett lábbal: e testtartást követelték meg a középkori jogkönyvek a bírótól. Az 1350. évi *Soester Gerichtsordnung*²⁹ szerint a bírónak „úgy kell ülnie a bírói székben, mint egy komor tekintetű oroszlán, jobb lábát átvetvén a bal felett”.³⁰ Buda város jogkönyve – a német mintát követve – hasonlóan szabályozta a bíró testtartását: „egyik lábát a másikra vetvén” kellett ülnie,³¹ ami a felelősségteljes bírói hivatáshoz elengedhetetlen nyugalmat és elmélyültséget testesítette meg.

33. Albrecht Dürer: *Sol iustitiae* (1499)

A Kúria Markó utcai (Budapest, V. kerület) épületét díszítő domborműveken Pallasz Athénét (a római Minervát), a görög-római mitológia férfias vonásokkal bíró, szűz bölcsesség-istennő-jét is láthatjuk, akiről úgy tartották, hogy három feje van: az egyikkel tanácsot ad, a másikkal maga ítél, a harmadikkal erényesen cselekszik.³² Mellette egyik attribútumát, a kocsiját húzó (füles)baglyot, valamint a pajzsát díszítő gorgófőt, az elrettentő és félelmet keltő Medusza-fejet is ábrázolták.

A Gorgók a görög mitológiában Phorküsz tengeristen és felesége, Kétó három szörny lánya, akiknek az elbeszélés szerint arany-szárnyuk és kígyóhajuk volt. Olyan szörnyű látványt nyújtottak, hogy ha valaki rájuk pillantott, rögtön kővé dermedt.³³ Perszeusznak csak úgy sikerült a halandó Meduszát lefejeznie, hogy pajzsát tükörként használta, így nem kellett közvetlenül ránéznie. A gorgófej levágása és Perszeusz győzelme a Medusza felett az alvilági erőkkel folytatott harc példája lett. Az újabb Perszeusz-ábrázolások a legyőzhetetlen államot jelképezték. Ennek egyik megtestesülése Benvenuto Cellini Perszeusz-szobra Firenzében, amely a barokk korban számos művészt megihletett.³⁴

A mérleg

A Justitia attribútumaként is megjelenő kétkarú mérleg az elfogulatlanságot jelképezi. A mérleg mint az igazságtevés szimbóluma egyiptomi eredetű. Az egyiptomi túlvilághitben a halottak sorsát a mérlegelés döntötte el (*Halottak Könyve*, 125. fejezet).³⁵ A „Két Igazság” alvilági csarnokában állt a mérleg, egyik serpenyőjébe a halott szíve, a másikba az igazságot jelképező toll került, és Ozirisz, a holtak bírása akkor hozott kedvező ítéletet, ha az elhunynak könnyű volt a szíve, vagyis a két serpenyő egyensúlyban maradt.³⁶

A Justitia kezében lévő mérleg két serpenyője rendszerint egyenlő magasságban függ, amely egyrészt arra utalhat, hogy az ítékezés révén az egymással szembenálló érdekek kiegyenlítésre kerülnek, másrészt arra, hogy a megsértett jogrend helyreállítása is megtörténik. A mérleg kifejezi még a törvény előtti egyenlőséget.³⁷

A városi bírák megválasztása

A magyar városokban a bíróválasztásra minden évben sor került, legtöbbször Szent György napján,³⁸ de Selmecen Gyertyaszentelő Boldogasszony napja volt a választási nap.³⁹ A Szent György napján esedékes bíróválasztás szokása a XIII. századig vezethető vissza, ahogy erre a soproni vendégek IV. Lászlótól 1277-ben nyert levele és a pozsonyi hospesek számára III. András által adott 1291. évi levél is utal, az előbbi ekként: „akarjuk, hogy e polgárok minden bárónk és kiváltképp a mindenkor állított soproni ispánok hatalma és joghatóságától szabadok és mentesek legyenek, úgy hogy minden, mind nagyobb, úgy kisebb ügyet, a vérontás vagy emberölés miatt közöttük támadtakat is a mindenkor állított falunagyuk ítéljen és döntsön el, akit e polgárok közösen Szent György ünnepén válasszanak fehértvári polgáraink és az országunkban élő más vendégeink szokása szerint”. Az utóbbi pedig így rendelkezik: „Hogy falunagyot vagy bírót a közösségből Szent György vértanú ünnepétől egy év leforgásának tartamára válasszanak, aki minden ügyüket, az idegenek és köztük, vagy a város határain belül támadtakat is más vendégek szokása szerint tíz esküdt polgártársukkal ítélhesse.”⁴⁰ Szombathely 1659-ben kiadott statútuma a korábbi szokásoktól eltérően Szent Márk napjára helyezte át a bíróválasztás időpontját „az város állapotjára nézve, minthogy minden Szt. György napján derekas vásár leszen itt Szombathelyen”.⁴¹ A bírót városaink általában egy évre választották, de találunk kivételt is: Sopron 1593. évi statútuma például úgy rendelkezett, hogy e rangos tisztségviselőt két évre kell megválasztani.

Újlak városában hosszadalmas ceremónia keretében zajlott ez a jeles esemény: „mindenekelőtt válasszanak meg száz alkalmas személyt, és ez a száz személy (névre szóló cédulával meghíva) Szent György vértanú napján jöjjen össze a tanácsházába, és [...] válasszanak ki körükből két személyt, akik közül az egyik kapja meg a táblát és a krétát, amely táblára írjanak fel három vagy négy nevet, vagy akár többet is, és így az egyik személyről a másikra haladva minden személytől kérdezzék meg, hogy kit kíván bírónak, és amely táblán szereplő nevet az esküdtek megneveznek, a táblát tartó a táblára felírt név mellé a krétával azonnal húzzon egy vonást, és akire a legtöbb krétavonás esik, azt válasszák meg bíró-

nak [...] és a megválasztott bírót ünnepélyesen és tisztelettel vezetés a néppel együtt és annak kíséretében az otthonához. Továbbá [...] bírónak jogában áll [...] két esküdtet kiválasztani. A többi esküdtpolgárt pedig, tizenkettőt összesen, a fenti száz alkalmas személy tartozik megválasztani.”⁴² A városi jogkönyv a bírák és a városi esküdtek erkölcséről, életmódjáról és tisztességéről is rendelkezett: „A város bírójának és esküdtjeinek olyan embereket válasszanak, akik istenfélők és jó hírűek, akiknek erkölcsi és szokásai rendezettek, az Istent szem előtt tartják, isteni félelemmel bíraskodnak, nagy tisztességgel és becsülettel tárgyalják meg az ügyeket, nem pedig gúnyolódva, hogy kinek-kinek [...] tiszta és méltányos igazságot szolgáltatassanak. Ne legyenek olyanok, akik elvesztették becsületüket az ártatlanok vagy atyafiaik ügyét elárulják aljas pusmogásuk hízelgésével. Ne legyenek egyik nemnek sem rágalmozói és kigúnyolói, ne legyenek esküszegők. Ne legyenek az egyház ellen zavargók. Ne legyenek a lelki és világi javak megrövidítői, ne legyenek gonoszak, akik szavukkal és tetteikkel szüntelenül igazságtalanságot és becstelenséget terjesztenek.”⁴³

A városi polgárság jelentős részének részvételével zajlott minden évben a főbíró megválasztása Besztercebányán. Ugyan a városi polgárok csak egy csekély hányada rendelkezett szavazati joggal, szívesen jelen voltak azok is az egész napos ceremónián, akik voksolási joggal nem bírtak. Az ünnepélyes istentiszteletet követte a választás előírással lefolytatása, előtte és utána az eredmények és a jelöltek esélyeinek latolgatása, majd az újonnan választott bíró és szenátorok hivatali esküje. A bíróválasztási szertartás utolsó mozanata az új bíró által rendezett multság, azaz a városi előljáróknak adott vacsora a bíró házában. 1578-ban a vacsoravendégek „felfrissítésére” huszonöt vödör vörösbort szolgáltak fel. E vacsora olyan jelentős hagyománynak számított, hogy amikor 1574-ben az újonnan megválasztott bíró, Tham Pál nem rendezte meg a szokásos lakomát, a városi közösség panaszt tett a tanácsnál, amelyben többek között a bírói áldomás elmaradását sérelmezték.⁴⁴

A bíróválasztást száz választott polgárra bízta Kolozsvár is, ahol a ceremóniát követően az új bírót választói hazáig kísérték, és hozzá betérve, ünnepélyes vacsorán vettek részt. A város 1595-ben kiadott statútuma szakított e hagyománnyal, és eltörölte a bíróválasztási vacsorát, mondván, „eo kmgk Varosul latuan effe-

le regi Ceremonianak obserualasat artalmasnak es nem meltonak lenni”. Az új bírót továbbra is elkísérték otthonáig, de onnan „minden Jambor hazához mennien”.⁴⁵

Lőcse városában a bíró minden év elején bezárta a piacokat, és elkészítette hivatali idejének számadását, amelyet a városi tanács tagjai vizsgáltak át. Az új bíró – vagy a régi ismételt – megválasztására a számadás elfogadása után kerülhetett sor. A választás előtt a bírót a templomban feloldozták korábbi esküje alól: „Erre mindnyájuk nevében a tanács legidősebbje válaszol, leveszi róla esküjét, és köszönetet mond neki, kéri, hogy az elkövetkező választáshoz Isten adja kegyelmét. Utána az urak között kiosztják a facédulákat, megerősítik a magtárak őreit és a csapost, és lakomához ülnek, ahol a bíró úr az első poharat újra a legidősebbre üríti, röviden megismételve előbbi köszönetét, Isten áldását és a többi úr támogatását.”⁴⁶

A bíróválasztási ceremónia öt napig tartott, általában pénteken kezdődött, és kedden, a bíró eskütételével zárult. A bíró megválasztására általában hétfői napon, a templomban került sor. Ha a korábbi bírót választották újra, akkor a legidősebb tanácsúr annak házához ment, a templomba kísérte, és ott tájékoztatták a választás eredményéről. Ha új bírót választottak, akkor a legidősebb tanácsúr kihirdette a bíró nevét, aki az oltárhoz lépve megkapta a város kulcsait. Az oltár előtt az új bírót néhány tanácsstag háromszor felemelte, ezzel jelezve, hogy alkalmas a tisztségre.⁴⁷

Gyula városa valószínűleg a XV. században kapta meg a bíróválasztás jogát. A városi bírót a tizenkét esküdt választotta meg egy évre, akit, ha alkalmatlannak bizonyult, elmozdíthattak, és helyette új bírót választhattak. Forrásaink arról tanúskodnak, hogy a földesúr erőteljesen igyekezett érvényesíteni akarátát a bíróválasztásban. 1529-ben például az esküdtek tudtára adta, hogy az akkori bírót, Oláh Jánost nem kívánja tovább az ítélezőszékben látni. A bírói tisztség ellátása azonban nem mindig tartozott a kedvelt hivatalok közé. 1529-ben az egyik jelölt, Asztalnok Péter, öregségére és betegségeire hivatkozva nem vállalta a feladatot, amelyet így Szűcs Pálra bíztek.⁴⁸

Pesten a XVII. század utolsó évtizedében gyakran kísérte botrány a bíró megválasztását. Forrásaink pontosan tudósítanak az 1698-ban lezajlott választásról. A kamarai adminisztráció három

olyan jelöltet állított, akik egyáltalán nem voltak járatosak az igazságszolgáltatásban: az első jelölt egy pacalárus volt, a másik kettő pedig kurtakocsmáros. A jelölés hallatára „a pesti magyarság és a műveltebb németiség a rácokkal egyetemben” gyűlést tartott a megyeházán, és tiltakozó beadványokat fogalmaztak a magyar kancellária, illetve az udvari kamara felé. A tanácskozás ideje alatt „a pesti burgerek husángokkal és furkósbotokkal felfegyverkezve a megyeházát körülfogták és éktelen lármát csaptak”. A hangadók között voltak borbélyok, csaplárok, szatócsok, sörfőzők, sőt a városi gyám is. A feldühödött társaság mindenféle szidalmakkal illette a gyűlésen részt vevőket, majd a tanácskozást követően „parázs verekedés” támadt. Bár a jelöltek személyét erősen kifogásolták, mégis sor került a szavazásra, amelyet bizonyos Pollermann nyert meg. A „magyar szavazók és a műveltebb németek” viszont nem nyugodtak bele az eredménybe, és a megyeházára vonulva egyhangúlag bírónak választották a német Kolbachert. Pestnek így egyszerre két választott bírója lett, ám a „felsőbb megerősítést” egyikük sem kapta meg, ami új választás elrendeléséhez vezetett. Az udvari kamara úgy rendelkezett, hogy az új bíró megválasztásáig a régi bíró és annak tanácsa intézze az ügyeket. A budai kamarai adminisztráció azonban, ezt figyelmen kívül hagyva, nem sokat tétovázott, és a bírói tisztséget a gyilkosság miatt bebörtönzött Herold patikusra bízta. A zűrzavar tehát tovább fokozódott, míg nem 1698 áprilisában az első választáson legkevesebb szavazatot elnyerő Lehner Mihályt ültették a bírói székbe. Az ügy azonban ezzel még nem zárult le, és csak 1699 júliusában sikerült, immár új szabályok szerint, városi bírót választania Pestnek.⁴⁹

Az újonnan megválasztott bírónak esküt kellett tennie. Az eskütételről rendelkezett az 1435:(II.) 1. tc., amelyet 1486-ban és 1492-ben megerősítettek. Az eskü szövege a Zsigmond-féle törvény szerint így hangzott: „Én N. esküszöm az Istenre és az Isten szent anyjára, szűz Máriára, minden szentekre és Isten kiválasztottjaira, hogy minden előttem perlekedőnek, együtt és egyenkint, a személynek, tudniillik gazdagnak és szegénynek, megválogatása nélkül és minden kérést, jutalmat, kedvezést, szeretetet meg gyűlölséget hátrátéve és távortartva, tehetségemhez képest igaz és való törvényt és igazságot fogok tenni, a mint tudniillik azt az Isten és az ő igazsága szerint megtenni kötelességemnek ismerendem. Isten

engem úgy segéljen és a boldogságos szűz Mária és a mi Urunk Jézus Krisztusnak ez éltető keresztjele.”

Hasonló szövegezésű esküt tett a pesti bíró is a XVIII. században. Megesküdött arra, hogy hivatalát istenfélelemben és királyhűségben, az igazságosság és a város közjára érdekében látja el, a feleket meghallgatja, nekik pártatlanul igazságot szolgáltat, és – főként halál- és testi büntetés kiszabásáról – a városi tanács határozata nélkül nem dönt.⁵⁰

Kassán a XVI–XVII. században így szólt a vásárbíró esküje: „Isten tégedet úgy segéljen és az te keresztény hited: hogy bíró uramnak és az egész városnak, Kassának mindenben igaz leszesz és főképpen ez mostani vásárbíró tisztedben igazán és híven eljársz, az piacon való régi szokást és rendtartást minden szömény válogatás nélkül igazán megtartod, az város jövedelmét igazán beszolgáltatod, az tanács szobájából semmi leveleket ki nem viszed, az mit itt ben hallasz vagy bíró uramtól, vagy az fizető uraktól, azt ki nem hirdeted és senkinek meg nem jelented, minden dolgaidban, az régi szokás és igaz hitöd szerint eljársz. Isten téged stb.”⁵¹

A XIV. századi Franciaország legmagasabb bírói fóruma a *párisi parlament* volt, amelynek tagjait kezdetben a király nevezte ki élethossziglan. A század második felétől annyiban változott a korábbi gyakorlat, hogy ha valamely tanácsos meghalt vagy hivataláról lemondott, akkor az utód kinevezése előtt az uralkodó meghallgatta a parlament véleményét. Így a parlament állíthatott jelöltet; akit aztán az egyházi és világi tanácsosok választottak meg. A parlament elnöke és tisztségviselői is választás útján töltötték be hivatalukat. A választással együtt kialakult az a szokás, hogy a parlamenti helyeket meg lehetett vásárolni.⁵² Törvény ugyan a XIV. században még nem szólt erről, de a gyakorlatban már előfordultak ilyen esetek: a hivatalából visszavonuló tanácsos maga ajánlotta utódját, aki a megválasztás reményében kisebb-nagyobb összeget fizetett a visszavonuló tanácsosnak.

A középkori Franciaországban a peres felek kezdetben fűszerekkel és édességekkel fizettek az ügyükben eljáró bírónak. Szolgálati esküje értelmében a parlamenti bíró bort, húst, madarakat és kutyákat elfogadhatott, azonban minden mást vissza kellett utasítania. A XV. századra e csekélynek mondható ajándékok helyét átvette az ezüstpénz.

A bírósági tárgyalások ideje és helye

A kora középkorban a bírósági tárgyalások általában valamely valási ünnep alkalmával, főként a tavaszi vagy őszi áldozati ünnepek idején zajlottak. A bíróság összehívásának időpontját sokszor a Hold állásához igazították: fogyó hold idején nemigen került sor bírósági tárgyalásra, mert a fogyó hold nyugtalanságot jelzett, inkább újholdkor, de sokkal inkább teliholdkor ültek össze bírászkodni.⁵³

A bíróság üléseit a szabad ég alatt tartotta, a tárgyalás színhelyül általában szent helyeket, erdőket vagy valamely szent fát (tölgy, bükk) választottak. A germánok és a skandináv népek a tölgyet formája és hosszú élete miatt kedvelték, de különleges helyet foglalt el a fák között azért is, mert Thornak (Donarnak), a mennydörgés istenének szentelt faként tisztelték. A nagyság, az erő és fájának keménysége révén a halhatatlanság szimbólumának tekintették. Az ókori néphit drüaszok (fákban lakozó nimfák) által lakott eleven lényeknek képzelte a tölgyfákat, leveleinek pedig oroszlánt lenyűgöző erőt tulajdonított.⁵⁴ A magyar jogtörténetben is találunk utalást a tölgy bírászkodásban játszott szerepére: III. Béla egy végren-

34. IX. (Szent) Lajos igazságot szolgáltat

delkezést „egy vasárnapon Sene ispán házában egy tölgyfa alatt” ülve hagyott jóvá.⁵⁵ IX. (Szent) Lajost is általában a híres vincennes-i tölgy alatt ülve ábrázolták, amint bíraskodik.⁵⁶

Az észak-európai népek sokszor kőrisfák tövében tartották az ítélkező fórumot, úgy tartották ugyanis, hogy az istenek e fa alatt találkoznak, hogy igazságot szolgáltatassanak a halandóknak.

A germán, a balti és a szláv népek szent fája volt még a hársfa is, amelyről azt tartották, hogy igazmondásra késztet, ezért lombja alatt folytak a gyűlések, és a bíraskodás is. A résztvevők a hársfa körül elhelyezett fából vagy kőből készült padokon vagy székeken foglaltak helyet.⁵⁷ A hársfák közül az egyik legnevezetesebb „Kunigunda hársfája”, a Nürnbergtől néhány kilométerre található Kasbergben. A legenda szerint a fát Luxemburgi (Szent) Kunigunda, II. Henrik császár (1002–1024) felesége ültette. Ítélezési színhelyként először a Weißenhohe kolostor krónikája említi 1360-ban.⁵⁸

A bíraskodás helyszíne lehetett még valamely szent hegy vagy magaslat, illetve áldozati kövek vagy varázslatos határkövek közelében, ahol több út keresztezte egymást.⁵⁹ Gyakran tartották bírósági székhelynek a szent vizeket vagy egy folyóban – a hídhoz közel – fekvő szigetet. A víz szó eredete figyelhető meg a német nyelvben az ülnökök (Schöffen) elnevezésében.⁶⁰ Korábbi elnevezésük Schöpfe volt, ami szó szerinti fordításban vízmerítő helyet jelent.

35. Ítélezés a schüpfheimi hársfa alatt
(*Luzerner Chronik*
von Diebold Schilling)

Kölnben, a város központjában álló dóm déli kapujánál fekvő „kék kő” (*der blaue Stein zu Köln*) szolgált a bíraskodás és sokszor az ítélet-végrehajtás helyszínéül. A kék követ mint a kölni érsek ítélezési jelvényét a XIII. században említik először a források.⁶¹ E kőnél hozta meg ítéleteit az érseki szék. Az elítéltet, mielőtt a halálbüntetés végrehajtásának helyszínére, a főtérre vezették volna, háromszor odacsapták a kőhöz. A „kék követ” mint a kölni igazságszolgáltatás jelképét a XVI. század elejére már valamennyi német tartományban ismerték. 1513-ban ugyanis polgármestereket és több városi hivatalnokot is halálra ítélték, akiket szintén „odacsaptak” a jeles kőhöz, és ennek az egész országban híre ment.

Köln 1370–1380. évi számadáskönyveiből kiderül, hogy a „kék kő” elnevezés a Rajna melletti Unkelből származó bazalttömb természetesen kék színére utal (*„lapides blauui, auch unkelin gennant”*).⁶² Worms városának ítélezőkövét „fekete kőnek” hívták, valószínűleg azért, mert a környéken bányászott bazalt feketés árnyalatú volt. A kő egyéb elnevezései (*lapis sanguinis*, *Malefikantstein* vagy *Dillstein*) annak rendeltetését is mutatják.⁶³

A bíraskodásra kijelölt helyet általában körülkerítették, ami sokszor egyszerűen úgy történt, hogy a földbe mogyorófavesszőket szúrtak, amelyek közé vékony zsineget vagy selyemszalagot húztak. A szalag színe – a korabeli jogi színnek megfelelően – piros volt. A piros színt és a mogyorófát bajelhárítónak tekintették, amelyek így alkalmasak voltak a gonosz és ártó szellemek távoltartására a bírósági tárgyalásról.⁶⁴ Csak jóval később került sor arra, hogy a mogyorófavessző és a selyemszalag helyett korlátokkal felszerelt bejáratot építettek. Határvonalul még sokáig azok a padok szolgáltak, amelyeken az ülnökök foglaltak helyet.

A késő középkorban a bíraskodás helyszíne sok esetben függött attól is, hogy a bíróság éppen milyen ügyet tárgyalt. Előfordult, hogy ha a várható ítélet súlyos testi büntetés volt, akkor a tárgyalás lefolytatására a városon kívül, egy messziről is jól látható helyen – dombon vagy utak kereszteződésénél – került sor. Ez elsősorban az elrettentést szolgálta. Kisebb súlyú bűncselekmények elkövetőit a város piacterén ítélték el.⁶⁵

A szabad ég alatt tartott tanácskozásokat sokszor megakadályozta a zord időjárás. Nagy Károly 889-ben engedélyezte, hogy a bíróság rossz idő esetén templomok előcsarnokában, illetve más

fedett helyen ülésezzen.⁶⁶ A XV–XVI. században az igazságszolgáltatás helyéül megjelentek az árkádok alatti „üléstermek”, illetve a zárt helyen, de a nyilvánosságnak teret engedő nyitott ablakok mellett zajló tanácskozások.⁶⁷ A XV. században a városi bírónak már megengedték, hogy rossz idő esetén valamely épület (általában a városháza) árkádjai alá húzódjon az ülnökökkel és a felekkel együtt. 1465-ben Rankweil (Ausztria) városa engedélyt kapott arra, hogy a bíráskodásra használt területen oszlopokkal körülvett és az időjárás viszonyaitól védő tetővel ellátott, félig-meddig zárt épületet emeljen.⁶⁸ A XVI. századtól kezdődően a magyarországi megyék engedélyt kaptak arra (1514:57. tc.), hogy megyeházát építsenek, amely sokszor a bírósági tárgyalások helyéül is szolgált. A törvényszéki ülésekre így hivatali helyiségben került sor. Ez alól az 1561-ben kiadott Zemplén megyei statútumok tesznek kivételt, amelyek megengedik, hogy a gonosztevőkkel szemben az alispán saját házában járjon el.⁶⁹

A bírósági tárgyalásra való összehívás jele az égő tűz volt, majd a kereszténység elterjedésével a harangszó hívta egybe az ítélkező fórumot. A tárgyalás megnyitásakor szokás volt egy égő pálcát, kalapot vagy zászlót, ritkábban egy kardot körbehordozni keletről nyugat felé haladva, a Nap járását követve.⁷⁰ Az égő tűz, a fáklya ebben az összefüggésben az igazság, a megtisztulás kifejezője. A felfelé és lefelé tartott fáklya élet és halál, illetve világosság és sötétség ellentétpárjait jelképezi.⁷¹ Allegorikus ábrázolásokon bal kezében „lángot” tart az igazságosság fehérbe öltözött nőalakja.⁷² A – tisztító – láng elpusztíthatja a gonoszokat, épp ezért régen égő fáklyákkal járták körül a bűnbánókat. A láng tisztítóerejére utal a XVII–XVIII. században Budán és Pesten is alkalmazott „világítás”, amely a nemi élet rendjét megsértők egyházi jellegű, megszegyenítő büntetése volt.⁷³

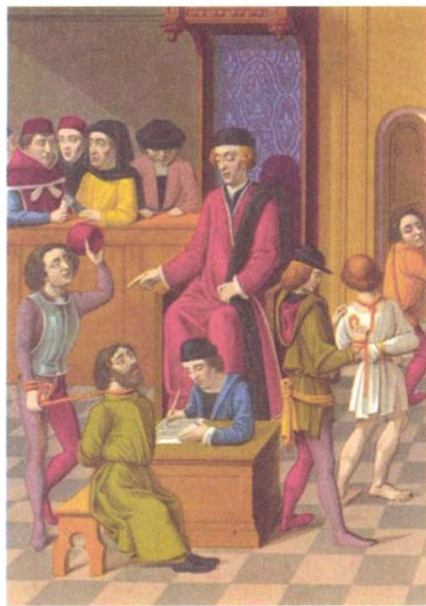
Ülésrend a bírósági tárgyaláson

A bírósági üléseken a középkori Európában a megjelentek kör alakban helyezkedtek el. Csak azok csatlakozhattak, akiknek a bíró erre külön engedélyt adott. A germánok általában felfegyverkezve érkeztek, ami különböző szimbolikus szokások alapjául szolgált.

A tárgyalás idejére kardjukat a földbe szúrták, és csak nevük említésénél húzták ki azt a földből, a fegyverek összeütögetése az ítélet jóváhagyását jelezte, a fegyverek felemelésével pedig az ítélettel szembeni ellenkezésüket hozták a bíró tudomására.⁷⁴

Az egész eljárást végigkísérte a Nap szimbolikája. A napfelkeltenek és a naplementének a pontos idő meghatározásán túl komoly szerep jutott az ítélezési szokásokban is. A különböző jogügyletek lebonyolítását a Nap állásához igazították. A bírósági tárgyalások csak addig tarthattak, amíg a Nap az égen volt. Biztosítani kellett, hogy a bíró és az ülnökök még naplemente előtt hazatérhessenek. Naplemente előtt be kellett fejezni a bajvívást, és végre kellett hajtani a halálos ítéletet. A peres fél idézése csak akkor volt érvényes, ha arra még a nap folyamán sor került.⁷⁵ Marosvásárhely 1604. évi statútuma szerint „minden rendet nap-pal Citalliak, Alioquin mikor elniugzik az nap ha azután Citalliak az Citationak nincz ereie”.⁷⁶

A Nap állása különleges jelentőséggel bírt a bírósági tárgyaláson részt vevők ülésrendjének kialakításában. Irányadónak a reggeli

36. Bírósági jelenet (Franciaország, XV. század)

Nap állását tekintették. A bíró úgy helyezkedett el, hogy a Nap előtte, tehát tőle keletre volt. A panaszos fél a bírótól balra kapott helyet, déli irányba fordult, így ő volt az, aki a Napot a leghosszabb ideig látta maga előtt. A bepanaszolt vagy bűnös személy a jogsértőt megillető helyet kapta, északi irányba fordult. Ugyanígy a hóhér az elítéltet arccal északi irányba állította a kivégzés előtt.⁷⁷

A bíró az ítélezés során egy külön széket⁷⁸ kapott, amelyet általában magasabban helyeztek el a többi résztvevő padjainál. Előfordult, hogy a bíró egy aranygombokkal dí-

szített párnán foglalt helyet.⁷⁹ A bírói asztal a XVI. századtól kezdődően egy emelvényen állt, korláttal elkerítve, hogy a peres felek ne tudjanak a tárgyalóteremben túlságosan előrenyomulni.⁸⁰

A tárgyalás alatt, a bíróhoz hasonlóan, az esküdtek is ültek. A bíró állva hirdette ki az ítéletet (egyres helyeken csak a halálbüntetést és a kiközösítést), illetve felállt, jelezve a tárgyalás befejezését.⁸¹ Az állva kihirdetett ítélet utalhatott arra is, hogy a bíró az uralkodó nevében hozta meg döntését. Ebből alakult ki az a szokás, hogy az ítélet kihirdetését követően a bíró székét és az esküdtek padjait felfordították, ezzel jelezve a tárgyalás lezárását.

A bíró hivatali öltözéke

Európában a bírók hivatali öltözéke kezdetben nem volt egységes, ruházatukból következtetni lehetett rangjukra és tanultságukra is. Hivatali teendőiket általában hosszú köpenyben (palástban) látták el, amelyet derekukon övvel fogtak át, és fejükön a köpennyel egyező színű kalapot vagy süveget viseltek. A bírói viselet színe a középkorban halványsárga, majd vörös volt. Németországban a saját grófsága területén ítélező gróf testhez simuló sárga köpenyt öltött magára, amelyet egy sárga és vörös szalagokkal díszített kalap egészített ki.⁸² Kölnben 1476-ban a városi bíró térdig érő, hosszú, gombos köpenyt (*tabbertz*) és a térd alá érő ujjatlan pelerint (*heucke*) viselt.⁸³

A francia eredetű talár, amely hosszú ujjú, sálgallérral díszített földig érő köpeny volt, a középkorban a papok (reverenda), a bírók és az ügyvédek öltözékeként jött divatba. A párizsi parlament (az akkori legfőbb bírói fórum) bírái (*gens de robe longue*) az udvari divatot utánózva hosszú köntöst kezdtek el viselni.

A késő középkorban – tanultságukat szimbolizálva – már valamennyi jogvégzett személy talárt hordott. A XV. századtól kezdődően a talár anyaga, színe, minősége és díszítése alapján különböztették meg egymástól a különböző rangú bírókat. A talár színe jórészt fekete volt, de a pallosjoggal rendelkező városok bírái skarlátvörös talárban ítéleztek. Egyes területeken a fekete talárhoz – spanyol módra – fehér nyakfodrot is viseltek.⁸⁴ A spanyol ihletésű fekete posztóruha viselése Európa-szerte a XVI. században

37. Jehan Pastoret, a párizsi parlament elnöke (XIV. század)

vált divattá a főrangú körökben. A pompás, színes ruhadarabok helyét átveszi a spanyol mértéktelenség, a sötét színű anyagok, a nagyon magas gallér kis fodorral szegve. Bár a XVII. században már a francia viseletet kedvelik, Spanyolország az utolsó, amelyik befogadja a színes selymeket és a könnyed szabású öltözékeket. Az új divat sokáig kívül marad IV. Fülöp udvarán, aki idegent csak akkor fogadott, ha az előírással „fekete öltönyben” jelent meg.⁸⁵ A spanyol Királyi Bíróság bírái a század vége felé már ugyanúgy öltöztek, mint a miniszterek: hosszú, zárt, bíborszínű talárt viseltek, elől bársonycsíkokkal. Az alsóbb bíróságok elnökei sárga, palástszerű *palliumot* hordtak.⁸⁶

Hagyományokban és szimbólumokban bővelkedik az angol bírói öltözködés története is. A kora középkorban még nem voltak szigorú szabályok arra nézve, hogy a bírói öltözködés milyen színű legyen, illetve, hogy milyen anyagból készüljön. A szokás mindössze annyi volt, hogy a bírák télen prémekkel bélelt, nyáron tafotából készült köpenyt viseltek. A XV. század elejére a téli öltözködés színe a lila lett, nyáron zöldet, ünnepélyes alkalmakkor pedig vöröset viseltek. A ruhaanyagot hagyományosan az uralkodó adományozta a bírának.

1635-ben a Bírói szabályzat (*Judges' Rules*) gondos iránymutatást adott a bírák öltözködésére vonatkozóan, újdonságot azonban nem hozott, pusztán a XVII. századra kialakult gyakorlatot foglalta össze. A Westminster Hall⁸⁷ bírái az ülőszakok idején fekete vagy ibolyaszínű talárt viseltek, amelyhez ugyanolyan színű pelerint és csuklyát vettek fel. Fejükre lenből készült főkötőt, bársony, kerek papi sapkát, a tetejére pedig még egy négyszögletes sapkát is tettek. Ünnepélyes alkalmakkor skarlátvörös talárt öltöttek magukra, az évszaktól függően selyem- vagy hermelinszegéllyel.⁸⁸

A bírói tekintélyt és méltóságot megtestesítő paróka viselése francia hatásra⁸⁹ terjedt el II. Károly uralkodása idején (1660–1685). A XVIII. század elejéig a parókákat fekete lószőrből készítették, amelyek állandó ápolást, parfümözést és rizsporozást igényeltek. A kenőcsök és a porozás a drága bírói öltözékek anyagát erősen kikezdték, így a rövid parókák végét egy kis fekete zacskóba (*rosette* vagy *dress bag*) kötötték. Az állandó ápolást megunván 1822-ben Humphrey Ravenscroft szabadalmaztatta a fehér lószőrből készült bodorított törvényszéki parókát, amelyet nem kellett göndöríteni, bodorítani és rizsporozni.⁹⁰

A porosz I. Frigyes Vilmos nem szívelte az ügyvédeket. 1726-ban elrendelte, hogy fekete, térd alá érő köpenyt viseljenek, hogy „a csirkefogókat már messziről fel lehessen ismerni”. 1823-ban az egyik német városban egy nyilvános bírósági tárgyalás alkalmával a bíróság képviselői és írnokaik egy vörös lepellet takart asztalnál foglaltak helyet, mögöttük a vörös köpenyt viselő hóhér és segédei sorakoztak fel.⁹¹ A vörös itt utal a pallosjog szerinti bíráskodás színére is. Németországban, 1849 januárjában a bírák, ügyészek, bírósági fogalmazók és ügyvédek számára vált kötelezővé a gyapjúból készült, bő ujjú, hosszú fekete köpeny viselése, amely fehér nyakkendővel és fekete barettel kiegészülve tette teljessé a hivatali öltözéket. A talárt, a bíró rangjától függően, egy vagy két arany-, illetve ezüstszínór díszítette.

A bírói talár megjelenése Magyarországon

Az 1912:54. tc. 104. §-a felhatalmazta az igazságügy-minisztert, hogy „a bíróságnál meghatározott öltöny viselését rendelettel megállapítsa”. A bírák korábban nem viseltek egységes hivatali öltözéket Magyarországon, talárt sem hordtak. 1914-től igazságügy-miniszteri rendelet kötelezte nemcsak a bírókat, hanem az ügyészeket, a jegyzőket és az ügyvédek is a talár és az ahhoz tartozó föveg viselésére.

1869 nyarán az újjászervezett Magyar Királyi Kúria Semmítőszékének alakuló tanácskozmányán részt vevőket komolyan foglalkoztatta a nyilvános üléseken viselendő öltözet kérdése. A bírák végül egyetértettek abban, hogy a nyilvános üléseken „magyar felső öltönyben és karddal tartoznak megjelenni”.⁹²

A képviselőház üléstermében 1896. szeptember 11-én a bűnvádi perrendtartásról szóló tervezet vitája kapcsán Visontai Samu képviselő sürgette az egységes bírói öltözék bevezetését. „Mint méltóztatik tudni, az egész civilizált világban, nemcsak Nyugat-Európában, de a keleti államokban is, ott, hol nyilvános szóbeli tárgyalás folyik, a bírák dignitása, a közreműködő ügyvédek fontos missziója, a külső ruházatban is kifejezésre jut. [...] tény az és számtalanszor meggyőződhetett arról e háznak is sok t. tagja, hogy a végtárgyalás alkalmával, a hol életről, becsületről van szó és nagyjelentőségű tények kerülnek eldöntés alá, a bírák és ügyvédek szürke utcai ruhában jelennek meg, a mi az eljárás ünnepélyességének, [...] épen nem válik előnyére. [...] csak azt vagyok bátor a t. igazságügy-miniszter úrnak figyelmébe ajánlani, hogy a mennyiben ezt a maga részéről is elfogadja, legalább az életbeléptetési törvénynél, például egy abba felveendő szakasz által – a mely rendeletileg hatalmazná fel az igen tisztelt igazságügy-miniszter urat – méltóztassék talán arra is gondot fordítani, hogy ha nem is úgy mint, a hogy Ausztriában látjuk, [...] a hol uniformisban jelennek meg, és ha talán nem is a talár behozatalával, a mi Nyugat Európában és egyebütt el van fogadva, de hagyományainknak szintén nem felel meg, hanem legalább nemzeti viseletünknek a törvényszéki nyilvános tárgyalásokhoz mértén átalakított egyik vagy másik robejának úgy a bírák, valamint a nyilvános tárgyalásokon közreműködő minden faktorra : a királyi ügyészre és a védőre is kötelezővé tételével oldja meg ezt a kérdést.

Ez ugyan csak külsőség, de példák bizonyítják, hogy ebben a külsőségben épúgy, mint számos vallásczeremoniában van valami, a mi a kellő méltóságra ébreszti a közreműködőket.”⁹³

A XIX. század végén a törvényszéki tárgyalótermek „hivatalos közegei”, bírák, ügyészek és ügyvédek egyaránt meglehetősen „színesen” öltözködtek. Egy tudósítás szerint a királyi törvényszék ülésén „Az elnök szürke sacco öltönyben, az egyik divatosabb szavazó bíró sárga jaquet öltönyben, a másik szavazó bíró barna kétsoros kabátban s kék nadrágban ül igazságot. A kir. ügyész sárga-fekete kockás öltözetben képviseli az állam vádoló hatalmát. Ezt a szinpompat csak a védő fekete kabátja teszi kissé komorabbá.”⁹⁴

Ausztriában az 1897. augusztus 9-én kibocsátott igazságügyi miniszteri rendelet (*Verordnung RGBl. Nr. 187/1897*) tette kötele-

zővé a hivatali öltözék viselését. Eszerint 1898. január 1-jétől minden bírónak és ügyésznek, valamint laikus szakszabírói ülnöknek a bírósági tárgyalásokon és az eskütétel (kivéve a tanúk és a szakértők eskütétele) alkalmával a fekete talárból és barettből álló hivatali öltözetet kellett viselnie. A „dúsan redőzött” és elöl begombolható, bokáig érő talárt könnyű gyapjúszövetből készítették. A nyakkivágást ibolyaszínű bársonyból varrták, a talár ujját feketeibolyaszínű selyemcsíkok díszítették. Az öltözetet fekete, fényes selyemből varrt, csokor alakú nyakkendő és fehér ing egészítette ki. A rendelet pontosan meghatározta, hogy hány darab, mekkora és milyen gomb kerüljön a talárra, és hol helyezkedjen el az öltözet zsebe. A baretet ítélethirdetéskor és eskütételnél kellett viselni. A talár nyakán és a baretten hatféle rangjelzést alkalmaztak. Az *Oberster Gerichtshof* elnökének talárját például még egy 12 cm széles, hermelinből készült gallér is díszítette, barettyére pedig ibolyaszínű bársonysáv került, a másodelnök öltözete mindössze annyiban különbözött ettől, hogy az ő hivatali köpenyére 6 cm széles hermelingallért varrtak. Az ügyészek rangbeli megkülönböztetésére három kategóriát alkalmaztak. A *Generalprocurator* tagjainak talárjáról hiányzott a hermelingallér, az öltözet egyebekben úgy nézett ki, mint az *Oberster Gerichtshof* elnökének talárja.⁹⁵

„Eljött tehát Magyarország határszélére a talár. Most már nálunk is mind többen fognak foglalkozni e kérdéssel.” – adta hírül a *Jogtudományi Közlöny* 1898 januárjában,⁹⁶ és valóban, néhány hónappal később neves jogászaink között hosszas vita bontakozott ki arról, hogy milyen legyen a magyar igazságszolgáltató személyzet hivatali öltözete (talár vagy díszmagyar), és hogy ezt csak a bírónak, vagy az ügyészeknek és az ügyvédeknek is hordaniuk kell-e. A Mikszáth Kálmán által szerkesztett *Országos Hírlap* hasábjain 1898 júliusában több neves jogtudós fejtette ki véleményét.

Zsitvay Leó a királyi büntetőtörvényszék elnökének érvelése szerint: „Óvakodjunk a tulzástól, mely a magyar bírót mint magyar embert mind délczegnek, lóra termettnek, daliásnak tekintti és reáveti a tetőtől-talpig, feszes ruhát csillogó sujtással. [...] gondoljunk a modern magyar emberre, aki nap-nap mellett dolgozik és fárad, aki a súlyos munka terhe alatt nagynehezen egyenesedik ki tűrhető délczeg alakká; és gondoljunk arra is, hogy vannak jó biráink, kik testi fogyatkozásaik miatt alig lesznek képesek

valamiféle »diszruhát« tetszetős külső megjelenéssel viselni. Hátha a birói ruha szabása révén a törvényszéki elnökökből régimódu huszárezredesek lesznek, akik vetélkedve majd csak a daliás termet után küldik a verbungost.⁹⁹⁷

Hammersberg Jenő királyi főügyész nem tartotta szükségesnek és ésszerűnek a különleges hivatali öltözet bevezetését: „Bíróságainknak eddig is megvolt s megvan a kellő tekintélyük s nem hiszem, hogy a talár, vagy bármiféle különleges öltözet akár ezt a tekintélyt, akár a bíráink ítélkezésébe helyezett közbizalmat emelni képes lenne. A bíró tekintélyének forrását ne a ruházatában, ne külsőségeiben, hanem erkölcsi és szellemi tulajdonságaiban, kötelességeinek lelkiismeretes teljesítésében, viseletének komolyságában, ítéleteinek helyességében keressük.”⁹⁹⁸

Márkus Dezső királyi törvényszéki bíró véleménye szerint „Mivel drágasága okából nem lehet kötelezővé tenni a kifogásolhatatlan szalon-öltönyt, melyet legmegfelelőbbnek és egyszerűsége folytán legegységesebbnek tartok minden nyilvános működésre, a javasolt két birói egyenruha közül a talárt választanám, mert ezt célszerűbbnek tartom a következő okokból: A talár olcsó, kényelmes, egyenlősít, elfödi a testi hibákat, amellet komoly és méltóságteljes külsőt biztosít a tárgyalásnak – tudjuk, hogy minden egyenruha imponál. A magyar nemzeti köntös nem célszerű, mert: drága; szűk nadrág, csizma, kard, nem épen kényelmes viselet mindennapra s mivel nem lehet oly kényelmesen a hivatalban felöltöni és levetni, mint a talárt, naphosszat ebben a köntösben kellene járni; lehetővé teszi a diszes, diszesebb, legdiszesebb s az egyszerű, egyszerűbb és legegyszerűbb kivitelt, ékes és nem ékes kardokkal, ami a külsőségek után ítélő tömeggel szemben sok [...] inkonvenienziára, szolgálhatna okul; végül kiemeli a testi hibákat, nem is szólva arról, hogy nem minden, bár ép és egészséges férfiun fest jól a magyar köntös összes járulékaival. Ami pedig a nemzeti jelleget illeti: ne abba helyezzük büszkeségünket, hogy a köntössel adjuk, vagy óvjuk meg nemzeti jellegünket! Az angolok, francziák, belgák, olaszok, németek ugyancsak törődnek nemzeti jellegükkel – mégis mindannyian a talárt fogadták el bíráik számára.”⁹⁹⁹

A budapesti ügyvédi kamara ugyancsak szorgalmazta a talár behozatalát 1898-ban. A kamara álláspontja szerint a talár mint a méltóság és komolyság jelképe a tárgyalás ünnepélyességét emeli,

és hathatós módszer „a most uralkodó ideges tárgyalási hangulat ellen”. Ugyanakkor „nem ringatjuk [...] magunkat abban a csalóka reményben, hogy a talárral, a komolyság külső jelvényeivel a megfelelő komoly belső, a szellem is mintegy varázsütésre új életre fog kelni, de tény az, hogy a megfelelő szellem ébresztésének ez is egyik jelentékeny tényezője”.¹⁰⁰

A bírói talár és főveg tervrajzaira 1912-ben pályázatot hirdetett az igazságügy-minisztérium. A pályázat intézésére az Országos Magyar Iparművészeti Társulatot kérték fel, a pályamunkákat bíráló bizottságban a társulat által delegált tagok mellett az igazságügy-miniszter által kijelölt két tag is helyet kapott.

PÁLYÁZAT BÍRÓI ÖLTÖNY (TALÁR) ÉS FÖVEG TERVRAJZAIRA.

A magyar királyi igazságügyminiszter 1914. évben a magyarországi bíróságoknál általánosan kötelezővé váló bírói (ügyészi, jegyzői, ügyvédi) öltönynek (talárnak) és fővegnek művészi terveit általános nyilvános pályázat útján akarja beszerezni és a pályázat elintézésére az Orsz. Magy. Iparművészeti Társulatot kérte fel. Amidőn Társulatunk ennek a megtisztelő megbízásnak készséggel eleget tesz, számít arra, hogy ezen az érdekes pályázaton jelesebb művészeink egymással nemes versenyre kelnek és ezzel biztosítják annak sikerét. A pályázat feltételei a következők:

1. Kívántatik a bírói (ügyészi, jegyzői) talárnak és fővegnek kis-méretű színes tervrajza, a bírói jelvénynek természetes nagyságú rajza és a bírói talárral és főveggel szabásban megegyező, de ettől könnyen megkülönböztethető ügyvédi talárnak és fővegnek kisméretű rajza. A pályázó vegye figyelembe, hogy a magyar bírói viselet nem lehet szolgai utánzása valami idegen állam bírói viseletének és hogy feltétlenül megkívántatik annak rendeltetéséhez méltó komolysága és eredeti jellege, végül, hogy a talárnak a polgári öltözetet egészen be kell borítania. Bírói jelvényként legmegfelelőbb Szent István koronája, mint a magyar bírói hatalomnak forrása.

2. A pályázónak három színes rajzot kell készítenie:

a) magyar bírót ábrázoló rajzot három 30-30 cm. magas alakkal, amelyek a főveget és a bírói jelvényt ellátott talárt három helyzetben (előlről, oldalról, hátulról) szemléltetik;

b) a bírói jelvény természetes nagyságú rajzát.

A pályázó jelezze ezen a rajzon a jelvény anyagát (hímzés, fém, zománc stb.), továbbá azt is, hogy miként lehetne a bírói jelvényt egyúttal a felső és az alsó bíróságok, valamint az ugyanazon bíróságnál működő elnök, bíró, ügyész, jegyző megkülönböztető jelének használni;

c) végül készítse el a pályázó az ügyvédek talárját és fővegét feltüntető 30 cm. magas alaknak színes $\frac{3}{4}$ profilképét. Mint már fentebb említettük, a két ruházati darab szabása nagyjában a bírókéval egyezzen meg, de feltétlenül szükséges, hogy azoktól akár eltérő színezésükkel vagy más ismertető jellel könnyen megkülönböztethetők legyenek.

3. A színes rajzoknak olyan szabatosaknak kell lenniök, hogy azok után a tervező eszméjét meg lehessen ítélni és a talár és a főveg szabásrajza, valamint a bírói jelvény közvetlenül legyenek elkészíthetők.

4. A pályadíjjal jutalmazott pályázó köteles a tervezete után készülő talár- és fővegminták szabásának a szükséges útbaigazításokat megadni, a kész mintákat megbírálni és esetleges észrevételeit a magyar kir. igazságügyminiszter elé terjeszteni.

5. A pályázat feltételeinek mindenben megfelelő, legkiválóbb pályaművek díjazására a magyar kir. igazságügyminiszter három díjat tűz ki és pedig: I. díj 1200 K, II. díj 500 K, III. díj 300 K.

6. A pályázat titkos; ezért lássa el minden pályázó pályaművét jeligével. Ugyanez a jelige jön a zárt borítékra, amely a szerző teljes címét (név, lakóhely, utca, házszám) tartalmazza.

7. A pályaműveket legkésőbb 1913. január hó 20-án déli 12 óráig bezárólag az Orsz. Magy. Iparművészeti Társulat igazgatóságánál (Budapest, IX., Üllői-út 33–35. sz.) kell benyújtani. E határidőn túl érkező műveket a pályázatból feltétlenül kizárják.

8. A pályázaton csakis magyar állampolgárok vehetnek részt.

9. A díjakat öttagú bíráló-bizottság ítéli oda, amelynek elnöke az Orsz. Magy. Iparművészeti Társulat elnöke vagy helyettese, két tagját a Társulat, kettőt pedig a magy. kir. igazságügyminiszter küld ki.

10. Valamennyi pályaművet az Iparművészeti Társulat a bíráló-bizottság döntése után legalább egy hétig nyilvánosan kiállítja. A kiállítás után a nem díjazott műveket 30 napon belül el kell viteni, mert ezen az időn túl a Társulat nem vállal felelősséget.

11. A pályadíjjal jutalmazott és az esetleg megvásárolt műveknek tulajdonjoga, beleértve a korlátlan felhasználás jogát, a magy. kir. igazságügyminisztert illeti meg.

Budapest, 1912. évi szeptember havában.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR IPARMŰVÉSZETI TÁRSULAT ELNÖKSÉGE.¹⁰¹

A pályázatot 1913. január 25-én bírálta el a bírálóbizottság, amelynek elnöke Alpár Ignác, a Magyar Iparművészeti Társulat alelnöke, tagjai pedig az igazságügy-miniszter által delegált dr. Rickl Gyula miniszteri tanácsos és dr. Marschalko János ítélőtáblai bíró, valamint a Magyar Iparművészeti Társulat által delegált K. Lippich Elek miniszteri tanácsos és Kéméndy Jenő festőművész voltak.

A pályázatra negyvennégy pályamű érkezett. Az 1200 koronás I. díjat Honti Nándor (1878–1961) festő, litográfus- és grafikusnak,¹⁰² az 500 koronás II. díjat Jeney Jenő (1874–1942) festőművésznek, a 300 koronás III. díjat pedig Böhm János (1860–?) bélyegtervezőnek ítélték oda. A bírálóbizottság 250-250 koronás díj ellenében megvásárlásra ajánlotta a „Péntek” és „Talár” jeligés pályaműveket is. A nyertes pályaműveket a bizottság azzal a javaslattal terjesztette az igazságügy-miniszter elé, hogy a végleges döntés előtt készíttesse el a tervezett talárokat a Magyar Királyi Operaház szabóműhelyében, és csak ezután határozza meg, hogy mely pályázó talárja lesz a bírák, ügyészek, jegyzők és ügyvédek hivatali öltözéke.¹⁰³

„Honti Nándornak az igazságügyminiszter által kitűzött pályázaton első díjat nyert terve. A talár anyaga fekete lüsster, a gallér és főveg fekete moiré. Az elnököt, bírót és ügyészt a nyakba akasztott Szent István-korona jelvény különbözteti meg a

38. Honti Nándor talárterve

39. Jeney Jenő talárterve

40. Böhm János talárterve

láncz, illetve az arany paszománt különbözősége szerint. A jegyző a jelvényt láncz nélkül, a szíve fölé tűzve viseli. Az ügyvédnek nincs jelvénye. A talárok szabása egyenlő; a felsőbirósági elnöké belül vörös, az alsóbirósági elnöké belül kék, a többi tiszta fekete.”¹⁰⁴

Bár a pályamunkák 1913-ban elkészültek, a talár bevezetésére nem került sor. A bírói hivatali öltözködés általános bevezetéséről és viseléséről 1999-ben rendelkezett az Országos Igazságszolgáltatási Tanács szabályzata. A talár ma is „a bírói méltóság kifeje-

zője, amely növeli a bíróságok tekintélyét. Ezt kell megjelenítenie az eljárási cselekményen részt vevő ülnök, jegyzőkönyvvezető, valamint az eljárási cselekményt végző bírósági titkár ruházatának is.” – szól az Országos Bírósági Hivatal elnökének 9/2012. (V. 8.) OBH utasítása.

Jegyzetek

1 RIPA 1997, 235–236.

2 A lándzsa a végrehajtás (birtokelkobzás) kapcsán tűnik fel I. Károly 1320 táján kiadott dekrétumában, amelyből az is kivehető, hogy voltaképpen a király ítélkezési hatalmának jelképe. BÉLI Gábor, *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2008, 143–144.

3 HRG IV, 1143.

4 PUETZFELD 1936, 97.

5 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 195.

6 PUETZFELD 1936, 93.

7 KÁLLAY 1996, 78.

8 HAJNIK 1899, 124–125.

9 Az ügy érdekessége még, hogy Lord de Clifford volt az utolsó „peer”, aki felett – a Lordok Háza tagjaként – a Lordok Háza ítélkezett. A Magna Charta ugyanis kimondta, hogy súlyos bűncselekmény elkövetése esetén „peer” felett csak „peer” ítélkezhet. („No freeman shall be taken, or imprisoned, or disseized, or outlawed, or exiled, or in any way harmed – nor will we go upon or send upon him – save by the lawful judgment of his peers or by the law of the land.”). Ezt a szabályt 1948-ban törölték el.

<http://www.heraldscotland.com/sport/spl/aberdeen/a-question-of-judgment-four-centuries-out-of-date-1.414163> (Letöltés ideje: 2011. június 12.)

10 A pálcatorés rituáléjáról lásd VII. 4. „Családi, rokoni kötelék felbontása”.

11 PUETZFELD 1936, 102.

12 DÜLMEN 1990, 55.

13 TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 666.

14 CLARE GIBSON, *Jelek és jelképek*, Budapest, Kinizsi Kiadó, 1998, 60.

15 C. S. V. kötet 2. fele, 39.

16 C. S. IV. kötet 2. fele, 449.

17 PANDULA 1987, 75.

- 18 TÁRKÁNY SZŰCS 2003, 240.
- 19 SZLÁVIK 2003.
- 20 SPINETO 2003, 49.
- 21 KÁKOSY 1998, 352.
- 22 RIPA 1997, 238.
- 23 *Ókori lexikon* 1904, III, 164.
- 24 KISSEL 1997, 36.
- 25 KOMOR Marczell, Az új Igazságügyi Palota, *Vasárnapi Újság*, 1896. október 25., 43. évf., 43. szám, 716.
- 26 Justitiát 1951-ben megfosztották székétől, kardjától és koronájától, ez utóbbiakat később „visszakapta”, eredeti széke viszont időközben megsemmisült.
- 27 KISSEL 1997, 37–38.
- 28 Erwin PANOFISKY, *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok*, Budapest, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, 2011, 46–47.
- 29 Wilhelm von BRÜNNECK, Zum Verständnis des Titel 1 der Soester Gerichtsordnung, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, Bd. 32, 1911, 332.
- 30 Georg Ludwig MAUER, *Geschichte des altgermanischen und namentlich altbairischen öffentlich-mündlichen Gerichtsverfahrens, dessen Vorthelle, Nachtheile und Untergang in Deutschland ueberhaupt und in Baiern insbesondere*, Heidelberg, Akademische Buchhandlung von J. C. B. Mohr, 1824, 120.
- 31 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 195.
- 32 RIPA 1997, 524.
- 33 KERÉNYI Károly, *Görög mitológia*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1977, 35–36.
- 34 Gerold DOMMERMUTH-GUDRICH, *Klasszikusok. 50 híres mítosz*, Pécs, Alexandra Kiadó, 2004, 174.
- 35 Mivel a római kori egyiptomi vallásban is megőrződött a lélekmérlegeléssel kapcsolatos elképzelés, lehetséges, hogy a mérleget tartó Mihály arkangyal motívumát innen merítette az európai művészet. Mihály, akinek héber eredetű neve (Mikha-él) azt jelenti, hogy „ki olyan, mint Isten?”, mérlegén a szellemi világba lépett lélek tisztaságát, az ember „Isten-hasonlóságát” méri.
- 36 JANKOVICS Marcell, *Jelkép – Kalendárium*, Budapest, Csokonai Kiadó, 1997, 251.
- 37 KISSEL 1997, 95.
- 38 Szent György napja volt a tavaszi gonoszjáró nap, amikor a boszorkányok szabadon garázdálkodhattak. Ilyenkor tüskés ágakat, nyírfágakat tűztek a kerítésbe, ajtóra, hogy a gonoszt távol tartsák. A régi boszorkányperekben állandóan felbukkan Szent György napja mint olyan időpont, amikor a boszorkányoknak különösen nagy a hatalmuk.

Aki ilyenkor a keresztútra ment, megláthatta a boszorkányokat. A néphit szerint e nap hajnalán mentek harmatot szedni. A mezőről lepedővel szedték fel azt, majd kifacsarták, és az így nyert nedvet megittatták a tehenekkel. György napja volt a magyarságnál az állatok első kihajtásának legfontosabb időpontja is (bár más időpontok is ismertek voltak, például zöldcsütörtök, nagypéntek). Ilyenkor mágikus praktikákkal igyekeztek védeni a legelőre tartó jószágokat. A Zala mentén első kihajtáskor az istállóküszöb mellé belülről láncot, kívülről tojást tettek, ezen kellett a jószágnak átlépnie, mert azt tartották, hogy olyan erősek lesznek, mint a lánc, olyan gömbölyűek, mint a tojás. DÖMÖTÖR Tekla, *Magyar népszokások*, Budapest, Corvina Kiadó, 1983, 35.

39 *Selmecz városnak IV. Béla király korában szerkesztett városi és bánya-jogkönyve*, in *Árpádkori új okmánytár*, III, közzéteszi WENZEL Gusztáv, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1862, 210.

40 *Rerum Hungaricarum. Monumenta Arpadiana*, ed. Stephanus Ladislaus ENDLICHER, ford. BÉLI Gábor, Sangalli, Scheitlin & Zollikofer, 1849, 545, 623.

41 C. S. V. kötet 2. fele, 252.

42 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 114–115.

43 Uo. 102–103.

44 GRAUS 2005, 343.

45 C. S. I. kötet, 241.

46 HAIN Gáspár, *Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára*, szerk. VEBER Károly, Budapest, Magvető Kiadó, 1988, 203.

47 VÁRKONYI 2009, 164–165.

48 BLAZOVICH László, *Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban*, Békéscsaba, 1996 (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 16), 357–358.

49 *Ribillió Pesten*, in TAKÁTS Sándor, *A régi Magyarország jókedve*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 222–230.

50 *Pest-Budai hivatali utasítások a XVIII. században*, szerk. BÓNIS György, Budapest, 1974 (Budapest Főváros Levéltára Forráskiadványai, VI), 114.

51 *Kassa város eskü- és szabályzati könyve a senatorok számára* 1883, 798.

52 A XIV. századból származó zsolnai városi jogkönyv is szólt a bírói hivatal örökölhetőségéről és megvásárolhatóságáról. BADA 2005, 189.

A német jog szerint telepített községek vezetője, a *soltész* a telepítő szerződésben meghatározott kisebb súlyú bűncselekményekben és polgári perekben ítélezhetett az ott élők felett. A soltési tisztség a vele járó jövedelmekkel (például a bírság egy része) és bíraskodási joggal eladható volt.

53 PUETZFELD 1936, 92–93.

54 BIEDERMANN 1996, 388.

55 ZSOLDOS Attila, *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997, 55.

56 HAHNER 2002, 49.

57 HRG I, 774–775.

58 1913-ban a több mint ezeréves hársfát meg kellett menteni a pusztulástól. A gondoskodás azonban nem sokat segített, így 1970-ben újabb mentésre volt szükség, amely mintegy 28 000 márkába került. A fa pusztulását sajnos így sem sikerült megállítani. Mára a törzs egy darabja maradt csak meg, rajta egyetlen erős ággal. Az évezredek hagyomány megőrzése céljából 1913-ban a legendás „Kunigunda-hárs” mellé egy „póthársat” ültettek, amely immár százéves.

59 Leidenben keresztutak találkozásánál, a város főterén zajlott a bíraskodás. A XIV. századtól ez volt a helyszíne a pellengérre állításnak és a nyilvános kivégzésnek is.

60 PUETZFELD 1936, 94.

61 „1234 April in Curia Col. ad flavum lapidem.” WANZECK 2003, 137.

62 Uo.

63 WANZECK 2003, 137.

64 PUETZFELD 1936, 96.

65 KOCHER 1977, 67.

66 KAJTÁR 2004, 89.

67 ARLINGHAUS 2005, 487.

68 KOCHER 1977, 59.

69 C. S. II. kötet 1. fele, 10.

70 PUETZFELD 1936, 97–98.

71 *Szimbólumtár* 1997, 132.

72 RIPA 1997, 238.

73 BÓNIS 1962, 194.

74 PUETZFELD 1936, 98.

75 Uo. 99.

76 C. S. I. kötet, 33.

77 PUETZFELD 1936, 99.

78 A bírói szék méltóságjelző volt, használata az ítélethozatalhoz is hozzátartozott (XVI–XVIII. század: „törvényszéket ülni”, „széket ülni”). Innen származik a „törvényszék”, „ítélőszék” elnevezés. Városainkban és községeinkben több helyen fennmaradt a bíró díszes, sokszor faragott széke. A XVII–XIX. században többnyire karosszékben ítélkezett a bíró.

79 HRG IV, 1057–1058.

80 KENGYEL 2010, 143.

81 HRG IV, 1058.

82 Uo. 1044.

83 ARLINGHAUS 2005, 472.

84 HRG IV, 1093.

85 Fernand BRAUDEL, *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985, 320–321.

86 KENGYEL 2010, 252.

87 A High Court elődje (1873/75. Judicature Acts).

88 KENGYEL 2010, 252–253.

89 A francia XIV. Lajos hajbetegsége miatt volt kénytelen parókát viselni, természetes, hogy udvari embert el sem lehetett volna képzelni paróka nélkül. A divat tulajdonképpen a testi hiba elpalástolásából született meg. RÁTH-VÉGH 1936, 50.

90 <https://legal.edeandravenscroft.co.uk/EvolutionOfLegalDress.aspx> (Letöltés ideje: 2010. november 17.)

A bírói öltözék korszerűsítésének köszönhetően Angliában és Walesben 2008. október 1-jétől a polgári és családjogi bírák már nem viselik az ódivatúnak titulált parókát. Ugyan a többség támogatta a változást, mégis sokan vannak, akik a több évszázados hagyomány mellett foglaltak állást, és a paróka viselését a törvények iránti tisztelet megerősítésével hozzák összefüggésbe. <http://www.bbc.co.uk/news/uk-15816497> (Letöltés ideje: 2011. november 21.)

91 LINDIG 1996, 159.

92 MÁTHÉ Gábor, *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 99.

93 *Képviselőházi napló, 1892*, XXXIV. kötet (1896. szeptember 3.–október 3.), Ülésnapok 1892–652, 134–135.

94 SZAKOLCZAI Árpád, „Minima”, *Jogtudományi Közlöny*, 1892, 39. szám, 310.

95 Ausztriában az ügyvédek, ügyvédjelöltek és védők kötelező hivatali öltözkékét – fekete talár és barett – az igazságügy-miniszter 1904. június 17-i rendelete szabályozta (*Verordnung RGBl. Nr. 59/1904*).

96 Különfélék. A talár, *Jogtudományi Közlöny*, 1898, 1. szám, 8.

97 Talárt a bírának, *Országos Hírlap*, 1898. július 10., 2. évf., 189. szám, 4. <http://epa.oszk.hu/00200/00242/00231/pdf/00231.pdf> (Letöltés ideje: 2010. december 5.)

98 Uo.

99 Uo. 7.

100 Különfélék. A talár, *Jogtudományi Közlöny*, 1898, 13. szám, 164.

101 *Magyar Iparművészet*, szerk. GYÖRGYI Kálmán, Budapest, Magyar Iparművészeti Társulat, 1912, 15. évf., 6. szám, 236.

102 Honti Nándor 1896–1899 között Münchenben és Nagybányán Hollósy Simon, majd Párizsban a Julian Akadémia növendéke volt. 1903–1906-ig New Yorkban és Philadelphiában élt, majd Budapesten telepedett le. Az *Újság* című lap rajzolója volt, emellett plakátokat és életképeket is festett. 1910-ben a Művészházban, majd 1916-ban állították ki műveit. Az I. világháború után végleg New Yorkban telepedett le, utóbb a Hearst Lapvállalat képes folyóiratainál volt illusztrátor.

103 *Magyar Iparművészet*, szerk. GYÖRGYI Kálmán, Budapest, Magyar Iparművészeti Társulat, 1913, 15. évf., 2. szám, 65–66.

104 A bírói talár, *Vasárnapi Újság*, 1913. február 9., 60. évf., 6. szám, 115.

SZIMBÓLUMOK ÉS RITUÁLÉK A MAGÁNJOGBAN

A magánjog területén számos olyan szimbólumot és eljárási rituálét találunk, amelyek a középkori ember mindennapi életében előforduló szerződés- és üzletkötésekhez, a családi kötelékhez fűződő intézményekhez (házasságkötés, örökbefogadás, családba fogadás), illetve az öröklés mikéntjéhez szervesen kapcsolódnak. Egy-egy jogügylet lebonyolítását több-kevesebb elemből álló szertartás kísérte, amely annak megtörténtét, jogi értelemben vett érvényességét és hitelességét igazolta.

Jelképek és szertartások a kötelmi jogban

A szerződéskötéshez kapcsolódó szertartások

Forrásaink arról tanúskodnak, hogy a kora középkorban, az írásbeliség elterjedését megelőzően, a szerződés létrejöttét nem kötötték szigorú alaki kellékekhez. Egyes szerződések – adásvétel és kölcsön zsidó és keresztény között – írásba foglalását azonban már Könyves Kálmán elrendelte.¹ III. Béla 1181-ben kiadott oklevele Marcell prépost felesége, Froa asszony és Farkas nádor között a Zeles (Szeles) nevű birtok adásvételét örökítette meg. Ebben már arról rendelkezett, hogy ezután minden, a király jelenlétében kötött szerződést írásba kell foglalni: „Minthogy a feledés az elmúlt dolgok emlékezetébe az ember természetének fogyatékoságából az időnek múlásával lassanként belopódzik, érdemes írással oltalmazni és megerősíteni azt, amit szerződő személyek kötöttek azért, hogy az írás erejével is, alkalmas férfiak tanúságtételével is sértetlenül és háborítatlanul fennmaradjon. Ennek okáért én, Béla, Magyarország legkiválóbb királya, megfontolván és a jövőre nézve gondoskodván, nehogy bármely, a jelenlétemben tárgyalt és befe-

41. Adásvételi szerződés kötése (XIV. század)
(*Corpus Iuris Civilis*)

jezett ügy elenyésszen, mint szükségeset elrendelem, hogy akár-mely, a felségem jelenlétében megtárgyalt ügy írás bizonyosságával erősítették meg.”²

A XIII. századtól kezdve vált egyre gyakoribbá, hogy a (nemes) felek a különféle szerződéseket valamely okirat-kiállító szerv előtt bevallották és írásba foglaltatták. A (be)vallásról (*fassio*) felvett és pecséttel hitelesített okirat egyre inkább a szerződés érvényességét, illetve visszavonhatatlanságát volt hivatva tanúsítani. A felek az okirat-kiállító szerv (király, rendes bírák, vajda, bán, kancellár, püspökök, hiteles helyek) előtt személyesen vagy képviselő útján élő szóval (*viva voce*), ünnepélyesen (*sollemniter*) nyilatkoztak a szerződés megkötéséről, amely nyilatkozatot írásba foglaltattak és hiteles pecséttel megerősítették. Az ünnepélyesség egyfelől a (be)vallás-

nál szokásos kifejezések használatát jelentette, másfelől azt, hogy a cselekmény nyilvánosan került foganatosításra.

A germánoknál a szerződő felek a megegyezés során felemelték nyitott tenyerüket, vagy a másik szerződő fél felé mutatták üres kezüket felfelé mutató mutatóujjukkal. Ingatlanok használati jogának átadásakor a felek behajlított ujjukat összeakasztották és megvárták, a közösség számára így fejezve ki a jogügylet létrejöttét.³

A szerződés létrejöttét megerősítő növényi szimbólumok

A középkorban sokszor a szerződés (bevallás) helyett vagy mellett különféle jelképek igazolták a felek közötti jogügylet létrejöttét. Erre főként vétel esetén találunk példákat Európa-szerte, amikor a tulajdon- vagy birtokátruházás kifejezéseként például növényi szimbólumok tűnnek fel. Ennek alapja a „rész és egész” viszonyán alapuló ősi felfogásban keresendő,⁴ miszerint bizonyos földterület rögnyi darabkája, maréknyi pora vagy a rajta növő fű egy csomója az adott terület egészét szimbolizálta.

Ha valamely földterület vételére került sor, akkor az eladó, az ingatlan tulajdonjogát átruházó fél általában egy darab földet (sokszor valamilyen gyökérrel együtt) vagy füvet (gyepdarabot), szőlő eladásánál szőlővenyigét, azaz az átruházásra kerülő ingatlan jelképeit nyújtotta át a vevőnek. Gyümölcsösök esetében olyan gyökérdarabot adtak át, amelyen egy virág vagy egy gyümölcs volt, így jelezve az új tulajdonosnak a megvásárolt ingatlan termőképességét.

A frankoknál, a bajoroknál és a longobárdoknál az ingatlanátruházásra egy gabonaszárral, tanúk jelenlétében került sor. A vevő megőrizte az eladó által – a tulajdonjogról való lemondás jeleként eldobott – gabonaszárat, amellyel esetleges per esetén tulajdonának jogosságát tudta bizonyítani.

A föld(göröngy) szerepet kapott határviták eldöntésénél is. A vita tárgyát képező ingatlanból jelképesen kivágtak egy darabot, és kendőbe bugyolálva átadták az ítélkező bírónak. Azonban nem a bíró, hanem párbaj döntött a felek igazáról. A párbaj előtt kardjukkal mindketten megérintették a földdarabot. Úgy hitték, hogy a földgöröngy megérintése erősebbé teszi az igazi tulajdonos kardját, és így őt jogos birtokához juttatja.⁵

Észak-Dunántúl nagy részén, ha valaki pert akart indítani egy szőlő meg- vagy visszaszerzéséért, a perelni kívánt szőlőbirtokhoz kellett mennie, és ott két tanú előtt az egyik tőkéről le kellett vágnia egy szőlővesszőt, és azt a hegymester asztalára helyeznie – egy forint törvénytörvény pénz kíséretében. A hegybírószék színe előtt élő szóval is elő kellett adnia, hogy ki ellen és milyen címen kíván pert indítani. E rituáléra Gyertyaszentelő Boldogasszony napján került sor, amely egyébként e vidék rendes bíraskodási napja is volt.⁶

Az írásbeliség elterjedésével, az oklevelek és szerződések megjelenésével sem tűntek azonban el teljesen a korábbi rituálék. A felek megállapodását rögzítő oklevelet például sokszor először letették a földre, majd felemelték – hogy a föld varázsereje áthassa a kötendő jogügyletet is⁷ –, ezt követően a felek és tanúik a jogügylet létrejöttének megerősítéseként megérintették az oklevelet. A föld(göröngy), a fű, a gyökér és a többi növényi szimbólum alkalmazására már a bíróság előtt került sor: ezeket az oklevélre helyezték az oklevél megírásához használt tollal és tintával együtt.⁸

A szerződés létrejöttét megerősítő hatalmi felségjelvények

Értékesebb és nagyobb ingatlanok átadásánál valamely hatalmi felségjelvényt, általában a pálcát alkalmazták, főként, ha a felek az átruházás tényét a bíró előtt kívánták megerősíteni. Ilyenkor először az eladónak, majd a vevőnek kellett megérintenie a bírói pálcát. Egy hamburgi jogszokás szerint karddal történt a tulajdon megszerzése. A felek kardjukat a bíró előtti asztalra döfték, és így kérték a bírói jóváhagyást a szóban forgó ingatlanra vonatkozóan.

A birtokba való beiktatás jelképei és szertartásai

A birtokba való beiktatás jellegzetes jelképe volt a középkori Németországban a szék, amely nemcsak valamely ingatlan (vagy ingó) dolog elfogadásának, hanem akár valamely hivatal elfoglalásának is jelképe lehetett: az ember leült a székre, „beleült” az ingatlanba, a hivatalba. A vevőt sokszor az illetékes bíróság képviselője vezette a megvásárolt ingatlanhoz, és ott a székre ültette. Kö-

zépkori ábrázolásokon a szék majdnem mindig háromlábú, ami arra utalt, hogy nincs olyan parányi ingatlan, amelyen egy háromlábú szék⁹ ne férne el. Azt tartották, hogy ha az ingatlan mégis olyan kicsi, hogy a szék nem fogná át, nem is érdemes megvenni. Az ingatlanon álló háromlábú szék mellé sokszor egy asztal is került, hogy az új birtokos meg tudja vendégelni a birtokba lépésnél jelen levőket.¹⁰ A birtokba lépést fejezte ki az is, amikor a szerző fél lábát vagy kezét tette az ingatlanra. Szokás volt, hogy az új birtokos – hasonlóan a királyhoz – szekéren vagy gyalogosan egy ekével körbejárta frissen szerzett „birodalmát”.

Magyarországon a birtokba lépés szabályait először az adománybirtok megszerzésénél rögzítették. Az örökvallással szerzett ingatlanokba és az időleges „*fassio*”-knál a hitelezőt, illetve a bérliót szintén be kellett iktatni a birtokba. Luxemburgi Zsigmond 1404. évi – csupán történeti értékkel bíró – dekrétumában („*Supra donationibus possessionum infidilium*”) már nemcsak a birtokba iktatást rendelte el, hanem annak idejét is meghatározta, és a bevezetés eljárási szabályaira is utalást tett. „[...] ha hiveink közül bárki is, felségünkötől akármilyen módon hűtleneink birtokait nyerte el vagy kérte föl és magát lanyhaságból vagy restségből a mi emberünk vagy a káptalan vagy convent emberei útján, a mint ez szokásos, a törvényes időn belül, vagyis egy év forgása alatt, e neki adományozott birtokokba be nem iktattatta, arra nézve okmánylevelének ereje elvész, és maguk a birtokok ismét legott királyi kezünkre fognak visszaszállani; vagy az ilyen esetben legalább azok részére kell azokat visszaadni, a kik fejének és birtokainak megkegyelmeztünk.” Itt került törvényi rögzítésre, hogy a „szokásos” módon, azaz a kialakult gyakorlat szerint kell a birtokba való bevezetést lebonyolítani.¹¹

A birtokba való beiktatásra a király vagy valamely országos bíró által kiadott parancsra került sor. Az illetékes hiteles hely ennek alapján kiküldte egyik tagját a parancsban megjelölt királyi (bírói) ember társaságában a megszerzett birtokra. A beiktatási mandátumot a rokonok, szomszédok és határosok jelenlétében felolvasták és megmagyarázták, majd a birtokszerzőt karon fogva a királyi ember néhány lépéssel előrevezette, és a földről egy rögöt adott a kezébe, kijelentvén, hogy a jogszerzőt a birtokba bevezeti, az a birtokot birtokolhatja, és minden jövedelmét élvezheti. A birtokba

bevezetés érvényességéhez elengedhetetlen volt, hogy az nyilvánosan és napnyugta előtt megtörténjen, egyébként alattomosnak minősült, amiért pénzbírságot szabtak ki.¹² A nyilvánosság biztosította az érdekeltek jelenlétét és a tiltakozás lehetőségét. Az érdekelteket így jó előre értesítették a beiktatás időpontjáról és helyéről, hogy személyesen vagy képviselőjük révén valóban megjelenjenek.

A XVIII. században a Festetics család tolnai beiktatására szóló meghívó levelet nyolc szomszédos helység (Fadd, Mőzs, Szekszárd, Tengelic, Zomba, Bonyhád, Ladány, Bogyiszló) földesurának, illetve képviselőjének küldték meg. A levél 1746. szeptember 21-én kelt:

Isten áldgyon meg benneteket

Kegyelmes Asszonyunk s'Koronás Királynénk

eő Fölségbe maga királyi consensussal ezen N. Tolna Vrgyében lévő és ugyan Tolna névő Mező Várossá és ahoz tartozandó Helységhek és Puszták véghett Méltghos Generalis Festetits Józseff Uramk eő Execellencjának ugy mint azon említett Tolna Józszágh örökös Földös Urának Kegyelmessen kiadván, mint hogy eő Excellentiája holnapi napon ugy mint Csötörtöken ezen Holnapk 22-dik napján általam ugy mint Regius által maghát azon Józszághban kíványa Statutáltatny és bé iktatny. Ezért én hivatalyomhoz képpest benneteket ugy mint azon Tolnay Józszághk Szomszédgyait azon Statutiora holnapi napra ide Tolnára citálom, és parantsolom, hogy közületek két vagy három Eskütt vagy azok nem jöhetvén más emberséghes Emberek Tolnán holnap regvel meg jelenjenek, másként ha meg nem jelenek a Szokott Törvényes büntetést ugy mint 64 fr el nem kerülük.¹³

A birtokbavétel jeleként még a XIX. században is szokás volt egy darab földet átadni. 1831-ben Eszterházy Miklós uradalmi tisztje számolt be egy kisigmándi (Komárom megye) birtokba való bevezetésről. Eszterházy zálogként jutott hozzá egy birtokrészhez, amelybe a következő módon be is iktatták: „A tisztelt Groff Ur eő Nagyságának és Felperesnek e végre megbízott Rendes ügyviselőjét, T. Nemes Pápay Ferentz Urat kezénél fogva az Alperes által megmutatott s fenntebb megmagyarázott Szántó Földnek Színére, bejbebb vezettük, birtok jeléül *egy marék földet adván kezébe* s ezen

Birói által adást s birtokba való bévezetést a felperesi kinyilatkoztatás és ajánlás szerint s ugyan annak ki jeleléseihez képest az itten következő több Szántó földekre és rétekre is ki terjesztettük [...]”¹⁴

A pozsonyi városi jogkönyv szerint valamely tulajdon megszerzéséhez a jogcímen, azaz a szerződésen kívül szükség volt a régi tulajdonos által történő átadásra is, amely „fölhagyással” (*sala*) történt. A birtokba való beiktatás eszerint a kesztyű és az ingatlan jószágot megtestesítő föld(göröngy) átadásából és az elhagyásból – az addigi birtokos jószágból való kilépéséből – állt. A kesztyű a dolgok feletti uralmat jelképezte.¹⁵ Az elhagyásra az átadandó ingatlannál került sor jelképesen, később a bíróság előtt lefolytatott „álper” útján az ingatlanba történő beiktatás történhetett a szóban forgó ingatlanon kívül is. A felhagyás tényét feljegyezték a városi könyvekben.¹⁶

A hűbértokba történő bevezetés, az invesztitúra szertartása

A hűbértokba történő beiktatás során a dologi jogok átengedése meghatározott külsőségek között zajlott. A hűbérúr valamely, a birtokot jelképező tárgyat nyújtott át a vazallusnak. Ez lehetett egy kisebb pálca, vagy az átengedett földre utaló rögöt vagy a fegyveres szolgálatot kifejező lándzsát adtak át, olykor pedig zászlót. A zászló akkor szerepelt a ceremónia alkalmával, ha a hűbéres nemcsak ura katonája volt, hanem saját lobogója alatt maga is lovagokat hívhatott egybe.¹⁷

Megszabott helyen, lehetőleg pünkösdkor a vazallus megjelent leendő uránál, és tanúk előtt kifejezte azon szándékát, hogy „az ő embere” kíván lenni. Jean Ibelin ciprusi jogász és hűbérúr¹⁸ könyvében a következőképpen írta le a hűbéreskü szertartását: „a hűségesküt tevő férfi vagy nő térdre ereszkedik a királyság főhűbérura előtt, akinek hűségesküt kíván tenni, összekulcsolt kezét annak kezei közé teszi és ezeket mondja: »Uram az Ön hűbéresévé leszek ezen birtok révén – és itt meg kell neveznie, hogy melyik birtokért teszi a hűségesküt – és ígérem, hogy oltalmazni és védeni fogom minden élő és halandó lény ellen.« És az úrnak így kell válaszolnia: »Én pedig felfogadom Önt Isten hitében és az én hűségembe, jogaim épségben tartása mellett.« Azután a hűség jeléül szájon csókolja (hűbéresét).”¹⁹

42. Hűbéreskü (XIII. század)

A beiktatásnál használt szimbolikus tárgyak között előfordult még hant, fűcsomó, tűzegdarab, gally, falevelek, ivókürt, vízzel – vagy III. Ottó egyik oklevele szerint tengervízzel – töltött korsó, pálca, kés vagy kard is. A birtok feletti hatalmat megtestesítő tárgyat sokszor hozzáerősítették az oklevélhez. A legkorábbi irat, amelyhez faágat csatoltak, 777-ből származik. Az angliai Essexben fekvő Hatfield Regis bencés apátság egy 1135-ben kelt adományleveléhez egy, a beiktatás során kettétört szarunyelű kés van hárfahúrokkal hozzáerősítve.²⁰

A megadományozott vazallus viszontajándékot adott urának, amely általában díszesen felszerszámozott ló vagy fegyver lehetett.

Perorvoslat és jelkép: a visszaűzés

A birtokperekben alkalmazott perorvoslatok egyik fajtája volt a visszaűzés (*repulsio*),²¹ ami azt jelentette, hogy a pervesztes fél erőszak szimbolikus alkalmazásával megakadályozhatta a pernyertes felet a bírói ítélet végrehajtásában. A XIV. században, ha a pernyertes fél birtokba való bevezetését végrehajtani szándékozik, a pervesztes fél fegyveres csapatával megakadályozta a beiktatás foganatosításában, azaz elűzte őket birtokáról, akkor a

bíró az új beiktatási parancs kibocsátásával egy időben az elűzött is beidézte, és felhívta, hogy igazolja eljárása jogosságát. Ha a visszaűző a *repulsiót* jogilag indokolni tudta, rendszerint valamilyen rendkívüli perorvoslati lehetőséget kapott az uralkodótól. Ha nem tudta eljárását hitelt érdemlően igazolni, pénzbírsággal – első ízben egy, másodikban pedig két arany márka megfizetésével – sújtották.

A XV. században a *repulsio* rendes perorvoslati eszközzé vált, ám sok visszaélésre adott alkalmat. Mátyás az 1486:16. tc.-ben jogorvoslati lehetőségként eltörölte, és azt nagyobb hatalmaskodásnak minősítette. A törvény a visszaűzés büntetéséről így rendelkezett: „Miért is, ez erőszakoskodók és törvényt s igazságot háborítók vakmerőségének kellő eszközzel való megfékezése végett, határoztuk és rendeltük, hogy ha jövőre ezt bárki, legyen az akármilyen rendű, rangú és állású, bármi módon és bármi okból, akár főbenjáró ítélet alkalmából is, megtenni merészelné, akkor azt az ellenfél ellenében hatalmaskodás tényében, és ezen felül, ha ez iktatás vagy visszaiktatás [...] esetében történt, ama birtokjogoknak a becsüjében, a melyekre nézve az iktatásnak, visszaiktatásnak [...] meg kellett volna lennie; [...] hasonlóképen hatalmaskodás tényében és ezenfelül a per elvesztésében kell legott elmarasztalni és elmarasztaltaknak tekinteni.” Az 1492:57. tc. a korábbi törvényt hatályon kívül helyezte, és kimondta, hogy „az ellenfél ellenében az első visszaűzés alkalmával [...] egy arany márkában; ha pedig az ilyen ügyekben másodszor eszközölt végrehajtás idején másod ízben hasonlóképen visszaűzést használna, akkor hatalmaskodás tényében, és ezenfelül, ha ez iktatás vagy visszaiktatás [...] esetében történt, ama birtokjogok becsüjében, a melyekre nézve az iktatásnak, visszaiktatásnak [...] meg kellett volna lennie, [...] hasonlóképen hatalmaskodás tényében és ezenkívül még az ügy elvesztésében kell a visszaűzött vagy visszaűzőket elmarasztalni s legott elmarasztaltaknak tekinteni.”

Az 1500:19. tc. „a perlekedőket fenyegető veszély elhárítására” úgy rendelkezett, hogy „a visszaűzések [...] egyedül szablyának vagy kihuzott kardnak a mutatásával, [...] csakis egyszer és ne többször történhessenek.” A *Hármaskönyv* a *repulsióra* használható „eszközök” sorát bővítette: „akár szablyának vagy kardnak kihúzásával, akár botnak vagy buzogánynak felmutatásával, akár emberek sokaságával vagy pusztán fenyegetéssel és ijesztéssel zavarják meg

valamely birói meghagyás végrehajtását és gátolják annak fogantatását: ezt mindenkor visszaűzésnek tekintjük”.²²

1479-ben Mátyás király a szentjogi konventhez fordult: „Maghfalwa-i Zowardfy György a király halasztó és a konventnek az ítélet végrehajtásáról szóló válaszlevele alapján megjelent személyes jelenléte előtt és Bylke-i András és felesége, Anna ellen bemutatta a konventnek az ítélet végrehajtásáról szóló 1479. július 12-én kelt oklevelét. András és Anna nem jelentek meg, amiért megbírságolta őket, viszont a *repulsio* miatt két nehéz márkában marasztalta el őket, amelynek behajtására és az előbbi ítélet végrehajtására újra meghagyta a konventnek, hogy küldje ki testimoniумát, akinek a jelenlétében a királyi ember szálljon ki András és Anna birtokaihoz, és a szomszédok jelenlétében először az ingóságokból és, ha ezek nem elegendők, az ingatlanokból foglaljanak le annyit, amennyi a két nehéz márka értékének (72 arany forint), megfelel, a restatutiot pedig előbbi ítéletlevele alapján hajtsák végre és erről Vízkereszt 25. napjára tegyen a konvent jelentést.”²³

A birtokból való kizárás rituáléja (de chrene cruda)

A száli frankok törvénykönyve, a *Lex Salica* rögdobás (földgö-röngydobás)²⁴ alkalmazását rendelte el azon gonosztevőkre nézve, akik megöltek valakit, és nem fizettek vérdíjat²⁵ a sértett rokonainak. Az eljárással tulajdonképpen birtokukból kerültek kizárásra: „Ha valaki embert ölt, és egész vagyona árán sem tudja megfizetni azt, amit ezért a törvény követel,²⁶ 12 társával együtt meg kell esküdnie, hogy sem a föld színén, sem a föld alatt nincs már semmije, amit még odaadhatna. Azután menjen be a házába, és annak négy sarkából vegyen a kezébe földet, álljon a küszöbre úgy, hogy a ház belseje felé tekintsen, bal kezéből²⁷ a válla fölött dobjon arra, aki legközelebbi rokon.²⁸ Ha pedig atyja és testvérei már fizettek (de nem eleget), akkor más rokonai következnek a földdobásban: három legközelebbi rokona anyai és apai ágról. Azután pedig ingben, öv nélkül, mezítláb, bottal (fehér pálcával²⁹) a kezében ugorja át a sövényt,³⁰ és a jóvátételből, ami még fennmaradt, olyan arányban, ahogyan a törvény megállapítja, fizesse ama három (az anyai ágról), és hasonlóképpen cselekedjék az a három is, aki apai ágról

következik. Ha pedig akármelyik annyira szegény lenne, hogy nem tudná megfizetni a ráeső adósságrészt, az a rokon következze a földdobásban, akinek több van, és a törvény szerint az fizessen. Ha még annak sem lenne annyija, amiből az egészét kifizethetné, a gyilkosság elkövetőjét az, akinek a vérdíjjal tartozik, állítsa a törvénykező gyűlés elé, és négy egymás után következő gyűlés idejére adjon neki további hitelt. De ha ekkor sem lenne senki, aki annyit hitelezne neki, hogy fizethessen, és így magát megválthassa, életével bűnhődjön.”³¹

II. Childebert 596-ban kiadott dekrétuma „a pogányok idejéből” megmaradt *de chrene cruda* törvényt megszüntette, „mert általa sokak hatalma csökken”.³²

A tulajdonátruházás jelképei és szertartásai

Ha a vételi szerződés tárgya egy ház volt, akkor kövek, kavicsok szerepeltek a tulajdonátruházási ceremóniákon, illetve a szerződéskötés jeleként a felek egy ivókürtből ittak. Hérodotosz *A görög-perzsa háború* című művében olvashatunk az arabok szerződéskötési szokásáról: „Ha két embernek az a szándéka, hogy szerződést köt egymással, oda áll közéjük egy harmadik, és egy éles kődarabbal vágást ejt tenyerükön, a hüvelykujjuk mellett. Majd mindkettőjük köpenyéből kiszakít egy-egy darabkát, átítatja a vérükkel, rákeni a vért arra a hét kavicsra, amelyet már előzőleg odatettek közéjük, és közben fennhangon idézi tanúnak Dionüszoszt és Uraniát.”³³ Végül az a fél, aki a szerződést kezdeményezte, bemutatja barátainak a másik szerződőt [...], s a barátok elismerik a szerződés érvényességét.”³⁴

A tűz meggyújtása, illetve eloltása szintén szimbolikus jele a tulajdonosváltásnak. Házvásárlásnál az eladó eloltotta a tüzet a tűzhelyen, a vevő pedig a birtokba vétel jeleként tüzet rakott. Az eladó a piszkavasat is átadhatta jelképesen a vevőnek. Hasonló jelentéssel bírt, ha a vevő kinyitotta, majd becsukta a megvásárolt ház ajtaját, vagy átlépte annak küszöbét.

A középkori német bíróságok előtt sokszor kalappal történt a jelképes tulajdonátruházás. Először az eladó kalapját átnyújtotta a vevőnek, aki abba belenyúlt, majd a szerződő felek megérintették a

kalap karimáját. Ezt követően az eladó a bíró kezébe adta a kalapját. A bíró ekkor háromszor egymás után megkérdezte az eladót, hogy valóban lemond-e ingatlanáról. A kérdésfeltevés során az eladó keze mindvégig – a tulajdonát megtestesítő – kalapon nyugodott. Kezét csak az igenlő válaszokat követően vette el kalapjáról, mintegy utalva az ingatlan új birtokosnak történő átadására.³⁵

Főként a vásári ügyletkötéseknél a kölcsönös fontolgtatások és alkudozások után a tenyérbe csapás, a jószág mellé állás vagy a kéz rátétele a jószágra fejezte ki a felek közötti megegyezés létrejöttét.³⁶

A XVIII. század elején a Nagyikunságban honos szokás szerint lakóház eladására nem kötöttek írásbeli szerződést, hanem a tulajdonosváltozást úgy hozták a közösség tudomására, hogy a házból például egy széket vagy egy párnát kivittek, annak jeléül, hogy ezek tulajdonosa többé már nem az adott ház tulajdonosa.³⁷

Debrecenben a vevőnek a kölcsönösen kialakított vételárat valamilyen értékes ajándékkal, például gabonával, borral kellett kiegészítenie. Ezt a felajánlást a szerződésbe is belefoglalták. (A szokás a XIX. század elejéig fennmaradt.)³⁸

Áldomásívás adásvételkor

A vételár megfizetéséhez, illetve az adásvétel érvényességéhez fűződő szokás volt az áldomásívás (ukkon-pohár,³⁹ szerpecsenye), amelynek költségeit a vevőnek kellett állnia. A hagyományos szerződés szerint az adásvételi szerződés tanúja – akit a vevő kért fel – felemelt egy borral teli poharat. Ekkor a vevőnek a vételárat le kellett tennie az asztalra, az eladónak pedig fel kellett azt vennie, és ha ezalatt a jelenlévők közül senki sem ellenezte az ügyletet, akkor a pohár felmutatója áldást és szerencsét kívánt a feleknek, megitta a bort, és az üres poharat lefordította.⁴⁰

Az áldomást jelző Szent János pohara vagy János-pohár elnevezés az egyháznak az ősi hagyományokat (boráldozatot) megváltoztatni, és a rossz szokásokat (részegeskedés) megzabolázni törekvő tevékenységéből ered.⁴¹ A legenda szerint János apostol meg akarta téríteni Aristodemost, a kereszténységet elutasító pogány főpapot. Aristodemos hajlandónak mutatkozott a megtérésre, ha Szent János kiissza a méreggel teli kelyhet, amely a szeme láttára megölt

két gonosztevőt. Szent János fogta a kelyhet, megáldotta a kereszt jelével, imádkozott, mire a kehelyből láng csapott fel, mérges kígyók hullottak belőle, majd fenéig kiitta tartalmát. Semmi baja sem esett, Aristodemos mégsem váltotta be ígéretét. Erre Szent János átnyújtotta neki a köpenyét, hogy terítse a gonosztevőkre. Aristodemos ezt megtette, mire a gonosztevők életre keltek. A ketős csoda hatására Aristodemos és vele együtt sok nép megkeresztelkedett.⁴²

Az áldomásívás alkalmával elfogyasztott bor mennyisége az adásvétel tárgyának értékétől függött. Az ital mellett az ételt 1623-tól említik forrásaink, ez 1731-től három tálból és egy pecsenyéből állt, az 1795-ben megújított munkácsi szőlőhegyi szabályok pedig három tál ételről és egy nyárs pecsenyéről (innen a szerpecsenye elnevezés) tesznek említést.⁴³

Első írott emlékünkből a sárospataki plébános által földvétel bizonyására kiállított, 1310. november 5-én kelt oklevélben olvashatjuk, hogy az adásvétel tanúk előtt történt, és hogy a vevő „A hely szokása szerint a szerződési zálogot és az áldomásított megadta”.⁴⁴

Egy 1327. április 24-én kelt oklevél „régí somogyi szokásként” szól az áldomásívásról. „Erzsébet királyné előtt egyik részről a testvéreit, Buga-t, Jakabot, Miklóst és Istvánt is képviselő Vgal-i Iwanka fia: Pál, a másiktól Leustasius fia Cosmas fia: Jakab Egrus-i hospes megjelenvén, utóbbi kijelenti, hogy a Somogy m.-i Zeuleus birtokon fekvő ama szőlőt, amelyet a [székes-]fehérvári kápt. 1271-ben kelt privilégiumának tanúsága szerint apja és ő vétel címén birtokoltak, ám később ínségük miatt Vgal-i Iwanka-nak eladtak – minden írás nélkül, régi somogyi szokás szerint áldomás megívása mellett –, most Iwanka fiaitól 10 M.-t kapván érte, a hozzá tartozó földdel együtt örök jogon eladja nekik, [...] egyzsersmind érvénytelennek nyilvánítja a korábbi birtokjogára vonatkozó esetleges további okleveleket. Erről a királyné a felek kérésére kettős pecsétjével megerősített privilégiumot ad ki.”⁴⁵

A *Hármaskönyv* (III. R. 35. Cz.), a lóvételről szólván, többek között azt írja, hogy „Vásárkor szokás szerint áldomást ivott vagyis ahhoz szerencsét kívánt”.

Az 1545. évi tordai országgyűlés határozata részletesen leírja a hagyományt: „Ló, ökör és bármilyen más dolog vásárlása alkalmas-

ságával azt az eljárást kell követni, hogyha valaki piacon, vagy bárhol és bármikor vesz valamit, a vevő annak a községnek vagy falunak becsületes és tisztességes emberei előtt, ahol a vásár történt, a becsületes vásár jeléül Szent János poharát köteles adni, amelyet anyanyelvünkön áldomásitalnak szoktak nevezni; ámhogyha a vevőnek a vásárolt dolgok miatt valami pöre támadna, igazolják a becsületes vásárt azoknak az embereknek tanúsága, kik a Szent János pohárnál jelen voltak.”

1581-ben a szepesi kamara hozott ítéletet egy bizonyos körtvélyesi szőlő eladása miatt támadt perben Kelemen Imre udvarnoki lakos ellen Balázs Miklós krasznahorkai lakos javára. A felek a vételt áldomásívással erősítették meg, amelyről az eljárás folyamán az egyik tanú, Dia Bálint tett vallomást: „az áldomás ital lött Körtvélest az bírák és polgárok előtt, ott volt mind a két fél, Kelemen Imre és Balázs Miklós, és Kelemen Imre kérésére én mutattam föl az Urkon pohárt, és le tötte Kelemen Imre az 84 frtot, és másnap föl vette Miklós az pínzt, én nem hallottam, hogy senki ellenzette volna”.⁴⁶

Egy 1660-ban íródott szerződés rögzítette, hogy „Ennek nagyobb bizonyására áldomását is ittuk, mellyet magára vállalván Puttonbergi Jánosné Mihalyche Judit aszszony adott ételre fl. 1. bor just (iczét) 20, ukonpohár just 2; volt az bornak itzéje d(enár) 12. Ukonpohármutató volt Pávai Tamás.”⁴⁷

Az 1700. április 6-án összeírt háromszéki régi szokások szerint csere esetén az „elcserélt marhát” három napon belül még vissza lehetett adni, de a cserétől visszalépő félnek 40 dénárnyi „bosz-szúpénzt”, azaz bánatpénzt kellett fizetnie, és az áldomás felét is vissza kellett térítenie.⁴⁸

Áldomásívás egyéb alkalmakkor

Az adásvételi áldomás mellett többféle avató- és munkaáldomás is szokásban volt. Az avatóáldomások közé tartozott a „társpohár”, amely az inas felszabadításához kötődött. A XVI. században gyakran került sor bíróválasztási áldomásra, amelyet az új bíró adott a választó honorácioroknak, általában a város- vagy községházán és

a város, illetve község költségén. A XVII. századtól kezdve találkozunk a prokurátorválasztási áldomással, valamint a „torokáldással”, amelyet kántorválasztáskor tartottak.⁴⁹ A községi előjáróság ülései után szintén szokás volt az áldomás, főként ősszel (határ- vagy gyeprüjáró áldomás), amelynek költségeit a kihágások miatt kiszabott – és megfizetett – bírságokból fedezték.⁵⁰

A munkaáldomások egy része kezdő, más része „végző” áldomás, amelyekre a gazdasági munka befejezésekor, termény betakarításakor és feldolgozásakor került sor. Foglalo bort adott a gazda cselédelfogadáskor, de -elbocsátáskor is. Az áldomás ilyenkor szokásos ételét „cukikásának” hívták. Foglalo bort ittak akkor is, ha valamely munkára megállapodtak a mesteremberekkel. Gyöngyösön például egy kovácsot egész egyszerűen csak „Áldomásként” emlegették, aki „áldomásé is megcsiná egyetmást”.⁵¹

Áldomással ünnepelték a sikeres halászatot a halászok. Péter-Pál napján a szokásosnál is díszesebb volt a szertartás, mivel kettős áldomást ülték: az egyik napon a vevők adtak áldomást a halászoknak, a következő napon a halászok vendégelték meg vevőiket. Az áldomást még lampionos csónakázás is megelőzte, amelyet a halpaprikás túros csuszával belakmározása követett.⁵²

A kibékült haragosok „engesztelődésük jeléül, s ezután barátságuk zálogául” „békepoharat” ittak.⁵³ Keresztelés, házasság és temetés sem volt elképzelhető áldomás nélkül.

Egyéb szimbólum

A meggörbített dénár adóssági perben

Újlak város jogkönyve részletesen szabályozta, hogy adóssági per esetén hogyan kell eljárniuk a feleknek. Eszerint az adósságát elismerő pervesztes fél köteles volt nyolc napon belül elégtételt adni a pernyertes felperesnek. „Amikor elérkezik a nyolcadik nap, a bíró vagy különleges szolgálja, akinek hitelt kell adni, elmegy az illető otthonába, hogy fizetésre kényszerítse, akinek ha nincs pénze, és nem hajlandó más zálogot adni, akkor a felperesnek adhat egy általa meggörbített dénárt a zálog jeleként, és az igazi fizetés helyett.”

A felperesnek ezt a dénárt három egymást követő bíraskodási határidőn fel kellett mutatnia. Ezután az alperes „köteles a felperesnek minden becslés helyett aranyforintban vagy az akkor forgalomban levő készpénzben a felperes által meghatározott és megítélt összeget teljes egészében megadni, és erre kötelezni kell őt a vásárbírónak haladék nélkül.”⁵⁴

Jelképek és szertartások a családjogban

Az atyai hatalom jelképei

A germán jogban az atyai hatalom (*mundium*) szimbóluma elsősorban a lándzsa és a kard volt, de bármilyen fegyver megtestesíthette azt.⁵⁵ Valamely jog védelmezése, illetve megszegése esetén annak megtorlása csak fegyverrel volt lehetséges a kora középkorban. Mivel fegyverképességgel csak a férfiak rendelkeztek, a nők és a gyermekek a férj, illetve az apa fegyverjoga (atyai hatalma) alá tartoztak. A családfő halála után a család irányítása nem az özvegyre, hanem a fegyverképes fiúra szállt, aki a fiatalabb, különösen a leánytestvérek felett gyakorolta a hatalmat.

A családtagok rangja kifejezésre jutott abban is, hogy valamely ünnepélyes eseményen milyen sorrendben vonultak fel. A nők mentek elől, a férfiak utánuk, méghozzá oly módon, hogy a sort a leánygyermek nyitották meg, akiket az anya követett, majd az apa következett, a sort a fiúgyermekek zárták. E sorrend szimbolikája bizonytalan. Jacob Grimm szerint azért a leánygyermek mentek elől, mert férjhezmenetelükkel kikerültek a szűk családból és a háztartásból. A fiúgyermekre szállt az apa hatalma és oltalmazó ereje, ők vitték tovább az atyai hatalmat, és rendszerint tovább maradtak a háztartásban, mint az apa.⁵⁶

Az újszülött befogadása a családba

Már az antik időkben találunk utalást arra, hogy az atyai hatalom arra is kiterjedhetett, hogy az apa döntött arról: az újszülött a családban maradhat-e vagy sem. A csecsemő életképessége természe-

tesen kiderült első megnyilvánulásaiból, ám az életképesség nem jelentette automatikusan az élethez való jogot is. Ez utóbbit csak akkor kapta meg, ha az apa az újszülöttet felemelte, átkarolta, a térdére vagy az ölébe vette.⁵⁷

A magyar szokások szerint a családba történő befogadás jeléül az apa az újszülöttet bebugyolálta a ködmönébe. Gyakori volt az is, hogy a bába a csecsemőt letette a földre az apa elé, ő pedig ölébe vette, és a kalapját egy pillanatra a fejére tette. Magyarországi szlovák családoknál a keresztanya a földre tette a gyermeket, és azt mondta: „Most vegye fel az, aki a legjobban szereti.” Fel is vette a gyermeket az apa. Úgy gondolták, hogy a föld varázsereje megőrzi a gyermek egészségét.⁵⁸ Képtelenül az apa egyszerűen magasba emelte az újszülöttet, ami szintén az elismerésre utalt.⁵⁹

Az újszülött befogadását jelző cselekedetek közé tartozott egyes vidékeinken még, hogy az apa az újszülöttet vászongatyájába rövid időre betakarta, vagy az újszülöttre kalapját ráborította, vagy istállóba vitte, lovára ültette, illetve az újszülött orrát gyengéden meghúzta valamelyik rokon asszony vagy az apa, miközben azt mondta: „Hasonlíts apádra!” Ezek a szertartások elsősorban fiúgyermek születésénél fordultak elő.⁶⁰

43. Árvák örökbefogadása
a bíró előtt

Örökbefogadás

A germán jogban az örökbefogadást szimbolizálta a – jobbára negatív jelképként számon tartott – hajlenyírás. Paráznák megszügyenítésére szolgálhatott a hajlenyírás büntetése, valamint a kivég-

zésre váró elítelt haját nyírták le. Az örökbefogadásnál azonban egészen speciális helyet tölt be, tulajdonképpen az alávetést szimbolizálja. Sokáig ugyanis csak az atya joga volt a gyermek hajának levágása, amely örökbefogadáskor a gyermekké fogadást juttatta kifejezésre. A gótoknál, a frankoknál és a longobárdoknál a hajlenyírást a szakáll lenyírása helyettesítette.⁶¹

Egy északnémet szokás szerint az apa, egy általa kiválasztott ünnepélyes alkalommal, leváगतott egy hároméves ökröt, amelynek bőréből cipőt készíttetett. A cipőt először az apa húzta fel, majd az lépett bele, akit örökbe kívánt fogadni, majd a többi gyermeke és örököse, végül pedig a többi rokon húzta fel.⁶² A gyermek örökbefogadására sor kerülhetett köpennyel betakarás vagy leterítés útján is, hiszen a köpeny az oltalom és a kegyelem jelképe („*Mantelkind*”).⁶³

Családi, rokoni kötelék felbontása

A korban végbemenő társadalmi változást tükrözi az V. századi *Lex Salica* nemzetségtől való elszakadást szabályozó cikkelye. A királyi szolgálat hathatósabb védelmet jelentett és több előnyt biztosított, mint a rokonsági kötelékkel járó jogok és kötelességek, ezért aki ezektől szabadulni akart, lehetősége volt rá. Aki nemzetségtől el akart szakadni, „járuljon a thunginus elé, és ott három égerfa vesszőt törjön össze a feje felett, a darabokat a gyűlés helyén négyfelé szórja szét és jelentse ki, hogy lemond az esküsegítségéről, az örökösödésről és mindarról, ami őt nemzetségéhez kapcsolja. És ha ezután valamelyik rokonát meggyilkolják, őrá sem az örökség, sem a jóvátétel nem tartozik. Öröksége a fiscust illeti.”⁶⁴

A nemzetségről lemondó személy azzal, hogy éppen négyfelé szórja szét a pálcadarabokat, arra utal, hogy elhagyja az addig lakóhelyeül szolgáló ház négy falát.

Házasságkötés és jelképek

A házasság intézménye valamennyi kultúrában kiemelt jogintézmény, amelynek megkötéséhez számos jelképes cselekmény, rítus kapcsolódik. A házasságkötést kísérő több-kevesebb elemből álló szertartás nemcsak színesítette a rangos eseményt, hanem annak megtörténtét, jogi értelemben vett érvényességét és hitelességét igazolta.

Házasság a középkori ábrázolásokon

A középkori ikonográfia a házasságot gyakran pelyhes állú ifjúként ábrázolta, aki jobb kezében jegygyűrűt tart, baljával pedig igára támaszkodik. A jegygyűrű a férj és a feleség egymás iránti hűségét és lelkük tisztaságát mutatja. Az iga arra utal, hogy a házasság „megjuhászítja a fiatal lelkeket”, és önmaguk és mások hasznára „gyümölcsözőkké teszi őket”.⁶⁵

A házasságot más ábrázolásokon pompásan öltözött ifjú testesíti meg, mégpedig nyakán igával, lábán béklyóval, egyik ujján jegygyűrűvel, és ugyanabban a kezében birsalmával, lába alatt pedig vipera hever. Az iga és a béklyó arra a nehéz teherre utal, amelyet a házasság teremthet az ember életében, hiszen bizonyos szempontból gátolja őt „szabad járás-kelésében”. A házasságkötéssel ugyanis az ember „eladja és örök törvénnyel elkötelezi magát”. Mindezzel együtt a kö-

44. A házasság fő célja a gyermekáldás
(XIII. század)

zépkorban is úgy gondolták, hogy a házasságkötésnek van „kedves és kívánatos” oldala is: elsősorban az utódok megszületésének köszönhetően, akik „igazi örökösei lesznek az ember vagyonának és híre-nevének”; továbbá a tisztesség és tekintély révén, amelyet városában szerez az ember; valamint „Venus örömei” miatt, amelyeket így törvényesen élvezhet.

A jegygyűrű a kiválóság és megbecsülés jele. Athénban birsalmával ajándékozták meg egymást a házasulandók. A birsalma termékenysége miatt Venus szent növénye volt. A birsalma azonban utal arra is, hogy az elhalással az (férfi)ember „gyümölcsöt szakít”, ami egyébként súlyos véteknek számítana. Az ifjú lába alatt heverő vipera arra utal, hogy „mint hitvány dolgot kell eltaposnunk minden olyan gondolatot, amely a házasság révén hozzánk fűzött társunknak kárára lenne; s kerülni kell a vipera szokását, aki szerelmes gyönyörűség idején gyilkolja meg férjét”.⁶⁶

A házasságkötés formái a régi magyar jogban

Nőrablás

A házasságkötés legrégebb formája a nőrablás és a nővétel volt. A nőrablás intézménye a teljes nőközösséget – amely a törzshöz tartozó valamennyi férfi számára hozzáférhetővé tette a törzshöz tartozó valamennyi nőt – váltotta fel. A nőrablás a nő idegen törzsből vagy néptől való megszerzését jelentette, ami a nő kizárólagos birtoklásával járt együtt. Szent István törvényei a nőrablást ugyan nem engedték meg, ám ha a szülők ebbe utólagosan beleegyeztek, akkor érvényes házasság jött létre.

„Ha ki a vitézek közül rút szeméremtelen, valamely leányt az ő szüleinek engedelme nélkül rablana feleségül magának, parancsoljuk, hogy adja vissza a leányt a szülőknek, ha mingyárt valami erőszakot mivelt volna is rajta; és a rabló tíz tinóval fizessen a rablásért, jóllehet azután meg is békéljen a leány szüleivel.

1.§ Ha pedig valamely szegény vagy közrendű ember indul ilyen cselekedetre, tegye jóvá a rablást öt tinóval.” (Szent István II. 25.)

Az első esztergomi zsinat határozata alapján két tényállást tekintettek nőrablásnak. Egyrészt, ha a nőt házasulási szándékkal erőszakosan elragadták, másrészt a szöktetést, amely ugyan a nő

beleegyezésével, de szüleinek tudta nélkül vagy akaratuk ellenére történt.

A nőrablás még a XIII. század elején is gyakorlatban volt, erről tanúskodik a *Várad Regestrum*ban feljegyzett következő jogeset: „Buth faluba való György [...] leányának, Margitnak erőszakos elrablásával vádolá [...] Mikót, és a leány ugyanazt állítá, Mikó pedig monda, hogy őt törvényes úton vette volt hitves társúl és Desze nevezetű násznagya még élő ember. Ki midőn vallaná, hogy ő volt volna a násznagy és erre nézve más tanukat is állított, Oltumán szathmári öspörös Echirek nevezetű pristáldus kíséretében Váraddá küldé őket, hogy Desze *vasat hordozzon*, hol olyatén egyességre léptek, hogy a szóban forgó asszonyszemélyt adja oda az atyja feleségül említett Mikónak, [...]”⁶⁷

Rendi jogunkban egyenlő elbírálásban részesült, és sok esetben nehezen volt elkülöníthető egymástól a nőrablás, illetve az erőszakos nemi közösülés. A IV. Béla idejében kiadott selmeci jogkönyv ugyan külön szakaszokban rendelkezett e büntettekről, de azonos büntetéssel sújtotta az elkövetőt. Nőrablás esetén a bíróság előtt speciális eljárásra került sor. A bíró és esküdtársai kört alkottak, amelynek közepére az elrabolt leányt állították. A leánytól némi távolságra az egyik oldalon a nőrabló ifjú, a másik oldalon pedig a leány rokonai álltak. A bíró ekkor felszólította a leányt, hogy szabad akarata szerint válasszon a fiú, illetve rokonai között. Ha a leány a rokonaihoz ment vissza, akkor a fiút fejvesztésre ítélték. Ha a fiút választotta, akkor érvényes házasság jött létre közöttük.⁶⁸

1545-ben a tordai országgyűlés egyik határozata számolt be arról, hogy a keresztény oláhok „nőrablást űztek”. Fejvesztés terhe mellett kötelezték a nőrablókat, hogy a római katolikus egyház szertartása szerint kössenek házasságot, és az ország szokása szerint esküdjenek meg feleségükkel.⁶⁹

Egyes vidékeink lakodalmi szokásai a későbbi századokban is megőriztek a nőrablásra (leányszöktetésre) emlékeztető mozzanatokat. Megtalálható például a bukovinai székelyek XIX–XX. századi házasodási szokásai között: „Este sötétben, rendszerint kocsi-val ment a legény a barátaival a lányért, de mehetett gyalog és maga is. A lányt esetleg egy megbízott asszony hívhatta ki a házból, de előfordult az is, hogy a fonóból hazajövet lopta el a legény a lányt. Ha volt szekér, felvették a lányt, ha nem, úgy vezették a legényt

egyik barátjához vagy rokonához, esetleg egy másik községbe. Persze nem volt ritkaság, hogy a lány hozzátartozói megneszelték, és vasvillával állták útjukat. [...] Ha nem állt útjukban akadály, a rokon vagy barát házánál megtörtént az elhálás. Néhány napig együtt voltak. Mikor a lány családja észrevette az ellopást, keresésére indultak az elszökötteknek, néha még a csendőröket is bevonták. Ha megtalálták őket, vagy amikor néhány nap múlva maguktól is visszatértek, a férfi megkérlelte a szülőket, bejelentette házassági szándékát. A szülők, mivel már úgysí kénytelenek voltak, többnyire beletörődtek, bár előfordult, hogy ezután is ragaszkodtak a lány hazaviteléhez.”⁷⁰

A leánylopás ugyan bevett szokás volt a bukovinai székelyeknél, mégis súlyos következményekkel járt. A leányt szülei megverték, a fiatalokat az egyház kiközösítette mindaddig, míg viszonyukat nem törvényesítették. A leányt megszégyenítették: befont haját – mint a lányok – „lógatva” hordhatta, de – mint az asszonyoknak – kendőt kötöttek fölé. A legény pedig nem viselhetett bokrétát a kalapja mellett.⁷¹

Nyikómelléki székely lakodalmi szokás volt, hogy elvonuláskor a férfiak megtámadták azt a szekeret, amelyen a menyasszony ült, aki aztán pálinkával és mézeskaláccsal váltotta meg magát. Ezután a nászmenet folytonos vigadozások közepette folytatta útját a vőlegény házához.⁷²

Nővétel

A házasságkötés másik ősi formája a nővétel volt, azaz a férfi a nőt a családtyai hatalom birtokosától megvásárolta. Rómában, ahol a házasság⁷³ nem annyira a férfi és a nő életközösségét, mint inkább a férj hatalmának (*manus*) megszerzését jelentette a feleség felett, a házasságkötés két ősi formáját ismerték. Elsősorban a nő jelképes megvételét, a *mancipatiót* alkalmazták, amely egyébként a fontosabb vagyontárgyak, így rabszolgák és igásállatok vásárlásának ünnepélyes ügylete is volt. A „nővétel” azonban nem közönséges *mancipatio* volt, és nem is nevezték annak, hanem – egyébként szintén a vételre (*emptio*) utaló szóval – *coemptiónak*. A *coemptio* érvényességi kellékei között szerepelt öt tanú és a mérlegtartó jelenléte, aki kezében mérleget tartott, amely a vételárat jelképező rézdarabka, később aprópénz lemerésére szolgált. A vőlegény a *mancipatiótól*

eltérően a vételi szerződés „tárgyához”, a menyasszonyhoz szólt, és megkérdezte tőle, hogy akar-e a felesége lenni, amire a nő az „akarok” kijelentéssel válaszolt, azaz a felek megegyezése, egyetértése is elengedhetetlen volt a házasság létrejöttéhez.⁷⁴

Ritkábban alkalmazták a jóval ünnepélyesebb, valószínűleg etruszk eredetű *confarreati*ót, amely kifejezetten vallási ceremónia volt. Elnevezése a tönkölylisztből készített áldozati süteményre (*panis farreus*) utal. Az általában templomban rendezett szertartást két főpap celebrálta, és jelen kellett lennie tíz tanúnak is. Egyes fontosabb papi tisztségeket csak *confarreati*ós házasságból született személyek tölthettek be.

A kora köztársaság korában minden formaságra tekintet nélkül érvényes házasságnak tartották a férfi és a nő házassági szándékkal történő együttélését. A jogi formák mellőzésével kötött házasságnál kialakultak egyes, népszokásként követett házasságkötési szertartások: egy malacot áldoztak, amelynek epéjét kivették, hogy a házasokat életük során minden keserűség elkerülje. A menyasszony fehér tunikát öltött magára, derekára övet kötött, amelyet majd férjének kellett leoldani,⁷⁵ fejét tűzvörös vagy citromsárga fátyollal (*flammeum*) takarta be. A fátyol azt szimbolizálta, hogy a nőt férje számára elválasztották a többi leánytól, és hűséggel tartozik urának.

Este a menyasszonyt három nászoló leány kíséretében, akik közül egy égő fáklyát vitt előtte, a rokonok és barátok fáklyafénynél és fuvolaszó mellett a vőlegény házához vezették. Szolgái orsót, rokkát és guzsalyt vittek. A vőlegény a ház előtt összecsedült gyermekek között diót szórt szét, annak jeléül, hogy lemond a fiatalság könnyelműségéről és a gyermekes tréfákról. Ezután a vőlegény a menyasszonyt a küszöbön átemelte, egy kiterített báránybőrre tette, és azt kérdezte, kicsoda. A vőlegény kérdésére a menyasszony így válaszolt: „Ahol te Gaius vagy, ott én Gaia vagyok” („*Ubi tu Gaius, ibi ego Gaia*”). A leány átvette a ház kulcsait, és mielőtt új otthonába lépett volna, a kapufélfát egyfelől – tisztaságát bizonyítandó – gypjuszövettel tekerte körbe, másfelől bekente disznóhájjal, hogy a megrontás szellemét távol tartsa. Ezután a lakoma következett zenével, tánccal és énekkel. Lakoma után egy férjes nő az új asszonyt a hálószobába vezette, a tógával leterített nászágynba fektette, ezután ment csak be hozzá a férje. Másnap újra lakoma volt a

férj házában, a rokonok és a barátok ajándékkal lepték meg a fiatal párt, az új menyecske pedig bemutatta első áldozatát új lakóhelyén. A rómaiak nagyon ügyeltek arra, hogy a házasságot szerencsés napokon kössék, az ifjú pár egybekelésére június második felét tartották a legszerencsésebb időszaknak.⁷⁶

A nővétel módjáról Gardízi perzsa történetíró tudósításában találunk adalékokat: „Leánykötés alkalmával [...] az a szokás, hogy amikor a leányt megkérlik, vételárat visznek a leány gazdagságával arányban, több vagy kevesebb állatot. Amikor a vételár meghatározására összeülnek, a leány atyja a vőlegény atyját saját házába viszi, és mindent összegyűjt, amije csak van, coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémből és rókamálból, a brokátruházatokkal és mindenféle bőrrel egyetemben tíz bőrruhára válót. Mindezt egy szőnyegbe göngyölti, és a vőlegény atyjának lovára köti, majd hazaküldi őt. Ekkor az mindent elküld neki, amire csak szükség van az előre megállapított vételárhoz: állatot, pénzt, ingóságot – és akkor hazaviszik a leányt.”⁷⁷

A családi vagyonközösség elvénél fogva a vőlegény csak a családalapítás után szerezhette saját vagyont, így a vételárat rendszerint a vőlegény atyja ajánlotta fel. A házasságkötéskor a leány atyja a vételárat, mintegy vagyoni biztosítékkul, a vőlegénynek visszaadta.

A kereszténység elterjedésével a XI–XII. században lassan érvényre jutott az a kánoni elv, miszerint a házasság (matrimonium) a férfi és a nő isteni rendelésen nyugvó legbensőbb egyesülése, amely csak a házasulandó felek kölcsönös megegyezése alapján jöhet létre. Az egyház befolyásának köszönhetően a házasságkötés fokozatosan elvesztette adásvételi jellegét, a férfi már nem fizetett vételárat, hanem az átalakult hitbérre, a nő részére kirendelt vagyonná. Az egykori vételárat az általában pénzben vagy gyűrűben adott foglaló jelezte.

Egyes helyeken azonban még a XIX. században is találkozunk a nővételre visszavezethető népszokásokkal. A zombori *leányvásár* eredetét még a török időkből származtatják. „A leányvásár [...] évenként október 2-ik vasárnapján szokott tartatni. A mondott vasárnapon a város alsóbb osztályú, mindkét nembeli fiatalsága bizonyos helyen összejön. Rövid társalgás után először kisebb csoportokban kerekednek táncra, később pedig egy egész nagy kört vagy kólót képeznek. A kör közepén több dudás foglal helyet.

Tánc közben a házasulandó legények szülei vagy közelebbi rokoni megjelennek, s a kóló közepére menvén, ott fiaik számára egy-egy hajadont szemelve ki, azt egy alma⁷⁸ átadása által, melybe ezüst-pénz vagy bankó van téve, fiaik leendő nejeül eljegyzik. Ha a hajadon az almát elfogadja, az eljegyzés megtörtént, s a gyűrűváltás vagy ugyanazon vagy legközelebbi napon ünnepélyesen megtartatik. Ha pedig a lány az almát visszautasítja, az annyit jelent, hogy neki a legény sem kell.⁷⁹

A leányvásár így a fiatalok párválasztását segítette, a házasodni vágyó kisasszonyok és fiatalemberek az évente rendszeresen megrendezett leányvásáron találkozhattak és ismerkedhettek meg egymással. A leányok sok helyen hozományukkal együtt jelentek meg, és így kínálták magukat. A leghíresebb leányvásárokat Mátészalkán Mária Magdolna (július 22.) napján, Szabolcs megyében a pócsi búcsú alkalmával, a gainai havasban (Hunyad m.) július 13-án (a görög naptár szerinti Péter-Pál napján), az ormánsági Vajszlón (Baranya m.) Luca-napkor (december 13.), Háromszék megyében pedig a vásáros napok közé eső vasárnap, Zengővárkonyban (Mecsek) pedig gesztenyeszüretkor tartották.⁸⁰ Volt olyan hely, ahol évente kétszer-háromszor is megtartották a nagy eseményt, sokszor a rendes vásárral egy időben.

A párválasztástól az eljegyzésig

Párválasztás

Ma már természetes, hogy a házasulandó felek maguk választják jövődöbelijüket, eleink azonban, részben a társadalmi érintkezés nehézkessége miatt, nem rendelkeztek a párválasztás szabadságával, így szüleik döntöttek helyettük a leendő házastárs személyéről. Kalotaszegen még arról is az apa döntött, hogy fia mikor vált éretté a családalapításra. Ekkor egy tallért adott át neki, jelezve, hogy „magának nőt vehet”.⁸¹ A fiatalok sokszor nem házasodhattak más városból, községből (például Vas megye Hegyhát-vidéki falvaiban a leányok és a legények csak egymás közt, saját falujukból⁸²), figyelembe kellett venniük a másik fél vallását, nemzetiségét, vagyonát vagy éppen rangját. 1535-ben Lőcse városában Koch Pál lőcsei szenátor fia apja beleegyezésével „jegyet váltani merészkedett” a

késmárki bíró leányával. A lőcseiek ez idő tájt közellenségnek tekintették a késmárkiakat, úgyhogy a városi testület Koch Pál elmozdítását és tanácsnoki méltóságától való megfosztását követelte, ugyanis egy lőcsei polgár késmárkival kötött házassági szándéka egyenesen árulásnak számított.⁸³

A párválasztással kapcsolatos intelmeket Cserei Mihály ekként foglalta össze gyermekei számára: a kiszemelt leány régi jó famíliából származzon, még akkor is, ha „azt szokták mondani, nem famíliával, hanem kövér szalonnával főzik a zsíros káposztát, de mégis csak jó, ha valaki jó családba házasodik bele, mert ha valami bajuk történik, ha nem is szeretetből, de legalább a familia becsületéért kisegítik”. Fontos, hogy a leánynak legyen jószága, még akkor is, ha azt „rögtön nem is kapja meg”. Cserei szerint a szépségre „nem kell adni”, mert a szerelem csak egy esztendeig szokott tartani, de a szeretetnek végig meg kell maradnia.⁸⁴

Csongrád megye 1807. június 1-jén kelt statútuma szerint az a legény, akinek nem volt legalább 300 forintnyi saját vagyona, „a házasságra – minthogy magának feleségének s gyermekeinek kitarására elégtelen – ne eresztesen”. Házzal nem bíró ember leánya pedig addig nem mehetett férjhez, „míglen tett szolgálatjairól hiteles bizonyítólevelet elő nem mutathat”.⁸⁵

Előkelő családok körében néha még politikai szempontok is irányadók voltak a párválasztásnál. Ha nem fejedelmi házasságról volt szó, akkor Erdélyben fontosnak tartották, hogy a kiszemelt leány vagy fiú ne legyen külföldi, még akkor sem, ha rangban és vagyonban megfelelt volna a szülői elvárásoknak.⁸⁶ Az itáliai város-államokban gyakran a politikai, illetve gazdasági megfontolásokból kötött házasság két egymással csatározó nemesi család viszályainak lezárására, a családok közötti béke megpecsételésére szolgált.⁸⁷

Ha a szülők határoztak, akkor mind a fiúk, mind a leányok engedelmességgel tartoztak. A szülői döntés oly szigorú lehetett, hogy például 1651-ben Csáky Ferencet az apja börtönbe záratta, mert nem akarta feleségül venni a neki szánt Homonnai kisasszonyt.⁸⁸ Atyja és anyja akarata ellenére a leány sem esküdhetett örök hűséget, mivel azt nem tekintették volna szent házasságnak.

A férfiak mindezzel együtt önállóbban választhattak, illetve kereshettek feleséget maguknak. Bethlenfalvi Thurzó Szaniszló 1598-ban unokabátyjától, Thurzó Györgytől kért tanácsot, hogy a neki kom-

mendált leányok közül melyiket válassza házastársul. Thurzó György választleveleiben sem a fényűzést kedvelő lengyel Lubomierski leányt, sem az idős, beteges és szegény tescheni hercegnőt nem javasolta feleségül venni. A harmadik leányról, Listius Anna Rozináról, akit nem ismert, csak annyit jegyzett meg, hogy a nemzetség nem megfelelő. Legfőbb tanácsa pedig az volt, hogy „ne csak szemmel, de főképen füllel házasodjék kgd”, és azt vegye el, akit igazán szeret.⁸⁹ Thurzó Szaniszló megfogadta unokabátyja tanácsát, és a szívének kedves Listius Anna Rozinával kötött házasságot.⁹⁰

Némely apa több kisasszonyt jelölt fia számára. Bethlen Miklós 1667 márciusában Fogarásról indult, hogy a számára kiszemelt hajadonokat, Béldi Pál és Osdolai Kún István leányait megismerje, hogy „amelyiken az Isten elmémet megnyugottja, azt az atyám megkéreti számomra”. Útközben azonban megtudta, hogy a Béldi kisasszonyt nem atyja és anyja, hanem egy nagynénje neveli, és úgy döntött, hogy csak Kún Ilonát keresi fel Zabolán. Kún István házában Bethlent, mint „afféle tűzház-látót” szívesen látták, és annak rendje-módja szerint megvendégelték, sőt „gonosz szokás” szerint le is részegítették. Másnap ebéd után, bár a Kún kisasszony elnyerte tetszését, elhatározta, hogy azért a másik leányt is megnézi. „[...] de nézd Isten rendelkezését”, útközben találkozott Dániel Péterrel, akiről kiderült, hogy leánynézőbe igyekszik Zabolára. Bethlen végül is szolgáját visszaküldte Kún Istvánhoz, és megüzente, hogy Ilonát feleségül veszi. Az esküvőre 1668 júniusában került sor.⁹¹

A párválasztás nem mindig személyesen történt. 1625 júniusában Bethlen Gábor kancellárját és főkomornyikját bízta meg a megfelelő menyasszony kiválasztásával és a leánykéréssel. A fejedelemtől kapott utasítás szerint „előbb kérnék meg a római császár kisebb leányát; s ha azt nem adják, menjenek a brandenburgi választó fejedelemhez, vagyis a porosz udvarhoz, s kérjék meg a fejedelem húgát”. A követek kíséretükkel együtt lóháton, karddal az oldalukon érkeztek meg Bécsbe, ahol kevés sikerrel jártak. A császár ugyanis előbb nagyobbik leányát kívánta férjhez adni, és a református kérő sem volt kedvére való. A brandenburgi választófejedelem viszont szívesen fogadta a követeket, és a házasságkötés sem volt ellenére. Bethlen Gábor e házasság révén többek között Gusztáv Adolf svéd királlyal került rokonságba. A fejede-

lem nagy pompával fogadta leendő – második – feleségét, küldöttei adták át azt az oklevelet is, amelyben Bethlen Fogaras, Tokaj és Munkács várát ajándékozta menyasszonyának.⁹²

1649-ben Rákóczi Zsigmond követének adott utasítást megfelelő menyasszony felkutatására. Mintegy tizenöt pontban foglalta össze, hogy milyen nőt keressen számára követte: „Nem kíván mindenkifelett való legszebbet, de mindenesetre olyant, ki tekintetre méltó s az egymás-szeretetre alkalmas lenne. De annak is jól nézzen utána ha nem festi-e magát. Aztán 18 évesnél idősb ne legyen, legyen szelíd, istenfélő. Magaviseletében nem néz magyar formára, de az ottani divathoz képest is vigyázza meg természetét. Legyen középtermű és ép. Ne legyen kaczer, de bátortalan se, s mindennek felett jó erkölcsű. Ne legyen fényűző, mert a tékozlással való köntösbeli luxus nem magyar humorhoz való. Járjon utána, hogy a családnak eddig férjhez adott leányai milyen életet folytatnak, mennyi a hozomány s a hazaadásban minő rendet követnek. Gondja legyen hű arczkép szerzésére.”⁹³

A párválasztásban esetenként közvetítők is szerepet kaptak. Ezek a közvetítők rendszerint az adott helység öregasszonyai közül kerültek ki, akiknek feladata az ajánlás, a kommandálás (gyentölés, dicsérés, kullógóba vagy susogóba járás) volt. Munkájukért nem igazán becsülték meg őket. Erre utalnak a különböző vidékeken szokásos elnevezések, mint például beszédes asszony, szerző, csoszogó, tapogató, kerítő, szeméttipró, pemétasszony, pokolpemet, gyalogszarka vagy éppen gyalogsátán.⁹⁴ Ez utóbbi gúnynevet valószínűleg azért kapták, mert előfordult, hogy az általuk összeboronált házasság nem jól sikerült. Közreműködésük kudarcát pedig az ördögnek, a sátánnak tulajdonították.⁹⁵

A régi erdélyiek szokásai szerint is „Mikor valamely ifjú legény meg akart házasodni, [...] az leánynak apját, anyját megjáratták alattomban, hogy van-e kedvek leányokat azon ifjú legénynek adni vagy nincsen”.⁹⁶ A házasulandó ifjú igyekezett magának pártfogókat is szerezni. 1609-ben Thurzó György írt „támogató” levelet Lorántffy Mihálynak Czobor Mihály érdekében, aki Lorántffy leányát szándékozott feleségül venni.⁹⁷

A közvetítők általában csak ajánlgatták a leányokat, és azok közül választhattak a szülők, illetve a legény. A kommandáló asszony rendszerint aztán látogatást tett a lányos háznál, ahol a fiú

jellemét, küllemét, vagyoni helyzetét dicsérte, illetve a leányt is szemrevételezte. A személyes vonzalmon túl sokszor azt is ki kellett tudakolniuk, hogy a leánnyal együtt vajon hány hold földet adnának hozományként.

Torontál megyében a „tapogató” asszony nem a kezével, hanem a hátával tette be az ajtót a lányos háznál, amelyből azonnal tudni lehetett jövelele célját. Friss fonott kaláccsal fogadták, ha szívesen látták. Ha nem marasztalták, akkor ajánlatát a leány szülei elutasították. E választ erősítette az a szokás, hogy kifelé menet a pitvarajtóban egy seprűt talált keresztbe fektetve.⁹⁸

Alsótanyán (Szeged közelében) a kocsin érkezett gügyű (közvetítő asszony) ostort is vitt a kezében, suhintott is vele, majd a farával csukta be az ajtót. A kocsissal és a házasulandó legénnyel belépett a szobába. Vittek magukkal egy kulacs bort is. Amikor asztalhoz ültek, a közvetítő asszony a leánnyal töltetett. Ilyenkor természetesen szemügyre is vették. Ez volt az „első szégyön”. A városi szóhagyomány szerint ugyanis a leánynak hét szégyenen kellett átesnie, amíg igazában asszonnyá lett: 1. amikor a kérők nézik; 2. amikor vőlegényével „szemre” megy; 3. amikor az ágyáért jönnek; 4. amikor esküdni megy; 5. amikor a vőlegényes házhoz viszik; 6. amikor lányságát elveszti; 7. amikor első gyermeke megszületik. „Viharos múltú” asszonyra is mondták gúnyosan, hogy „átesött már a hét szégyönön”.⁹⁹

A városi polgárság körében a reformáció hatására kialakult házassági elvek és zsinati határozatok nyomán a XVI. századtól kezdődően a házasulandó nevében eljáró és a leányt megkérő személy csak öreg, derék férfiú lehetett. Az asszonyoknak kifejezetten tiltották az ebben való részvételt.¹⁰⁰

Háztűznézés, kisasszonylátás

A leánynéző „kisasszonylátásra” egy idősebb férfi rokona kíséretében érkezett a lányos házhoz, rendszerint vacsorára. A legényt és a leányt egymással szemben ültették az asztalhoz. Vacsora után tánc következett, majd a leánynéző hazament. Ha e „szembentétel” alatt a fiatalok megtetszettek egymásnak, sor kerülhetett a megkérésre.¹⁰¹

Erdélyben a leánynézőnek a vacsoránál tojást adtak, és azt „szégyen nélkül” kellett megennie. „Elsőbben azt kellett megtudni, híg-e vagy kemény, mert ha a híg tojást kemény gyanánt vagy a

keményt híg gyanánt bontotta fel, első szégyen volt, másodszor: mikor megsózta s felkeverte, s valami kifolyt az tojásból, második szégyen volt, harmadszor: mikor ette, úgy keverte fel, hogy mikor az kenyérrel mártogatta, semmi róla le ne hullott, és az tyúktojáshoz is annyi kenyeret metélett, hogy megérte vele, s meg is ette az tyúktojást véle, másként harmadik szégyen volt.”¹⁰²

A háztűznézés szokása a tűz általi tisztulást szimbolizálja: a mátkakérők belépnek, a jövőendő arától tüzet és vizet kérnek, és ebből „ismerik ki” úgymond fürgeségét.¹⁰³ Gömör megyében a kérők a leánytól „vizet kérnek, amikor hátulról, azután [...] tüzet, amikor előlről nagy gonddal megnézik, ha elég gyors-e, s nincs-e valami hiba testében”.¹⁰⁴

A palócoknál a leány küldhetett két megbízott asszonyt – köztük az anyját – háztűznézőbe kedvese házába. A fiú szülei rendszerint nagy örömmel fogadták a látogatókat, akiknek „dicsekedve” megmutattak mindent, amijük csak volt – még azt is, amit csak kölcsönkértek a jeles napra. Jó jelnek számított, ha az asszonyok elfogadták a megvendéglést. Szegény fiú azonban máshol kereshette a szerencsét, ha az asszonyok anélkül távoztak, hogy „a kenyér- vagy dióhoz nyúlának”.¹⁰⁵

Bizonyos esetekben a leánynézés elmaradt. Előfordult ugyanis, hogy a felek (például Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina) nem személyesen, hanem levelezés útján érintkeztek egymással. De adódott olyan eset is, amikor a házasulandó ifjú követeket küldött maga helyett leánynézőbe, mint ahogy tette ezt Bethlen Gábor. Követei az ő meghatalmazásával tárgyaltak a brandenburgi örgróffal, és meg is kérték nővérének kezét az erdélyi fejedelem számára.¹⁰⁶

Megkérés, kézfogó és gyűrűváltás

MEGKÉRÉS. A népszokások szerint az eljegyzést megelőzte a megkérés és a kézfogó. A megkérés tulajdonképpen egy ajánlattétel, amely a fiú házasságkötési szándékát fejezte ki. A leány vagy szülei az ajánlattételre sokféle módon válaszolhattak. Ha az ügyet jól készítették elő, a megkérés csak formáság volt. A leány pozitív válasza egyben a szülői beleegyezést is jelentette. Ha az előkészítés nem körültekintően történt, akkor a szülők gondolkodási időt kértek, illetve tapintatosan hozták a kérő tudomására az elutasító választ („még fejletlen a leány”, „másnak szántuk”).

A megkérésre a szüret utáni időszakot vagy a farsang kezdetét kedvelték főként a jobbágyok körében, hiszen a lakodalomra így nem a mezőgazdasági munkák idején került sor. Egyes helyeken a legény leendő násznagyával ment leánykérésre. Botja végét indulás előtt keresztülhúzta a disznóvályún, a leányos házhoz érve pedig botjával az ajtó alsó sarkát háromszor megütötte, hogy a leány igent mondjon a megkérésre.¹⁰⁷

A Bakony környékén a legény a leányos háznál „felejtette” a szűrét. Ha visszatérték szűrét a ház elé kifüggesztve találta, azaz „kitették a szűrét”, ildomosabb volt más menyecske után néznie.¹⁰⁸ Komárom környékén a leánykérés időpontjára a rokonság köréből is hívtak vendégeket. „A leány szülei hosszú padra ültetik a kérőt, az érkező vendégeket pedig melléje, mindaddig, míg csak ülőhely van rajta, ezután már ha vendég érkezik, s a kérő kedves a háznál, a vendégnek új padot mutatnak, de ha a legény nem kedves, akkor azt az új vendéggel kinyomatják helyéből.”¹⁰⁹

Szegeden a leány beleegyezését jelentette, ha egy piros kendőt adott át a kérőnek. Egerben két pohár bort töltöttek, és ha a legénnyel együtt ivott a leány, kedvére való volt a fiú. Somogyban a kitartást értékelték: itt hétszer¹¹⁰ kellett a leányt megkérni, hogy igenlő választ adjon. Komáromban mindig csak a megkérést követő nap estéjén kapott választ a legény. A leány felkereste őt, és ha mákos rétesel és borral kínálta, akkor elkezdheték a készülődést az esküvőre. Kraszna vármegyében a leány beleegyezését jelezte, ha kimosásra elkérte a legény zsebkendőjét, amit lepecsételt papírcsomagban adott vissza; amit a fiú szintén lepecsételt csomagban egypár tallérral viszonzott. Gömör megyében azt a megkérést tartották „díszesnek”, amely „mellett egy szál gyertya elég”, míg a leányt kiadták.

Hajdúhadházán a megkérést megelőzően a fiú maga ment el egy este „puhatolózni” a leányos házhoz, ahova egy kulacs bort is magával vitt. Kulacsából mindenkit meg kellett kínálnia, a leányt is, aztán mindenféléről beszélgetett a házigazdákkal, csak éppen jövedele pontos (és persze fontos) okáról nem. Amikor a kulacs kiürült, hazament. Ha a kínálást a leányos háznál csak ímmel-ámmal fogadták, akkor a fiú jobban tette, ha más leány után nézett. Ha a kínálást szívesen fogadták, és a leány sem utasította vissza, sőt kulacsát indulása előtt a háziak még saját borukból ismét megtöltötték, akkor a vendéget szívesen látták. Néhány nap múlva a fiú rendsze-

rint valamely idősebb nőrokonát „követként” küldte el a leány szüleihez, aki „szóbeszéd közben, szép módjával tudatja, hogy miért jött”. Ily előkészítést követően a kérők – rendszerint ketten (az idősebb a násznagy, a fiatalabb a kutyaütő) – következtek.¹¹¹

Ha valaki kosarat kapott, rendszerint csendesen odébbállt. De találkozunk olyan esetekkel is, amikor a hoppon maradt ifjú nem nyugodott bele sorsába. 1637 novemberében Rákóczi György fejedelem hadfelkelést indított Lupul ellen. Mikes Zsigmond három fiának, Mihálynak, Jánosnak és Pálnak is elküldte a táborba szállási parancsot. A Mikes fiúk össze is gyűjtötték hadaikat, de nem a táborhoz csatlakoztak, hanem a szentléleki várhoz mentek, hogy „régí bosszújukat kitöltsék”. Az ott anyjával élő Tarnóczy Sárába volt ugyanis szerelmes Mikes János, aki több ízben megkérte a leány kezét, de mindig kosarat kapott. A három testvér kíséretével együtt a szentléleki várhoz ment, hogy onnan a leányt erőszakkal elvigyék. Sára, amint meglátta a hadat közeledni, elbújt, de megtalálták, megsebesítették, majd hajánál fogva kivonszolták a házból. Az egyik tanú vallomása szerint: „reá talála egyik szolga a kisasszonyra; úgy verte karjában kisasszonyom az kést az legénnek; engemet mezítelen karddal vertek. Azonban az haját fogák kisasszonyomnak, úgy vonák elő, az hová bútt vala, elé hívák Mikes János uramat s monda az kisasszony: az istennek szent haláláért kérlek ne jőj, mert tudod, hogy soha nem szerettelek s nem szeretlek, soha bizony veled nem lakom, ha elviszsz is”.¹¹² A fiúk a leányt végül Zabolára vitték anyjukhoz, és mindent, amit még a házban sebtében össze tudtak szedni, puskát, szablyát, ruhaneműt, ezüst poharakat.¹¹³

1637. december 1-jén a fejedelem felszólította a Mikes családot, hogy Tarnóczy Sárát¹¹⁴ adják vissza anyjának. „[...] az panaszkodó keserues aszony esekedesere keöniorgesere parancsolnank uiobban serio mind hűsegednek felesegednek, s fiaitoknak, ha az leannak Mikes Janossal feleségeöl ualo maradasra szabad io kedue akarattia nem uolna, adnatok meg tisztessesegen és tisztasagaban ualo serelem és megbántás nélkül edes annyanak az leant [...]”¹¹⁵ 1638. május 10-én az országgyűlés e tettükért fej- és jószágvesztésre ítélte a Mikes fiúkat. A fejedelem kegyelmének köszönhetően csak a jószágvesztést hajtották végre, és Mikes János 1639. április 10-én Fogarason reverzálist írt alá, amelyben elismerte, hogy

Rákóczi haragja „igazságos volt iránta”, esküt tett arra, hogy a fejedelemhez hűséges lesz, és híre és engedelme nélkül nem hagyja el az országot.¹¹⁶

KÉZFOGÓ. A megkérést követően kerülhetett sor a kézfogóra. A kézfogót egyes helyeken mellélülés néven említik, mivel ekkor ült először egymás mellé nyilvánosan – általában a tornácon – a leány és a legény.¹¹⁷

A kézfogáskor a fiú és a leány ígéretet tett arra, hogy egymással házasságra fognak lépni. E döntő jelentőségű esemény előtt a szülők újra megkérdezték a leánytól, hogy van-e kedve feleségül menni az illető ifjúhoz. A kézfogás szertartása abból állt, hogy „az legény szép gyengén az kezének első ujjai végével megütötte az leányszszony keze ujjainak végét”.¹¹⁸ A kézfogó önmagában még nem sietette a házasságot.

A Dráva-melléki magyaroknál a kézfogóra, amelyet jobbára áldomásivásnak hívtak, többnyire Szent János napján került sor. A rokonok körében elköltött vacsora alkalmával, amikor a fiú ivott, felállt a leány az asztaltól, és jegyesét mindannyiszor megcsókolta, „valahányszor lábát a mellette ülő nő megnyomintja”. A kézfogó addig tartott, „míg az akóshordóbbani bor helyét levegő nem foglalja el”.¹¹⁹

A kézfogó hasonló ünnepélyességgel zajlott Európa más országaiban is. A hollandiai Broekban például a jegyesek, családtagjaik jelenlétében, az ágyra ültek le egymás mellé, és a kézfogó alkalmával csókolták meg egymást nyilvánosan. Gyűrűjük gyakran két párhuzamosan futó karikából állt, amelyet a házassággal kapcsolatos allegóriák ékesítettek. A gyűrűk átadását szerződéskötésnek tekinték.

Előfordult az is, hogy az egymás iránti elkötelezettség jeleként apró sebet ejtettek magukon, és a kibuggyanó vérből egy keveset megittak a másikkal.¹²⁰

GYŰRŰVÁLTÁS. A kézfogást követte a gyűrűváltás: a vőlegény két megbízott rokona vagy barátja átadta a gyűrűt a leánynak, aki saját gyűrűjét küldte ki a legénynek. A gyűrűváltást követően mátkapárnak, jegyeseknek tekintették őket.

Az eljegyzés

Az eljegyzés tulajdonképpen házassági ígéret, amikor is a férfi és a nő egymásnak kölcsönös ígéretet tesz arra, hogy utóbb egymással házasságot köt.

AZ ELJEGYZÉS ÉRVÉNYESSÉGI KELLÉKEI. A kánonjog szabályaihoz igazodva érvényes eljegyzést csak a hetedik életévét betöltött fiú és leány köthetett, aki nem volt „eszelős”, tébolyodott vagy részeg. E szabály gyakorlati betartása, illetve megtartásának igazolása gyakran akadályba ütközött, hiszen hosszú ideig még nem volt sem egyházi, sem állami anyakönyvezés vagy más olyan feljegyzés, amelyből az eljegyzésre készülő felek életkorát biztosan meg lehetett volna állapítani.

A középkorban gyakran előfordult, hogy a gyermekeket még hetedik életévük betöltése előtt eljegyezték. 1212-ben II. András leányát, a négyéves Erzsébetet jegyezte el az akkor tizenkét éves türingiai herceggel.¹²¹ Enyingi Török Ferencné Ország Borbála 1557-ben írt levelében újszülött leányát – aki „szinte olyan szép, mint az anyja” – Nádasdy Ferenc mátkájaként említi.¹²² Zrínyi Miklós felesége, Draskovich Mária már gyermekkorában Franjepán jegyese volt.¹²³

Az eljegyzés megkötését bizonyos erkölcsi érvényességi kellektől is függővé tették. Így nem köthetett érvényesen eljegyzést az a fél, aki egyidejűleg másnak is jegyességet ígért, illetve az a házaspár, aki a házasság fennállása alatt ígért harmadik személynek jegyességet.

A kánonjog megkívánta azt is, hogy a jegyesek beleegyezése valódi, komolyan meggondolt és szabad legyen, valamint határozott személyre irányuljon.

Magyarországon az eljegyzés érvényességéhez nem volt szükséges annak papi megáldása, sőt az 1279. évi budai nemzeti zsinat határozata alapján kifejezetten tiltották, hogy a felek a templomban jegyezzék el egymást. A XVI. századi Franciaországban azonban az egyház közbenjárása már az eljegyzésnél is szükséges volt. A pap kérdést intézett a felekhez, hogy ígértek-e szent házasságot más férfinak, illetve nőnek. A feleknek erre a kérdésre nemleges választ kellett adniuk ahhoz, hogy a szertartás folytatódhassék. A pap a jegyesek kezeit összeadta, majd kölcsönös

beleegyezésük után eljegyezte őket egymásnak. Belgiumban hasonló szertartás keretében zajlott az eljegyzés, de nemcsak a templom, hanem a temető¹²⁴ vagy egyéb nyilvános és szent hely is szolgálhatott az eljegyzés színhelyéül. A pap a felek kölcsönös beleegyezését követően az eljegyzést elfogadta és jóváhagyta, és a fiatalokat arra kötelezte, hogy negyven napon belül kössenek házasságot. Azt azonban megtiltotta, hogy a házasságkötés előtt – az eljegyzésre hivatkozással – úgymond „consumálják” (elhálják) a jegyességet.

Az eljegyzés megkötése történhetett személyesen, levelezés útján vagy harmadik személy bevonásával.¹²⁵

Az eljegyzéskor rendszerint nem egyszerű karikagyűrűt használtak, hanem gyémánttal, rubinnal vagy más drágakővel díszített gyűrűt, amellyel sok esetben több nemzedék is eljegyezte magát, később azonban már úgy illett, hogy minden jegyespárnak új gyűrűje legyen. Egy hiedelem szerint nem szabad a tökéletességet és a végtelenséget szimbolizáló kört drágakőfoglalattal megszakítani, mert akkor a házasság „sima” pályája is megszakadhat.

Az egyszerű karikagyűrű elterjedését, legkorábban Angliában, az anglikán egyház puritánsága segítette elő. E forma a XVIII. század végére vált általánossá, amikor kialakult az a szokás, hogy a vőlegény egy fejes díszgyűrűt, azaz kísérőgyűrűt is vett, amelyet a menyasszony a jegygyűrűje fölé húzott, hogy le ne csússzon a karikagyűrű.¹²⁶

A Frank Királyságban az eljegyzés alkalmával a menyasszony rendszerint egy pálcát tört össze a feje felett. A pálcatorés rituáléja utalt arra, hogy a menyasszony szakított saját családjával, nemzetiségével, és vőlegénye családjába lépett.¹²⁷

AZ ELJEGYZÉS JOGKÖVETKEZMÉNYEI. Az érvényesen megkötött jegyesség bizonyos erkölcsi kötelezettségeket rótt a felekre. Az eljegyzés foganatosításának pillanatától kezdve a jegyesek kölcsönös hűséggel tartoztak egymásnak, amelynek esetleges megszegése egyházi büntetést vont maga után. A jegyesség kötelezett a házasság megkötésére, kényszer azonban nem lehetett alkalmazni ennek kikényszerítésére. A magyar városok ugyanakkor olyan szigorúan vették a házassági ígéret kötelező voltát, hogy megszegése esetén a városi tanács büntető közbenjárásával találkoznak.

Újlak város jogkönyve (1525) a következőképpen rendelkezett: „Ha egy leány önként egy ifjúé lesz, aki őt szóval, ajándékokkal vagy ígéreteivel rászedi, és ő később hajtincsekkel ékesítve, asszonyi ruhát magára véve [...] a bíró vagy az esküdtek elé megy, elmondva valóságosan, hogy [...] íme ez az ifjú azzal hitegetett engem, hogy törvényes feleségül vesz, és hízegő szavaival annyira megkörnyékezett engem, hogy én beleegyeztem kívánságába, és ő megfosztott engem szüzességem zárától, és most nem akar engem feleségül venni. [...] ha az ifjú azt feleli, hogy megígérte, hogy őt feleségül veszi, azonban most őt nem vehetem magamhoz mindenféle körülményekre hivatkozva, akkor feleségül kell vennie, nem tehet másként. Ha azonban az ifjú tagadja, egyedül saját esküjével tisztázza magát, hogy nem ígérte meg neki, hogy törvényes feleségül vesz, és szabadnak és feloldottnak jelentik ki.”¹²⁸

1626-ban Lőcse városa tárgyalta Fellner Tóbiás perét, aki nem tartotta meg Hedisch Bálint leányának tett házassági ígéretét. A városi tanács felszólította Fellnert ígéretének teljesítésére. Minthogy a vádlott ennek ellenére elhagyta a leányt, szigorúan megbüntették.¹²⁹

1773-ban a fehérvári tanács kötelezte Zach Jakab hóhért, hogy a kávéfőzőnél levő leányt, akinek házasságot ígért, két hónapon belül vegye feleségül, vagy a leány hagyja el a várost.¹³⁰

A tridenti zsinatot megelőzően a jegyesek együttthalása külön házasságkötés nélkül is házasságot eredményezett. A házasságkötés e lehetősége számos visszaélésre adott alkalmat, gyakori volt, hogy házas férfiak leányokat házassági ígérettel csábítottak el. Egy ilyen ügyben hozott ítéletet a nagyszombati helynöki szék 1624. február 22-én. A bűnös alperest, Hájas Ambrust arra ítélték, hogy 100 forintot fizessen az elcsábított leány, Kulcsár Zsuzsanna hozományába, és ugyanennyit az egyik nagyszombati templom javára. Ezenkívül mindkét parázna félnek huszonegy napon belül el kellett költöznie Nagyszombat városából.¹³¹

A jegyességnek egyes vidékeken különböző jelei voltak ismeretek. Kapuváron a vőlegény gyöngyökkel és szalagokkal díszített sapkát viselt. Heves megyében a leány a mellére tűzött csokrot virágjaival lefelé fordítva hordta, a legény pedig a kalapja mellé művirág bokrétát tűzött.¹³²

A jegyesek a nyilvánosság előtt csak együtt jelenhettek meg, de általánosabb volt, hogy kerülték a nyilvános helyeket. A XIX. század végén elsősorban a városokban volt divat, hogy a jegyesek karonfogva jártak az utcán. Az ország különböző részein azonban ettől eltérő szokások is voltak. Felsőtárkányban például a menyasszonynak még jegyese háza előtt sem illett elmennie, és csak a vőlegény látogathatta meg a leányt.¹³³ Mulatságban a jegyesek csak egymással táncolhattak.

AZ ELJEGYZÉS FELBONTÁSA. Az eljegyzés felbontására sor kerülhetett a felek kölcsönös beleegyezésével, illetve egyoldalúan is. Annak megítélése, hogy valamelyik fél egyoldalú visszalépése elegendő okot szolgáltat-e az eljegyzés felbontására, az egyházi bíróság jogkörébe tartozott.

Az eljegyzés egyoldalú felbontását megalapozó okok közé tartozott, ha *a)* az egyik fél megszegte a kölcsönös hűségre vonatkozó kötelezettségét; *b)* az egyik jegyes a jegyesség fennállása alatt harmadik személlyel házasságot kötött; *c)* a férfi szerzetesrendbe vonult, illetve *d)* olyan körülmény tudódott ki, amelyről tudva az eljegyzés nem jött volna létre (például súlyos bűncselekmény elkövetése, vagyoni helyzet romlása, az egyik fél nagymértékű pszichikai vagy fizikai elváltozása, szellemi leépülése).

A megtámadt eljegyzést a bíróság ítéletében semmisnek nyilvánította, ha az egyoldalúan visszalépő fél által előadott okot megalapozottnak találta.

Az eljegyzés érvénytelenítésére irányuló per elkerülhető volt. Ha az érdekelt fél a megyéspüspök előtt peren kívüli eljárásban olyan bizonyítékokat tárt fel, amelyek alapján a kánonjog szabályainál fogva az eljegyzés érvénytelennek minősült, a peres eljárás lefolytatására nem került sor. A pápa felmentést is adhatott az eljegyzés alól. Nagy Lajos leánya, Hedvig és az ausztriai Vilmos közötti eljegyzés pápai felmentéssel került felbontásra, holott a jegyespár már tizenöt napig titokban együtt élt.¹³⁴

A jogtalanul visszalépő jegyes fél elleni keresetben a felperes kérhette, hogy a bíróság ítéletében kötelezze a másik felet a házassági ígéret betartására, azaz a házasság megkötésére. Ilyen esetben az ítélet valamely egyházi büntetést is kiszabhatott a bűnös féllel szemben. 1622-ben az esztergomi helynöki szék tárgyalta özv.

Geczeli Tóbiásné Paár Rozina eljegyzési perét, amelyet Kecskés János ellen indított. A peres felek közötti eljegyzést felbontotta a helynöki szék, és az alperest 1000 forint pénzbüntetéssel sújtotta a felperessel folytatott „botrányos viszony” miatt.¹³⁵

Az eljegyzés felbontását mindezzel együtt nagy sértésnek vették. Bethlen Pál 1667-ben jegyezte el Bucsesti Sárát, de édesanyja a leányt „csudálatos mesterséggel rontotta vala el, csak visszaadának a gyűrűt az ártatlan és egymást szerető személyekkel”. Az anya fiának végül Tordai Margitot szemelte ki feleségül, akivel aztán Bethlen Pál 1668-ban meg is tartotta esküvőjét.¹³⁶

A lakodalomhoz fűződő szokások

A kötelező polgári házasságot alapelveként bevezető 1894:31. tc. megszületése előtt a kánonjog szabályai, a tridenti formula (1563) szerint került sor a házasságkötésre. A házasulandó felek a templomban¹³⁷ a pap és két tanú – és persze az odasereglett násznép – jelenlétében léptek egymással érvényes házasságra. A felekkel szemben követelmény volt, hogy jogképesek legyenek, és közöttük ne álljon fenn semmiféle házassági akadály. Az 1215. évi negyedik lateráni közzsínat egyházi kihirdetésről szóló rendelkezését Magyarországon a XV–XVI. századtól kezdték el alkalmazni.

Ahogy arról egy XV. századi francia kódexfestmény is tanúskodik, 1563 előtt a házasságkötés a templom kapujában is történhetett. A pap a házasulandó felek kezeit egymásba helyezve összeadta őket családjaik jelenlétében, majd az ifjú házasokat a templom „menyasszony-kapuja” (rendszerint egy oldalsó kapu) előtt megáldotta. A kezek egymásba helyezése a házassági megegyezés külső jele volt.

Legrégbbi lakodalmi emlékünknél IV. Béla király Béla fiának Ottó brandenburgi örgróf leányával, Kunigundával kötött házasságáról szól, amelyet 1264. október 25-én tartottak Bécs közelében, szabad mezőn. A vendégek számára ezüsttel, arannyal hímzett sátrakat állítottak fel, amelyek piros bársonnyal, fehér és kék posztóval voltak borítva. Az esküvőről fennmaradt forrásból megtudjuk, hogy a menyasszony ruhája drága tyrantból készült, amelyre „arábiai arannyal” mindenféle apró állatalakot hímeztek. „Szőke göndör

45. Házasságkötés a középkorban
(*Decretales Gregorii IX.*)

fürtéit virágkoszorú fődte, keblén nagyértékű, gyönyörű csatt ragyogott. Köpenye hermelinnel volt bélelve és csak úgy fénylett a beleszőtt, szinte élő figuráktól, a sok gyöngytől és drágakőtől, amelyekkel be volt szegve. Nyakának hófehérségét a sötétbarna cobolyprem még jobban kiemelte. Derekat aranycsattos öv szorította össze.”¹³⁸

Miután a hitbért elrendezték, misére mentek, ahol az ifjú párt ünnepélyesen összeadták. A vőlegény a menyasszony fejére aranykoszorút (koronát) tett, amelyet magyar szokás szerint egy főúr kivont karddal nyomban levett. A nászlakomán marhapecsenyét és mindenféle vadat meg halat szolgáltak fel, dob- és trombitaszó között. Rengeteg vadat hoztak, és oly sok csirke gyűlt össze, „mint-ha Ausztriában és Morvaországban valamennyi veréb és cinege azzá vált volna”. Négyszáz mázsa lisztből sütöttek kenyeret, és volt elég bor is. A lakomát lovagi torna követte.¹³⁹

A lakodalmi előkészületekről és a szertartás menetéről részletes leírást adnak Radvánszky Béla¹⁴⁰ és Apor Péter¹⁴¹ munkái. Egy-egy lakodalom sokszor napokig is eltartott, a vendégsereg evéssel és

ivással, énekléssel és tánccal, de időről időre hangoskodással és kisebb-nagyobb rendbontással „szórakozott”. A sajnálatos kihágásokat városaink előljárói, de adott esetben maga az uralkodó is igyekezett megakadályozni. A lakodalmas szokások szabályozását tűzte ki célul Besztercebánya 1550-ben kiadott statútuma, amely 10 aranyforinttal rendelte büntetni azokat, akik a tilalom ellenére nem csendben, muzsika nélkül ülték meg lakodalmukat. Korlátozták a meghívott vendégek számát is, még hozzá ötasztalnyt tartottak megengedettnek, a lakodalmi mulatozás pedig csupán egy napig tarthatott. A lakodalmas nap csak a vasárnap lehetett, és az új házassokat ünneplőknek délután négy órakor haza kellett indulniuk. A statútum megtiltotta a hosszadalmas lakomákat, előírta a táncolás módját, sőt még a zenészek számát is. Persze a városi polgárok nem nagyon tartották be e szigorú intézkedéseket, és a város még a XVIII. században is tehetetlen volt a költséges és lármás lakodalmakkal szemben.¹⁴²

Igló városa 1698. szeptember 30-án bocsátott ki egy szabályrendeletet, amely a lakodalmakat, keresztelőket, sőt még a házasséleket is szabályozta. A statútum értelmében a lakodalom mindössze egy napig tarthatott, és a városi tanácsnak előre be kellett jelenteni, hogy hány vendég hivatalos, és hány tál étel lesz. Ha a tanács sokallta, akkor lejjebb szállíthatta mind a vendégek, mind az ételek számát. A lakodalom másnapján az addigi szokások szerint a vendégek csapra verhettek ugyan söröshordókat, de a városi bíró belátásától függött, hogy hány hordó sört engedélyezett elfogyasztani. Ha az ünneplők kocsmába mentek, két meszelynél több bort senki nem ihatott.¹⁴³

A XVIII. században a znióváraljai jezsuiták mint földesurak menyegzői szabályzatot adtak ki, amely megparancsolta, hogy az esketés ne történjék este, hanem mise után, legfeljebb délután egy óráig. Arról is szóltak, hogy a házassulandók üres gyomorral, és ne jóllakottan jelenjenek meg a templomban. A templomba vonuláskor az „illő” zenét megengedték, de a lövöldözést, kiáltozást szigorúan tiltották.¹⁴⁴

A házasságkötéshez az ország valamennyi vidékén számos szokás is kapcsolódik. E szokáskörből néhány nevezetesebbet mutatunk most be.

Előzetes esküvés

Az előzetes esküvésre a gyűrűváltást követően került sor, amikor is a vőlegény két rokonával a leányt kikérte, akit az apja, az anyja és a rokonok kivezettek a házból. Egy szőnyeggel letakart asztal elé, a földre is szőnyeget terítettek. A fiatalokat a pap megeskette az asztalnál. Az előzetes esküvés lebonyolításáért a papot illette az a szőnyeg, amelyen a mátkapár állt, illetve további ajándékokat kapott a vőlegénytől és a menyasszony atyjától is.¹⁴⁵

Perzselés

A menyasszonyt falujának határában vagy házánál „perzselték”, azaz szalmából tüzet raktak, amelyet körültáncoltak és átugráltak. A következő nap hajnalán a menyasszonyt ismét kivitték a falu végére, ahol újra tüzet raktak, körültáncolták és átugrálták, de ilyenkor a menyasszony már futva menekült, pénzzel váltotta meg magát, egyébként a házba be sem eresztették.¹⁴⁶

Csiga(víg)taposás (csigacsinálás, csigapergető)

Az Alföldön elterjedt lakodalmi szokás volt a csigataposás. Ez a lakodalmas háznál folyó menyegző előtti előkészületet jelentette, amikor a gazdasszonyok sokszor egész napos munkával készítették el a levesbe való csigatésztát erre a célra készített csigacsináló táblácskákkal.¹⁴⁷ A munka során a háziak süteménnyel, borral kínálták a csigázókat, de volt, ahol bőséges vacsorát is kaptak. A csigacsinálás gyakran kisebb mulatsággal végződött, amikor „eltaposták a csigát”.¹⁴⁸

Kakasnyakvágás

A borsodi lakodalmi szokásokban találkozunk a kakasnyakvágás hagyományával, amely arra hivatott, hogy a házasulandók és a násznép figyelmét felhívja az „egyfeleségűség” elvére. Ha valaki e világi és egyházi törvény ellen vétett, annak súlyos büntetéssel kellett számolnia. A kakasnyakvágás a következőképpen zajlott: „Egy kakast megfognak, szárnyát, hogy el ne repülhessen, összekötik, aztán orra lyukán keresztül vékony szalagot húzni, a kettős szalag végét egy ember tartja, s a kakast maga előtt hajtja. Többen különféle álarcba öltöznek, s valamennyinek nagy karikás van a kezében. Két ember veres ruhába töröknek van öltözve, fején török turbán,

kezésben kivont éles kard. Ezek mindig a kakas után mennek. Most indulnak esketőre a templomba. A sok álarcos elől megy, a cigány hátul. A kakast a násznép előtt hajtják. Midőn a templomba mennek, egész csendességgel s illendőséggel viselik magukat, [...] Elérvén a templomhoz, a különféle alakosok [...] a templom ajtaja előtt maradnak, s egész csendességgel várják a násznép kijövetelét. Vége levén az esketésnek, mihelyt a templomtól kissé eltávoztak, ráhúzzák a cigányok, pattognak a karikással, és különféle dévaj verseket mondanak. [...] a főbb tisztviselőket, mint: alispán, szolgabíró, város bírása, és más előkelőbb embereket útba ejtenek, s verssel megköszöntik. A járkálás sokszor három óráig tart, s a menyasszonynak legtöbbet kell szenvedni, mert nyáriasan van öltözve, [...] s így néha annyira átfázik, hogy szinte halálos betegségbe esik. Elvégre hazaérvén, a törvényszék összeül, a kakast elébe állítják, s a vádló is rögtön előáll. Legterhelőbb vád az, hogy a kakas anyjával s leányaival szerelmeteskedett, és hogy sok feleséget tart. A törvényszék fontolóra vevén a bűn nagyságát, tekintvén azt is, hogyha az büntetlen maradna, mint példa, igen veszedelmes következtéseket vonna maga után, s a törvény tekintete, mely a sokfeleség-tartást tiltja, végképp lesüllyedne. Azért is a törvények értelmében, másoknak rettentő példájára, a kakas fejére halálos ítélet kimondatik, és nyomban végrehajtatni rendeltetik. Ekkor a szalagnál fogva a kakas nyakát meghúzzák, s az egyik török az éles karddal fejét elcsapja. Ezután a vőlegénynek tudtul adják, hogy e példából vegyen magának tanulságot; mert minden, aki több feleséget tart, így jár.”¹⁴⁹

Gömör megyében a „kakas-lefejezésre” a következőképpen került sor: a földbe karót vertek, és lábánál fogva ehhez kötötték a kakast. Miután a „bíró” felolvasta vétkeit, kimondta a halálos ítéletet, és a „hóhér” karddal lefejezte a kakast. Másutt a kakast zsinagregára kötötték, zeneszó mellett az utcára vezették, ahol ítéleztek felette, majd a „hóhér” bekötött szemmel addig „vagdalózott” a kardjával, míg a fejét le nem vágta, s azt mintegy győzelmi jelvényként a kardjára tűzte.¹⁵⁰ Bármely vidékünket is nézzük, a „szertartás” azzal ért véget, hogy a lefejezett kakast megsütötték, és a násznép megette.

„Hétlőfa”

Kalotaszentkirályon a menyasszony szekerét négy ökör húzta; az első járom két szélére és közepére, a következő járom szélére, valamint a szekér négy sarkába egy-egy fenyőfát, úgynevezett hétlőfát tűztek. A vőlegény házánál az első járom közepéről levették a hétlőfát, és egy hatméteres rúd végére tették, amelyet a kapu sarkához erősítettek. A tetejére egy csengőt kötöttek, hogy „lássák, lakodalmom van”. Körülbelül két hétig hagyták a hétlőfát a ház előtt. Magyarvalkón az ökrök szarvára kürtőskalácsot húztak, és díszes kendőt kötöttek, nyakukba pedig csak erre az alkalomra használt menyasszonyi csengettyűket akasztottak.¹⁵¹

Leánykapás (menyasszonyfektetés)

Erdélyben a nászéjszakát előkészítő szokások közé tartozott, hogy a násznagy átadta a menyasszonyt a vőfélynak, akik néhányat együtt táncoltak. A tánc után a nyoszolyóasszony az ifjú feleséget férje hálószobájába vezette. A vőfély „feláldván őket szép áldásokkal, azután az vőfély az kardját kivonta, és karddal a menyasszony fejéről az koszorút lemetszette, és az kardja markolatjáig lebocsátotta, mezítelen levén a kard (az azért volt, hogy emlékezzék meg az menyasszony, hogy mivel szüzességének jegyét, az koszorút karddal veszik le, úgy viselje magát az szent házasságban, hogy ha azt megmocskolja, kard lészen az fején), azután a vőfély jó éjszakát vett az új házasoktól, és [...] mezítelen karddal, az koszorú a kardban lévén [...], az lakodalmos helyre visszament.”¹⁵²

A koszorú a házastársi szeretet és hűség megtestesítője. 1626-ban Brandenburgi Katalin a korabeli szokásokat követte, amikor férjének, Bethlen Gábornak kassai házasságkötésükkor koszorút ajánlott fel, „mi által magát mind arra mi legkedvesebb és leghivebb hitves társától kívántathatnék újból lekötelezi és ő magát úgy mint mindenét annak hitébe és oltalmába engedi át, azon legbiztosabb meggyőződésben, hogy ő felsége is mindazt teljesíteni fogja, mit a dicséretre legméltóbb és legmagasabb házból leszármazott fejedelem asszony oly fenséges fejedelemtől, mint legkedvesebb urától és férjétől csak remélhet és óhajthat”.¹⁵³

A palócoknál a vőfély három égő gyertyát vett az ujjai közé, a menyasszonyt az ágyhoz vezette. A menyasszony a vőlegény csizmáit lehúzta, „s fejéhez üti, fogadván, hogy többé meg nem sérti.

Lefekvéskor egy asszony jelenik meg, megforgatja rajtuk a dunyhát, s azt kívánja, hogy ahányszor megforgatta a dunyhát, annyi évig legyenek magtalanok”.¹⁵⁴

Agárdon a menyasszony annak jeléül verte meg a vőlegényt annak lehúzott csizmájával, hogy ezután férjének engedelmességgel tartozik. „[...] e verést a menyasszony lehető gyöngédséggel végzi, s tán ritkán fordul meg agyában a gondolat, vajha férje is viszonozná e gyöngédséget, ha idő múltával kedve jó csizma helyett botot forgatni kezében.”¹⁵⁵

„Akasztás”

Somogy megyében a lakodalom estéjén, a tánc után került sor az új menyecske és a férj „felakasztására”. Először az ifjú feleség derekára kötöttek kötelet, felhúzták a gerendára, és férjére mutatva kérdezték: „Mid ez neköd?”. A helyes válasz: „uram” vagy „férjem”. Ha a menyecske „szégyenkedett”, addig nem eresztették le, míg ki nem mondta a jó választ. Utána a férjét húzták fel hasonló módon, akitől szintén megkérdezték, hogy „Mid ez neköd?”. A férj pedig hamar rámondta: „Feleségöm.”¹⁵⁶

A házassággal kapcsolatos szokások

Macskazene

A XIX. század eleje óta volt szokásban Békés és Hajdú-Bihar megyében, valamint Erdély egyes részein az úgynevezett macskazene, csatrangolás, kikolompolás vagy didergés. Egy főleg fiatalokból álló csoport elment a házastársát elhagyó, de utóbb a házassági életközösséget visszaállító asszonyhoz, ritkábban férfihoz. A ház előtt macskazene (éneklés, dúdolás, stb.) kíséretében és házasságkötést imitáló szertartások között kigúnyolták, megszégyenítették az elhagyót. Másutt ugyancsak macskazenével bűnhődött, aki elhunyt házastárs gyászidejének lejárta előtt „összeállt mással”, vagy aki megcsalta a házastársát, vagy más faluból választott magának férjet. Macskazenére ítéltettek azok a szülők is, akik a házasságkötéstől számított egy év elteltével sem adták ki leányuk hozományát.¹⁵⁷

A macskazene (*charivari*) szokásával találkozunk a XV–XVII. századi Franciaországban is, ahol leggyakrabban az újránházasodással¹⁵⁸ kapcsolatban került erre sor, főként akkor, ha túlságosan nagy volt a korkülönbség a vőlegény és a menyasszony között. Álarcos fiatalok fazekakkal, csörgődobokkal, csörgőkkel és dudákkal akár egy hétig is zajongtak a megszégyenítendő személy háza előtt. Úgy gondolták, hogy az elhunyt házastársat ki kell engesztelni, és ennek remek eszköze volt a macskazene. Az özvegységre jutott házastárs és jövendőbelije közötti nagy korkülönbséget egyfelől azért nem nézték jó szemmel, mert egy idősebb özveggy férfi vagy nő a bevett szokással ellentétben az eladósorban lévő fiatalok közül „emelt ki” valakit, másfelől az ilyen házasság nem ígért bő gyermekáldást. A falusi lakosság meggyőződése szerint egy korosabb özveggy és egy fiatal közti házasság csökkenthette a fiatalok esélyeit, hogy korban magukhoz illő párt találjanak.¹⁵⁹

Csúfolás

Vas megyében a rosszul élő házaspárt tették csúffá úgy, hogy az udvarukban vagy a csűrben lévő szekeret egy kis csoport darabokra szétszedte, majd felhordta a tetőre, ahol újra összerakták. A kigúnyolt férjnek gyorsan le kellett onnan hoznia, nehogy „csúfságban” maradjon.¹⁶⁰

Tuskóhúzás

Sok helyen csúfot űztek a férjhez nem ment leányból is. Főleg a Dunántúlon és Kelet-Magyarországon megszégyenítésül a leány házának ajtaja elé egy nagy tuskót raktak, hogy ne tudjon a házból kimenni. Egyes falvainkban a fiatal házasemberek és katonaviselt legények vénlegény társaikat húshagyó kedd délutánján tuskó elé kötötték, és ostorral hajtották végig a falu utcáin. A menet minden vénlány és vénlegény házát érintette. Ahol zárt ajtókra találtak, ott bemásztak a kerítésen, és az udvaron mindent széthajigáltak.¹⁶¹

Göcsejben például szokás volt a disznóvályú húzása is: a vályú kötelét a leány derekára tekerték, és a legények közül egy ostorral hajtotta végig a falun a kigúnyolt leányt.

Babfazékdobás (bakfazékdobás, ciberefazék-bordás)

Húshagyó kedd estéjén kerülhetett sor a babfazékdobásra, amikor is a férjhez nem ment leány házának udvarára üres fazekakat, kondérokat, de gyakran szeméttel teli rossz fazekakat dobáltak.¹⁶²

Teknőhúzás

Muravidéken, ha karácsonytól hamvazószerdáig nem került sor „egész páros” lakodalomra a faluban, hanem csak fiú vagy leány házasodott más falubelivel, akkor következett a teknőhúzás. Fiúk húzták a teknőt, ha falubeli leány ment hozzá más falubelihez, és leányok, ha fiú ment el a faluból. A teknőben ülő, jelmezbe öltöztetett fiatal házaspárt nagy ricsajjal kísérték. Csak a kocsmá előtt álltak meg, ahol mulatozás kezdődött, és este eladták a teknőt is, amelynek az árát elítették.¹⁶³

Fenyőlakodalom

Muravidék evangélikus településein, ha egy évben senki sem házasodott meg, farsangvasárnap fenyőlakodalmat tartottak, amelyre még a szomszédos falvakból is hívtak vendégeket. A fenyőlakodalom lényege az volt, hogy a legény egy fenyőfával lépett frigyre. A fenyőmenyasszonyt egy leány jelenítette meg. A meghívottak elmentek a leányos házhoz, és a fenyőmenyasszonnyal kimentek az erdőbe. A kiválasztott fenyőfa előtt megtörtént a leánykérés: a leány örök hűséget fogadott a vőlegénynek. A pap által lebonyolított házasságkötési szertartást követően a fenyőt ünnepélyes keretek között kivágták. A tréfákozás közben a döntésben részt nem vevő helybeli legények éberren vigyáznak a fatörzs lezuhanására, hogy más falubeliek ne lophassák el a fenyő csúcsát, mert ez nagy szégyennek számított.¹⁶⁴ A fenyőt legallyzták, és kísérekkel a faluba húzták. A faluba érve hűtlenség vádjával a pap érvénytelenítette a házasságot. A fenyőlakodalmat multság zárta, amelynek költségeit a fatörzs elárverezéséből befolyt összegből fedezték.¹⁶⁵

Bár az elmúlt évtizedekben az esküvő formájában és tartalmában egyaránt átalakult, egyes lakodalmi szertartások mind a mai napig megtalálhatók egyes vidékeinken. A falvakban általában a régi szokásokat gyakorolják a házasulandó felek, míg a városokban, az utóbbi években, újabb keletű és lassan általánosan elterjedő lakodalmi események jelentek meg. Ezek közé tartozik a szülők köszöntése vagy a gyertyagyújtás, amely mind a polgári, mind a templomi esküvő része. Az ifjú feleség a családi tűzhely védelmezésére utalva díszes gyertyát gyújt. A keleti kultúrából került be hozzánk az a szokás, hogy a friss házасokat a termékenység jeleként rizzsel hinti meg a násznép.

Jelképek és szertartások az öröklési jogban

Egy 1325. évi oklevél országos szokásként utalt arra, hogy a legfiatalabb fiú elsőnek választhatott az osztálynál.¹⁶⁶ Az első választás joga a későbbi századokban az ország különböző vidékein eltérően illette meg a legifjabb, illetve a legidősebb testvért.

A hagyaték felosztásának technikájaként ismerték az úgynevezett nyilazást, amellyel a földeket sorshúzás útján osztották szét a jogosultak között. A szó a sorsolási eljárás eredeti formájának emlékét őrizte meg, amikor még nyílve szőkre rótták az egyes földdarabok jelét, és így kellett kihúzni a nyílkötegből. Ki-ki a kihúzott jelű földet használhatta.

Hódmezővásárhelyen a XVIII. század végén az osztályos atyafiak vitáját a bírák „nyílvetések szerint” oldották meg. A nyilak egymásra hasonlító fapálcák voltak, amelyekre az örökösök nevét vagy jelét vésték. A húzás vagy nyilazás tarisznyából, sapkából történt. Akinek a jelét elsőnek kihúzták, az kapta az egyenlő értékű csoportokba rakott vagyontárgyak közül az elsőt.¹⁶⁷ A Káli-medencében sorsolással osztották szét egymás között a földeket. Gyufát húztak, papirost tettek kalapba, és a legidősebb húzott először. „Egyenlő osztásnál cédulát húztak. Megszámolták a cédulát, mellik melliket húzta. Kalapból, utána nem lehetett szemrehányás. Ha nem tetszett, akkor összecserélték, akár ráfizetéssel is.”¹⁶⁸

Az ingatlanok természetbeni felosztása, feldarabolása különösen a házhelyeknél volt gyakori. A felosztásra kerülő területet láncal mérték ki, a feldarabolás utáni új határokat megyekövekkel jelölték. 1783-ban Kővágóórsön az „atyai házhelyet” Sári Mihály és felesége leszármazói ilyen módon osztották nyolc részre. A terület fele a rajta levő épületekkel három fiútestvére lett; a másik fele öt részre oszlott: az épületektől a „szürüskertig” a két lányé, a „szürüskert” a három fiúé lett.¹⁶⁹

A Borsod, Nógrád, Gömör és Heves megye határvidékén élő barkóknál előfordult, hogy a fiúk között „gerendaközönként” osztották meg az apai házat. Belső-Somogyban a XIX. század második felében az örökösök sokszor kettévágták az épületet, és az elejét elvitték. Más esetekben fele-fele részben vagy harmadában használták a lakóingatlanokat és a gazdasági épületeket. Közös konyhahasználatnál szigorúan csak a rájuk eső részt és a kemencét vették igénybe, vagy fallal kettéosztották a helyiséget. A megosztás révén kialakulhatott több közös udvar is. A szántókon, szőlőkön, réteken, kerteken hasonló módon osztottak.¹⁷⁰

Kolozsvár 1603. évi statútumában olvashatunk az asztalterítés szokásáról, amelyet az osztályra bocsátásnál alkalmaztak: „Legh először az asztalra szőnyeget tegyen, arra egy abroszt tericzen, melyre az ide ala megh irt joknak (javaknak) sem az jobbikat sem az Roszabbikat, hanem az középszerüjet rakjak, ugy mint egy kannát, egy Talat, egy tangyert, egy ezüst poharat, egy ezüst kalant, egy kendőt, egy vankost, egy Derekalt, ket lepedőt, egy Paplant. Eo maga az Eozvegy asszony az mindennapi viselő ruhajaban leven, mellyek mindenestől minden resze küvül, az Asszonnak jutnak.”¹⁷¹

Jegyzetek

1 *Kálmán király dekrétomainak első könyve*: „[...] a keresztyének és zsidók közt való kölcsönadásokról: Ha [...] egyik a másiknak három pénznél nagyobb kölcsönt adand, zálogot és tanukat vegyenek hozzá, mint mondtuk, és a pénznek summáját meg a tanuk neveit írassák levélbe, és azt mind a kettőnek, tudniillik mind a kölcsönadónak, mind a kölcsönvevőnek pecsétjével pecsételjék meg; hogy ha valamikor ebben a dologban egyik a másikon méltatlanságot akarna tenni, az írás és mindkettejek pecsétje bizonyítsa meg az igazságot.

[...] ha keresztyének és zsidók adnak és vesznek egymás között: Ha zsidó keresztyéntől, avagy keresztyén zsidótól vásárol valamit, megghihe-
tő keresztyén és zsidó tanuk jelenlétében vásároljon, és az árut meg a
tanuk neveit írassa levélbe, és a levelet mind az eladó mind a vevő pecsét-
jével megerősítvén, tartsa meg magánál, [...]”

2 BÉLI Gábor, *Ingatlanszerződések a 13–14. században*, *Rubicon*, 1998, 1–2. szám, 51.

3 BABJÁK Ildikó, *A barbár társadalmak szerződési szimbólumai*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 132–133.

4 ÉGETŐ 2009, 167.

5 PUETZFELD 1936, 83.

6 ÉGETŐ 2009, 169.

7 BRUCKNER 1926, 9.

8 HOFER 1996, 62.

9 Babérkoszorúval övezett háromlábú széken ábrázolják Püthiát, a
jövendőmondó papnőt Delphoiban, aki babérleveleket rágott szét.

10 PUETZFELD 1936, 89.

11 HOMOKI-NAGY Mária, A beiktatás, *Jogtörténeti Szemle*, 2007, külön-
szám, 136–137.

12 DEGRÉ 2009, 159.

13 TAKÁCS Lajos, Hant-átadás mint a birtokbavétel jele, *Ethnographia*, 1983, 4. szám, 575.

14 Uo. 576.

15 A középkori német jogban a valamely vagyontárgy feletti „hatal-
mat” a „gewere” jelentette, ami a kesztyű által védett kézre vezethető
vissza.

16 KIRÁLY 1894, 128–129.

17 Marc BLOCH, *A feudális társadalom*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002,
195.

18 Jean Ibelin könyve a Jeruzsálemi és Ciprusi Királyságban érvény-
ben lévő jogszokásokat foglalta egybe. A Jeruzsálemi Királyságba az
északfrancia jogszokásokat ültették át.

19 *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 1999, 200.

20 HOFER 1996, 62.

21 1729 után a visszaűzés már csak az ősiségi joggal kapcsolatos
ügyekben kerülhetett elő, a XIX. század második felében e jogorvoslati
forma elenyészett, a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868:54.
tc. már nem ismerte e jogintézményt.

22 *Hármaskönyv*, II. rész 74. cím 7. §.

23 <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll/dldf42/3/ef81/1eac1/1ec45?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0> (Letöltés ideje: 2010. november 7.)

24 Az eljárás eredeti elnevezése „*De chrene cruda*” volt, amely a tiszta földre, tiszta (gyógy)növényre utal.

25 A *Lex Salica* 62. szakasza szerint a vérdíj (Wergeld) felére a meggyilkolt atya fiai, a másik felére pedig az atyai és anyai ági legközelebbi rokonok voltak jogosultak. Ha apai vagy anyai ágon egy rokon sem volt, akkor a vérdíj a kincstárat illette.

26 Azaz a vérdíjat.

27 Azaz azzal a kezével, amellyel nem a fegyvert fogja. FEHR 1906, 164.

28 Az eljárás ezen része rendkívül szemléletes: jól mutatja a bűncselekményt elkövető személyiségének, házának, tulajdonosi helyzetének átadását. A rokonok kint állnak, a rögdobás végrehajtását megelőzően nem nyertek belépést a házba és annak tulajdonosához. FEHR 1906, 164.

29 PUETZFELD 1936, 88. A pálca koldusként vagy békét vesztő elítélként jeleníti meg a gonosztevőt.

30 Ezen aktussal az elkövető szinte a szó valódi értelmében kivetkőzik önmagából, a jelképes meneküléssel átadja birtokát. Elmenekülni azonban valójában nem tud, hiszen a rokonok általi vérdíjfizetés révén testben és lélekben még szorosabban kötődik nemzetségéhez, mint korábban. FEHR 1906, 165.

31 *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 1999, 110.

32 Uo. 119.

33 A görög mitológiában Dionüszosz a bor és a mámor istene, Uránia pedig az ég megtestesítője.

34 HÉRODOTOSZ 1989, 193.

35 PUETZFELD 1936, 84.

36 TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 675.

37 Uo. 531.

38 Uo.

39 A név eredetét illetően három lehetséges elmélet létezik: Ukkó a finn mitológiában az ég istene, az ő tiszteletére itták az Ukkon-poharat. A másik elmélet szerint a latin *usucapionis* ('birtokbavétel', 'birtokba ivás') szóból ered, a harmadik pedig a német *Urkunde* 'okmány', 'oklevél' szó magyarításából eredezteti.

40 TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 531–532.

41 BOGDÁN 1978, 160.

42 MOSONI Péter, *Borkultúra borászati alapokkal*, egyetemi jegyzet, Gödöllő, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Mezőgazdaságtudományi Kar, 1999, 17.

43 SZENDREY *Ethnographia*, 124.

44 BOGDÁN 1978, 159.

45 *Anjou-kori oklevéltár*, XI, 1327, szerk. ALMÁSI Tibor, Budapest–Szeged, JATE, 1996, 80.

46 NAGY Gyula, *Ukkon pohara*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1878 (Történelmi Tár), 658.

47 DIÓSZEGI György Antal, Adalékok Hegyalja bormitológiájához, avagy az Ukkon pohár felmutatásának történelmi összefüggései és lehetséges szellemi gyökerei, *A Tiszántúli Történeti Társaság Közleményei*, 2007, 2. szám, 59.

48 C. S. I. kötet, 112.

49 SZENDREY *Ethnographia*, 127.

50 Uo.

51 Uo. 125.

52 Uo. 126.

53 Uo. 128.

54 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 169–170.

55 PUETZFELD 1936, 51.

56 Uo. 52.

57 Uo. 53.

58 BRUCKNER 1926, 9.

59 TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 127–128.

60 *Magyar néprajzi lexikon*, I, főszerk. ORTUTAY Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.

61 PUETZFELD 1936, 55.

62 Uo. 55–56.

63 LINDIG 1996, 174.

64 *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 1999, 110.

65 RIPA 1997, 371.

66 Uo. 371–372.

67 *A Váradi Regestrum* 1898, 387–389.

68 *Selmecz városnak IV. Béla király korában szerkeztett városi és bánya-jogkönyve*, in *Árpád-kori új okmánytár*, III, közléteszi WENZEL Gusztáv, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1862, 214.

69 EOE I. kötet, 223.

70 GYÖRGYI Erzsébet, Házasságkötés és szokásköre a bukovinai székelyeknél, *Néprajzi Közlemények*, 1962, 3–4; TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 261–262.

71 TÁRKÁNY SZŰCS 2003, 263.

72 ORBÁN Balázs, A Nyikó melléki székely lakodalom, *Tulipán Füzetek* (Sepsiszentgyörgy), 1991, 2. évf., 5. szám, 6–9.

73 A házassági jog Rómában csak a római polgárokat és egyes latin városok lakóit illette meg. A polgárjoggal nem rendelkező idegenek, a colonusok és a rabszolgák „házasságát” még akkor sem ismerte el a római jog érvényes házasságnak, ha az egyik fél római polgár volt.

74 FÖLDI András, A római család jogi rendje, *Rubicon*, 1997, 3–4. szám.

75 A menyasszonyok övének bonyolult csomói valószínűleg az ifjú férj türelmét tették próbára.

76 Ókori lexikon 1904, II/1, 212.

77 DZSAJHÁNI–IBN RUSZTA–GARDÍZI, *A magyarok házassági szokásairól*, in *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások*, sajtó alá rendezte GYÖRFFY György, Budapest, Osiris Kiadó, 1986, 89.

78 A görög mitológiában Gaia, a földistennő, a termékenység jelképéként, almát ajándékozott a Zeusszal egybekelő Hérának. Athénban szokás volt, hogy az ifjú házások a nászszobába lépve megfelezték és megették egy almát. Rómában a Juno kezében tartott gránátalma a házasság szimbóluma volt. A fa tűzpiros, illatos virágai miatt is a bő terméssel megáldott szerelem és házasság jelképének számított, a menyasszonyok ágaiból font koszorút viseltek. BIEDERMANN 1996, 133–134.

Az erdélyi Csíkszentdomokoson a jegyesek egy-egy almamagot kettévágtak, és megcserélve megették. Előfordult az is, hogy a legény almát vágott ketté, sőt a szárát és a magjait is kettévágták, hogy „egyenlő lenne az életjek, egyformaságban éljenek”, és együtt megették. BALÁZS Lajos, *Isten adjon szerencsét életükhöz! A lakodalom biedelemvilága Csíkszentdomokoson*, in *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*, szerk. GYÖRGYI Erzsébet, Budapest, Mezőgazda Kiadó–Planétás Kiadó, 2001, 146.

79 RÉSŐ ENSEL 2000, 345.

80 *Magyar néprajzi lexikon*, III, főszerk. ORTUTAY Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 1230.

81 RÉSŐ ENSEL 2000, 178.

82 TAGÁNYI 1919, 19.

83 Koch Pál a szégyenletes eset után eladósodott, tönkrement, majd családjával 1536-ban megszökött a városból. VÁRKONYI 2009, 172.

84 GOSZTONYI 1911, 8–9.

85 C. S. III. kötet, 456.

86 SCHUSTLER Emília, *Magyar társadalmi és családi élet 1570–1600-ig*, Budapest, Patria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., 1912, 35.

87 Christiane KLAPISCH-ZUBER, *La donna e la famiglia*, in *L'uomo medievale*, ed. Jacques LE GOFF, Roma–Bari, Editori Laterza, 2002, 323.

88 RADVÁNSZKY 1986, 142.

89 KOMÁROMY Andor, *Listius Anna Rozina bűnpörébe*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1897 (Történelmi Tár), 626.

90 Listius Anna Rozina és Thurzó Szaniszló több mint huszonöt évet éltek együtt, ám az asszony kiszámíthatatlan természete, beteges képzelődései, kegyetlensége és bosszúálló hajlama megkeserítette mindennapjaikat. Az asszony gyakran a legkisebb hibákért is erősen megverette vagy halálra kínoztatta cselédjeit. Hírneve csakhamar Báthory Erzsébetével vetekedett, ám férje magas rangjának köszönhetően a büntető igazságszolgáltatást elkerülte. Thurzó Szaniszló halála után Poghrányi Györggyel lépett házasságra, akinek udvarába oly sok bűbajos és varázsló asszonyt gyűjtött össze, hogy már a boszorkányok királyaként emlegették. Miután másodszor is özvegységre jutott, a nádorhoz érkezett panaszok és tanúvallomások nyomán Eszterházy Miklós 1637-ben vizsgálatot rendelt el, és a per folyamán bizonyítást nyert Listius Anna Rozina bűnössége. A bíróság fej- és jószágvesztésre ítélte, ám 1638-ban rokonai és pártfogói közbenjárásának köszönhetően kegyelmet kapott III. Ferdinándtól.

91 Bethlen Miklós *élete leírása magától* 1980, 623–626.

92 KÖVÁRI 1860, 102.

93 SZILÁGYI Sándor, *Felső-vadászi Rákóczy Zsigmond. Magyar történelmi életrajzok*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1886, 142.

94 *Igézet ne fogja...* 2001, 84.

95 KISS Lajos, A gyalogsátán Hódmezővásárhelyen, *Ethnographia*, 1962, 1. szám, 127.

96 APOR 1987, 78.

97 WEICHART 1911, 20.

98 *Igézet ne fogja...* 2001, 85–86.

99 BÁLINT Sándor, *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. rész, Móra Ferenc Múzeumi Évkönyve, 1978/79-2, Szeged, 1980, 85.*

100 J. ÚJVÁRI Zsuzsanna, *Polgári házassági szokások és erkölcs a 16–17. századi Magyarországon*, in *Ámor, álom és mámor*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Budapest, Universitas Kiadó, 2002, 70.

101 RADVÁNSZKY 1986, 143.

102 APOR 1987, 80–81.

103 IPOLYI 1854, 197.

104 RÉSŐ ENSEL 2000, 152.

105 Uo. 215.

106 WEICHART 1911, 21.

107 BOGDÁN 1978, 108.

108 RÉSŐ ENSEL 2000, 62. Szomorú véget ért azonban Lovász István szenvedélyes szerelme Dancsó Erzsébet iránt. A leány többször vissza-

utasította a „sok szerelmi ömlengést”, de ez a legényt nem tántorította el. Háztűznézőbe is elment a lányos házhoz, és, a régi szokás szerint, a padkán felejtette a szűrét. Másnap reggel azonban – minden várakozása ellenére – azt látta, hogy szűrét a tornácra akasztották. A heves természetű ifjút ez úgy kihozta a sodrából, hogy megleszte a leányt, és több késszúrással megölte. A balassagyarmati esküdtbíróóság szörnyű tetteért 1903-ban tizenkét évi fegyházra ítélte. Kítették a szűrét (Törvényszéki Néprajz), *Ethnographia*, 1904, 1. szám, 83.

109 RÉSŐ ENSEL 2000, 62.

110 A sváb szokásjog szerint a vőlegény hét kesztyűt, valamint egy kardot, egy kalapot, egy gyűrűt és egy köpenyt adott a menyasszonynak. Hét kesztyű: hétszer nyilvánította ki a vőlegény a házassággal kapcsolatos kötelezettségeit. PUETZFELD 1936, 67.

111 TRENCSENY Lajos, Lakodalmi szokások Hajdu-Hadházon, *Ethnographia*, 1894, 4. szám, 254–255.

112 EOE X. kötet, 161.

113 Uo. 20–21.

114 Tarnóczy Sára később Haller Péterhez ment feleségül.

115 Történelmi Kalászkok 1603–1711, szerk. THALY Kálmán, Pest, Lauffer és Stolp, 1862, 101–102.

116 KOMÁROMY Andor, *Adalékok a Mikesek nótaperéhez*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1885 (Történelmi Tár), 753.

117 *Magyar népszokások Baksay Sándortól*, in *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*, VII, Budapest, 1891. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch14s03.html> (Letöltés ideje: 2014. április 10.)

118 APOR 1987, 79.

119 MOLNÁR István, Házassági népszokások a drávamelléki magyaroknál, *Vasárnapi Újság*, 1855. április 1., 2. évf., 13. szám, 100.

120 Paul ZUMTHOR, *Hollandia hétköznapijai Rembrandt korában*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985, 138–139.

121 TAGÁNYI 1919, 20.

122 TAKÁTS Sándor, *Régi magyar nagyasszonyok*, Budapest, Corvina Kiadó, 2003, 11.

123 *A menyegzőmeghívások és a lakodalmi szokások régente*, in TAKÁTS Sándor, *A régi Magyarország jókedve*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 88.

124 XIV. Lajos Franciaországában a temető az élők és holtak közelségét jelezte. Sokszor találkahely, itt legeltették a nyáját, táncoltak, kugliztak, vagy éppen ruhát szárítottak körülötte. Lásd *Hétköznapi élet a Napkirály korában*, szerk. François TRASSARD, Budapest, Corvina Kiadó, 2006, 127.

125 Nemesi családoknál előfordult, hogy a házasságkötésre is harmadik személy bevonásával került sor. Lorenzo de' Medici képviselője útján vette feleségül Clarice Orsinit Rómában. A vőlegényt a szertartáson a pisai érsek, Filippo de' Medici, Lorenzo távoli rokona képviselte. HIBBERT 1993, 105.

126 BALOGH Jánosné HORVÁTH Terézia, *Ezen gyűrű kerek, és se vége, se hossza nincs. A jegygyűrű története dióhéjban*, in *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*, szerk. GYÖRGYI Erzsébet, Budapest, Mezőgazda Kiadó–Planétás Kiadó, 2001, 71.

127 PUETZFELD 1936, 66.

128 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 133.

129 WEICHART 1911, 26–27.

130 KÁLLAY 1996, 577–578.

131 ROSZNER 1887, 147.

132 TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 340.

133 Uo. 341.

134 ROSZNER 1887, 153–154.

135 Uo. 155.

136 Bethlen Miklós *élete leírása magától* 1980, 630.

137 A pozsonyi városi jogkönyvben ugyanakkor arról olvashatunk, hogy a házasság megkötése a menyasszony házában történt, és nem említi a pap jelenlétét. KIRÁLY 1894, 99.

138 BARÓTI *Ethnographia*, 93.

139 Uo.

140 RADVÁNSZKY 1986, 142–152.

141 APOR 1987, 78–106.

142 GRAUS 2005, 345.

143 Dr. ILLÉSY János, *Igló kir. korona- és bányaváros levéltára*, Budapest, Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R. T. Könyvnyomdája, 1899, 8–9.

144 GOSZTONYI 1911, 12.

145 RADVÁNSZKY 1986, 143.

146 IPOLYI 1854, 543.

147 VIGA Gyula, *Szakácsasszonyunknak mesterkélt munkája. A lakodalmi csigaleves*, in *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*, szerk. GYÖRGYI Erzsébet, Budapest, Mezőgazda Kiadó–Planétás Kiadó, 2001, 95.

148 BÓKA László, Csigavígtaposás, *Ethnographia*, 1931, 2. szám, 98.

149 RÉSÓ ENSEL 2000, 87–88.

150 SZTANCSEK József, Tót lakodalmi szokások, *Ethnographia*, 1904, 3–4. szám, 213–214.

151 VASAS Samu–SALAMON Anikó, *Kalotaszegi ünnepek*, Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2007, 175.

- 152 APOR 1987, 91–93.
153 RADVÁNSZKY 1888, 221.
154 RÉSŐ ENSEL 2000, 216.
155 Uo. 20.
156 PETERDI László, Eljegyzési és lakodalmi szokások, *Ethnographia*, 1900, 9. szám, 403.
157 TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 790.
158 A XVI. századi Franciaországban a várható életkor olyan alacsony volt, hogy elsősorban ez tette szükségessé és megszokottá az újházasodást.
159 Natalie ZEMON DAVIS, Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban, Budapest, Balassi Kiadó, 2001, 102–103.
160 TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 791.
161 TÁTRAI Zsuzsanna–KARÁCSONY MOLNÁR Erika, *Jeles napok, ünnepi szokások*, Budapest, Planétás Kiadó, 1997, 52.
162 TÁRKÁNY SZÜCS 2003, 791.
163 HALÁSZ 1999, 129.
164 SEBJANICS Ferenc, Fenyőlakodalom a Muravidéken, *Ethnographia*, 1944, 3–4. szám, 156.
165 HALÁSZ 1999, 129–130.
166 TAGÁNYI 1919, 78.
167 GELENCSÉR 1984, 645.
168 Uo. 646.
169 Uo.
170 Uo.
171 C. S. I. kötet, 258.

A KÖZÉPKORI PERES ELJÁRÁS RITUÁLÉI: ISTENÍTÉLET ÉS KÍNVALLATÁS

Az istenítélet és formái

A középkori peres eljárást szigorú formák és kényszer jellemezték. Az istenbe vetett hit, a vallásos hiedelem a bizonyítási eljárás részeként alkalmazott istenítéleteknél jutott kifejezésre. Az istenítélet (*ordalia*) lényege az volt, hogy a peres felek Istenre mint legfőbb bíróra bízta az adott ügy eldöntését. A keresztény egyház istenkísértésnek tartotta ezt a bizonyítási eszközt, azonban az eltörlésére irányuló próbálkozások eredménytelenek maradtak. Az egyháznak annyit sikerült elérnie, hogy a bizonyítási eljárásra egyházi személyek részvételével, vallási szertartás keretében került sor. Az istenítéleteknek Európá-szerre különböző nemei alakultak ki.

A próba

Könyves Kálmán egyik dekrétuma a próbák végrehajtásának helyéről így rendelkezett: „Megtiltjuk, hogy vassal és vízzel való próbát akármely egyházban is ne tegyenek, hanem csak püspöki székhelyen és nagy prépostságokban, mint Pozsonyban és Nyitrán.”¹

A magyar joggyakorlatban gyakori volt a *tüzesvas-próba*. Az istenítélet alá vetett felet háromnapig kenyéren és vízen való böjtölésre, majd gyónásra és áldozásra kötelezték. A hamis tanúzással vádolt személyek bűnösségének, illetve ártatlanságának bizonyítására Könyves Kálmán tüzesvas-próbát rendelt: „Ha valakit hamis tanúságtételről vádolnak, az, ha több falubeliek akár viszázkodás, akár gyűlölség okából vallják azt felőle, próbáltassék meg tüzes vassal; és ha megtisztul, a vádoló bűnhődjék tíz pénzzel.

1. § Ha pedig vétkes leend, javait megtartsa ugyan, de arczára keresztforma jegyet égessenek vassal, hogy senki el ne fogadja többé az ő tanuságát.”²

E próbák részleteiről a *Várad Regestrumból* tudunk, amely a váradi káptalan előtt 1208 és 1235 között lezajlott eljárások dokumentumait foglalja magába. Tüzesvas-próba esetén a templom előcsarnokában vagy cintermében az istenítélet alá vetett félnek egy, a püspök által megszentelt egy-másfél kiló súlyú izzó vasdarabot bizonyos szertartások és szavak kíséretében meg kellett fognia, és azt kilenc-tizenkét lépésnyire el kellett vinnie. A vasat vivő kezét ezután bekötötték, és a lepecsételt kötést csak néhány nap múlva bontották fel. A gyógyulófélben lévő kézzel a peres fél tisztázta magát, ártatlannak bizonyult, ha viszont kezén a seb üszkösödött vagy elgennyesedett, ez a per elvesztését jelentette, és a fél bűnös-ségét bizonyította.³

A *mérlegpróba* során a boszorkánysággal vádolt nőt „megmázsták”, hogy megvan-e testének természetes súlya. E próba során gyakran fordulhatott elő csalás és hamisítás, mert egyes helyeken csak a hiteles városi mérlegeket lehetett használni. Jelentős hírnévre tett szert a hollandiai Oudewater boszorkánymérlege. V. Károly császár kiváltságlevelében adott jogot a városnak, hogy a városi mérlegen boszorkányokat mérjenek, mégpedig azzal, hogy az

46. Tüzesvas-próba (XII. század)

47. Boszorkánymérleg (Oudewater)

eredményt hitelesnek kell elfogadni. A gyanúba esett személy súlyát megbecsülték, majd ráállították a mérlegre. A boszorkányság „biztos” jele volt, ha a becsült súlynál kevesebbet mutatott a mérleg nyelve, ha pedig többet, akkor az eljárást meg kellett szüntetni. Valóban becsületesen kezelhették a mérleget Oudewaterben, mivel még a szomszédos országokból is érkeztek ide boszorkánysággal vádolt személyek, akik a próba lefolytatása után kapott hiteles bizonyítványt mintegy menlevélként szolgált „otthoni invizitoraik mesterkedései ellen”.⁴

Boszorkányokkal szemben alkalmazták még a *vízpróbát* (más néven boszorkányfüröszttést) is, amelyet a hóhér hajtott végre. A hóhér a gyanúsítottat valamely vízhez (folyó, patak) kísért, levetkőztette, kezeit és lábait összekötözte, majd a vízbe lökte. Ha a gyanúsított elmerült, akkor ez ártatlanságát bizonyította, viszont ha a víz felszínén maradt – ebben csakis az ördög segíthette –, akkor bűnösnek, azaz boszorkánynak minősült.⁵ A vízpróba bizonyító ereje abból a hiedelemből eredt, hogy a boszorkány teste könnyű, és maga az ördög sem képes súlyukat „szaporítani”.⁶

48. Vízpróba (*Szásztükör*)

A *forróvíz-próba* során a próbára ítélt személynek egy forró vízzel teli üstből a beledobott követ, gyűrűt vagy egyéb apró tárgyat kellett kivennie, anélkül, hogy a keze megsérülne. Bizonyításra szolgáltak a *tűzpróba* különböző formái is: kéz tűzbe tétele, égő farakáson való áthaladás, bekötött szemmel tüzes ekevasak közötti lépdelés, illetve két kisebb máglya közötti „séta” egy viasszal átítatott ingben,⁷ stb.

A germán jogban ismerték a „*szent falat próbáját*” (*iudicium panis adiurati*), aminek lényege az volt, hogy a próbára kötelezett személynek meghatározott mennyiségű kenyeret és sajtot kellett megennie. Ha ez nem sikerült, akkor bűnösként ítélték el.⁸ Ehhez volt hasonló, amikor a boszorkánysággal, illetve bűbájossággal vádolt asszonynak és egy másik nőnek saját kezűleg vajat kellett készítenie, és a kétféle vajjal megkínáltak először egy kutyát, majd egy macskát. Ha az állatok az ártatlan nő vaját ették meg, és a vádlottét otthagyták, akkor a vádat bizonyítottnak találták.⁹

Egyházzal kapcsolatos ügyekben szolgált bizonyításra a *kereszt-próba*. A vádló és a vádlott együttes közreműködésével zajló szertartásra a templomban, a mise alatt került sor. Az evangélium felolvasása alatt a vádlónak és a vádlottnak fel kellett tartania a karját kereszt alakban, mint a keresztre feszítettnek, és aki tovább bírta így maradni, az nyerte meg a pert.

A longobárdok és a frankok alkalmazták az *üstpróbát*. Ehhez egy vízzel teli, felakasztott üstre volt szükség, amely mellé odaállították a próbára kötelezett személyt, akinek bizonyos imákat kellett elmondania. Az illető bűnösségét bizonyította, ha a víz bugyogni, illetve az üst forogni kezdett. A *Lex Salica* utal a *hineumra*, amikor a vádlott azzal bizonyíthatta ártatlanságát, hogy keze egy tüzes üst

49. Üstpróba (*Szásztükör*)

megérintése után is sértetlen maradt. Megválthatta kezét a próbára ítélt személy, ha eskütársakkal esküt tett ártatlansága bizonyítására. „Ebben az esetben, ha az ügy olyan, hogy a büntetés törvény szerint 600 dénár, vagyis 15 solidus lenne, ha a bűnösség rábizonyulna, a büntetésen felül még 120 dénárral, azaz 3 solidussal megválthatja kezét.”¹⁰

A longobárdoknál és a frankoknál emberölés esetén a vérdíjra jogosultak úgynevezett *sorshúzást* kérhettek a gyilkos leleplezésére. Első lépésként a tisztító eskü letételére hét személyt kellett megnevezniük. A sorshúzáshoz két fadarabot használtak, amelyek közül az egyiket kereszttel jelölték meg. Ezután a két fadarabot bebugyolálták egy rongydarabba, majd az oltárra helyezték. A fadarabok közül a pap vagy egy gyermek kihúzta az egyiket: ha a kereszttel megjelöltet húzta, akkor az eskütársak igazmondónak bizonyultak, és a vádlottak mindegyikét felmentették. Ellenkező esetben a hét eskütársnak egymás után ki kellett húznia egyet a lehetséges elkövetők neve közül, és a bűnös személyét ennek alapján állapították meg.¹¹

Emberölés esetén, ha a gyilkos kiléte kérdéses volt, ennek eldöntésére *tetemrehívással* kerülhetett sor. A tetemrehívás rituáléja úgy zajlott, hogy a halotthoz valamennyi gyanús személyt odarendeltek, akik „eskü és átokmondás mellett” illették az elhunyt sebét vagy köldökét. Emberölés elkövetéséért azt a személyt állították bíróság elé, akinek az érintésére a halott megmozdult vagy „színében megváltozott”.¹²

Tetemrehívást alkalmaztak 1624-ben Szepes vármegyében a következő jogesetben: Herencius János iglói bodnár beleszeretett Kalmann István feleségébe, Borbálába, aki viszonzta is érzelmeit. Mivel másképp nem lehettek egymáséi, elhatározták, hogy a férjet „eltételek láb alól”. A gyilkosság végrehajtására 50 forintért vállalkozott Istvánfy Mihály hernádmátéi mészáros. A férjnek üzleti ügyben Batizfalvára kellett utaznia. Istvánfyt és segítőtársát „a szerelmesek” ellátták fegyverrel, és megjelölték a helyet, ahol a megbeszélt nap reggelén lesben kellett állniuk. Kalmann, mint sem sejtve, éjfél után útnak indult. A kijelölt helyre érve, a két ember előugrott a bokor mögül, Kalmannt leütötték, és holttestét a Hernádba dobták. A gyilkosság már reggel kiderült, és a bodnárra kezdtek gyanakodni. Herenciust Borbála asszonnyal együtt a bíróság elé idézték, ahol mindketten tagadták bűnösségüket, és mivel a tetemrehívásnál a holttestből nem szivárgott vér, kezesek állítása mellett szabadon bocsátották őket. Egy hónappal később azonban elfogták Istvánfyt, aki beismerő vallomást tett, amelyet segítőtársa is megerősített. Mivel a szerelmesek Brassóba akartak szökni, letartóztatták és szembesítették őket Istvánfyval és segítőtársával. Bevallották, hogy ők bérelték fel a gyilkosokat. A bűncselekmény elkövetésének indokaként szenvedélyes szerelmükre hivatkoztak. A bíróság ítélete alapján mindkettejüket az akasztófa alatt lefejezték, és testüket négy részre „darabolva” helyezték a sírba. Istvánfyt és társát pedig a hóhér kerékbe törte.¹³

Az 1215. évi IV. lateráni közzsínat határozatai szigorúan megtiltották, hogy a próbák megtartásánál egyházi személyek közreműködjenek. Magyarországon a próbák megszüntetését az 1279. évi budai zsinat rendelte el. Egyes formái a késő középkorban a boszorkányperekben maradtak meg.

Az istenítéletek közé tartozik a germán eredetű bajvívás (baj) is, amelyről mint bizonyítási eszközről Magyarországon először egy 1139-ben, a bozsoki prépost részére kiállított oklevélben olvashatunk. Említést tett róla az *Aranybulla* 12. cikke: „Ha valaki meghal, vagy törvény szerint halálra ítéltetett, vagy *perdöntő bajon* esik el, vagy akármi más ok miá, annak felesége az ő hitbérében kárt ne valljon.”

Perdöntő bajvívásnak többek között hazaárulás, felségsértés, pénzhamisítás, kegyúri joggal való visszaélés, gyilkosság, rablás, megsebesítés, megcsonkítás, magzatelhajtás, tolvajlás, verekedés, kétes rokonság, „szűzeken elkövetett erőszak”, illetve örökösödési kérdések megoldása esetében volt helye.¹⁴

Bajvívásra csak szabad nemesembert ítélték, akinek joga volt fegyvert viselni. Az elfogadott bajvívás teljesítése nem volt minden esetben személyes kötelezettség: papok, nők és zsidók esetében mindig helyettesek, a bajnokok (viadorok) jártak el. A királyi bajnokok szolgálatait gyakran birtokadománnyal vagy nemesítéssel jutalmazták.¹⁵ A bajvívásra személyesen csak súlyos bűncselekmény vagy személyre szóló kihívás esetén kellett kiállni.¹⁶

Viadorok útján zajlott az istenítélet a leleszi prépost és az agárdi nemesek között. III. Balázs leleszi prépostot, alighogy szabadt a rá okirat-hamisítás miatt kirótt fogságból, a törvényszék az agárdi nemesek ellenében bajvívásra ítélte. A felek bajnokokat állítottak, akik jó ideig gerelyekkel küzdöttek, majd azokat elhajítván bolgár bunkókkal igyekeztek ellenfelüket legyőzni, és „alkonyatig makacsul küzdenek egymás ellen”, míg az agárdi nemesek bajnoka „erős ütéseivel földre nem teríté” a leleszi prépost viadorát.¹⁷

Előfordulhatott az is, hogy a felek viadorokkal jelentek meg az ítélkező fórum előtt, és őáltaluk szólították fel egymást bajvívásra. 1478-ban Galatzi János, a véthi várnagyok ügyvédje Pongrácz László özvegye, Jusztina elleni vádja igazolására a felperesek viadora útján adott bajvívási jegyet az özvegy bajnokának. A vádlott ügyvédje pedig – a kialakult szokásoknak megfelelően – a bajvívási jegyet, miután a bíró őt erre háromszor felszólította, elfogadta. A bíró csak ezt követően mondta ki a bajvívást.¹⁸

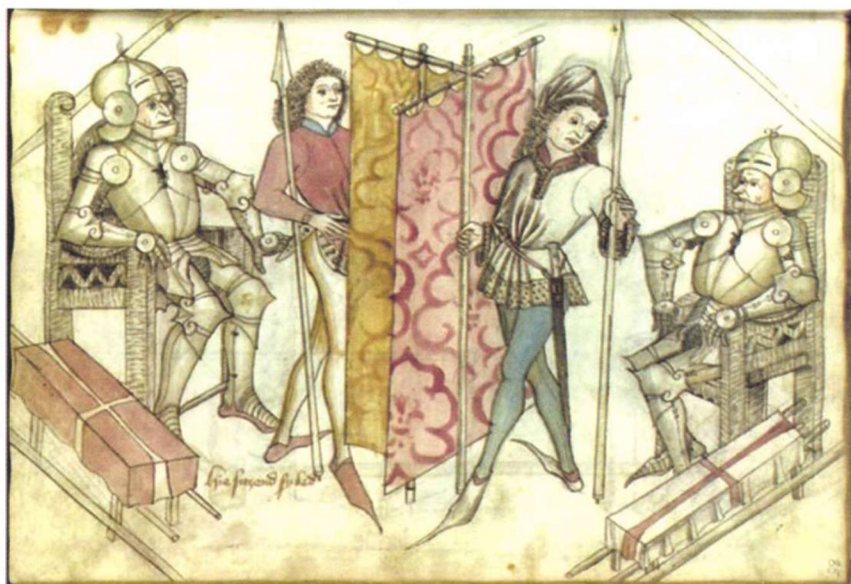

Ha a viador árulást követett el, akkor szigorúan megbüntették. Ennek egyik legismertebb példája annak a XIII. századi bajnoknak az esete, akinek a feladata Hector grófot, Márton mesternek Tamás fia ellen, a Győr melletti halászat végett bajvívásban megvédeni. Hector viadora, Csiba fia, Achilles azonban a legelső „összekoccnás” alkalmával minden fegyverét, gerelyt, pajzsot, két kardot, botot és törét eldobta, és fennhangon azt kiabálta, hogy „vívni éppenséggel nem akar”. A király bölcs belátásának köszönhetően az azonnali büntetés helyett Hectort és a megfutamodott bajnokot a törvényszék elé idézték. Achilles azonban a kitűzött határnapon nem jelent meg, többszöri felszólításra sem. 1228-ban végül ítélet született, amely kimondta, hogy ő és felesége, valamint gyermekeik „örök rabságra legyenek kárhoztatva”, és minden vagyonuk Hector grófra szálljon.¹⁹

A bajvívás jelül Magyarországon facöveket (írott történeti forrásainkban *chewek*, *cewiek*, *chewk*) vagy pálcát – Németországban kesztyűt – adott át a kihívó fél, amelyet tőle a másik fél a kihívás elfogadásának jeleként átvett. Ha a kihívás személyes bajvívásra szólt, akkor a kihívó fél személyesen nyújtotta át ellenfelének a facöveket.²⁰ 1325-ben Fülöp nádor Felnémethy Györgynek, János részbirtokos elleni bajvívását akkor rendelte el, amikor György bajvívásra hívó jegyet adott át Jánosnak, és a duellumba mindkét fél beleegyezett.²¹

1328-ban a Zala megyei közgyűlésen Rezneki Mihály előadta panaszát Harkályi István ellen, aki fivérét megsebesítette és egy lovát megölte. Harkályi prókátora azt állította, hogy Rezneki támadott Harkályi házára, őt megsebesítette, és lovait elvitte. A bizonyításra bajt ajánlottak, és ennek jelül facöveket adott át a panaszosnak. A közgyűlés döntése értelmében a feleknek Szent István napjának nyolcadán kellett a bajt megvívniuk lovon, a király előtt.²² 1337-ben Ákos fia Miklós a főispáni közgyűlésen felállva Péter fiai ellen előadta, hogy ezek pár nappal korábban házára törtek, több rokonát is súlyosan megsebesítették, az ő ágyára is öt nyilat lőttek ki és harminchat marháját elvitték. A panaszos bajt ajánlott, amit ellenfelei elfogadtak, majd az elnöklő főispán kimondta az ítéletet: a következő vízkereszt nyolcadán a király előtt vívják meg a bajt bajvívók által.²³

A bajvívásra a bíró által megjelölt időpontban és helyen – lovas bajvívás esetén a XV. században rendszerint a budai bajtéren, baj-

50. Készülődés perdöntő bajvívásra
(Hans Talhoffer: *Alte Armatur und Ringkunst*, 1459)

szérűn²⁴ – került sor. A bajvívónak az esti harang megszólalásáig kellett várnia ellenfelére, és a viadalt alkonyatig be kellett fejezniük. A párbaj megkezdésekor a felperes vagy bajnoka keletről, az alperes vagy bajnoka pedig nyugatról támadt. Ha a küzdelemre kijelölt napon valamelyik fél nem jelent meg napnyugta előtt, akkor öt peresztesnek tekintették.

Németországban a bajtér közepén elhelyezték a bajvívás tárgyát képező ingó vagy ingatlan dolog szimbólumát (például földgörröngy), amelyért a felek megvívni készültek. A vívók a bajvívás előtt kardjukkal megérintették a vitás dolog e jelképét, és Istent kérték, hogy „annak nyújtson győzelmet, akinek ügye igazságos”.²⁵

Európában gyalog és lóháton vívtak bajt. A gyalog bajt botokkal kellett vívni, míg a lovas baj napján a viadal helyén a feleknek vagy bajnokaiknak lovon és vitézi fegyverzettel (pajzs, lándzsa, kard) kellett megjelenniük.²⁶ A szepesi jog szerint a perdöntő bajvívást pajzzsal, kard helyett ember nagyságú bottal, egy kijelölt körön belül kellett megvívniuk a peres feleknek. A küzdő feleket kívülállók nem segíthették – ha valaki egyiküknek segítséget nyúj-

tott, a másik fél került ki győztesen.²⁷ A besztercebányai polgárok-
nak 1255-ben adott kiváltságlevelében IV. Béla úgy rendelkezett,
hogy ha a bajvívók besztercei polgárok, a szász nemzetből valók
vagy szász kiváltságokat élveznek, akkor a bajt kerek pajzzsal és
karddal vívják, ha pedig a vádló idegen, akkor a bajvívás módját a
király határozza meg.²⁸

Az illetékes bíró a küzdőtéren ellenőrizte a bajvívók fegyvereit,
felügyelt arra, hogy a felek a vívás szabályainak és az azt kimondó
bírói ítéletnek maradéktalanul eleget tesznek-e, a lovak, illetve a
hadiöltözet választásában nem sértették-e meg a törvényeket, nem
használtak-e mérgezett nyilakat.²⁹

Általában nem kívánták meg, hogy az ellenfelet a harc során
megöljék, elegendő volt a vérontás. Ha azonban az ítélet hazaáru-
lási perben rendelt bajvívást, akkor a vádlottnak egy szál ingben,
éles karddal, sokszor életre-halálra kellett küzdenie.³⁰ 1246-ban IV.
Béla Simeon fiát, Fulkust hűtlenségért, felségsértésért, pénzhami-
sításért és „sok egyéb, országszerte tudott bűneiért” – bár halált
érdemelt volna – az ország régi szokása szerint meztelenül vívan-
dó bajvívásra ítélte.³¹

Előfordultak olyan esetek, amikor a bíróság ugyan elrendelte a
bajvívást, ám a felek ennek lefolytatása előtt kiegyeztek egymással.
1268-ban Somogy megyében Iharos fia, György gróf és a királyné
Berényben lévő emberei között indult per egy hétszántónyi földte-
rületre nézve. Ezt a birtokot György gróf iharosi örökösödési
földje címén visszakövetelte a berényiektől. A bíró a felek jogainak
igazolására bajvívást rendelt el. A felek bajnokai azonban már küz-
döttek egymással ebben az ügyben, és a további harcnak békélte-
tők (*probi viri*) közbenjárására a felek megegyezése vetett véget.
György gróf a vitás földet átengedte a berényieknek, akik az egyez-
kedés díjául 20 márka ezüstöt fizettek. Mária királyné később e bir-
tokot György grófnak mint jogos tulajdonosnak visszaadta, és a 20
márka ezüst megfizetésétől is eltekintett.³²

A Mátyás által kibocsátott 1486:18. tc. az „ez országon kívül a
világon hallatlan” párbaj alkalmazását csak akkor engedte meg, ha
az adott perben más bizonyíték nem állt rendelkezésre. Ilyen eset
lehetett például, ha „utközben valamely egyedül levő ember egy
más egyedül levőt, a nélkül, hogy valaki látná, kifosztana, vagy ha
egyik a másiknak, a nélkül, hogy valaki tanuként jelen lenne, köl-

csönt adna, vagy valamit titokban mondana és különben sem a fosztogatást, sem a hitelezést, sem pedig a mondott szavakat bizonyítani nem lehetne.”

A bajvívás így Magyarországon a XV. század végétől kikerült a rendes bizonyítási eszközök sorából, ám Angliában még a XIX. században is olvashatunk olyan jogesetről, amelyben a felek egyike ártatlansága igazolására bajvívást kért a bíróságtól. A bajvívás eltörlésére a XVII. században (1620, 1641), majd a XVIII. században (1770, 1774) születtek ugyan törvényjavaslatok az angol parlamentben, de ezekből törvény nem lett. A nevezetes *Ashford v Thornton* jogeset fellebbviteli tárgyalására a King's Bench előtt került sor 1818-ban. 1817 májusában Erdingtonban a gyanú szerint Abraham Thornton megerőszakolta, majd meggyilkolta Mary Ashfordot. A fiatalok egy táncmulatságon ismerkedtek meg, ahonnan a késő esti órákban együtt mentek el, a fiatal leány holttestét pedig másnap reggel egy vizesárokban találták meg. Az elhunyt testen található sérülések egyértelműen alátámasztották, hogy emberölés történt. A helyi közvélemény számára nem volt kétséges Thornton bűnössége, röpiratok és versikék születtek a „gyilkosról”. Az elsőfokú ítélet a vádlottat mindkét bűncselekmény alól felmentette. Az ügy furcsasága, hogy a számos tanú meghallgatását, illetve a bírói összegzést követően az esküdtek mindössze hat perc alatt hoztak döntést a vádlott ártatlanságáról az emberölést illetően,³³ és az elnöklő bíró utasítására a nemi erőszak elkövetésében sem találták őt bűnösnek.

Thornton felmentése nagy visszhangot keltett az egész országban, levelek és kommentárok tucatjai jelentek meg a korabeli lapok hasábjain, az üggyel még a rangos *The Times* is foglalkozott. 1817 októberében William Ashford, Mary Ashford bátyja fellebbezést nyújtott be a King's Benchnél Thornton ellen. A másodfokú eljárásban Thornton – a régi törvényekre hivatkozva – bajvívásért folyamodott ártatlansága bizonyítására. A Westminster Hallban zajló tárgyaláson 1818. november 16-án, miután a bíró felhívta védekezése előadására, Thornton kijelentette, hogy nem bűnös, és ezt kész, akár testével is, megvédeni.³⁴ Kesztyűjét – a kihívás jeleként – a földre dobta, ám William Ashford azt nem vette fel. A per ezt követő részében a felek jogi képviselői a bajvívás mint bizonyítási eszköz igénybevételének lehetőségére vonatkozó érveiket és

ellenérveiket sorakoztatták fel. Az akkor még érvényben lévő törvényi szabályozás szerint az emberölésben való elmarasztalás miatt indított fellebbezési eljárás (*Appeal of Murder*) folyamán a gyilkossággal vádolt személy élhetett a bajvívás³⁵ bizonyítási eszközével. Kivétel volt ez alól, ha az elkövetőt tetten érték, megkísérelt megszökni a börtönből, vagy bűnösségét a feltárt bizonyítékok minden kétséget kizáróan alátámasztották. A bajvívás alól mentesültek a nők, a kiskorúak, a hatvanadik életévüket már betöltött személyek, a papok, valamint London város polgárai. E feltételek mentén érveltek az ügyvédek pró és kontra, számos jogesetet idézve a bírói gyakorlatból. Az ügyet tárgyaló bírák mindannyian egyetértettek abban, hogy a Thornton ellen felhozott bizonyítékok alapján nem állapítható meg egyértelműen bűnössége, így nem zárták ki a bajvívás lehetőségét.³⁶

A bajvívásra végül nem került sor. A bíróság felszólította a fellebbezést benyújtó William Ashfordot, hogy fogadja el a bajvívásra szóló kihívást, egyébként Thorntont, akinek a gyilkosság éjszakaijára vonatkozó alibijét nem sikerült megdönteni – bár az Ashford család támogatói nagy igyekezettel dolgoztak ezen – szabadon bocsátják. Ashford a bajvívástól elzárkózott, így Thornton szabad emberként távozhathott a bíróság épületéből.

1819 júniusában Lord Eldon főkancellár törvényjavaslatot nyújtott be a perdöntő bajvívás eltörlésére, amelyet a Lordok Háza nagy sietve, mindössze egy éjszaka leforgása alatt megvitatott és el is fogadott.³⁷ A törvény ily gyors megszületését egy, az *Ashford v Thornton* ügyben benyújtott fellebbezéshez hasonló *Appeal of Murder* indokolta.³⁸

Az eskü

A bizonyítási eszközök közül a legelterjedtebb az egyházjogi eredetű eskü volt, amely később a világi eljárásjogban is fontos szerepet töltött be. Eskütételnél az esküre kötelezett fél misztikus tárgyakra, így kardra, gyűrűre, szent kövekre vagy áldozati állatokra tette a kezét. A bíró előtt, annak pálcájára is történhetett az eskütétel. Sokszor olyan tárgyakra is esküt lehetett tenni, amely az esküt tevő fél életében bírt különleges jelentőséggel, például a harcos a

kardjára, a parasztember egy földdarabra tett esküt. Az esküt tevő fél felajánlhatta a becsületét, szabadságát, egészségét, kezének és lábának épségét, és egyéb erkölcsi javakat is.³⁹ A kora középkorban az eskütételnél isteneket is segítségül hívtak. Az eskü vallási eredetét erősítették az eskü letételére kijelölt helyek: szent hegyek vagy sziklák, folyók, szent források vagy kutak.

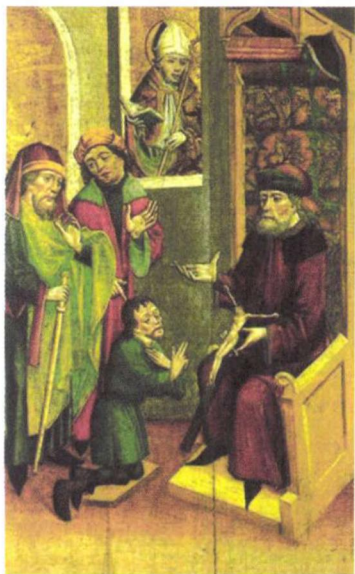
Az eskü érvényességének kezdetben három feltétele volt: 1. az eskü letételéhez szükséges teljes belátás és szabadság (*judicium in jurante*), 2. az igazság bevallására irányuló akarat (*veritas in mente*), 3. esküt érvényesen csak igazságos ügyben lehetett tenni (*justitia in objecto*). Az esküt szakrális dolgokra (oltár, evangélium, kereszt) tették. A világi jogban a két égő viaszgyertya közötti feszület előtt, a jobb kéz hüvelyk- és két első ujjának (a Szentháromság szimbóluma) feltartása honosodott meg.⁴⁰ Kassa XVII. századból származó esküszabályzata a következő szertartásra kötelezte az eskütevőket: „Minden embernek, az ki esküdni akar, az három első újját az jobb kezén ki nyujtván, föl kell tartani. Az első hivelk újjon értetik az atyaisten, az másik mutató újjon az fiúisten, az harmadik közép-újjon a szentlélek isten. Az két utolsó kis újjat be kell hajtani, melynek az nevendéken ujj jelenti az embernek lelkét, ki elröjtetött az emberi testben; az kis ujj jelenti a testet, mert az test a léleknél kisebbnek tartatik. Az egész kéz által jelentetik egy Isten és teremő, az ki az embert teremtette és mindennemű menyei és ez földön élő állatokat.”⁴¹ E szertartást rögzítette az 1868:54. tc. is.

Újlak város 1525-ből származó jogkönyve szerint „Ha a felperesnek nincs nyilvánvaló és kielégítő tanúbizonysága, és az alperes tagadja azt, hogy ő adós lenne, akkor az alperes a legközelebbi bíraskodási határidőn egyedül saját esküjével, amelyet mindig a feszületre tett kézzel kell tenni, tisztázza magát.”⁴² Az eskü letételéről oklevelet adtak ki, amelyben szerepelt, hogy „X” a bíróság ítélete szerint az esküt letette.

Polgári per esetén az esküt tevő fél arccal a Nap felé fordulva tett esküt. Büntetőperben a tisztító eskü letételére kötelezett vádlottnak arccal észak felé kellett fordulnia, és úgy kellett esküdni.⁴³ A középkor hiedelme szerint a hamis eskü azonnal kiváltja Isten haragját és „büntető közbelépését”.

Budán, de az ország más területein is, ha az eskütételre kötelezett férfi elhibázta az eskümintát, pervesztes lett. Ugyanez a szigo-

51. Hamis eskü a bíró előtt⁴⁴

rú előírás vonatkozott a kofákra is. A nőkkel szemben elnézőbbek voltak. A budai jogkönyv abból indult ki, hogy a nő „korlátolt eszű”, így az eskü szövegét akárhányszor elhibázhatta, nem számított.⁴⁵ A szepe-si jog szerint viszont az eskü feltétlen bizonyító erővel csak akkor bírt, ha azt „hibátlan beszélő szervvel” rendelkező férfi tette, a nők esküjét semmisnek tekintették.⁴⁶

Pozsonyban, ha egy nőnek kellett esküt tennie a bíróság előtt, a városi jog szerint bal mellét ki kellett húzni, jogi képviselője pedig a nő jobb kezének két ujját és hüvelykujját a mellére helyezte. Ezután a bírósági személyek ellenőrizték, hogy helyesen áll-e, majd

jogi képviselője köpenyével betakarta, és végül a nő elmondta az esküt. A pozsonyi jogkönyv szerint – hasonlóan a német joggyakorlathoz – semmisnek tekintették az esküt, ha azt a nő hibásan mondta el, illetve, ha ujjai nem a megfelelő helyen voltak.⁴⁷ Előfordult, hogy ha az esküt tevő nő elhibázta az eskü szövegét, a széket, amelyen ült, arrébb tolták, majd a nőnek ismét el kellett mondania az eskü szövegét, ha ekkor is hibázott, a széket újfent más helyre tolták, és ez mindaddig folytatódott, míg hibátlanul el nem ismételte az eskü szövegét.⁴⁸

Károly Róbert 1324-ben Szent Lőrinc napján Henrik veszprémi püspök kérésére kiadott rendelete az ország főpapjainak és nemesei-nek panaszára változtatott az eskütétel addigi gyakorlatán. „Az esküt ezentúl kötetlenebb, összefoglaló jelleggel és olyan formulába öltöztetetten kell kivenni, amely nem a szavakra, hanem értelmükre és az ügy érdemére helyezi a súlyt.” Ha az eskütevők mégis hibáztak az eskü szövegében, azt többször is megismételhették. A biztonság kedvéért még al- és felperesi eskümintát is csatoltak a rendelethez.⁴⁹

Az eskü letételére a bíróság által kitűzött napon került sor. Az esküt tevő fél és hasonló rendi állású eskütársai állva, hajadon

fővel, kabátjukat levetve, övüket leoldva esküdtek, kezüket a feszületre tették. Ha eskütársakkal együtt történt az eskütétel, akkor először a peres fél, majd társai tették le az esküt. Az eskütársak száma általában a pertárgy értékétől, illetve büntetőper esetén az elkövetett bűncselekmény súlyától függött. „Segédesküvőkkel” történő eskütételről már a *Lex Ripuaria* (a ripuári frankok törvénykönyve) is részletesen rendelkezett. Ha valakit például vérontással járó testi sértéssel vádoltak, akkor ártatlansága bizonyítására hat, ha pedig emberöléssel (rabszolga, szabad ember, királyi ember, egyházi férfiú megölésével), akkor tizenkét eskütársat kellett a bíróság előtt felvonultatnia.⁵⁰

Budán gyilkosság esetén huszonöt, egy márkát vagy ennél többet érő lopás esetén a vádlott mellett hat eskütárs szerepelt. Ugyancsak hat eskütárssal tett esküt az, akit pénz vagy valamely áru hamisítása miatt vontak perbe.⁵¹ Az eskütársak nem a tényállást tanúsították, hanem az eskütevő szavahihetőségét igazolták, magáról a peres ügyről nem is kell tudniuk. Az eskütársaknál szerepe volt még azok rangjának is: a bárók és főpapok esküje tíz, a nemeseké egy márkát ért, míg a jobbágyoké csak egy forintot.⁵² A szepesi jog szerint adóssági ügyekben az adós harmadmagával tisztázhatta magát, míg a hitelező eskütársakkal csak akkor tehetett le esküt saját igazának bizonyítására, ha az örökösök eltagadták az örökhagyó tartozását.⁵³

A „bitang” (azaz elkóborolt) állat miatti perben különleges rituálé mellett zajlott az eskütétel. Esküre kötelezték azt a felet, akinél az állat volt. Az illetőnek harmadmagával kellett megesküdnie Istenre és a keresztre, hogy az állat az övé, és korábban elveszett. A per tárgyát képező állatot szintén a bíróság elé vitték, és az esküt tevő félnek bal kezével meg kellett fognia az állat bal fülét, jobb kezével pedig az állat nyakát, és így kellett elmondania az eskü szövegét.⁵⁴

A zsidók esküjére külön szabályok vonatkoztak. 10 font dénárnál nagyobb összegű követelés esetén a zsidó fél a tórára esküdött, 10 font dénárnál kisebb összegű követelés esetén pedig a gyűrűre. A gyűrűre való eskütétel régi germán szokás volt: a gótok pogány papjaik áldozati vérbe mártott gyűrűre esküdtek. Ez a szakrális jellegű esküforma a frank korszakban is tovább élt, amikor a tempom fogantyús gyűrűjére tették le az esküt. A középkori városi jog-

könyvek alapján az esküt tevő felet a zsinagóga ajtajához vezették, aki, a régi hagyományoknak megfelelően, az ajtó gyűrűs fogantyújára esküdött.⁵⁵

A zsidók keresztények elleni esküjéről szól a *Hármaskönyv*: „a zsidónak, a ki esküt akar tenni, magára rövid köntöst vagy palástot öltve és fején zsidó kalapot viselve a Nap felé kell fordulnia és mezitláb állania, ki is a törvénykönyvet (melyet Mózes táblájának neveznek) kezével érintse és tartsa”,⁵⁶ és ezt követte az eskü szövegeinek elmondása.

A középkori büntetőeljárásban gyakran *tisztító eskü* letételével bizonyosodtak meg a vádlott bűnösségéről vagy ártatlanságáról. Tisztító eskü elrendelésére rendszerint akkor került sor, ha a vádlottat nem érték tetten, és így saját magának kellett a gyanút elhárítania magától. Újlak város jogkönyve szerint: „Ha egy embert megölnek, holttestét a temetés előtt el kell vinni a tanácsháza elé, és ott az illető feleségének és atyafiainak hangos szóval meg kell nevezni a gyilkost, akire gyanakszanak a körül álló esküdtpolgárok előtt, mondván, hogy ő gyilkolta meg a halottat. Előbb megszemlélik a sebhelyeket a holttesten, majd a temetés után ha a gyilkosnak kikiáltottat jog szerinti eljárással elfogják, és ha a gyilkosság elkövetését nem tudják rábizonyítani, és a perbe fogott tagadja a tettet, azt állítva, hogy ment és ártatlan, akkor az illető vádlott, illetve elfogott századmagával a törvény előtt megjelenik ártatlanságának bizonyítására, és magát tisztázza negyvennyolcadmagával tett esküvel a következő bírósági időpontban. Ha pedig akár ő, akár tanúi csalnának és megtévesztenének, akkor azonnal mondják ki a fővesztés ítéletét [...]”⁵⁷

1589 júliusában Körmend város bírósága egy jobbágyasszony ügyében döntött, akit egy nemesember rágalmazásért perelt be. A bíróság nyelvkivágásra ítélte az asszonyt. Az úriszék a büntetést nyelvváltságra, azaz mivel a sértett nemesember volt, 100 forintra változtatta át. Az úriszék kimondta azt is, hogy ha a jobbágyasszony a felperes fejére tisztító esküt tesz,⁵⁸ és ártatlannak bizonyul, akkor a nemest ki kell űzni a városból.

1499-ben két familiáris, Bálint és Balázs állt az Apagyon tartott törvényszék előtt, akiket emberöléssel vádoltak. A két férfi a bíróság előtt a következő bevallást tette: uruk, „Tamás felesége adott nekik kilencvennyolc [...] forintot, amelyet egymás között

52. Derick Baegert: *Eskütétel* (1493/1494)

megosztottak, a gyilkosságra, és hogy az asszony az éj csendjében az ajtót kinyitotta és őket bevezette, majd fegyveresen oda mentek, ahol az úr aludt és gyertyafénynél megölték, mindezt Erzsébetnek, az asszony senescula(!)-jának a tudomásával, akaratából és tanácsával tették”. A bíróság döntése szerint az elhunyt fivéreinek Tamás felesége, Borbála és Erzsébet fejére ötven-ötven eskütárssal kellett esküt tenniük, Bálint és Balázs fejére pedig hét-hét eskütárssal. Az eskütételt követően Borbálát és Balázst „eliberassent ad fideiussoriam certorum nobilium”, Erzsébetet és Bálintot pedig tűzzel megégették, és lefejezték a bűncselekmény elkövetésért.⁵⁹

Egy 1393-ból származó oklevélben azt olvassuk, hogy Hajszentlőrincen Bátmonostori László fiának, Lászlónak a csikósa lólopással vádolta Oltuk Miklóst. A felek ügyében fogott bírák jártak el, és az ítélet szerint a csikósnek *a ló fejére* kellett tizedmagával esküt tennie, míg Oltuk Miklósnak ártatlansága védelmében tizenkét eskütársat kellett felsorakoztatnia.⁶⁰

Borsod vármegye büntetőszéke 1592. november 9-én hozott ítéletet házasságtörés elkövetése miatt: „Deliberatum est, ex parte

Susannae mulier consortis Pauli Kalmar, hogy miérthogy megtet-
szik az bizonyságokból, hogy az asszony Lorántffy Zsigmonddal
egy ágyban feküdtenek, az Isten törvénye penig Deuteronomi 22.
capite, hogy azmely ember más házasember ágyában feke-
ndik, megfertézteti az az ű jámbor urának ágyát, mely dologért meg kell-
jen halni. Azért ez is, ez asszonyállat mást az ű ágyában, ház-
as ember lévén, bocsátván, megérdemli az halált. Azért az urának,
Kalmár Pálnak *úgy kell fejére eskünni*, hogy ez Zsuzsanna az az
asszony, azki az ű ágyát megfertéztette, s megérdemli az halált,
mind ez világi törvény szerént, mind penig az Isten törvénye sze-
rént. Miérthogy penig az asszonyállat hasas, meg kell várni, hogy
az gyermeket elhozza, elhozván az gyermeket, osztán úgy kell ter-
minust hadni, mely terminuson esküdjék az felől, megtett törvény
szerént, az fejére harmadmagával, jámbor személyekkel, és üttesse
el. Ha fejére nem esküszik Kalmár Pál, tehát mind az kettőt vesz-
szőzzék meg, és küldjék ki az várasból. Azmi az marhája dolgát ille-
ti, addig legyen bírókéznél, ha reá esküszik, s fejét véteti, minden
marháját megadják, ha penig reá nem eskeszik, et res ipsorum
amittent. Addig az asszonyállat legyen fogva, s az ura Kalmár Pál
ételéből viselje gondját, de asszony bírókéznél legyen.”⁶¹

Hatalmaskodási perekben a felperest fejre tett eskü (*juramentum
ad caput*) letételére kötelezte a bíróság a tudományvételt követően,
ha a vádat a bírói közgyűlésen jelen lévők valamennyien igazolták.
Bónis György szerint, amikor a felperes az alperes fejére esküdött,
azt „valóban ennek fejére tett kézzel”⁶² tette. Erre azonban – ahogy
Béli Gábor kifejti – csak a szóhasználatból lehet következtetni,
hiszen nincs olyan forrásunk, amely az eskütétel menetét örökítet-
te volna meg. Véleménye szerint, ha ténylegesen a fej érintésével
vagy a fej fölé helyezett kézzel kellett volna az eskü szövegét
elmondani, akkor „*super caput*” elnevezéssel illeték volna az eskü-
tétel e módját. A *juramentum ad caput* kifejezés arra utal, hogy az
eskü úgymond „életre” szólt. Így, ha a felperes letette az esküt,
akkor ellenfele hatalmaskodónak bizonyult, és büntetésül – mint-
egy élete megváltására – vérdíjat kellett fizetnie.⁶³

A legünnepelesebb esküformának – ahogy erre egy 1268. évi
nádori oklevél utal (*horribile juramentum*) – számított a birtokperek-
ben kiszabott *földre letett eskü*. A peres fél és eskütársai ingben, haja-
don fővel, a vitás földterületen állva vagy egy ott megásott sírsze-

rű gödörben úgy mondták el az előírt esküformát, hogy fejük felett földgöröngyöt tartottak.⁶⁴ Az önmegátkozás, amely minden eskü velejárója, itt a temetésre utal, mivel az esküt tevő öltözéke tulajdonképpen a középkorban szokásos temetési ruha volt. A földre letett eskü megjelenik Arany János 1852-ben írt költeményében, *A hamis tanúban* (vén Márkus) is. Ezen eskü emlékét a népnyelv is megőrizte a „föld nyeljen el”, „a föld emésszen el” átkozódásokban, az esküt tevő fél ugyanis azt mondta, hogy ha hamisan esküdne, úgy életében őt a föld nyelje el, halála után pedig a sír testét magából kivesse.⁶⁵

1399-ben a Zala megyei közgyűlésen Mileji Mike és Boda előadták, hogy birtokuk egy része, a helységen keresztül folyó patakon túl, a Szent Ferenc tiszteletére épült templom körül, az ő ősi földjük, de Milej fia Zsidó elfoglalta azt. Az alperes viszont azt mondta, hogy ő a szóban forgó földet atyjától örökölte. Mike és Boda nem tudták oklevelekkel igazolni állításukat, a közgyűlés erre úgy határozott, hogy Zsidó egy arra megjelölt napon tegyen „földesküt” a már előzőleg megbecsült vitás terület fele értékének erejéig. Miután sor került a becslésre, a közgyűlés megállapította az eskü letételének idejét és helyét.⁶⁶

A tanúbizonyítás általánossá válásával az eskü szerepe egyre inkább visszaszorult. A XVIII. századtól kezdődően (1729:27. tc.) már csak akkor alapulhatott a bírói ítélet eskün, ha más bizonyítási eszköz nem állt rendelkezésre. Az eskü a tanúbizonyítás kiegészítésére szolgáló pótló eskü (*iuramentum suppletorium*) lett, így az eskütársak közreműködése is fokozatosan feleslegessé vált.⁶⁷

A kínvallatás

A XIII. századtól kezdődően a büntetőeljárásban a vádlottat az elkövetett bűncselekmény beismerésére és az esetleges büntársakra vonatkozó vallomásra sokszor kínvallatás útján bírták rá. IV. Ince pápa 1252-ben kiadott bullájában az eretnekekkel szemben a beismerő vallomás megszerzése érdekében megengedte a tortúrát,⁶⁸ amely hamarosan általánosan használt kényszereszköz lett. A tortúra kifejezés a latin *torquet* (kínoz), illetőleg a *tortor* (csavaró, kínozó, bakó) szóból származik. A tortúra a hóhér által lefolytatott

kínzást jelenti, lehet a büntetőeljárás során a vallatásra irányuló kínzás vagy a büntetés-végrehajtás során speciális fájdalomkózo technikák alkalmazása.⁶⁹

Ippolito Marsili bolognai jogtudós (1450–1529) a tortúra huszonnégyféle módozatát írta le *Practica Criminalis* című munkájában. A leggyakrabban előforduló eljárások között tartották számon a végtagok egyszerű kötelekkel vagy más különleges eszközökkel való megkínzását, a vádlott testébe víz, ecet vagy éppen olaj befecskendezését, forró szurok alkalmazását, valamint az étel és ital teljes megvonását. Bizonyos esetekben a bíró, illetve a kínvallatást végrehajtó hóhér szeszélyétől, leleményétől és kegyetlenségre való hajlamától függött, hogy a lehetséges szörnyűségek közül melyiket hajtja végre. Így kerülhetett sor például arra, hogy a bűnös hónaljába forró tojásokat helyeztek, bőre alá dobókockákat csúsztattak, ujjaira égő gyertyákat kötöttek, amelyek a viasszal együtt égtek le, nagy magasságból cseppenként öntöttek vizet a gyomor mélyedésére, vagy pedig, amit egyébként kimondhatatlan tortúrának tartottak, az éltelt lábait sós vízzel öntötték le, majd kecskével nyalogatatták le.⁷⁰ A kínvallatás bármely válfajának alkalmazására került is sor, általános szabály volt, hogy ennek végrehajtása előtt nyolc-tíz órával a bűnös nem ehetett.

Itáliában gyakran alkalmazták a virrasztás vagy ébrenlét nevű tortúrát. A vádlott testét a négy végtagjára kötött kötelekkel szétfeszítették, és azokat falba illesztett táblákhoz rögzítették. Támasztékul csupán egy gyémántból faragott ék szolgált, amelyre a hátgerinc alsó fertályát egészen a húsig ráhúzták. A végrehajtás során folyamatosan jelen volt egy általános orvos és egy sebész, akik végig figyelemmel kísérték az áldozat pulzusát, és ezt kitapintva állapították meg, hogy melyik az a pillanat, amikor a fájdalom már elviselhetetlen. A tortúra alá vetett személyt ekkor leoldották, meleg borogatással felélesztették, kapott némi orvosságot, majd mihelyt egy kicsit jobban lett, folytatták a procedúrát. A kínvallatás ily módon akár hat óra hosszat is eltarthatott.⁷¹

Franciaországban tartományonként és bíróságonként a kínvallatás más és más formáját alkalmazták. Autunben a vádlott lábára egy lyukacsos bőrről magas szárú cipőt húztak, majd egy asztalra kötözték. A cipőkre nagy mennyiségű forró vizet öntöttek, amely a bőrt átítatta, így az áldozat húsát és csontját megégette és ron-

csolta. Orléans-ban előfordult, hogy a bűnöst félmeztelenre vetkőztették, majd a kezeit, amelybe egy vaskulcsot tettek, a háta mögött jó szorosan összekötözték. A kulcshoz egy kötelet erősítettek, amelynek segítségével a kínzást szenvedőt bizonyos magasságban felfüggesztették, és jobb lábára egy meglehetősen nehéz súlyt raktak.⁷² Párizsban sokáig használták a vízpróba egy sajátos formáját, amely ugyan a bűnös számára az egyik legelviselhetetlenebb tortúra volt, ezzel együtt mégis ez számított a legveszélytelenebbnek. A vádlottat egy bakra fektették, és testét négy végtagjánál fogva szétfeszítették. Az orrát befogták, így kényszerítették négyedénnyi (körülbelül kilenc liter) vagy súlyosabb esetekben dupla mennyiségű víz lenyelésére, amelyet nagyon lassan töltöttek a szájába.⁷³

A kínvallatások népszerű eszköze volt a spanyolcsizma. A vádlottat egy padra ültették, lábaira kívül és belül erős deszkákat erősítettek, és két lábát összekötözték. Ezt követően négy vagy nyolc éket vertek be egy fakalapáccsal a lábai közé. E művelet többnyire a csontok repedéséhez és egyéb csontkárosodáshoz vezetett. A spanyolcsizma egy sajátos változata volt az úgynevezett pergamenharisnya. Ezt megnedvesítették, így a láb könnyen belement. Ezután a bűnöst pergamenharisnyával a lábán a tűz közelébe ültették, aminek folytán a harisnya összehúzódott, és szinte kibírhatalan fájdalmat okozott viselőjének.⁷⁴

Magyarországon a tortúra ugyan már 1526 előtt ismert volt a terhelt vallomásra bírásánál, de alkalmazásának részleteiről csak a XVII. századtól kezdve, különösen a *Praxis Criminalis* megjelenése

53. Vízpróba
(*Praxis Rerum Criminalium*,
Antwerpen, 1556)

óta tudunk.⁷⁵ A *Hármaskönyv* szerint a városoknak: „A nemeseket [...] gyanuból kivallatás alá venni nem szabad.”⁷⁶

Ujlak város jogkönyve külön fejezetben foglalkozott azzal, hogy „az elfogott éjjeli kóborlókat milyen kínzásokkal vallassák”. Eszerint „Ha éjjeli csavargókat fognak el, akik nappal alszanak, éjjel pedig kóborolnak, akik, ha elfognak egy helybelit vagy jövevényt, azt azonnal megfojtják és megölik, megfosztják őket mindenüktől, és ezután egy régi verembe vagy gödörbe, elhagyatott pincébe vagy romos házba eltemetik. Sőt, a Dunához vonszolva őket, a holttest nyakára malomkövet kötve, elsüllyeszti; az ilyet sohase magányosan cselekszik, hanem társakkal együtt. Az ilyeneket nagyon élesen kell vizsgálni a bírónak és az esküdtpolgároknak, mert az ilyenek igen nagy veszedelmet okoznak. Egyeseket, akik mély álmukat alusszák, a házba belépve, az ágyukban megfojtva ölnek meg. Ha ezeket el lehet fogni, szertelenül kegyetlen kínzással kell vallasni mindenről: mikor, hányzor, kikkel, hol, milyen módon vitték végre gonosztetteiket [...]”⁷⁷

Kolozsvár 1588-ban kiadott statútuma érvénytelennek tekintette a kivallatással megszerzett beismerő vallomást: „az kenszerítésből való vallas tetelek erőtleneknek iteltetnek, annak okaert ha czigazas által lenne vallas valakire az az ki ellen vallana, csak azon czigazot ember egy legyen es egyedül való vallas tetelire megh ne terhellyek, es megh ne karosiczak.”⁷⁸

A *Praxis Criminalis*⁷⁹ a kivallatás különböző fokozatait sorolta fel: hóhérral fenyegetés, kínzóeszközök elő- és bemutatása, csigázóállványra vonás, spanyolcsizma, de a tortúra első lépcsőfoka lehetett a terhelt hóhér általi levetkőztetése, illetve a ruhájától megfosztott személy úgynevezett csikóra történő ültetése.⁸⁰ A helyi szokások és az elkövetett bűncselekmény súlyától függően vetették alá a terheltet egy vagy több fokozat elszenvedésének. A kivallatás általában egy vagy másfél óráig tarthatott, nehogy a hosszas, gyötrő fájdalom miatt a vádlottak valótlanul valljanak. A tortúrára ítélt férfinak először bemutatták a hóhért kínzóeszközeivel együtt, azután a bűnöst a kínpadra kötözték, majd felfüggesztették, és testi erejéhez mérten súlyokat raktak a lábára, végül pedig a spanyolcsizmát adták rá. Nőknél ugyancsak a hóhérral és a kínpadra kötözéssel kezdték a procedúrát, majd a hüvelykszorító következett. A kivallatás lefolytatásáról jegyzőkönyv készült, amelyet a tárgya-

lási anyaghoz kellett csatolni. A felmentő vagy elmarasztaló ítélet pedig a *Praxis Criminalis* rendelkezéseinek figyelembevételével született meg.

1730-ban a komáromi úriszék a Szenczy Zsuzsa és két társa elleni perben szintén a *Praxis Criminalis*-ra támaszkodott. A vád szerint Szenczy Zsuzsa és társai évek óta különböző helyen és időben babonáságot követtek el, embereknek és állatoknak ördögi mesterkedéssel kárt, betegséget, fájdalmat és halált okoztak, az ördöggel társalkodtak, a keresztényeket megbotránkoztatták, az isteni felséget megsértették. Az ügyész a *Hármaskönyvre* és a *Praxis Criminalis*-ra hivatkozva tortúra utáni megégetést kért. A vádlottak mindent tagadtak, és mivel a több fokozatú tortúra után sem vallottak, nem küldték őket máglyára.⁸¹

A Helytartótanács 1847. számú rendelete 1776-ban tiltotta meg a kínvallatás alkalmazását, majd az 1790/91. évi országgyűlés törvényben (42. tc.) erősítette meg e tilalmat: „A kinzó vallatások annálfogva, mivel az igazság kikutatására alkalmas és megfelelő eszközt nem nyújtanak, hanem inkább büntetés számba mennek, addig, míg a büntető eljárásra nézve országgyűlésileg más intézkedés nem tétetik, egyszerűen tiltva lesznek.”

Jegyzetek

- 1 Kálmán király dekrétomainak első könyve, 22. fejezet.
- 2 Kálmán király dekrétomainak első könyve, 83. fejezet.
- 3 *A Váradi Regestrum* 1898, 25–34.
- 4 RÁTH-VÉGH 2010, 227.
- 5 SCHILD 1985, 24.
- 6 RÁTH-VÉGH 2010, 226.
- 7 SALVIOLI 1925, 294.
- 8 Uo. 295.
- 9 BUNYITAY Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, I, Nagyvárad, 1883, 71.
- 10 *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 1999, 109.
- 11 SALVIOLI 1925, 294.
- 12 KIRÁLY 1908, 261.
- 13 TRÓCSÁNYI Zoltán, *Régi világ, furcsa világ. Emlékek, életképek, kuriózumok a magyar múltból*, szerk. PÓK Lajos, Budapest, Bibliotheca Kiadó, 1958, 128–129.

14 *A Váradi Regestrum*, 1898, 15.

15 KIRÁLY 1908, 258.

16 BÉLI 1999, 274.

17 PESTY 1867, 70–71.

18 Uo. 23.

19 Uo. 146–147.

20 HAJNIK 1899, 263–264.

21 PESTY 1867, 22.

22 HOLUB 1929, 257.

23 Uo. 194.

24 BÉLI 1999, 275.

25 PESTY 1867, 37.

26 HAJNIK 1899, 268–269.

27 „[...] wen das czwene mit eynander fechten vmb eynn totet ader vmb ein kamper wunden, szo soll der kempfpher seinen schilt vnnd seynen kolben haben, als vor ein Recht ist gewesen, vnnd dem andern teylen wyr eynen baum szoll also lang sein das man in messen soll von seynen fussen bysz auf sein haupt vnd der baum forenn also spycz sein eines pfenigs breyth, ab der czweyer eins ausz dem kreysze wiche, so yst er syglosz, ab sie beyde mit einnander auszquemen, sie sollen mit einander wider intretten in das selbige Recht [...] das sich iglich Man wisse doruor czwhueten vnd das niemacz in kreysz lauff irent einem czw helfen.” DEMKÓ 1896, 63.

28 PESTY 1867, 33–34.

29 Uo. 32.

30 *A Váradi Regestrum* 1898, 15.

31 PESTY 1867, 38.

32 Uo. 49.

33 <http://www.birmingham.gov.uk/cs/Satellite/maryashfordmurder?packedargs=website%3D4&rendermode=live> (Letöltés ideje: 2011. február 15.)

34 „Not guilty; I am ready to defend the same with my body.” *English Reports*, 1818, 106 ER 150. <http://www.commonlii.org/uk/cases/EngR/1818/3.pdf> (Letöltés ideje: 2011. február 15.)

35 A bajvívásra egyébként a bírósági küzdőtéren került sor, miután a felek minden boszorkányság és varázslás ellen esküt tettek. Ha a vádlott alulmaradt a küzdelemben, de még életben volt, akkor őt azonnal felakasztották. Ha a vádlott legyőzte ellenfelét, akkor szabad emberként távozhatt. Ha pedig az ellenfél a harcot a „craven” (legyőztek) felkiáltással feladta, akkor becestelen személlyé vált, szabad embert megillető jogaitól megfosztották.

36 Lord Ellenborough összegzésében elmondta, hogy az ország joga a bajvívást lehetővé teszi, a bíróságnak pedig kötelessége a törvényt úgy hirdetni, ahogy az van, még akkor is, ha esetleg másként kívánná. E bizonyítási eszközzel kapcsolatos jogos előítéletek ellenére is a bíróságnak a törvényes keretek között erre lehetőséget kell adnia. „The general law of the land is in favour of the wager of battel, and it is our duty to pronounce the law as it is, and not as we may wish it to be. Whatever prejudices therefore may justly exist against this mode of trial, still as it is the law of the land, the Court must pronounce judgement for it.” *English Reports*, 1818, 106 ER 169.

<http://www.commonlii.org/uk/cases/EngR/1818/3.pdf> (Letöltés ideje: 2011. február 15.)

37 Robert MEGARRY, *A new miscellany-at-law. Yet an other diversion for lawyers and others*, ed. Bryan A. GARNER, New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2005, 66.

38 Az Ashford–Thornton-ügy érdekessége még, hogy az irodalomtudósok szerint Walter Scott *Ivanhoe* című regényét is inspirálta.

39 KIRÁLY 1908, 254.

40 STIPTA István, *A magyar perjog fejlődése 1848-ig*, in *Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 410.

41 *Kassa város eskü- és szabályzati könyve a senatorok számára* 1883, 797.

42 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 168.

43 PUETZFELD 1936, 99.

44 A történet: egy keresztény adósa volt egy zsidónak, de nem akarta megadni a tartozását. Sőt, mikor perre került sor, Szent Miklós oltáránál azt vallotta, hogy visszaadott mindent. Hogy a hamis eskü bűnét elkerülje, botjába aranyat rejtett, és hitelezője kezébe adta, míg az eskü szövegét elmondta. A keresztény megnyerte a pert, ám amint hazafelé tartott, elálmosodott, és az út szélén elaludt. Egy arra haladó kocsí halálra gázolta a csalót, és a baleset közben kettétört a bot, így fény derült a csalásra. A nép azt tanácsolta a zsidónak, hogy tegye el az őt megillető aranyat, de ő csak a keresztény feltámadását kívánta. Amikor Szent Miklós közbenjárására ez megtörtént, a csoda láttán maga is keresztény lett. <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2007.04.29/1202.html> (Letöltés ideje: 2013. április 22.)

45 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 201.

46 DEMKÓ 1896, 73, 131. „Wir haben das czw einem Rechten wer einen eydt thutt vnnd seynem vorsprechenn nicht Recht noch redet, der soll seyn sach verloren haben, es wer den das er nicht vollkommen wer an seyner rede das er stamlett, auch ab ein fraw einen eidt thutt die mag nit fallen.”

- 47 KIRÁLY 1894, 341.
- 48 Uo. 342.
- 49 *Anjou-kori oklevéltár*, VIII, 1324, szerk. BLAZOVICH László, Budapest–Szeged, JATE, 1993, 191.
- 50 *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény* 1999, 111–112.
- 51 RELKOVIC NÉDA 1905, 201.
- 52 HOLUB 1929, 263.
- 53 DEMKÓ 1896, 85, 131. „Wen einer Einenn beclagett vnd er leuc-kent im vnd der kleger czueg sich antzeygenn das ers ym schuldigk ysth vnnd der schwuldiger dye czueg nicht wil leidenn, Szo spricht vnnszer Recht das sie ader er mit 3 eidenn szoll behaltenn.”
- 54 RELKOVIC NÉDA 1905, 202.
- 55 KIRÁLY 1894, 342.
- 56 *Hármaskönyv*, III. Rész 36. Czim.
- 57 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 129.
- 58 VARGA 1958, 221–222.
- 59 C. TÓTH Norbert, *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526)*, Budapest–Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2003 (Jósa András Múzeum Kiadványai, 53), 205.
- 60 *A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, szerk. KAMMERER Ernő, VII. kötet első fele, az I–VI. kötetek időrendi mutatója, készítette BARABÁS Samu, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1903, 310.
- 61 *Régi magyar nyelvemlékek*, szerk. DÖBRENTAI Gábor, Buda, 1840, II, 266–267.
- <http://digitalia.lib.pte.hu/books/dobrentei-gabor-regi-magyar-nyelvemlekek-kinizsy-palne-magyar-benigna-imadsagoskonyve-1840/web/index.php?page=d266&wpid=258> (Letöltés ideje: 2014. április 10.)
- 62 BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre, *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság és Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 1996, 65.
- 63 BÉLI Gábor, Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon, *Jogtörténeti Szemle*, 2007, különszám, 122–123.
- 64 TIMON 1919, 486.
- 65 RÁCZ 1992, 44.
- 66 HOLUB 1929, 260.
- 67 BÉLI 1999, 290.
- 68 Uo. 298.
- 69 MEZEY 2006, 23.
- 70 *La justice et les tribunaux* 1888, 59.

71 Uo. 60.

72 Uo.

73 Uo. 62.

74 A kínzóeszközök sorába tartozott még a szájkörte, illetve annak továbbfejlesztett változata, a kínzókörte, a vashurok, a szöges szék, a nyújtópad, a koponyaszorító, a hüvelykszorító, a spanyollétra, vagy éppen a judásmérleg, egy bakra szerelt hegyes gúla, amelyet a magasba húzott gyanúsított alatt helyeztek el, és lassan ráengedték a meztelenre vett köztetett áldozatot. MEZEY 2006, 24–25.

75 BÉLI 1999, 299.

76 *Hármaskönyv*, III. Rész, bevezető.

77 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 149.

78 C. S. I. kötet, 221.

79 A *Praxis Criminalis* III. Ferdinánd Alsó-Ausztria számára kiadott büntető rendtartásának latinra fordított változata, amelyet Kollonich Lipót esztergomi érsek 1687-ben Nagyszombatban adatott ki. Német nyelvű változatát a kamarai adminisztráció alá került területeken a török kiűzésével szinte egyidejűleg alkalmazni kezdték. Az 1687. évi országgyűlésen tett recepciós kísérlet kudarca ellenére (a nemesek, mint jogukat sértőt, elutasították) a *Corpus Juris Hungarici* 1696. évi kiadásához csatolták.

80 BÉLI 1999, 299.

81 KONCZ Ibolya Katalin, Osztrák büntetőtörvény a magyar boszorkányperekben, *Korunk*, 2005. május, <http://korunk.org/?q=node/7868> (Letöltés ideje: 2014. július 21.)

BÜNTETÉSEK ÉS RITUÁLÉK

Középkori ábrázolásokon a büntetés csúf nőként jelenik meg, nyitott szájjal, sivár és több helyen elrongyolódott öltözékben. Egyik kezében ostort tart, és egyik lábára sántít. „Egy nagy barlangba ereszkedjék alá, s lássék, hogy csak nagy fáradsággal képes megkapaszkodni a sziklákon. A csúf külsővel felruházás és a nyitott szájjal való megjelenítés az ellenállásra, az igazsággal szembeni erőszakos bosszúállásra utal. Az ostor és a sántaság azt jelzi, hogy saját akaratából nem képes előrehaladni.”¹

Megszégyenítő büntetések

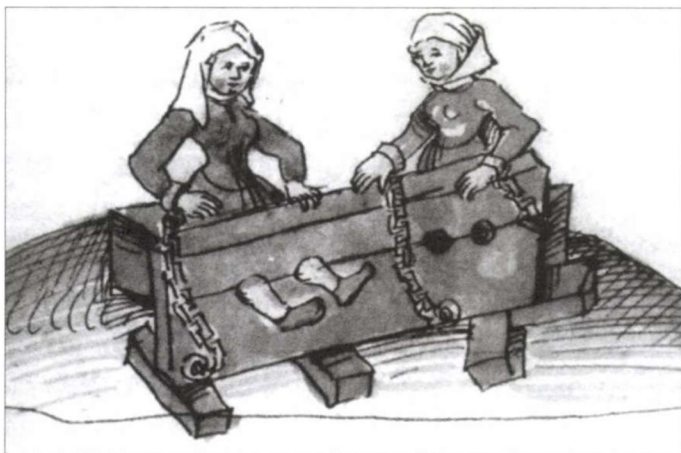
A megszégyenítő büntetés a bűncselekmény elkövetésére utaló megkülönböztető jelek, bélyegek viselésének kötelezettsége, illetve különféle, a szabad mozgást akadályozó vagy a bűnös „lenyűgözésre” alkalmas eszközök igénybevételével végrehajtott nyilvános megalázás, közszemlére tétel, valamint a megvalósított bűncselekmény megbánását, a sértett megkövetését kifejezésre juttató magatartás tanúsítására való kötelezés.²

Kaloda

Az egyik leggyakrabban alkalmazott megszégyenítő büntetés a kaloda volt, amelynek több formáját ismerték. Egy-, illetve többszemélyes kalodát is alkalmaztak. A vasveretekkel szerelt, vastag keményfából ácsolt kaloda párosan és hengeresen is hízazott volt.

A *lábkalodára* ítélt személy lábának térd és boka közötti részét szorították bele a nyílásokba. A kéz és a láb egyidejű lelakatolására csak szigorított esetben került sor, mert a kézfejnek és a lábujjak-

54. Kalodában ülő nők

nak csaknem teljes összeérése különösen nagy fájdalmat okozott. A bíró ítéletétől függött, hogy a bűnös ült-e, vagy térdepelt a kalodában. Ha térdepelt, térde nem érhetette a földet, hanem egész test-súlya a sípcsont felső felületén nyugodott.

A *nyakkalodára* ítélt elkövető a kaloda mellett állt, de feje és két csuklója a kalodába volt zárva. Ha a büntetést szigorítani akarták, akkor a bűnösnek lábujjhegyen állva kellett a büntetést elszenvednie. Segesváron a XVII. században „nyakánál fogva” került kalodába a nemesember, ha vasárnap vadászott. „Részegeskedő, Részegségben excedáló ujjogató, és kiáltozó Paraszt ember, Vasárnapi napon reggeltől fogva estvéli Harangozásig a Nyaklo kalodában tartassék, melyre Szolga-Biro Uraméknak nagy gondja legyen, Somlyon pedig városi Hadnagy ő kgylmének légyen gondja reája. Hasonlóképpen a’ ki a’ Templomot nem frequentálja.” – mondta ki Kraszna megye egy határozatban 1718. október 31-én.³

1727-ben Udvarhelyszéken két istentisztelet idejére *nyak- és kézkalodára* ítélték a gonosz, hivalkodó és ledér viselkedésű ifjakat. A nyak- és kézkaloda, más néven hegedű egy galléra emlékeztető, mozgatható megszegényítő eszköz volt, ahová az elítélt nyakát és két csuklóját fogták be, aki így olyan pózba kényszerült állni, mint-ha hegedülne. Küküllő megye 1668. évi constitutiói így rendelkeztek: „Ha kik Isten ellen való szitkokkal, ugymint Ördöglelkű, ördög-atta, Ördög anyáju, dühös Lelkű és egyéb ahoz hasonlókkal

szitkozódik, első cselekedeteiért veressék kaladába, másodszor veretessék meg páltzával, és annakutánna veressék kaladába. Vasárnap reggeltől fogva estvig, ha pedig többször is valaki azt cselekedné, mindenkor kemény veréssel, kaladázással büntessék.”⁴ Pesten 1701-ben egy libát lopó szolga került a „hegedűbe”, amelyre még a libát is ráakasztották.⁵

A kaloda, jóllehet elsődlegesen a megszégyenítést szolgálta, olyan fizikai fájdalmakkal járt együtt, hogy egyben testi büntetés is volt.

Pellengér

A város vagy falu főterén, piacán vagy éppen a községház udvarán felállított pellengérre (szégyenoszlop, szégyenfa) állították sok helyütt a paráznákat, illetve a káromkodókat. A pellengér eredetileg egy magas faoszlop volt, később kőből építették, és rendszerint néhány lépcsőfokon lehetett megközelíteni.⁶ Oldalain vasgyűrűk lógtak, ezekhez kötözték vagy láncolták oda az elítéltet. A büntetést súlyosbítani is lehetett, ha szégyenkövet⁷ vagy egy kővel megrakott tarisznyát, esetleg egy szégyentáblát – rajta az elkövetett bűnnel – akasztottak a bűnös nyakába. A szégyenkő a legváltozatosabb neveken fordul elő városi jogkönyveinkben és statútumainkban: külső formája és súlya alapján nevezték például *flaschestein*nek (palackkőnek), a megőrzés helyére utalva *kirchenstein*nek (templomkőnek) vagy *prangerstein*nek (pellengérkőnek), az elkövetett bűncselekmény után pedig *lasterstein*nek, *schandstein*nek, *krötenstein*nek, illetve *ehebrecherstein*nek. Aki vasárnap kenyeret sütött, annak két kenyér formájú szégyenkövet akasztottak a nyakába.⁸

A selmeci jogkönyv a városi bírót vagy az esküdtpolgárokat becsmérő személy büntetéséül kimondta, hogy három vásárnapon kell a pellengérnél állnia, miközben így beszél: „Amit mondtam a bíróról (esküdtpolgárokról), azt gonoszul hazudtam.” A bűnösnek még saját kezével a száját is meg kellett ütögetnie.⁹ 1712-ben a becsületes embereket szidalmazó Böszörményi Kovács Mihályt e cselekedetért egy szombati napon a reggeli harangszótól a szombati vásár végéig egy tarisznya kővel a nyakában a pellengérhez kötözték. Büntetéséhez tartozott az is, hogy azt kellett kiabálnia:

aki káromkodik, az „kövel veretik agyon”.¹⁰ Budán a tisztességtelenül játszó kockajátékoszt állították pellengérré.¹¹

A perlekedő kofák megbüntetéséről a következőképpen rendelkezett a budai városi jogkönyv: a perpatvart kezdő kofának a hátára egy nagy (szégyen)követ kötöttek, és mögötte ment az a kofa, akivel perlekedett. A kezében lévő pálcával folyamatosan szurkálnia kellett az előtte menő kofát. A menet a városházánál indult, és a Szent György-kápolnát megkerülve oda is tért vissza. Ha a kofa, aki „a másikat pálcával kergeti”, elnevette magát, akkor neki kellett vinnie a követ.¹² A német eredetű kőhordás mint a perlekedő asszonyok büntetése a XVII. századi Körmöcbányán is ismert volt, ahol az elmarasztalt nőknek a pellengér körül kellett követ vinniük.

A pellengér más megszégyenítő büntetések végrehajtási helyéül is szolgálhatott. A Szabolcs vármegyei Mándok 1549. szeptember 29-én a paráznák megbüntetéséről ekképp rendelkezett: „Azmely házasember mással latorkodik, az pelengérben szegezzék az szer számát, és egy sarlót adjanak kezében, hadd metssze el ő maga. Annak felette tíz jámbor polgárokkal és tíz jámbor asszonyállatokkal, térden állva, ő maga kövesse meg feleségét.”¹³ 1618-ban Újbányán Walk Máriát azzal vádoltak, hogy két „rozzant” lábast és szemetet elvitt a szemétdombról és ezekkel varázslást követett el. Megszégyenítésként a következő vasárnapon, amikor a hívek kijöttek a templomból, a pellengér melletti ketrecben kellett ülnie.¹⁴ 1773-ban Korponán Trcska Mihály feleségének, a házasságtörő Erzsébetnek kellett két óra hosszat a pellengéren állnia, nyakába táblát akasztottak „Ne paráználkodjál!” felirattal.¹⁵

A megszégyenítés és a testi fenyítés határán állt a megvesszőzés, a pálcával, bottal, illetve lapáttal való megverés is, hiszen ezek végrehajtására az esetek zömében a pellengéren vagy a pellengér előtt, nyilvánosan került sor, és a bűnösnek mezítláb és derékig lemeztenítve kellett a kiszabott büntetést elszenvednie. Érdekes a lapáttal való megverés végrehajtási rituáléja: az eredetileg török büntetési formát úgy hajtották végre, hogy az elítéltet hanyatt fektették a földre, lábát a kalodába zárták, és hozzákötötték. A lábkalodát mintegy méternyi magasságban két poroszló tartotta, az ítélet-végrehajtó (általában a hóhér) pedig a lapáttal (amely egy szilvaízkeverőkanálra emlékeztetett) ütötte a büntetésre ítélt meztelen talpát.¹⁶

Ily módon rendelkezett Kolozs megye is 1725-ben: „Igen uss-
ba jött az parasztság között, kivált az oláhoknál, hogy Vasár-
napokon, sokaknak, kiváltképpen kik devotioban foglalatoskodnak
botránkozásokra illetlen tanczolasokat, annak alkalmatosságával
nagy kiáltásokat; rikotásokat visznek végben, az ilyeneknek refre-
náltatásokra, végeztetett, hogy az szolgabírák az perengérnél meg-
csapassák lapáttal [...]”¹⁷

1720-ban Kraszna megyében a gabonákban és vetésekben
súlyos károkat okozó verebek ellen lépett fel a statútumalkotó.
E szabályrendelet szerint minden egyes lakosnak ötven-ötven
verébfejet kellett összegyűjtenie. A negligenseket és a renitenseket
megbüntették, a nemesnek 12 forint bírságot kellett fizetniük, a
parasztembernek pedig 6 forintot, ha pedig a pénzbüntetést meg-
fizetni nem tudta, akkor lapáttal való megveréssel sújtották.¹⁸

1748 decemberében Beregszászon egy Duszka nevű asszonyt,
mivel „adta-teremtette, mennykő üssön meg” szavakkal illetlenke-
dett és részegeskedett, bár halált érdemelt volna, a bíróság „mind-
össze” arra ítélte, hogy három pénteken keményen „lapátoltassék
meg”, és száműzzék a városból.¹⁹

Szegyenpolc, szegyenpad

Pesten és Budán, ahogy arról olvashatunk, a strázsamester helyisé-
ge vagy a templom előtt szegyenpolcot állítottak fel, ahol a marha-
tolvajnak ökörbőrrel, míg a húsmérésnél csaló mészárosnak mér-
leggel a kezében kellett fennhangon megbocsátásért könyörögnie.
A kívánt célt, a megszegyenítést sokszor emelvény nélkül is el lehe-
tett érni, ha a tettes olyan helyre került, ahol a nép összegyűlt.
A rozmaringok orgazdját például egy virágszállal a kezében a
piacra állították ki.²⁰

1662 szeptemberében Lőcsén a szegyenpadocska mellé állíto-
ták bizonyos Gábrriel úr mostohaleányát, aki „váratlanul” leány-
gyermeket szült. A megszegyenítés mellett 200 forintot kellett
fizetnie a városházának, és új templomablakot kellett csináltatnia.²¹

Sepsiszentgyörgyön volt használatos a szegyenketrec, egyszerre megszegyenítő és bűnmegelőző céllal. E fából készült, vasrácsos kalitkát a piac legforgalmasabb részén állították fel. A hetivásárookra érkező cigányokat zárták be általában a szegyenketrecbe, hogy ne tudjanak lopni.²² Vasrudakból vagy falécekből álló gúnyketrece volt Pozsonynak is, ahová az éjjeli „csendzavarókat” és a nyilvános botrányt okozókat, valamint a kerti, mezei és vásári tolvajokat zárták be, és tettek ki „a köznép bámészkodásának”.²³

Budán a szabályellenesen süítő pékeket vízbe mártották. A végrehajtás úgy történt, hogy egy gerenda végén lecsüngő kosárba vagy vasketrecbe ültették a bűnöst, és egy emelőszerkezettel a vízbe eresztették, majd felhúzták, és ezt néhányszor megismételték.²⁴

Szegyen- vagy gúnyirat

Németországban volt szokás a XV–XVI. században, hogy ha nem fizetett az adós időben, akkor a hitelező szegyen- vagy gúnyiratot állíttatott ki, vagy gúnyképet festethetett róla. A gúnyképeket a hitelező szétküldhette, bárhova kiszégeztethette. A gúnyképen rendszerint nőstény disznót ábrázoltak, nőstény számmal és tehénnel. Az adós legtöbbször az állaton arccal hátrafordulva lovagolt, felemelte annak farkát, hogy az állat mögött álló hitelező a felémelt fark alá nyomhassa az adós pecsétjét. A megcsúfolásnak ezt a módját csak nemesemberrel szemben lehetett alkalmazni.²⁵

Kényszerű séta vagy meghurcolás

A tolvajnak a lopott holmit a hátára kötötték, így kellett végigvonnulnia a városon vagy a falun. Budán szemléletesen így büntették azokat, akik a városi szőlőhegyen venyigét, szőlővesszőt vágtak és loptak el: a vesszőket a nyakukba kötve pellengérre állították őket egy vagy több óráig, esetleg még a Tabánon is végigvezették őket.²⁶

1882-ben Kaposváron egy napszámost ítéltek kényszerű sétára. Több kertben „megtizedelte, sőt megfelezte” a fokhagymaágyáso-

kat. A károsultak panasszal fordultak a városi bíróhoz, aki a városi előljárással együtt a fokhagymatolvajra a következő büntetést szabta ki: A vásárnapi misét követően a tolvajnak a lopott jószágot utcáról utcára kellett vinnie, a következő kiáltással: „Kell-e hagyma?” Az ítélet végrehajtásának napján, amikor a templomból kijöttek a hívek, az elítélt a kisbíró kíséretében megindult a büntetés elszenvedésére. Ám előzetesen, hogy a szegényt ismerősei és szomszédjai előtt jobban viselje, erősen bepálinkázott. Így tett a kisbíró is, aki útközben „ékes erkölcsi prédikációt” tartott a lopás szegyeteljes voltáról. A fokhagymatolvajon „még az a szegyen is megesett, hogy útközben egyik általa megkárosított asszony felbőszülve nekirontott, és az amúgy is megszégyenített embert kegyetlenül megseprűzte. A bűnös az incidenst követően ledobta a hagymát a hátáról, és hazáig meg sem állt”.²⁷

1894-ben egy Illaváról szabadult fegyenc a diósgyőri vasgyárban kezdett el dolgozni, ahol rézdarabokat lopott. A nála megtalált bűnjeleket a csendőrök összefűzték, a nyakába akasztották, és ezzel kellett végigmennie a vasgyárban.²⁸

„Világítás”

Egyházi eredetű büntetés volt a Buda és Pest, illetve más városaink jogkönyveiben is felbukkanó „világítás”. Német jogszokás volt, de nálunk is elterjedt, hogy a nemi élet rendjét megsértő személyt, kezében égő gyertyával, karján vesszőkkel, a templom elé állították. Vérfertőzést elkövetőket, házasságtörőket, valamint könnyelmű életet élő nőket kezükben gyertyával és pálcával egy vagy három vásárnapon, mise és prédikáció idején a templomkapu előtt világításra köteleztek.²⁹

Valószínűleg a „világítás” megváltásaként több-kevesebb gyertya, viharlámpa vagy viasz szolgáltatására kötelezték azokat a férfiakat, akik tisztességes nőt teherbe ejtettek, illetve házasságtörést vagy egyéb paráznaságot követtek el.

Az égő gyertya tisztító erejére utal a következő jogeset, amelyet egy 1418. júliusi oklevélben olvashatunk: „Korábban az esztergomi egyházmegyei Sypik-i Jakab felesége: Dorottya kérésére az esztergomi egyházmegyei Zelchen-i Barthok-ot a hitbér, a jegyaján-

dék és leánynegyed megadásánál tanúsított makacssága miatt kiközösítéssel sújtotta.” Az ítéletben foglaltak ellenére Barthok azonban megmaradt makacsságában. A bíróság így kiközösítés terhe mellett megparancsolta, hogy *minden vásár- és ünnepnap a mise közben a harangokat megkongatva, gyertyákat gyújtva, majd azokat földre dobva hirdessék ki kiközösítésének agravatóját, továbbá a kiközösítés terhe mellett tiltsák meg a Dorottya vagy ügyvédje által megnevezetteknek, a kiközösítés idején bármi módon érintkezzenek.*³⁰

Eklézsiakövetés

A XVI. századtól kezdődően a megkövetés sajátos formáját alkalmazták a protestáns felekezetűeknél, az úgynevezett eklézsiakövetést. E büntetési nemet az egyházi élet rendjét megsértőkkel, paráználkával, istentiszteletre nem járókkal, kisebb értéket lopókkal, a részegeskedésben, verekedésben, illetve a bírói személy megsértésében tapasztalt bűnössel szemben szabták ki. Ha az elítélt nem vetette alá magát a vezeklésnek, akkor mind az egyházból, mind lakhelyéről kitiltották. E megszegyenítési módot ugyan II. József eltörölte, de a levéltári forrásokból és a bírósági ítéletekből kiderül, hogy a jogsértőkkel szemben még a XIX. században is alkalmazták.

Az eklézsiakövetőt az istentisztelet alkalmával egy fekete székre ültették vagy a szószék mellé állították, háttal a népnek, és fekete posztóval borították le. A bűnbánónak egy hétig így kellett járnia a templomba. Ha az egy hét letelt, akkor az istentiszteletet követően a pap a következő kérdéseket intézte hozzá: „Te vagy-e, aki utálatos cselekedetteddel az Úristent megbántottad, a szent gyülekezetet megbotránkoztattad? Szánod-e bűneidet? Ígéred-e magad, hogy ezután feddhetetlen életet élsz?” A pap ezután felolvasta a bűnbánó könyörgést, amit az eklézsiakövetőnek utána kellett mondania.³¹ Az eklézsiakövetők nevét feljegyezték az egyházi anyakönyvekbe.

A latrok megbüntetéséről ez áll az Approbata Constitutiokban: „[...] hogy annakokáért mind a szegénység a lopók insége alól bátorságot és pihenést vehessen, mind pedig a vétek megzaboláztassék, végeztetett, hogy valaki száz pénzt érő marhát ellop, és megtudatik, a falu büntesse egy forint bírsággal és a kárnak megfizetésével. Másodszor, hogy ha hasonló és csak annyit érő lopásban

találtatik, akkor is a falu egy forinttal büntesse és a kárt fizesse meg, azon felül ecclesiát conciliáljon. Harmadszor ha száz pénz érőt lop, comperiáltatván, felakasztassék érette. Ha a lopás két forintot érő lészen, első vétkéért megfogattassék, és a pellengéren vagy kézi kalodában igen-igen megverettessék, a kárt is fizesse meg, és az ecclesiában poenitentiát tartson. Másodszor hasonló vétkéért ismét megverettessék, a kárt megfizesse, a tisztek fl. 12 megbírságozzák és az ecclesiát is conciliálja. Harmadszor hasonló vétkéért felköttessek [...]

1823-ban az erdélyi Keresztúron a törvénytelen gyermekeket világra hozó nőket sújtották eklézsiakövetéssel, akiket, ha másodszor is teherbe estek, 6-12 botütésre és 6 órányi árestomra ítélték.³² Figyelemre méltó, hogy bár napjainkban már sem egyházi törvény, sem a lelkészi gyakorlat nem követeli meg, hogy a „vadházások” eklézsiát kövessenek, azonban néhány székely faluban az ott élők igen.³³

Önmeghazudtolás

Újlak város jogkönyve önmeghazudtolásra kötelezte azt a személyt, aki mást „a becsületet tönkretevő gyalázkodó” szavakkal illetett. Ha valaki a másikról azt állította, hogy az illető „kurafi, tolvaj, rabló, gyűjtogató, hamisító, esküszegő pap vagy szerzetes, házasságtörő, gyilkos, varázsló vagy boszorkány, eretnek fia”, vagy bármilyen más szóval a szülők hírnevét „bemocskolta”, és a gyalázkodást tanúbizonysággal igazolni nem lehetett, akkor a bűnöst a nyilvánosság elé citálták, és a tanácsháza vagy a templom ajtajába, vagy a város főterére állították. Büntetését pedig a következőképpen kellett elszenvednie: „a hírnök nagy hangon háromszor felhívja a nép figyelmét. A felhívás után a bűnös személy hangos szóval mondja el mindenki hallatára, felsorolva mindazokat az esztelen gyalázkodó szavakat, amelyeket becsületsértőn kimondott, és legyen kutyaszar a kezében, háromszor mondva, hogy kutyaként hazudtam, mivel haszontalanul és gonoszul gyalázkodva szóltam, és mind a három alkalommal üsse meg száját a kutyaszarral. Ha pedig ezt nem akarja megtenni, vagy az előbb mondotakat nem teszi alaposan, akkor a nyelvét vasharapófogóval húzzák ki, és vágják le”.³⁴

Kassán a XVI. században egy férfit, aki nyilvánosan becsmérelte a városi tanácsot, és tiltakozott az ellen, hogy ügyében az illetékes tanács járjon el, nyelvkivágásra ítélték azzal, hogy nyelvét szegezzék a pellengérre. A bíróság azonban figyelembe vette, hogy a bűnös vitéz katona volt, így megelégedtek enyhébb büntetéssel. Három vásárnapon a városháza melletti székre kellett állnia, és a nép előtt hangosan ki kellett jelentenie, hogy igazságtalanságot követett el a tanács ellen, nyilvánosan bocsánatot kér, és megköszöni a kegyes ítéletet. A hóhér mindeközben a büntetést elszenvető mellett állt egy edénnyel a kezében, amelyben „megnevezhetetlen valami volt”. Az elítéltnak azt kellett mondania, hogy „úgy ugatott mint a kutya, azért az általa kiadott szennyet kész felfalni”. A hóhér válasza a következő: „Minthogy ugattál mint egy kutya, tehát gonosz, czéda szád nem érdemel mást, minthogy ezzel a rondasággal tömjem be.” Erre az edény tartalmát a szájához kente, és úgy arcul ütötte, hogy lefordult a székről. Az elkövetőnek háromszor kellett elvégeznie ezt a „szégyenletes” tortúrát, mielőtt szabadon bocsátották.³⁵

A budai városi jogkönyv a rágalmazót csupán azzal büntette, hogy a városházáról kilépve, magát megcáfolandó, a szájára kellett csapnia.³⁶

Szalmakoszorúval koszorúzás

Lőcsén 1566-ban egy parázna párt a szégyenoszlophoz kötözték, majd fejükön szalmakoszorúval kivezették őket a városból, hogy eskettessék magukat össze ott, ahol tudják. Másutt egy parázna szolgálót azzal büntettek, hogy fején szalmakoszorúval, dobszó mellett körülvették a városon, majd nyilvánosan megvesszőzték.³⁷

1712-ben Désen alkalmazták a megszégyenítés e módját egy káromkodásban, tolvajlásban, nemesemberek megverésében és kínzásában, égetéssel való sokszori fenyegetésben bűnös férfival szemben, akit e tettek elkövetéséért tortúrára ítélték. Bíróság elé állították emberölésért is, amelyért két kezének levágására, és ezek akasztófára szegezésére, valamint akasztásra ítélték. Am „a proclamatoria nem comperiált”, így a büntetés végrehajtásáig nem beszélhetett senkivel, és szalmakoszorúval „megkoszorúztatván” a hóhér a városból kikísérte, sőt Dést még a rokonainak is el kellett hagynia.³⁸

55. Szalmakoszorúval koszorúzás (Luyken, 1700)

1793-ban Vácon a parázñasággal vádolt Kartali Juditot állították bíróság elé második törvénytelen gyermeke megszületése után. Megkérdezték tőle, ki volt első gyermekének az apja, majd feltették a kérdést, hogy „Megh büntettetél é azért?” „Megh Paulovits I. plébánusságában szalma koszorú alatt avattatott” – hangzott a válasz. Második törvénytelen gyermeke világra hozataláért hasonlóképpen bűnhődött, Budán a jezsuiták templománál kellett három vasárnapon szalmakoszorúban állnia. Megtörténhetett az is, hogy nemcsak a bíróság ítélete, hanem a társadalom megvetése is sújtotta a parázna személyt. Endresz Erzsébet esküvőjén, amikor az oltár előtt állt, egy felbérelt gyermek szalmakoszorút dobott a lábai elé. A felbujtó legényt tizenkét, a koszorút fonó két leányt tíz-tíz korbácsütéssel, a „csúfságot” végrehajtó gyermeket pedig, aki a koszorút az asszony fejére akarta dobni, tizenkét vesszőcsapással büntették.³⁹

1762-ben a németországi Rottweil tanácsa elrendelte, hogy a parázna hajadonokat és nőtlen ifjakat vasárnap állítsák megszégye-

nítésül a templom elé, a leányt szalmakoszorúval a fején, a fiút pedig szalmakarddal az oldalán. Ezután ültessék egy kordéra őket, tűzzenek melléjük egy karót, rajta egy csengővel, és így szállítsák őket kényszermunkára tizennégy napon keresztül. Éjszakára zárják őket a toronyba, és bár saját költséjükre, de enni csak szűkösen kapjanak.⁴⁰

Haj lenyírása

Elsősorban a paráznák megbüntetésére szolgált a haj lenyírása, de más esetben is elrendelhetette a bíró. Az 1260-as években Béla herceg Gosztovic föld harmadát Bertalan ispán fiainak, Ábrahám-nak, Bertalannak és Domokosnak ítélte. A körösi vár népei, Demeter, Márk, Prybk, Chomouch, Prybineg és gosztovici rokonaik ugyanis a herceg előtt perbe fogták Bertalan ispán fiait, azt állítván, hogy azok a földet tőlük jogtalanul elfoglalták, de Bertalan ispán fiai bemutatták Béla király 1268. évi oklevelét, amely igazolta birtokjogukat. A herceg, átírva az oklevelet, Demeternek és társainak mint patvarkodóknak örök hallgatást parancsolt, s egyiküknek, Demeternek „a fejét a szégyen jeleként és a büntetés emlékére részben megnyíratja”.⁴¹

Pacalvetés

Teherben lévő és ezért testi fenytéssel nem sújtható kicsapongó nőnek a nyakába pacalt akasztottak, és így kergették ki a városból. 1749-ben Tót Maris, Nagyorrú Juhász Mátyás felesége, Pór Andrásné kamrájában „valamely eltett pénzt megsejtvén, abból a mint maga megvallotta arc. 24 frtot ellopott, e mellett, hogy parázna ágybul való terhet visel, ekképpen büntetessék: a gyermeke kocsíra rakattatván, maga pedig pacal vettetvén a nyakában ütés nélkül a városból” száműzték, és kötélre kötve kikísérték.⁴²

Boszorkányok, egyes helyeken tolvajok, de csavargók, munkakerülők megbüntetésére is alkalmazták a bélyegégetést, a tüzes bélyeggel⁴³ történő megjelölést. Szent István második törvénykönyvében kimondta, hogy a boszorkánysággal másodízben vádlott személyt homlokán, mellén és lapockái között, a templomkulccsal kereszt formát képezve, jelöljék meg. Kálmán törvénye szerint a hamis tanúnak pedig az arcára sütöttek bélyeget. Előfordult, hogy bélyegégetéssel bűnhődött az, akit a meghallgatott tanúk boszorkánynak vallottak, ám hiába kötelezték vízpróbára, annak alapján nem bizonyult annak. Így a bíróság szabadon bocsátotta azzal a figyelmeztetéssel, sőt inkább fenyegetéssel, hogy ha újból babvetés, ónöntés vagy más efféle vétkekben gyanú merülne fel ellene, akkor halállal lakol tetteért.

A *Hármaskönyv* rendelkezése értelmében „tüzes pecsét bélyegét” nyomták azoknak az egyházi embereknek a homlokára és arcára, akik „hamis oklevelek készítésénél és pecsételésénél jelen voltak és abban részt vettek”. Újlak város jogkönyve a hamis ügyvédekét sújtotta megbélyegzéssel: „Ha egy ügyvéd mindkét fél ügyébe beavatkozik, és miután megtörtént az egyezés, rosszul vezeti az igaz ember ügyét és elnyomja azt, a hamis félnek az ügyét pedig az igaznak elnyomására vezeti azzal, hogy hol ennek, hol annak hízeleg álnokul: [...] ha ilyen bűnbe keveredve találnak egy ügyvédet, vigyék el a város pellengérére, kössék oda jó szorosan, hozzák oda a város vasbélyegzőjét, amellyel a hiteles pinteket és az ország egyéb edényeit megjelölni szokták, és ezt a vasbélyegzőt tüzesítsék meg izzó szénparázson, és így égessék bele a hamis ügyvédnek mindkét arcába, hogy példaképül szolgáljon másoknak, akik hasonlót követnek el.”⁴⁴

Fehérváron 1744-ben a korábban már büntetett Török Bőrgyűjtő István, akit több rendbeli lopással vádoltak, került a városi bíróság elé. Mivel javulására nem láttak reményt, hogy „tőle jobban lehessen őrizkedni”, a hóhér a homlokára akasztófajellet égetett, és a városból kitiltották.⁴⁵

A II. József-féle *Novus Ordo* új büntetési nemet vezetett be Magyarországon: a hajóvontatást, amelyhez az elítélt arcának tüzes vassal való megbélyegzése társult. A végrehajtással kapcso-

latban a kancellária a helyi hatóságoknak meghagyta, hogy a bélyegégetést kimondó ítéletekben pontosan meg kell határozni, hogy az elítéltnak csak az egyik vagy mindkét arcára kell-e bélyegget sütni, és azt is, hogy az milyen formájú legyen: akasztófát vagy akasztófát és kereket ábrázoljon-e.⁴⁶

Halálbüntetés

A középkorban a halálbüntetés általában a súlyos közbűncselekmények, illetve egyes magánbűntettek vagylagos rendes büntetése (*poena ordinaria*) volt. A különböző kivégzési módok eredetileg a bűnösnek felrótt bűncselekményt tükrözték vissza. A végrehajtás módja szerint egyszerű (*poenae capitales simplices*) vagy minősített (*poenae capitales qualificative*) halálbüntetésről beszélhetünk. Egyszerű halálbüntetésnek számított a rendszerint pallossal történő lefejezés, az akasztás, a vízbe fojtás, illetve a kötéllel történő megfojtás, a megégetés, a megkövezés, a felnégyelés, valamint az „egyszerű” kerékbetörés. Minősített halálbüntetés volt a kerékbetörés, a horogra függesztés, a karóba, illetve nyársba húzás. E halálbüntetési nemek végrehajtása járhatott a végrehajtást megelőző kínzó büntetésekkel is, mint például kézlevágással és nyelvkimetszéssel, tüzes fogókkal csipkedéssel, vagy éppen a vesztőhelyre lófarkon való hurcolással. A XVIII. századtól kezdődően a minősített halálbüntetés kiszabása háttérbe szorult. II. József uralkodását követően a visszaállított halálbüntetések közül jobbra csak a lefejezést és az akasztást alkalmazták.⁴⁷

A középkori ember a tüzet, a vizet, a földet és a levegőt olyan természeti erőknek tartotta, amelyben különleges pusztító, illetve tisztító erő rejlik. Karl von Amira az akasztást a viharistennek, a kerékre vetést a napistennek, a lefejezést a villámistennek, a kibelezést a fák szellemének, az élve eltemetést a helyi istenségnek szánt áldozatként értelmezte.⁴⁸

Az ítéletek végrehajtására nyilvánosan került sor. A nyilvánosság a bíróság, de leginkább a nép számára a büntetőeljárás fénypontját jelentette, illetve a kiszabott büntetés jogi kétségbevonhatatlanságát bizonyította. Alapos előkészületekre volt szükség ahhoz, hogy a rituálé előírászerűen és jogilag érvényes formában

történjen. Gondoskodni kellett hóhérról, vagy éppen kölcsön kellett kérni egy másik városból, fel kellett építeni a vesztőhelyet, és az elítélt vesztőhelyre kísérésének útvonalát is meg kellett tervezni.

Lefejezés

Az egyszerűen kimondott halálbüntetésen rendszerint a lefejezést értették, amely többek között az emberölésben bűnösök, a nőrablók, kettős házasságot, illetve házasságtörést elkövetők büntetése volt. A pallossal, karddal vagy bárdal történő lefejezést tartották a legenyhébb és a legkevésbé megszégyenítő halálbüntetési nemnek. A lefejezés végrehajtására négy testhelyzetben kerülhetett sor: fekvő helyzetben, a hajnál fogva a fejet megemelve; térdelve, a fejet tönkre fektetve; ülő helyzetben, a hóhérszéken vagy kivégzőszéken, vízszintes csapással; ritkán állva.⁴⁹

A leggyakoribb végrehajtási módozat szerint az elítélt a hóhér előtt térdelt, elől összekötözött kézzel, amelyben sokszor keresztet tartott. Többnyire a szemét is bekötötték, haját rövidre nyírták, hogy az ne akadályozza a palloscsapást. Közvetlenül az ítélet végrehajtása előtt a hóhér előrelépett, és a neki megfelelő formában megigazította a kivégzendő fejét. Majd visszalépett, és két kézzel megmarkolva a pallost, egy csapással lenyakazta a bűnöst.⁵⁰

Nem könnyű azonban egyetlen csapással levágni valakinek a fejét. Mivel az elítélt bármikor tehetett egy váratlan mozdulatot, a hóhér igyekezett előre meggyőzni arról, hogy ilyen esetben ő sem jár jól. 1594-ben Báthory Zsigmond a török Portával való szakítást ellenző politikai ellenzék tagjait, tanácsurakat és főurakat fejeztetett le bírói ítélet nélkül. Ügyüket sem bíróság, sem az országgyűlés nem tárgyalta, így, törvényes ítélet híján, a fejedelem egyszerű parancsban intézkedett. A kivégzést 1594. augusztus 30-án a kolozsvári piacon hajtották végre, a fejedelmi palotával szemben, az ott felállított vérpadon. Az ítélet végrehajtását a kolozsvári bírótól elkért pallossal, egy szegedi cigányra bízta. Elsőnek Kendy Sándort vezették elő, aki, amikor a vérpadhoz vezették, észrevette, hogy Báthory Zsigmond egy ablakból figyel, ezért így szólt hozzá: „Semmilyen törvény, sem isteni, sem emberi nem engedi meg, hogy bárkit vádemelés nélkül legyilkoljanak,

56. Franz Schmidt (1555–1634) nürnbergi hóhér

ezért alázatosan könyörgünk hozzád, kegyelmes fejedelem, hogy ügyünkben méltóztasd meghallgatni védekezésünket. Azt követeli tőled a méltányosság, az igazság és hivatalod méltósága, hogy mindenkinek egyformán szolgáltass igazságot.” Kendy után Iffjú Jánost vezették elő, akit a hóhér nem tudott egy csapással lenyakazni, hanem a földre szorította, és csak harmadszorra végzett vele. Ezután Forró János következett, aki hiába kérte, hogy egy élesebb pалlost fogjon a hóhér, ugyanazzal fejezték le őt is, és Szentgyeydi Gergelyt is. A lefejezést követően „hatalmas záporosó kezdett hullani az égből, és a lefejezettek testéről lemosta a vért. E jeltől sokan úgy ítélték, hogy azok ártatlanok és méltatlanul szenvedtek halált”.⁵¹

Bethlen Miklós *Sudores et cruces* című emlékiratában olvashatjuk, hogy 1698 júniusában Rabutin generális üdvözlésére és tanácskozássra mentek Szebenbe. A generális 160 000 forintot kért a katonaság számára, méghozzá tizennégy napon belül. „A gubernátor et consequenter a gubernium küldte engem” – ahogy arról Bethlen beszámol –, „már nem tudom ki, tanáccsal, hogy kérjünk dilatiót egy kevéssé annak a pénznek.” Mivel a pénz megfizetésére haladé-

kot kértek, Rabutin rettentő haragra gerjedt, és lefejezéssel fenyegette meg az erdélyi főurakat, mondván: „haljon meg, mi légyen az Isten. Irtóztató szók. Mind te dolgozod ez, te a többi az orránál fogva hordozod; mind bolondoknak, csutaknak, tőkének tartod; de az ördög elvigyen engem, ha így-amúgy nem bánok veled, a seggednél vagy a lábodnál találod a fejedet etc.”⁵²

Templ pesti polgárt, aki gyilkosnak titulálta polgártársát, lefejezték, és az ítélet kimondta, hogy fejét a lába közé (vagy elé) tegyék.⁵³ A XVIII. században egy bérest egy leány megerőszakolásáért és megöléséért jobb keze levágására, lefejezésre, majd a holttest kerékre vetésére ítélték.

1408-ból Terebesről maradt fenn a következő ítélet: „Zemplén vármegye alispánja és szolgabírái menedékvalló levelük szerint Sztáncsi Miklós fia Péternek és tizenhárom jobbágy-eskütársának, – minekutánna a Csízi Pál megölt jobbágyának bűnös voltára ő maga az oltáron s jobbágysai a törvényszék elébe vitt halott fején megesküdtek, a törvényszék pedig *a tetemnek büntetésül szokás szerint fejét vétette*, – menedéket adnak.”⁵⁴

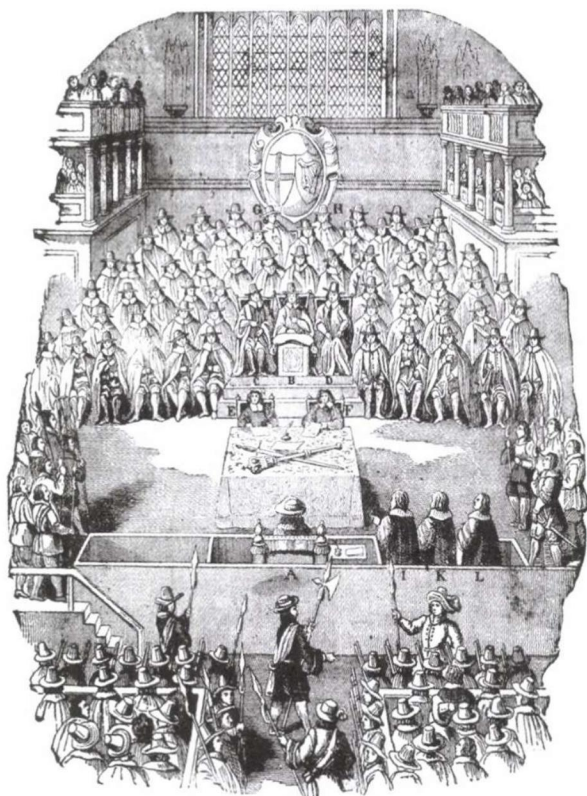
1588-ban Németújváron após a vejét feleséggyilkossággal vádolta. A férj kényszerűségből vette csak el az asszonyt, és a halál körülményei a férjre nézve terhelőek voltak. A vádlott tagadott, az úriszék negyvenedmagával leteendő esküre utasította azzal, hogy ha ezt le nem teszi, akkor fejével bűnhődik. „[...] Owari Horuat Mjhalj peorleott Spegli Jerigel, miwel hogy egy leaniat zolgalatra kerte volna, es hogy nala lakot, wele paraznalkodott. [...] az teörwenj azt találta, hogy elwegye. Akkoron azt mondotta, hogy elwezem, de sokáig bizonj nem él. Ott az pap eözwe eskwtette, akkoris azt mondotta. Ideo jartaban kedig wett wolt egi lowat, es hogy ki hajtotta az lowakat, egyk el maradott teöle, aztat az feleseghe wtanna hajtotta. Az wtban nem twdgia, mi lelte, hanem megh eöltte feleseghet, az ki az eo leania wolt. Es még azzal bizonitia, hogy sok kek wolt az testen, hogy wertek, azertt az eö leanja meg holt, oda wagyon. [...] Az ellen azt feleli Spergly Jerig, hogy eö nem eölte es nem twdgya, mi lelte. Azertt fejet adgya erny, rakná reaya, ha eö celekedte, mertt eö nekj jambor hazas tarsa wolt. Deliberatum est. Az wrajm teörwenje azt találta, hogy Spegli mencze magát tizen eötednapra, 40 magawal, de jámbor tiztessegbeli embörókel. Ha meg nem menti magát, tahat az fejet el wegyc.”⁵⁵

Franciaországban a lefejezés nemesi privilégium lett. A kivégzés előtt álló választhatott, hogy szemét bekössék-e, vagy sem. A szem kendővel való bekötése a büntetés súlyosbítását jelentette. 1413-ban Pierre des Essarts-t, Párizs előljáróját lófarkon hurcolták a sisakkészítő-műhelyig, ott egy szekérre ültették, és kezébe fakesztet adtak. Egy nyusztal bélelt, fekete, hosszú bő ruhába és egy fehér nadrágba öltöztették, lábát könnyű fekete cipőbe bújtatták. Így vezették a vesztőhelyre. A kivégzés előtt letérdelt a hóhér elé, csendesen megbocsátotta neki halálát, a jelen lévő urakat pedig arra kérte, hogy tettét ne kürtöljék szét.⁵⁶

Anglia történelmében az 1649-ben I. Károlylyal szemben lefolytatott per volt az első, és egyben utolsó is, ahol uralkodót állítottak bíróság elé hazaárulás vádjával. I. Károly bűneinek kivizsgálását 1649 januárjában kezdte meg Londonban a parlament által kirendelt speciális bíróság, a High Court of Justice for Trial of the King. Az ítélet előbb született meg, mint maga a tényállás.

A vád szerint az uralkodó visszaélt a hatalmával, zsarnoki és korlátozásoktól mentes abszolút hatalom kiépítésére törekedett, népet szabadságától és jogaitól meg kívánta fosztani. A másik fő vádpont a polgárháború kirobbantása volt. A király vitatta a bíróság joghatóságát, és arra hivatkozott, hogy elsősorban Istennek tartozik felelősséggel, valamint kötelezettségei vannak népe felé, érvei azonban hiábavalónak bizonyultak. Károly vádlói – mivel a hatályos jog hasonló esetet nem szabályozott – egy régi római jogi rendelkezéshez folyamodtak, miszerint egy fegyveres csoport megkísérelheti megdönteni a zsarnok hatalmát.⁵⁷ John Bradshaw, a bíróság elnöke (aki golyóálló kalapot viselt saját védelme érdekében az egyébként nyilvános tárgyalás alatt) arra hivatkozott, hogy a legfőbb hatalom forrása nem a király, hanem a jog maga, és ebben az összefüggésben az uralkodó csak megbízott tisztségviselő. A koronázási esküből fakadóan pedig a király és a nép között szerződés jön létre, amelynek alapján a nép engedelmességgel tartozik uralkodójának, az uralkodónak pedig meg kell védelmeznie saját népét. Ha e kötelezettség teljesítése csorbát szenved, akkor a kötelék megszakad, és ezzel együtt megszűnik a király szuverén volta.

I. Károlyt mint zsarnokot, hazaárulót, gyilkost és az állami közösség ellenségét⁵⁸ 1649. január 30-án nagy tömeg előtt lefejezték. Egy szemtanú ezt írta az eseményről: „Láttam lesújtani a bár-

57. I. Károly tárgyalása a Westminster Hallban (1649)

dot, és őszintén mondhatom, szomorú volt a szívem és emlékszem, hogy abban a pillanatban a jelenlevő ezernyi ember ajkáról olyan mormogás szállt fel, amilyent addig sohasem hallottam és remélem, nem is fogok többé hallani.”⁵⁹

Károly tetemét bebalzsamozták, még a fejét is visszavarrták, majd a koporsót Windsorba szállították, hogy ott eltemessék. Hiába kopogtatták azonban a Térdszalag terem falait, nem találtak megfelelő üreget, Károly végül abba a sírba került, ahol VIII. Henrik aludta örök álmát. VIII. Henrik, az anglikán reformáció elindítója és I. Károly, az angol puritánok vallási forradalmának áldozata tehát egymás mellett pihent tovább. Károly bizalmasa és udvari papja, Herbert püspök ezen ízléstelen társítás láttán úgy megdöbbsent, hogy nem volt hajlandó elmondani a szentbeszédet.⁶⁰

A halálbüntetés talán leggyakrabban alkalmazott módja az akasztás volt. Szent László törvényei szerint, ha a tolvaj szolgát másodízben érték tetten, fel kellett akasztani. A *Hármaskönyv* szerint a tolvajokat fel kell akasztani, a rablókat karóba húzni vagy kerékbe törni, a gyilkosokat pedig le kell nyakazni.

Kezdetben élő fák ágára akasztották az elítélteket. Az akasztófa legrégebb alakja az egyágú, az általánosan elterjedt pedig a kétágú akasztófa volt, de tudunk három-, illetve négyágú akasztófákról is. Az elrettentés és a bűnelkövetéstől való visszatartás érdekében az volt a szabály, hogy az akasztófákat olyan magasra kell építeni, hogy alatta egy lovas katona kezében feltartott lándzsájával kényelmesen ellovagolhasson.

Az elítéltet levetkőztették, mivel úgy hitték, a meztelen emberi test elriasztja a démonokat, majd szemét egy fekete kendővel bekötötték, kezeit a háta mögött összekötötték – így bénítva meg a démoni, veszélyes erőket –, és haját lenyírták.⁶¹ Létrán vitték fel a keresztgerendához, az onnan lecsüngő kötélből a hóhér hurkot vetett a nyakára, majd letaszította a létráról, így megfojtotta. Egy francia forrás arról tanúskodik, hogy az elítéltnak három kötelet vetettek a nyakába: kettő kisujnyi vastagságú volt, két végén egy-egy hurokkal, amellyel az elítéltet megfojtották. A harmadikkal a holttestet dobták le az akasztófáról.

Némely helységünk (például Sepsiszentgyörgy) akasztóhámat is alkalmazott a büntetés végrehajtására. Az elítéltet külön kötélen húzták a magasba, a hóhér létrán mászott utána. A csigán való fölhúzáshoz egy szíjból készült hámat adtak az elítéltnél, amelyen hátul egy karika volt, ahhoz erősítették a csigán keresztülhúzott kötelet.

Az elkövetett bűncselekmény súlyától függően az akasztásnak is voltak fokozatai. E halálbüntetési nem „kitörölhetetlen szégyennek” számított, megsemmisítő erejét azzal is fokozhatták, hogy a holttestet a madarak prédájául hagyták. Pontosan előírták, hogy a holttest mennyi ideig lógjon az akasztófán. Besztercebányán 1681. március 4-én többeket felakasztottak, és testüket „undorgerjesztési” célokból majdnem tíz hétig az akasztófán hagyták.⁶²

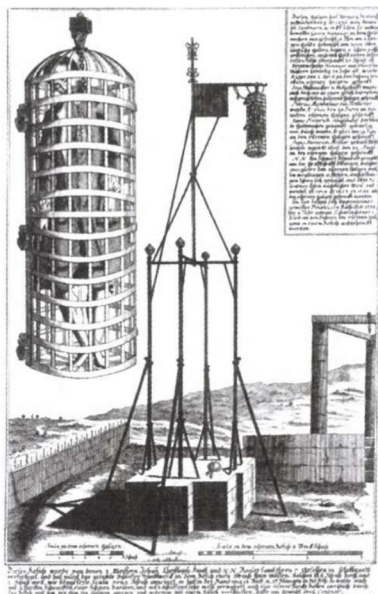
Ha túl hosszú időt állapítottak meg, előfordulhatott, hogy a test lezuhant vagy ellopták, illetve bizonyos testrészei eltűntek. Ez utóbbi nem volt ritka azok körében, akik hittek gyógyhatásukban. A lopást jobbra a családtagok követték el, hiszen igyekeztek megszabadulni a szegénytől, és biztosítani rokonuknak a lelki megnyugvást. Kivételes szegyennek számított, ha valakit a többemeletnyi akasztófa-építmény közepére vagy túl magasra akasztottak.⁶³

1554-ben a Marosvásárhelyen tartott országgyűlés határozatában kimondta, hogy „A két nővel bíró férfiak vagy két férjjel bíró nők, a paráznák, házasságtörők, a gyilkosok, orvosok, orgazdák akasztassanak fel, ha három vele egyenlő állásu tanú rájuk van.”

Busik Jánost hűtlen kezelés és csekély értékű lopás miatt bilincsből végzett közmunkára ítélték. Pesten töltötte büntetését, ahol korábbi gyűjtogatása miatt újból vádat emeltek ellene. Busik bevallotta, hogy Dunakeszin és Veresegyházán három házat fosztott ki, majd fel is gyűjtotta azokat. Pest tanácsa az érvényben lévő törvényeket alkalmazva máglyahalálra ítélte, majd büntetését kard általi kivégzésre és holttestének elégetésére enyhítette. Végül az 1697-ben Bécsben hozott ítélet alapján felakasztották, úgy,

hogy a rögtönzött bitófát a máglyára helyezték, ahol a halál beállta után azonnal sor kerülhetett a holttest elégetésére.⁶⁴

1738-ban Stuttgartban különleges rituálé keretében végezték ki a zsidó Süß Oppenheimert, akit hazaárulással, csalással, paráználkodással és egyéb bűncselekmények elkövetésével vádoltak. Bűneiért egy rendkívül magas bitófára akasztották, egy hatalmas ketrecben, amely a bitó fölé magasodott. Skarlátvörös köpenyt és egy feltűnő gyűrűt viselt kivégzésekor. Mivel az ítéletki hirdetéskor kijelentette, hogy úgysem akaszthatják magasabbra, mint az akasztófa, a

58. Ketrac a bitófán (1738)

bíróság költséget nem kímélve mindent megtett, hogy magasabbra akasszák – a nyilvánosság még nagyobb ámulatára. A torony-magasságú bitófát vasból készítették.⁶⁵

1718-ban a Kraszna megyei statútumok a bíró és az esküdtek akasztását helyezte kilátásba: „Koborlo, ’s alá ’s fel-járó, akár magános akár cselédes embereket egy Falu is maga közzé bé-bocsáttani ne mérészelyen, még ha Passussal járna is, Nemes Vármegyénkben kívül lakó ember, tehát az olyan idegen kivált az olyan Erdélyből jövő embert mindjárt a’ Falun kívül tartoztassék, mind addig míg casussát Mlgs. Fő-Ispány Úrhoz [...] nem reportálják, és az olyan inteveniens emberek iránt, a’ Tiszt dispositiojához tarcsa minden Helység magát, külömben a renitens Falu 200. for. Büntetésben incurrál, vagy a’ *Bíró ’s Esküttek fel is akadnak érette.*”⁶⁶

Karóba húzás

A karóba húzás – török hatásra – viszonylag későn, a XVI. században jelent meg a magyar joggyakorlatban. A büntetés végrehajtását több ember végezte. A kihegyezett, öt-hat méter hosszú rúdra az elítéltet ráültették, és a lábára kötött kötelek segítségével a karóra ráhúzták. E súlyos büntetést szabták ki a kicsapongó szolgákra, a gonosztevőt el nem ítéelő falusi bíróra, az útonállókra, a betörőkre, a lopókra, illetve a nemesség ellen lázító parasztokra.

1680-ban a munkácsi úriszék döntött egy rákói jobbágy ügyében, aki több társával együtt tolvajkodott, „sütögetett”, fosztogatózott. Az úriszék az 1608:k.u. 2. tc.-re és a *Hármaskönyvre* való hivatkozással indítványozta, hogy „elsőben erősen megsütögettessék, minthogy maga is sütögető volt, annak utána két kezét vágják le, az után lófarkon a törvényfaig hordoztassék és úgy karóba vonattassék”. A bíróság végül megelégedett azzal, hogy először „megsütögették”, majd karóba húzták.

A Fogarason, 1683. április 24–30-ig tartott országgyűlés így rendelkezett: „Szomorúan emlékezünk kegmes urunk róla, mennyi kárral lett legyen az tatár hadnak az országón általmenetele ez elmúlt üdökben, azért a tatár hadnak országunkon valo mostani általmenetelével hasonló vagy annál is nagyobb következhető gonosznak eltávoztatására nézve Nsgod kegmes tetszésébül végez-

tük: senki őket sem fegyverrel se különben megbántani ne merészelje, sőt ha közüllök valakik vagy marhájok betegen vagy különben is elmaradna vagy eltévelyedve tanálatnának, vigyék vagy küldjék Ngod méltóságos udvarában és Nsgod kegyelme dispositionából utána azon tábornak, mely ellen ha ki impingálna és azután akármikor comperiáltatnék, karóban száradjon meg érette.”⁶⁷

Kővel agyonverés, megkövezés

A kővel agyonverés a legősbibb halálbüntetési nem, amelyet már a Bibliából ismerünk. Az elítéltet a hátára fektették, karóhoz kötötték, majd a négy személyből álló kivégzőosztag a mozdulatlan ember mellére súlyos követ ejtett. Ha életben maradt, akkor a kövezést az egybegyűjtött szilánkokkal folytatták. Európa északi országaiban előfordult, hogy az elítélt szemét bekötötték, vagy egy zsákot húztak a fejére, hogy démoni pillantásaitól megóvják a kivégzésen részt vevőket.⁶⁸

1638. július 17-én egy Krisztust káromló kolozsvári ötvöst, Thoroczkai Jánost kővel agyonverésre ítélték, mivel azt mondta, hogy jönne csak Krisztus a földre, a szőlőbe küldené, hogy dolgozzon. Désen öt cigány kövezte meg, feleségét pedig kipellengérezték.

Emlékezetes a következő ítélet is: „1732. Deliberatum est: Munkácsi főbíró Kontzházy János Házánál tetszett a törvénytevő személyeknek, mivel a tanuknak fassioiból előttünk világosan constatálva, hogy Városunkban lakó Tétsi István az Istennek méltósága ellen, Ördögadta, menyköteremtette, disznóadta éktelen káromlásokat tett volna, sem isteni, sem emberi szép intéseknek nem engedett volna, azért a következő Hétfőn (heti vásár alkalmával) úgy mint 3-a novembris 1732. a Piaczon levő falóra feltétetik és délig ottan detineáltatik pro primo, prosecundo, hogyha azon éktelen káromlásokban lelendzéndik, tehát ismét feltétetvén a falóra, onnan 12 órakor levétetvén, negyven lapát adatik. Mindazokkal sem gondolván, ha harmadszor is azon gonoszságát előveszi, ország törvénye szerint, *megköveztetik.*”⁶⁹

Keréketöréskor a hóhér egy nehéz, vasalt kerékkel az elítéltnak előbb a végtagjait, majd a mellkasát vagy a nyakszirtjét zúzta össze, végül a holttestet egy hosszú rúdra tűzött nagyobb, vízszintes kerékre helyezte. Ha az ítélet „kegyelemcsapással” szólt, akkor a hóhér először az elítélt szívét vagy nyakszirtjét, utána a végtagjait zúzta össze. Ha „élőt a kerékre” szólt az ítélet, akkor a halálos ütés elmaradt, és az összezúzott testet élve tették fel, tagjait a küllők közé befonva, a másik nagyobb kerékre, ahol a kivégzendő csak hosszú szenvedés után halt meg. Enyhébb volt a büntetés, ha az elítélt tagjainak összetörését felülről, és nem alulról kezdték, mert így hamarabb bekövetkezett a halál, illetve az öntudatlan állapot, mivel az első ütéssel a nyakára vagy a mellére sújtottak a szerencsétlennek. Az alulról való keréketörést az elítélt lábszárán, alkarján kezdték, és combján, illetve felkarján folytatták. A gonosztevő bizonyos okoknál fogva néha olyan kegyelemben részesült, hogy előbb levágták a fejét, testét ezután tették a kerékre, és a fejét fölé tűzték.

A keréketörésre használt keréknek tizenkét, tíz vagy kilenc küllője volt. A középkori ember a kerék misztikus voltát arra alapozta, hogy az emberi beavatkozás nélkül is képes gyorsan helyet változtatni.⁷⁰

1605-ben egy Lesketch Lukács nevű férfit sújtottak e büntetéssel, mert urát agyonütötte, és a hóba elásta. Tették kínvallatás nélkül beismerte, mentségül azt hozta fel, hogy a meggyilkolt férfi felesége őt paráznaságra csábította, és házasságot ígért neki.

1630-ban egy nemeslegényt azzal vádoltak, hogy egy szombat-helyi házat éjszaka fegyveresen, társaival együtt kifosztott. A tárgyalási jegyzőkönyv szerint az érdemi védekezést meg sem kísérelte, csupán arra hivatkozott, hogy tettét egy asszony felbujtására követte el, de „Az melly mentsegh nem patrochynalhatt nekje mivell az ky búnt chelekszik, akarky keszerettesereys, az búntette-tik erette”. Az úriszék a legényt ifjú korára és nemesi származására tekintettel keréketörés helyett fejvesztésre ítélte, és holttestét rendelték el a kerékre vetni.⁷¹

A XVI–XVII. században a tűzhalál – a megégetés vagy a máglyahalál – elsősorban a gyújtogatók, a boszorkányok, az eretnekek, a méregkeverők, a pénzhamisítók, illetve a szodómiát elkövetők büntetése volt. A korabeli Magyarországon a szentségtörést és gyújtogatást elkövetőkre elevenen elégetést, enyhítő körülmények esetén valamely más halálnemet és holttestének elégetését szabták ki. A szent tárgyakat ellopókat és orgazdáikat kínvallatás után égették meg. Újlak város jogkönyve a következőképp rendelkezett: „Ha egy öregasszony az Úr testét magához véve azt a szájában tartja azért, hogy későbbi ördögi sugallatra ráolvasson vele, vagy ha valaki a szobrok vagy a falakon és képtáblákon látható Megfeszített, a szent Szűz, szent János szemét kivájja, és ezzel bármilyen kigondolható módon valamiféle varázslást űzve, ahogy ez kitudódik, az ilyeneket azonnal a legsúlyosabb kínzással kell valtatni az elkövetett gonosztettéről, és amikor megbizonyosodtak felőle, a vesztőhelyre kell vinni őket, és ott, miután a hírnök a fentebbi kikiáltást elvégezte, őket tűzben kell megégetni.”⁷² A pénzhamisítókat büntetésként arra kötelezték, hogy: „először készítsenek faágakból koszorút, fúrják át a hamis pénzeket, és kötözzék őket körös-körül a koszorúra, és helyezték a hamisítók fejére, és úgy megkoszorúzottakat vezessék ki, és a gonoszok vesztőhelyén égessék el őket”.⁷³

1668-ban Lózson egy notórius tolvaj került a bíróság elé, akit a sorozatos lopásokon kívül rablógyilkossággal, valamint a szanyi templom kifosztásával vádoltak. Ő azonban csak néhány lopást ismert be, és azzal védekezett, hogy a templomba társa tört be, tőle kapott néhány darabot az elvitt holmiból, a rablógyilkosságot pedig egy katona követte el, akinek a kényszerítésére ő csak a holttest eltemetésében segédkezett. Végül a bíróság szentségtörés címén máglyahalálra ítélte.⁷⁴

A megégetésre ítélt személy démoni erejének megbénítása, illetve az ítélet-végrehajtás folyamán a démonokkal való kapcsolatteremtés megakadályozása céljából a vesztőhelyre kísérendő elítéltet levetkőztették, haját lenyírták, és kezeit összekötözték. Földöntúli erőket tulajdonítottak a máglyáról felszálló füstnek is. Éppen ezért a boszorkányokat általában dombokon vagy szűk völgyekben éget-

ték meg. Veszélyes volt a bűnös személy teste után maradt hamu is, így azt a levegőbe vagy a folyóvízbe szórták.⁷⁵

Nürnbergben 1659-ben egy szodómiát elkövető pástort ítélték megégetésre. A korabeli tudósítás szerint rendkívül „szörnyű és sajnálatra méltó” halállal halt meg: „még élt, amikor a tűz belekapott a lábát és karját szorító kötélbe, sőt még akkor is, amikor a tűz karjára, lábára és testére átterjedt”.⁷⁶

Franciaországban az ítélet végrehajtásához az erre kiválasztott helyen egy cölöpöt állítottak fel, amely köré szalmából vagy fahasábokból máglyát készítettek, hogy az valamivel magasabb legyen, mint az elítélt. A bűnöst megfosztották minden ruhájától, kényszerbe öltöztették, és a máglyára vezették, ahol kötelekkel és láncokkal a cölöphöz kötözték. Ezután annyi rőzsét és szalmát dobta a máglyára, hogy az áldozatot beborítsa, majd minden oldalon egyszerre meggyújtották a tüzet.

Az ítélet néha úgy szólt, hogy a bűnöst először meg kell fojtani, és csak ezután kerüljön sor a megégetésre, máskor kis lőporos zacskót akasztottak a nyakába, hogy a tulajdonképpeni megégetést már ne érje meg. Az elítéltek fájdalmainak megrövidítésére a mellkas magasságában gyakran egy hegyes vaskampót helyeztek a máglyát képező rőzsék közé, a cölöppel szemben. Miután meggyújtották a tüzet, a hóhér meglökte a kampót, amely felnyársalta az áldozatot.

A megégetést gyakran alkalmazták egyéb kivégzési módokkal összekapcsolva, büntetésszigorításként is, például olyan gonosztevő esetében, akit nemcsak gyilkosság miatt ítélték halálra, hanem rablás és vérfertőzés miatt is büntettek. A kivégzési eljárás során ilyen esetekben a keréketörést akasztással vagy az előzőleg összetört test megégetésével kapcsolták össze.

A toulousi parlament mint fellebbviteli bíróság 1560. szeptember 12-én döntött Arnaud du Tilh ügyében. A férfi elcsábította Martin Guerre feleségét, házasságtörést követett el vele, bitorolta a férj nevét és rangját, és eltékozolta annak vagyonát. Nyilvános megkövetésre (*amende honorable*) és halálbüntetésre ítélték tettéért. Az ítélet szerint Arnaud du Tilhnek az artigues-i templom ajtajánál térden állva, egy ingben, hajadonfővel, mezítláb, kötéllal a nyakán és égő viaszfáklával a kezében kellett bocsánatot kérnie Istentől, a királytól, Martin Guerre-től és annak feleségétől. Ezután az elítél-

tet a hóhér végigkísérte a városon a vesztőhelyig, ahol felakasztották, majd megégették.⁷⁷

A tűzhalál egyik fajtája volt, amikor a bűnöst egy forró vízzel vagy olajjal teli üstbe dobták. E büntetést főként pénzhamisítókkal és házasságtörőkkel szemben alkalmazták.

A halálbüntetés bevezető eseménye is kapcsolódhatott megégetéshez: az apagyilkosok és felségsértők kezét kénes tűzbe tartották. Más esetben az elítélt szeme elé tüzes tálat emeltek, vagy pedig izzó vassal az eleven húsba égettek különféle bélyegeket.

Vízbe fojtás

Vízbe fojtással büntették a boszorkányokat és a paráznákat: „Ha valamely öregasszony leányokat vagy fiatalasszonyokat pénzért vagy kedvezésért megbecstelenítésre vagy házasságtörésre csábít el, a házbeliek, az ügyfelek és egyéb, házasságon kívül álló személyek javára, és ez jogilag kielégítő módon rájuk bizonyítható, akkor az ilyen öregasszonyokat élve kell megkötni, és sodró víz habjaiba dobni.”⁷⁸

A vízbe fojtás viszonylag bizonytalan kimenetele miatt bizonyos elemei az istenítéletekre emlékeztetnek. A kivégzésre általában egy hídon került sor. Az elítélt asszonyt (ritkábban férfit) részben levetkőztették, majd le kellett guggolnia, hogy térdhajlata alatt egy botot dughassanak át. Miután a bot mögött kezeit és lábait összekötözték, a vízbe lökték. A vízbe fojtás azért válhatott női büntetéssé, mert régen úgy tartották, hogy a vérző nő látványa szerencsétlenséget okoz.⁷⁹ Budán az anyát, aki „erkölcstelenségre adja” leányát, illetve a férfit, aki házát „erkölcstelenségre megnyitja”, zsákba kötve a Dunába vetették.⁸⁰ Hasonlót olvashatunk az úriszéki ítéletekben is, amelyek gyakran kötelezték arra a férfit, hogy a leányt, akivel szerelmi viszonyt tartott fenn, feleségül vegye. 1637 októberében Balogváron került a földesúr elé három szentsimoni legény (testvérek) ügye, akik egy ottani menyecskét látogattak rendszeresen. A nőt paráznasággal vádolták, anyját pedig, mint aki tudott a dologról, kerítéssel. Az asszonyok – bár az egyik ifjú épp az ellenkezőjét vallotta – a vádat tagadták, így a bíróság tisztító eskü letételére kötelezték őket. „[...] az menyeczke es az annya tagadvan az dolgoth, intra

quindenam heted heted magokall menczek magokatt, hogy az menyeczke sem az praedicator fiával, sem az három iffiuval, nem paráználkodott; az anya penigh, hogy semmi latorsagat nem tugya az leányának. Secus az menyeczke mint parázna szemelly capite plectatur, az annya penigh mint kurva kerítő zakban bujztatván vettessék vizben.”⁸¹ A vízbe vetés a korabeli jog szerint a kerítők rendes büntetése volt.

Elevenen eltemetés

Az elevenen eltemetés különösen súlyos és kegyetlen büntetési nemnek számított, amellyel az erkölcsi szabályok megsértőit, házasságtörőket, csecsemőgyilkosokat, illetve néha a súlyosabb lopást elkövetőket büntették. Az elevenen eltemetésre ítélt személyt levetkőztették, majd a hátára fektetve a bitófa alatt ásott gödörbe tették, megkötözték, és tövisekkel borították, végül a lábánál kezdve betemették.

A házasságtörést elkövető házastársról a következőképpen rendelkezett Újlak 1525. évi jogkönyve: „Ha egy törvényes házasságban élő férfi vagy nő házasságtörést követ el, akkor az a férfi, aki törvényes feleségét valakivel rajtakapja, mindkettőt jog szerint megölheti, és meg is kell ölnie, ha van hozzá elégséges ereje. Ha nincs hozzá ereje, akkor be kell záratni őket és börtönbe vettetni, és törvényes úton súlyos kínzással ki kell vizsgálni és kinyomozni az ügyüket a bíró és az esküdtek jelenlétében, és miután rájuk bizonyult a tett elkövetése, akkor a vesztőhelyre kell hurcolni az ilyeneket, és sírt ásva ott, élve kell őket a sírban egymás fölé temetni, derekukat karóval átütni, és így élve kell őket eltemetni.”⁸² E kegyetlen kivégzési módot alkalmazták Budán és Pozsonyban is.

Lőcsén a XVI–XVII. században a gyermekgyilkos asszonyokat ítélték elevenen eltemetésre. A hóhér az elítéltet egy nyárssal vagy egy kihegyezett karóval még át is szúrta, mivel a néphit úgy tartotta, hogy egyébként lelke visszatérne.⁸³ Hasonló hiedelemre utalnak a korabeli német városi jogkönyvek is. 1655 januárjában Friedmann Zsófia bűnhődött elevenen eltemetéssel. Az asszony először tagadta, hogy újszülött gyermekét megölte. Később azonban vallomást tett, miszerint a gyermeket megszülte, a köldökszínort elvágta, és

mivel az újszülött kiabált, a párkányhoz ütötte, és így megölte. Az ítélet kimondta, hogy a gyilkos anyát elevenen kell eltemetni, és karóval át kell szúrni a testét. Tekintettel arra, hogy beismerő vallomást tett, a végrehajtás során annyiban megkegyelmeztek neki, hogy – miután mellét tüzes fogókkal megcsipdesték – karddal lefejezték. A büntetést nem kerülhette el az a kovácslegény sem, akivel paráználkodott, ő tizenkét botütést kapott a deresen, majd kiűzték Lőcse városából.⁸⁴

Felnégyelés

Felnégyeléssel elsősorban a főbenjáró politikai bűncselekmények elkövetői bűnhődtek. E halálbüntetési nem – amelynek magyarországi alkalmazása nem tekinthető gyakorinak – eredetileg az elítélt lovakkal történő szétszaggatását jelentette. Mivel azonban a lovak ritkán tudtak szétszakítani egy embert, a felnégyelés csak akkor sikerült, ha a hóhér előzőleg szétvágta a hajlatokat. Gyakran azonban más technikát alkalmaztak. A hóhér segédei a meztelenre vetköztetett elítéltet egy fapriccsra fektették, és minden végtagját rögzítették, majd egy nagy, kifejezetten erre a célra készített késsel alulról felfelé haladva felvagták a mellkasát, hogy kivegyék a beleit, a szívét, a tüdejét és máját, illetve mindent, ami a testben található. Ezután az elítéltet egy asztalra, padra vagy bakra fektették, és egy különleges fejszével levagták a fejét, testét pedig felnégyelték. A test darabjait egyenként tölgyoszlopokra vagy a főbb utak mentén felállított alkalmi bitókra rögzítették.⁸⁵

A skót hazafit, William Wallace-t – aki ma is Skócia szabadságának szimbóluma⁸⁶ – hűtlenség és felségárulás vádjával állították bíróság elé 1305 nyarán. Fő bűnei között rótták fel, hogy nem tett hűségesküet I. Eduárdnak, és hogy nem esküdött fel az angol koronára sem.

Az ellene lefolytatott tárgyalás minden törvényes eljárási szabályt mellőzött. A Westminster Hallban 1305. augusztus 23-án tartott bírósági tárgyaláson nem voltak esküdtek, sem védőügyvédek, nem hallgattak meg tanúkat, de még maga Wallace sem beszélhetett. A bűnösségét és a halálbüntetést kimondó ítélet tulajdonképpen már elfogása előtt készen volt. Az ítélet végrehajtására London West

59. William Bell Scott: *William Wallace tárgyalása a Westminster Hallban* (1851)

Smithfield negyedében (The Elms) került sor, mint „törvényen kívülit” (*outlaw*) különösen kegyetlen módon végezték ki. Wallace-t egy faemelvénnyre vezették, megszégyenítésül babérból készült koronát tettek a fejére, majd meztelenre vetkőztették, és testét két lóval nyújtották. A nyakára kötelet tekertek, majd ezzel a levegőbe húzták, ügyelve, nehogy idő előtt meghaljon. Belső szerveit kivették és elégették. Holttestét felnégyelték: fejét elrettentésül a London Bridge-re, jobb karját a Newcastle upon Tyne hídra, bal karját Berwickben, jobb lábát Stirlingben, bal lábát pedig Perthben függesztették ki.⁸⁷

Jegyzetek

1 RIPA 1997, 462.

2 BÉLI 1999, 172.

3 C. S. I. kötet, 365.

4 C. S. I. kötet, 291.

5 BÓNIS 1962, 193.

6 Villach (Ausztria) városának pellengére számos igazságszolgáltatási szimbólumot ábrázol. Egyik főmotívuma a felső részén látható mérleg, hátsó oldalán pedig különböző büntetési nemeket (kézlevágás, fül és

orr levágása, szem kitolása, kard általi lefejezés, megkorbácsolás) ábrázoltak. A mérleg azt fejezi ki, hogy a bűncselekmény elkövetésével sérült a társadalmi rend, amely a kilátásba helyezett szankciók végrehajtásával ismét egyensúlyba kerül. Gernot KOCHER, *Szimbólumok és jelek a jogban*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2008, 129.

7 Egy Szeben vármegyei adat szerint, ott a körülbelül 25 cm hosszú, „tojásdad alakú” és láncra erősített szégyenkövet az eklézsiakövetők kezére vagy nyakára kötötték. TÉGLÁS István, *Szégyenkövek és szégyen-
oszlopok*, *Ethnographia*, 1912, 4. szám, 223.

8 BRUCKNER 1926, 13.

9 VAJNA 1907, 114.

10 Uo. 130.

11 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 31.

12 Uo. 224–225.

13 C. S. III. kötet, 32.

14 Davori RELKOVIĆ NÉDA, Újbányai boszorkányperek a XVI–XVII. században, *Ethnographia*, 1912, 3. szám, 157.

15 HAJDU Lajos, A szabad királyi városok büntető bíraskodása Magyarországon Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében, *Levéltári Szemle*, 1988, 1. szám, 32.

16 VAJNA 1907, 85.

17 C. S. I. kötet, 376.

18 C. S. I. kötet, 369.

19 LEHOCZKY *Ethnographia*, 214.

20 BÓNIS 1962, 193.

21 WEBER 1889, 632.

22 VAJNA 1907, 133.

23 KIRÁLY 1894, 318.

24 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 231.

25 BRUCKNER 1926, 14.

26 BÓNIS 1962, 157.

27 VAJNA 1907, 131.

28 Uo. 130.

29 BÓNIS 1962, 194.

30 *Zsigmond-kori oklevéltár*, VI, 1417–1418, MÁLYUSZ Elemér kéziratát kieg. és szerk. BORSA Iván, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1999, 531.

31 VAJNA 1907, 146.

32 KOLUMBÁN Zsuzsánna, *A házasságok felbontásának joga és az erdélyi református egyház a 19. században*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*.

Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 459.

33 DOMOKOS Andrea, *Büntetőszankciók a székely falvakban*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 346.

34 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 124–125.

35 VAJNA 1907, 145.

36 RELKOVIC NÉDA 1905, 230.

37 VAJNA 1907, 97–98.

38 Uo. 96–97.

39 SCHRAM Ferenc, Vác népének szellemi kultúrája 1686 és 1848 között, *Levéltári Szemle*, 1969, 3. szám, 647.

40 RÁTH-VÉGH István, *Szerelem, házasság*, II. rész, Budapest, Elektra Kiadóház, 2001, 58.

41 *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*, SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerk. ZSOLDOS Attila, Budapest, Magyar Országos Levéltár–MTA Történettudományi Intézete, 2008, 34.

42 VAJNA 1907, 99.

43 A középkori Európa országaiban betűket, felségjelvényeket (például a francia lilomot) égettek az erre ítélt bűnösnek nemcsak az arcába, hanem a homlokára, vállaira vagy kezeire. Hans HATTENHAUER, *Die Brandmarkung in das Gesicht. Zur Geschichte eines Rechtsakts*, in *Tübinger Universitätsreden*, Neue Folge Band 16, Reihe der Juristischen Fakultät Band 8, Tübingen, Eberhard-Karls-Universität, 1994, 56–57.

44 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 149–150.

45 KÁLLAY 1996, 309.

46 VARGA Endre, A Novus Ordo. II. József jogszolgáltatási rendszere, *Levéltári Híradó*, 1954, 3–4. szám, 59.

47 BÉLI 1999, 168.

48 MEZEY 2006, 28.

49 Uo.

50 PANDULA 1987, 80.

51 BETHLEN Farkas, *Erdély története IV. 1594–1597*, szerk. JANKOVICS József, Budapest–Kolozsvár, Enciklopédia Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006, 81–82.

52 *Bethlen Miklós élete leírása magától* 1980, 851.

53 BÓNIS 1962, 179.

54 *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*, szerk. KAMMERER Ernő, VII. kötet 1. fele, az I–VI. kötetek időrendi mutatója, készítette BARABÁS Samu, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1903, 390.

55 VARGA 1958, 259–260.

56 *La justice et les tribunaux* 1888, 75.

57 http://www.nationalarchives.gov.uk/museum/item.asp?item_id=22 (Letöltés ideje: 2011. március 31.)

58 A bíróság ítélete szerint: „For all which treasons and crimes this Court doth adjudge that he, the said Charles Stuart, as a tyrant, traitor, murderer, and public enemy to the good people of this nation, shall be put to death by severing of his head from his body.”

<http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/charlesIlinks.html> (Letöltés ideje: 2011. március 31.)

59 Christopher HIBBERT, *Windsor. A királyi udvar*, Budapest, Holnap Kiadó, 1999, 57.

60 SZÁNTÓ György Tibor, *Forradalom Angliában*, in *A kora újkor története*, szerk. POÓR János, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 60. Geoffrey Robertson ausztrál-angol jogtudós és jogtörténész, a Hágai Nemzetközi Bíróság szakértője részt vett Milošević, Pinochet és Szaddám Huszein perének előkészítésében. Robertson I. Károly tárgyalási jegyzőkönyveiből és John Cooke ügyvéd, a királyper közvádloja levezetéséből merítette a modern zsarnokperek megalapozásához szükséges érveket.

61 STURM 1962, 139, 146.

62 WEBER 1889, 633.

63 DÜLMEN 1990, 120.

64 BÓNIS 1962, 179.

65 DÜLMEN 1990, 120.

66 C. S. I. kötet, 365–366.

67 EOE XVIII. kötet, 110.

68 STURM 1962, 135.

69 LEHOCZKY *Ethnographia*, 213.

70 STURM 1962, 155.

71 VARGA 1958, 648.

72 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 140.

73 Uo. 139.

74 VARGA 1958, 471.

75 STURM 1962, 174.

76 DÜLMEN 1990, 114.

77 Natalie ZEMON DAVIS, *Martin Guerre visszaterése*, Budapest, Osiris Kiadó, 1999, 85–88.

78 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 131.

79 STURM 1962, 160.

80 RELKOVIĆ NÉDA 1905, 228.

81 VARGA 1958, 726.

82 *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* 1983, 131–132.

83 BRUCKNER 1926, 9.

84 WEBER 1889, 631.

85 DÜLMEN 1990, 115.

86 Skócia déli részén a helyiek gyakran fellázadtak az angol katonák ellen. Egy ilyen konfliktusban William Wallace is részt vett, és korábbi sérelmein bosszút állva, néhány angol katonát saját kezével ölt meg. Ahogy megfogalmazta: „Aki a király katonáira támad, az úgy tesz, mint-ha magára a királyra támadna!” Wallace így I. Eduárd ellensége, törvényen kívüli lett. Wallace-t William Heselrig, Lanark seriffjének meggyilkolása tette Skócia-szerte ismertté. A történet háttere mindmáig homályos. Lanark városában angol katonák vették körül Wallace-t. Ő és emberei, hogy elkerüljék az összetűzést, Wallace feleségének házában keresztül menekülőre fogták. Az angol seriff azonban megölte az asszonyt, Wallace pedig még aznap éjszaka megölte Heselriget. A legenda szerint a seriff testét darabokra szabdalta.

2004-ben John Stewart Hselden képviselő petíciót nyújtott be a skót parlamentben, amelyben többek között indítványozta, hogy az angol parlament mondja ki Wallace ártatlanságát. Azzal érvelt, hogy jogtalan volt Wallace-t felségárulással vádolni, hiszen sohasem esküdött fel az angol koronára. „PE781 Petition by John Stewart Hselden calling for the Scottish Parliament to commemorate the 700th anniversary of Sir William Wallace’s death on 23 August 2005; to mark the date an annual event in the Scottish calendar thereafter; to acknowledge on public record that William Wallace was not guilty of the charge of treason laid before him, and to make representations to the UK Parliament for a declaration of his innocence and that he be exonerated of this charge.” Bár a skót parlament Petíciós Bizottsága megtárgyalta, a petíciót 2005 tavaszán lezárták.

<http://archive.scottish.parliament.uk/business/businessBulletin/bb-04/bb-10-25i.htmhtml> (Letöltés ideje: 2014. április 10.)

87 James MACKAY, *William Wallace: Brave Heart*, Edinburgh–London, Mainstream Publishing, 1995, 263. <http://digital.nls.uk/scotlandspages/timeline/1305.html> (Letöltés ideje: 2014. április 10.)

ÖSSZEGZÉS

A szimbólumok és a rituálék nemcsak saját kultúránk, hanem a civilizáció megismeréséhez is elvezetnek bennünket, hiszen gondolkodásmódunk jellemzője a (jel)képek és analógiák használata. A (jogi) képalkotás részévé váltak többek között a természeti jelenségek, az élőlények és maguk az ember teremtette tárgyak.

A szimbólumok és a rituálék egy része folyamatosan változik, alkalmazkodik az egymást követő korok igényeihez, a benne élő emberek életmódjához, a társadalmi, politikai berendezkedéshez, a régi és új jogintézményekhez. De vannak olyanok, például a színek, amelyek máig megőrizték szimbolikus erejüket. A bíróság ismertetőjegyeiként ma is Justitiára, illetve a mérlegre gondolunk, és az uralkodóra, a királyi fenségre asszociálunk, ha koronát, jogart vagy országalmát látunk. E szimbólumok, megismerési jegyek a múltban gyökereznek, de a XXI. században sem veszítették el jelentés-tartalmukat. Jelzi ez azt is, hogy az írásbeliség elterjedése nem szorította ki a jogéletből a szimbólumokat és a rituálékat.

A hazai és külföldi jogélet egyaránt bővelkedik jelképekben és szertartásokban, amelyekről csak úgy kaphatunk teljes képet, ha a jog, a jogtörténet határait átlépve vizsgálódásunkat kiterjesztjük egyéb tudományágak területére is. Jogtörténet és néprajz összekapcsolódását és „együttműködését” adja például a találó törvényszéki (jogi) néprajz.¹ A középkori ember számára minden, ami a halálbüntetés végrehajtásával együtt járt, babonás erővel bírt. Az akasztott ember kötelét is ilyen szerencsét hozó talizmánnak tartották – és ahogy egy XX. század eleji jogesetből kiderül, nem csak a középkorban.

1902 októberében a következő, Csíkszentdomokoson történt esetet adta hírül a *Budapesti Hírlap*: A faluban, szobájában, a mesztergerendára felakasztotta magát a beteges fiatalasszony, Boros Jakabné. Amikor rátaláltak, már nem élt, de valaki levágta a kötélről, és a földön feküdt. A hatóság megvizsgálta a holttestet, és meg-

60. Bírósági jelenet (XV. század)
(*Decretales Gregorii IX.*)

állapította, hogy olyan rövid kötélén, amilyen a nyakán volt, „semmi szín alatt sem” akaszthatta fel magát, így nem zárta ki, hogy valaki hurokkal megfojtotta, bár az egyéb jelekből szinte biztosra lehetett venni, hogy öngyilkosság történt. Keresni kezdték a kötel hiányzó részét, de nem találták. A községi előjáróhoz viszont eljutott a közbeszéd, hogy mivel sokan szerencsét hozó erőt tulajdonítanak az akasztott ember kötelének, a hiányzó darabot valószínűleg valaki ellopta. Azt tartották ugyanis, hogy ha ilyenfajta kötéllal megdörzsölik a jószágot, sokkal jobban hízik. A hatóság egy ideig kereste, hogy kik lophatták el a kötelet, de a tettesek azt „széjjelvagdalták és elosztották egymás közt”.²

A jogtörténet és a néprajz kapcsolata a közmondásokban is megfigyelhető. A bennük foglalt jogi normák révén a társadalom tagjai könnyebben ismerhették meg a szabályokat. A képi megjelenítés az egyszerű emberek számára is megkönnyítette a szabályok elsajátítását.³

Érdemes jogi néprajzi megközelítésben megvizsgálni, honnan ered például a „*nem ijed meg a saját árnyékától*” közmondásunk. A néphit szerint, akinek rövid az árnyéka, nem lesz hosszú életű, akinek egyáltalán nincs, az eladta magát az ördögnek; „az ördög megelégszik egyelőre az árnyékkal, ha már az árnyék gazdáját nem ejheti rögvest hatalmába”. I. Miksa kíséretéhez tartozott például egy nemesember, akit azzal vádoltak, hogy éjszaka, álmában leszúrta nemes fegyvertársát. Kardját valóban ott találták az áldozat mellett. Az elkövetéssel gyanúsított férfi becsületszóval állította, hogy hálósobáját nem hagyta el az éjszaka folyamán, így azt feltételezték, hogy az ördög a gyanúsított árnyékát „magára öltve” követte el az emberölést. A gyanúsítottat a napra vezették, és ott nyomban lefejezték az árnyékát.⁴

Végezetül az újságíró, író és művelődéstörténész Tóth Béla gondolataival zárom munkámat: „Ha akad egynéhány magyar ember, akit ez a sok, tarka halomba rakott adat az érdeklődés révén nemzeti művelődésünk megismerésére és szeretetére serkent: már jót cselekedtem és célokat elértem. Mert ezek az én olvasóim lesznek a tudományos magyar könyvnek olvasói. A kuriózum tereli őket az igazság, a furcsaság, a komolyság, a ritkaság, a törvényszerű rend vizsgálására és kedvelésére.”

Jegyzetek

1 A jogtörténet és a jogi néprajz kapcsolatához lásd még NAGY Janka Teodóra, *A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 93–95.

2 Az akasztott ember kötele (Törvényszéki néprajz), *Ethnographia*, 1903, 3. szám, 160.

3 KOCHER 2011, 35.

4 BRUCKNER 1926, 6.

RÖVIDÍTÉSEK

A Váradi Regestrum 1898 = *A Váradi Regestrum*, értelmezi KANDRA Kabos, Budapest, Szent István Társulat, 1898.

ALTHOFF 2003 = Gerd ALTHOFF, *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003.

APOR 1987 = APOR Péter, *Metamorphosis Transylvaniae azaz Erdélynek változása (1736)*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.

ARLINGHAUS 2005 = Franz-Josef ARLINGHAUS, *Gesten, Kleidung und die Etablierung von Diskursräumen im städtischen Gerichtswesen (1350–1650)*, in *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit*, Hrsg. Johannes BURKHARDT, Christiane WERKSTETTER, München, R. Oldenbourg Verlag, 2005.

BADA 2005 = Michal BADA, *A zsolnai városkönyv*, in *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*, szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005.

BAK 1995 = BAK János, *Szimbólum – jel – intézmény. A középkor szimbólumai: rendszerezési kísérlet*, in „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris-Századvég, 1995.

BARÓTI *Ethnographia* = Dr. BARÓTI Lajos, Ősrégi magyar lakodalmi szokás, *Ethnographia*, 1922, 1. szám.

BARTONIEK 1987 = BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1987. Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata.

BÁTKY *Ethnographia* = BÁTKY Zsigmond, Adatok a fehér gyászviselethez, *Ethnographia*, 1911, 1. szám.

BÉLI 1999 = BÉLI Gábor, *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999.

Bethlen Miklós élete leírása magától 1980 = *Bethlen Miklós élete leírása magától*, II. könyv, in *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

BIEDERMANN 1996 = Hans BIEDERMANN, *Szimbólumlexikon*, Budapest, Corvina Kiadó, 1996.

BOGDÁN 1978 = BOGDÁN István, *Régi magyar mulatságok*, Budapest, Magvető Kiadó, 1978.

BÓNA 2000 = BÓNA István, *A magyarok és Európa a 9–10. században*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2000 (História Könyvtár).

BÓNIS 1962 = BÓNIS György, *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után (1686–1708)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.

BRÉHIER 2003 = Louis BRÉHIER, *A bizánci birodalom intézményei*, Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2003.

BRUCKNER 1926 = BRUCKNER Győző, *A magyar jogtörténetírás folklorisztikus biányai*, Miskolc, Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat R.-T., 1926.

C. S. I. kötet = *A magyar törvényhatóságok jogszabálygyűjteménye*, I, szerk. dr. KOLOSVÁRI Sándor, dr. ÓVÁRI Kelemen, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1885.

C. S. II. kötet = *A magyar törvényhatóságok jogszabálygyűjteménye*, II, szerk. dr. KOLOSVÁRI Sándor, dr. ÓVÁRI Kelemen, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890.

C. S. III. kötet = *A magyar törvényhatóságok jogszabálygyűjteménye*, III, szerk. dr. KOLOSVÁRI Sándor, dr. ÓVÁRI Kelemen, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1892.

C. S. IV. kötet = *A magyar törvényhatóságok jogszabálygyűjteménye*, IV, szerk. dr. KOLOSVÁRI Sándor, dr. ÓVÁRI Kelemen, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1896.

C. S. V. kötet = *A magyar törvényhatóságok jogszabálygyűjteménye*, V, szerk. dr. KOLOSVÁRI Sándor, dr. ÓVÁRI Kelemen, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1904.

DEGRÉ 2009 = DEGRÉ Alajos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. BÉLI Gábor, Pécs, ID Research Kft.–Publikon Kiadó–Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2009.

DEMKÓ 1896 = DEMKÓ Kálmán, *A szépesi szászok ősi jogélete*, Lőcse, Reiss J. T. Könyvnyomdája, 1896.

Dinasztia, hatalom, egyház 2009 = *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén (900–1453)*, összeállította és szerkesztette FONT Márta, Pécs, k. n., 2009.

DÜLMEN 1990 = Richard van DÜLMEN, *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*, Budapest, Századvég Kiadó–Hajnal István Kör, 1990.

ÉGETŐ 2009 = ÉGETŐ Melinda, „...Gyertya Szentelő Boldog Asszony napján és nem más napon, fogja veszszejét és azon napon vigye az hegy-mester asztalára...” *A szőlővessző mint jogi szimbólum*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok*

köréből, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Ötös Kiadó, 2009.

EOE I. kötet = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, I, 1540–1556, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1876.

EOE X. kötet = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, X, 1637–1648, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1884.

EOE XVIII. kötet = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, XVIII, 1683–1686, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1895.

FEHR 1906 = Hans FEHR, Über den Titel 58 der Lex Salica (De chrene cruda), *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte / Germanistische Abteilung*, Bd. 27., 1906.

FÉL *Ethnographia* = Dr. FÉL Edit, Adatok a gyász-színekhez és párhuzamok, *Ethnographia*, 1935. 1. szám.

FINLAY 2005 = Victoria FINLAY, *Színek. Utazás a festékesdobozban*, Budapest, HVG Kiadói Rt., 2005.

FLÓRIÁN 2008 = FLÓRIÁN Mária, A színek bevonulása és szerepe a paraszti ruhatárakban, *Néprajzi Értesítő*, 2007, Budapest, Néprajzi Múzeum, 2008.

FONTANA 1995 = David FONTANA, *A szimbólumok titkos világa*, Budapest, Tericum Kiadó, 1995.

FÜGEDI 2004 = FÜGEDI Erik, *Uram, királyom...*, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2004.

GÁSPÁRNÉ DÁVID 1924 = GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit, *A divat története. Erkölcsek, szokások, viseletek (1480–1765)*, Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet Rt., 1924.

GELENCSÉR 1984 = GELENCSÉR József, Az öröklési szokások változása a Káli-medencében, *Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények*, 1984, 17. szám.

GIBSON 1998 = Clare GIBSON, *Jelek és jelképek*, Budapest, Kinizsi Kiadó, 1998.

GOSZTONYI 1911 = GOSZTONYI Gizella, *Családi és társadalmi élet III. Károly korában*, Budapest, Markovits és Garai könyvnyomdája, 1911 (Művelődéstörténeti Értekezések, 51).

GÖNCZI *Ethnographia* = GÖNCZI Ferenc, A csordás-farkas, *Ethnographia*, 1905, 2. szám.

GRAUS 2005 = Igor GRAUS, *A polgár szabad ideje. Hogyan töltötték szabad idejüket Besztercebánya polgárai a 16. században*, in *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*, szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005.

HAHNER 2002 = HAHNER Péter, *Franciaország története*, Budapest, Műszaki Kiadó, 2002.

HAHNER 2011 = HAHNER Péter, *Újabb 100 történelmi tévhit avagy amit biztosan tudsz a történelemről – és mind rosszul tudod...*, Budapest, Animus Kiadó, 2011.

HAJNIK 1899 = HAJNIK Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899.

HALÁSZ 1999 = HALÁSZ Albert, *Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken*, Lendva, Studio Artis Kiadó–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1999.

HÉRODOTOSZ 1989 = HÉRODOTOSZ, *A görög–perzsa háború*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989.

HIBBERT 1993 = Christopher HIBBERT, *A Medici-ház tündöklése és bukása*, Budapest, Holnap Kiadó, 1993.

HOFER 1996 = HOFER Tamás, *A birtokba iktatás, ajándékozás középkori ritusai és a fehérlő-monda*, in *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*, szerk. HOFER Tamás, Budapest, Néprajzi Múzeum–Balassi Kiadó, 1996.

HOLUB 1929 = HOLUB József, *Zala megye története a középkorban*, I, Pécs, kiadja Zala Megye Községe, 1929.

HRG = *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Hrsg. Dieter WERKMÜLLER, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1990.

Igézet ne fogja... 2001 = *Igézet ne fogja... A népbabonák világa*, SZENDREY Zsigmond és SZENDREY Ákos „babonaszótára” nyomán írta FAZAKAS István és SZÉKELY SZ. Magdolna, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2001.

IPOLYI 1854 = IPOLYI Arnold, *Magyar Mythologia*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1854.

Jelképtár 1996 = HOPPÁL Mihály–JANKOVICS Marcell–NAGY András–SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Budapest, Helikon Kiadó, 1996.

KAJTÁR 1994 = KAJTÁR István, *Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas, Jura*, 1994, 1. szám.

KAJTÁR 2004 = KAJTÁR István, *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2004.

KÁKOSY 1998 = KÁKOSY László, *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.

KÁLLAY 1996 = KÁLLAY István, *Városi bírászkodás Magyarországon 1686–1848*, Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

KALMÁR 2005 = KALMÁR János, *Királyné-koronázás Pozsonyban 1714-ben*, in *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2005.

KARÁCSONY 2010 = KARÁCSONY András, *Állatok és emberek: a metaforák útján*, in *A személyiség burkai. Írások és tanulmányok a 60 éves Majtényi László tiszteletére*, Budapest, Eötvös Károly Intézet, 2010.

Kassa város eskü- és szabályzati könyve a senatorok számára 1883 = *Kassa város eskü- és szabályzati könyve a senatorok számára a XVI. és XVII. századból*, közli PETTKÓ B., Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1883 (Történelmi Tár).

KELEMEN 2006 = KELEMEN Miklós, *Császárkoronázás a Bizánci Birodalomban*, in *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.

KENGYEL 2010 = KENGYEL Miklós, *Perkultúra. A bíróságok világa, a világ bíróságai*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2010.

KIRÁLY 1894 = KIRÁLY János, *Pozsony város joga a középkorban*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894.

KIRÁLY 1908 = KIRÁLY János, *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908.

KISSEL 1997 = Otto Rudolf KISSEL, *Die Justitia. Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*, 2., átdolgozott kiadás, München, Verlag C. H. Beck, 1997.

KOCHER 1977 = Gernot KOCHER, *Spätmittelalterliches städtisches Rechtsleben*, in *Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs* 2., *Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters (Internationaler Kongress, Krems an der Donau 1976)*, Wien, 1977.

KOCHER 2011 = Gernot KOCHER, *Látható jog?*, in *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2011.

KÖVÁRI 1860 = KÖVÁRI László, *A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*, Pest, Ráth Mór Bizománya, 1860.

Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény 1999 = *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*, szerk. SZ. JÓNÁS Ilona, Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

La justice et les tribunaux 1888 = *La justice et les tribunaux. Impôts, monnaies et finances*, Paris, Librairie de Firmin-Didot, 1888.

LAUFS 1985 = Adolf LAUFS, *Das Tier im alten deutschen Recht*, in *Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde*, 7., Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1993.

LEHOCZKY *Ethnographia* = LEHOCZKY Tivadar, *Kútfők a magyar káromkodás történetéhez*, *Ethnographia*, 1894, 3. szám.

LEVER 1989 = Maurice LEVER, *Korona és csörgősipka*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989.

LINDIG 1993 = Annemarie LINDIG, *Der Mantel als lebenswichtiger Gegenstand des menschlichen Alltags in rechtlichen Regelungen (bis ca. 1800) I.*, in *Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde*, 15., Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1993.

LINDIG 1996 = Annemarie LINDIG, *Der Mantel als lebenswichtiger Gegenstand des menschlichen Alltags in rechtlichen Regelungen (bis ca. 1800) II.*, in *Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde*, 16., Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1996.

MAGYARY-KOSSA 1925 = Dr. MAGYARY-KOSSA Gyula, Lófestés a régi magyaroknál, *A Természet*, 1925. január 1–15., XXI. évf., 1–2. szám, kiadja Budapest Főváros Állat- és Növénykertje.

MEDICK 2002 = Hans MEDICK, A megbecsülés kultúrája. A ruhák és színeik Laichingenben 1750 és 1820 között, ford. ÁBRAHÁM Zoltán, *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 2002. december, 10. szám

MEZEY 2003 = MEZEY Barna, *Az állatok jogi perszónifikációja*, in „*Jöjj el szabadság*” Bihari Mihály 60. születésnapjára készült ünnepi kötet, szerk. SZABÓ Máté, PESTI Sándor, Budapest, Rejtjel, 2003.

MEZEY 2006 = MEZEY Barna, A tortúra, *Rubicon*, 2006, 7. szám.

NAGY 1912 = NAGY Rózsa, *Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején*, Budapest, Neuwald Illés utódai könyvnyomda, 1912 (Művelődéstörténeti Értekezések, 63).

Nápolyi Beatrix útazása Pettauból Budára (1476) 1891 = Nápolyi Beatrix (I. Mátyás király második felesége) útazása Pettauból Budára. 1476, írta ESCHENLOER Péter, in *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717*, összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte SZAMOTA István, Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1891.

Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon 1983 = *Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon*, fordította és kísérőszövegekkel ellátta HEGEDÜS Antal, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1983.

Ókori Lexikon = *Ókori Lexikon*, szerk. PECZ Vilmos, Budapest, Franklin Társulat, 1904.

OSTWALDT 2011 = Lars OSTWALDT, *Mi a jogi rituálé?*, in *Szimbolikus kommunikáció. A jog színvázától a jogi rituáléig*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2011.

OSZTERN *Ethnographia* = OSZTERN Salamon Pál, Legálisan vád alá helyezett állatok, *Ethnographia*, 1908, 5. szám.

PÁLFFY 2004 = PÁLFFY Géza, Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról, *Századok*, 2004.

PANDULA 1987 = PANDULA Attila, A hóhérpallós, *Jogtörténeti Szemle*, 1987, 2. szám.

PANDULA 2003 = PANDULA Attila, Állami, nemzeti zászlók, *História*, 2003, 2. szám.

PESTY 1867 = PESTY Frigyes, *A perdöntő bajvívások története*, Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akad. Könyvtár, 1867.

PUETZFELD 1936 = Carl PUETZFELD, *Deutsche Rechtssymbolik*, Berlin, Alfred Metzner Verlag, 1936.

RÁCZ 1986 = RÁCZ Lajos, Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről, *Jogtörténeti Szemle*, 1986, 1. szám.

RÁCZ 1992 = RÁCZ Lajos, Uralkodói eskük (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség), *Jogtörténeti Szemle*, 1992, 5. szám.

RADVÁNSZKY 1888 = RADVÁNSZKY Béla, *Udvartartás és számadáskönyvek*, I, Bethlen Gábor fejedelem udvartartása, Budapest, Athenaeum R. Társ., 1888.

RADVÁNSZKY 1986 = RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, I, Budapest, Helikon Kiadó, 1986.

RAPELLI 2007 = Paola RAPELLI, *Symbole der Macht. Die großen Dynastien*, Berlin, Parthas Verlag, 2007.

RÁTH-VÉGH 1936 = RÁTH-VÉGH István, *Királyok divatjától a divatkirályokig*, in *Öltözködés és divat*, szerk. HATVANY Lili, Budapest, Pesti Napló Rt.–Az Est Lapkiadó Rt.–Magyarország Napilap Rt. kiadása, 1936.

RÁTH-VÉGH 2010 = RÁTH-VÉGH István, *A varázsvessző*, Budapest, Fapadoskonyv.hu, 2010.

RELKOVIĆ NÉDA 1905 = Davori RELKOVIĆ NÉDA, *Buda város jogkönyve*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1905.

RÉSÓ ENSEL 2000 = RÉSÓ ENSEL Sándor, *Magyarországi népszokások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

RIPA 1997 = Cesare RIPA, *Iconologia*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

ROSZNER 1887 = ROSZNER Ervin, *Régi magyar házassági jog*, Budapest, Franklin Társulat, 1887.

SALVIOLI 1925 = Giuseppe SALVIOLI, *Storia della procedura civile e criminale – Dal VI secolo al XII secolo*, in *Storia del diritto italiano*, ed. Pasquale del GIUDICE, III/1, Milano, Ulrico Hoepli Editore Libraio della Real Casa, 1925.

SAUNDERS 1996 = Nicolas J. SAUNDERS, *Állatszellemek*, Budapest, Magyar Könyvklub–Helikon Kiadó, 1996.

SCHILD 1985 = Wolfgang SCHILD, *Alte Gerichtsbarkeit vom Gottesurteil bis zum Beginn des modernen Rechtssprechung*, München, Callwey Verlag, 1985.

SHEPHERD 2004 = Rowena SHEPHERD–Rupert SHEPHERD, *1000 jelkép a művészetek és a mitológia világából*, Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 2004.

SPINETO 2003 = Natale SPINETO, *Szimbólumok az emberiség történetében*, Budapest, Officina '96 Kiadó, 2003.

STURM 1962 = Friedrich STURM, *Symbolische Todesstrafen*, in *Kriminologische Schriftenreihe aus der Deutschen Kriminologischen Gesellschaft*, V, Hamburg, Kriminalistik Verlag, 1962.

SZABÓ 1997 = SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, Budapest, Vince Kiadó, 1997.

SZENDREY *Ethnographia* = SZENDREY Ákos, A magyar áldomás, *Ethnographia*, 1942, 2. szám.

Szimbólumtár 1997 = *Szimbólumtár*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

SZLÁVIK 2003 = SZLÁVIK Gábor, Államhatalom és jelvényei Rómában, *História*, 2003, 5–6. szám.

TAGÁNYI 1919 = TAGÁNYI Károly, *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*, I. rész, Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1919.

TAKÁCS *Ethnographia* = TAKÁCS Lajos, Hant-átadás mint a birtokbavétel jele, *Ethnographia*, 1983, 4. szám.

Talárt a bíráknak 1898 = *Talárt a bíráknak*, *Országos Hírlap*, 1898. július 10., 2. évf., 189. sz.

<http://epa.oszk.hu/00200/00242/00231/pdf/00231.pdf>

(Letöltés ideje: 2010. december 5.)

TÁRKÁNY SZÜCS 2003 = TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, *Magyar jogi népszokások*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.

THURÓCZY 1978 = THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, ford. HORVÁTH János, Budapest, Magyar Helikon, 1978.

TIMON 1919 = TIMON Ákos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóhivatala, 1919.

VAJNA 1907 = VAJNA Károly, *Hazai régi büntetések II.*, Budapest, Lőrintz János „Univers” Könyvnyomdája, 1907.

VARGA 1958 = VARGA Endre, *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*, Budapest, 1958.

VÁRKONYI 2009 = VÁRKONYI Gábor, *Ünnepek és hétköznapok*, Budapest, General Press Kiadó, 2009.

WANZECK 2003 = Christiane WANZECK, *Zur Etimologie lexikalisierter Farbwortverbindungen – Untersuchung anhand der Farben Rot, Gelb, Grün und Blau*, Amsterdam–New York, Editions Rodopi B. V., 2003.

WEBER 1889 = WEBER Samu, *Bűntények és büntetések*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1889 (Történelmi Tár).

WEICHHART 1911 = WEICHHART Gabriella, *Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon, 1600–1630*, Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1911.

ZSOLDOS 2001 = ZSOLDOS Attila, A Szent Korona árnyékában, *História*, 2001, 9–10. szám.

KÉPEK ÉS FORRÁSAIK

1. A német választófejedelemek

Kaiser Heinrichs Romfabrt: die Bilderchronik von Kaiser Heinrich VII. und Kurfürst Balduin von Luxemburg, 1308–1313 (Landeshauptarchiv, Koblenz)

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Balduineum_Wahl_Heinrich_VII.jpg (Letöltés ideje: 2014. augusztus 4.)

2. Mária Terézia koronázási menete (Pozsony, 1741)

Štefan HOLČÍK, *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*, Bratislava, Tatran, 1988, borító

3. Scipione Vannutelli: *Stuart Mária a vesztőhelyre indul* (1861)

(Galleria d'Arte Moderna, Firenze)

<http://mariastuarda.altervista.org/file/portraits/vannutelli.jpg> (Letöltés ideje: 2014. augusztus 4.)

4. Ló a bíró előtt. (*Des bastars et biens aubaens et espaves*), XV. század

Vieux coutumier de Poitou (Bibliothèque municipale de Niort), B.m., ms. 0018, f. 149v, 18

http://www.orsidellaluna.org/wpcontent/uploads/2014/02/Cheval_Juge.jpg (Letöltés ideje: 2014. augusztus 2.)

5. Donatello: *Marzocco* (1420)

(Museo Nazionale del Bargello, Firenze)

http://www.wga.hu/art/d/donatell/1_early/various/2marzocc.jpg (Letöltés ideje: 2014. július 31.)

6. VI. Henrik, Barbarossa Frigyes fia

(*Codex Manesse*, 1300–1340)

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/cb/Kaiser_Heinrich_VI._im_Codex_Manesse.jpg (Letöltés ideje: 2014. augusztus 3.)

7. A bizánci kétfejű sas a Palaiologosz-dinasztia idején, közepén a dinasztia jelvényével (XV. század)

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2d/Palaeologoi_eagle_XV_c_Byzantine_miniature.jpg (Letöltés ideje: 2014. augusztus 2.)

8. A crépyi béke (1544)

<http://de-foederibus.blogspot.hu/2010/10/treaty-of-crepy-1544.html> (Letöltés ideje: 2014. április 10.)

9. Kakas és tyúk – az esküvői párok szimbóluma (kazári lakodalom)
http://proza53.blogspot.hu/2011_07_01_archive.html (Letöltés ideje: 2014. március 6.)

10. Perugia griffmadara
Insignia... IX. Insignia Veneta, Mantuana, Bononiensia, Anconitana, Urbinatia, Perugiensia – BSB Cod.icon. 274 (1540) 255r
http://codicon.digitale-sammlungen.de/1bsb00001421_00527.jpg
(Letöltés ideje: 2014. augusztus 3.)

11. A tokaji görög kereskedőtársulat jelvénye

12. Röpcédula az emberevő farkasról (Ansbach, 1685)
Wolfgang SCHILD, *Alte Gerichtsbarkeit vom Gottesurteil bis zum Beginn des modernen Rechtssprechung*, München, Callwey Verlag, 1985, 67.

13. *Third-term panic* (*Harper's Weekly*, 1874. november 7.)
<http://www.harpweek.com/09cartoon/BrowseByDateCartoon-Large.asp?Month=november&Date=7> (Letöltés ideje: 2014. április 12.)

14. *Caught in a Trap* (*The Third-term Hoax*) (1874)
Albert Bigelow PAINE, *Th. Nast: His Period and His Pictures*, New York, NY, The Macmillan Company, 1904.
http://etc.usf.edu/clipart/67400/67497/67497_repub_set.htm
(Letöltés ideje: 2014. április 10.)

15. Anton von Maron: *Michelangelo Cambiaso genovai dózse* (1792)
<http://www.museidigenova.it/zoom/vonmaron.jpg> (Letöltés ideje: 2014. március 31.)

16. Nemesi öltözék (Franciaország, XIV. század)
Bibliothèque nationale de France, Párizs, Ms Fr. 1567 f°7
<http://stock.wikimini.org/w/images/5/5e/Danse-au-Moyen-%C3%82ge.jpg> (Letöltés ideje: 2014. augusztus 3.)

17. Ruhaviselet rendjét megsértő nők a bíróság előtt. (*Twingherrenstreit* – Bern, 1469/1470)
(*Berner Chronik* von Diebold Schilling dem Älteren)
http://www.in-nova-corpora.ch/bilder/frauen_schilling/sps1.JPG
(Letöltés ideje: 2014. április 10.)

18. Ernst Stückerberg: *Gessler és Tell Vilmos* (1880)
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/18/Gessler_und_Tell.jpg (Letöltés ideje: 2014. április 13.)

19. Klodvig felkenése (XV. századi miniatúra)
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/Clovis_riceve_dalla_colomba_%28spirito_santo%29_la_santa_crema.jpg (Letöltés ideje: 2014. augusztus 1.)

20. I. Lipót koronázása (Pozsony, 1665)
Štefan HOLČÍK, *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*, Bratislava, Tatran, 1988, 31.

21. A koronázási jelvények XVIII. századi ábrázolása
Štefan HOLČÍK, *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*, Bratislava, Tatran, 1988, 7.

22. El Greco: *Szent Lajos francia király és egy apród* (1590–1597)
(Louvre, Párizs)

http://www.beniculturali.it/mibac/multimedia/MiBAC/images/upload/large/5/1252400252301__07.jpg (Letöltés ideje: 2014. augusztus 2.)

23. A várkonyi jelenet: korona és kard
<http://mek.niif.hu/01900/01954/html/cd2m/kepek/irodalom/ir701k64.jpg> (Letöltés ideje: 2014. április 13.)

24. Szent István dénárja
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d1/Lancea_Regis_d%C3%A9n%C3%A1r.jpg (Letöltés ideje: 2014. augusztus 2.)

25. A koronázási trónszék (Westminster Abbey, London)
<http://www.whataboutclients.com/archives/ib56corch1.jpg> (Letöltés ideje: 2014. augusztus 2.)

26. Antoine Wierix: *Ordines Sacri Romani Imperii: ab Ottone III Instituti* (1593)
<http://www.bergbook.com/images/20474-01.jpg> (Letöltés ideje: 2014. augusztus 1.)

27. A bizánci császár pajzsra emelése. I. (Rhanganabé) Mikhaél bizánci császár (811–813) társascsászárrá emeli V. Leónt (813–820)
Madrid Skylitzes, Codex Græcus Matritensis Ioannis Skylitzes, XII. század (Biblioteca Nacional de España, Madrid)
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e8/Michael_I_%28Roman_emperor%29_coronation.jpg (Letöltés ideje: 2014. augusztus 1.)

28. Kara Musztafa kivégzése selyemzsinórral (1683)
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/Kara_Musztafa_kiv%C3%A9gz%C3%A9se_a_Selyemzsin%C3%B3rral.jpg (Letöltés ideje: 2014. április 13.)

29. Bíró hivatali öltözékben. (*Bambergische Halsgerichtsordnung*, Mainz, 1508)
Franz HEINEMANN, *Der Richter und die Rechtspflege in der deutschen Vergangenheit*, in *Monographien zur deutschen Kulturgeschichte*, IV, Leipzig, Eugen Diederichs Verlag, 1900, 12.

30. Maat istennő (Kúria, Budapest)

31. Justitia (XV. század)
Tarot dit de Charles VI (1368–1422). Bibliothèque nationale de France, Párizs
<http://expositions.bnf.fr/renais/images/3/041.jpg> (Letöltés ideje: 2014. március 26.)

32. „A mi Justitiánk”

KOMOR Marcell, Az új Igazságügyi Palota, *Vasárnapi Újság*, 1896. október 25., 43. évf., 43. szám, 716.

33. Albrecht Dürer: *Sol iustitiae* (1499)

http://www.britishmuseum.org/collectionimages/AN00603/AN00603155_001_1.jpg (Letöltés ideje: 2014. április 13.)

34. IX. (Szent) Lajos igazságot szolgáltat

Guillaume de SAINT-PATHUS, *Vie et Miracles de saint Louis* (1330–1350). Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, 5716, Párizs

http://tnmoyenage.tableau-noir.net/images/saint_louis_rend_la_justice2.jpg (Letöltés ideje: 2014. április 12.)

35. Ítélezés a schüpfheimi hársfa alatt

(*Luzerner Chronik* von Diebold Schilling, 1511–1513, Luzern, Bürgerbibliothek)

http://www.nvf.ch/im_que/amstaldenhandel.jpg (Letöltés ideje: 2014. április 13.)

36. Bíróági jelenet (Franciaország, XV. század)

Charles LOUANDRE, *Les arts somptuaires: histoire du costume et de l'ameublement et des arts industries qui s'y rattachent*, II, Paris, Hangard-Maugé, 1857–1858.

<http://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-0ca5-a3d9-e040-e00a18064a99> (Letöltés ideje: 2014. április 14.)

37. Jehan Pastoret, a párizsi parlament elnöke (XIV. század).

Costumes français depuis Clovis jusqu'à nos jours: extraits des monuments les plus authentiques de sculpture et de peinture, avec un texte historique et descriptif, Paris, Mifliez Frères, 1836–1839, 27.

<http://digitalgallery.nypl.org/nypldigital/id?810574> (Letöltés ideje: 2014. április 10.)

38. Honti Nándor talárterve

Vasárnapi Újság, 1913. február 9., 60. évf., 6. szám, 115.

39. Jeney Jenő talárterve

Magyar Iparművészet, 1913, 16. évf., 2. szám, 62.

40. Böhm János talárterve

Magyar Iparművészet, 1913, 16. évf., 2. szám, 63.

41. Adásvételi szerződés kötése (XIV. század)

(*Corpus iuris civilis*, Digestum vetus 18,1, Bologna)

http://gams.unigraz.at/archive/get/o:rehi.4080a/HIGHRES_IMAGE (Letöltés ideje: 2014. augusztus 3.)

42. Hűbéreskü

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hommage_au_Moyen_Age_-_miniature.jpg (Letöltés ideje: 2014. április 14.)

43. Árvák örökbefogadása a bíró előtt

Paul LACROIX, *Manners, Custom and Dress During the Middle Ages and During the Renaissance Period*, New York, D'Appleton and Co. Broadway, 1874.

<http://www.gutenberg.org/files/10940/10940-h/images/fig311.png>
(Letöltés ideje: 2014. április 14.)

44. A házasság fő célja a gyermekáldás (XIII. század)

http://gams.unigraz.at/archive/get/o:rehi.7208/HIGHRES_IMAGE
(Letöltés ideje: 2014. augusztus 4.)

45. Házasságkötés a középkorban

Decretales Gregorii IX., Liber extra, Bologna, 1280/1290.

[http://www.ubs.sbg.ac.at/sosa/handschriften/MIII1\(4\).jpg](http://www.ubs.sbg.ac.at/sosa/handschriften/MIII1(4).jpg) (Letöltés ideje: 2014. július 31.)

46. Tüzesvas-próba (XII. század)

Rituale Romanum der Stiftsbibliothek Lambach, Cml LXXIII. f. 64v, 72r

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/75/Probe_des_glühenden_Eisens.jpg (Letöltés ideje: 2014. március 28.)

47. Boszorkánymérleg (Oudewater)

Fametszet Fritz Bergen festménye nyomán (1884)

http://resources21.kb.nl/gvn/SFA03/SFA03_SFA001006780_X.jpg
(Letöltés ideje: 2014. augusztus 1.)

48. Vízpróba. (*Szásztükör*)

Sachsenspiegel, Heidelberger Bilderhandschrift, Landrecht III, 21 § 2 (1300 körül)

http://img3.wikia.nocookie.net/__cb20140515095950/mittelalter/images/1/1a/Gottesurteil_Wasserprobe_Sachsenspiegel_Landrecht_III_21_%C2%A7_2.jpg (Letöltés ideje: 2014. július 31.)

49. Üstpróba. (*Szásztükör*)

Die rechtsarchäologische Sammlung Karls von AMIRA, Blatt

„Sachsenspiegel I 39”, Msc. Dresd-. M 32 fol. 13b Nr. 3

http://bsbdipriorkat.bsb.lrz.de/amira/images/original/33_x_IMG_0016.JPG (Letöltés ideje: 2014. július 31.)

50. Készülődés perdöntő bajvívásra. (Hans Talhoffer: *Alte Armatur und Ringkunst*, 1459)

<http://www.aemma.org/images/judicialDuel.jpg> (Letöltés ideje: 2014. március 31.)

51. Hamis eskü a bíró előtt

TÖRÖK Gyöngyi, *A jánosréti Szent Miklós főoltár*, Budapest,

Helikon–Corvina, 1989, 28. (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)

<http://mek.oszk.hu/01900/01948/html/cd3m/kepek/tortenelem/to251tgy8928.jpg> (Letöltés ideje: 2014. április 14.)

52. Derick Baegert: *Eskütétel* (1493/1494)

http://www.rheinischegeschichte.lvr.de/Produktion_Artikel_Marginal/0327-4Dgr.jpg (Letöltés ideje: 2014. március 31.)

53. Vízpróba

(*Praxis Rerum Criminalium*, Antwerpen, 1556)

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/70/Water_cure.jpg (Letöltés ideje: 2014. április 12.)

54. Kalodában ülő nők

CSUKOVITS Enikő, *Liliom és holló*, Budapest, Magyar Könyvklub–Helikon, 1997 (Új Képes Történelem), 83.

<http://mek.oszk.hu/01900/01948/html/cd3m/kepek/c0392cse83.jpg> (Letöltés ideje: 2011. augusztus 31.)

55. Szalmakoszorúval koszorúzás (Luyken, 1700)

Wolfgang SCHILD, *Alte Gerichtsbarkeit vom Gottesurteil bis zum Beginn des modernen Rechtssprechung*, München, Callwey Verlag, 1985, 43.

56. Franz Schmidt (1555–1634) nürnbergi hóhér munka közben.

A házasságtörő Annela Moseler lefejezése (1584. július 7.)

http://www.nuernbergwiki.de/index.php/Datei:Franz_Schmidt_und_Annela_Moser.jpg (Letöltés ideje: 2013. október 16.)

57. I. Károly tárgyalása a Westminster Hallban (1649)

James HUNTER, *Young People's History of the World*, Philadelphia, The International Publishing Company, 1897.

http://etc.usf.edu/clipart/23800/23846/charles_trial_23846.htm (Letöltés ideje: 2014. április 14.)

58. Ketrec a bitófán. Joseph Süß Oppenheimer akasztása (1738).

http://www.landesarchivbw.de/sixcms/media.php/120/42866/5_Oppenheimer_a_Galgen.png (Letöltés ideje: 2014. augusztus 3.)

59. William Bell Scott: William Wallace tárgyalása a Westminster Hallban (1851)

(Guildhall Art Gallery, London)

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e0/The_Trial_of_William_Wallace_at_Westminster.jpg (Letöltés ideje: 2014. április 13.)

60. Bírósági jelenet (XV. század)

Decretales Gregorii IX., Liber II, Titulus I, De iudiciis, Velence, 1481, W III 250

[http://www.ubs.sbg.ac.at/sosa/inkunabeln/WIII250\(3\).jpg](http://www.ubs.sbg.ac.at/sosa/inkunabeln/WIII250(3).jpg) (Letöltés ideje: 2014. augusztus 2.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

A magyar honfoglalás kútfoi, szerk. PAULER Gyula, SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900.

A magyar törvényhatóságok jogszabálygyűjteménye, I–V, szerk. dr. KOLOSVÁRI Sándor, dr. ÓVÁRI Kelemen, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1885–1904.

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások, sajtó alá rendezte GYÖRFFY György, Budapest, Osiris Kiadó, 1986.

A Nagymihályi és Sztárai gróf Sztáray család oklevéltára, I, 1234–1369, szerk. NAGY Gyula, Budapest, Franklin Társulat, 1887.

A Váradi Regestrum, értelmezi KANDRA Kabos, Budapest, Szent István Társulat, 1898.

A Zichy és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára, szerk. KAMMERER Ernő, VII. kötet 1. fele – *Az I–VI. kötetek időrendi mutatója*, készítette BARABÁS Samu, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1903.

Anjou-kori oklevéltár, VIII, 1324, szerk. BLAZOVICH László, Budapest–Szeged, JATE, 1993.

Anjou-kori oklevéltár, XI, 1327, szerk. ALMÁSI Tibor, Budapest–Szeged, JATE, 1996.

APOR Péter, *Metamorphosis Transylvaniae azaz Erdélynek változása (1736)*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.

Árpád-kori új okmánytár, III, közzéteszi WENZEL Gusztáv, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1862.

Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke, SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerk. ZSOLDOS Attila, Budapest, Magyar Országos Levéltár–MTA Történettudományi Intézete, 2008.

BÉKEFI Remig, *A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1901.

BETHLEN Farkas, *Erdély története IV. 1594–1597*, szerk. JANKOVICS József, Budapest–Kolozsvár, Enciklopédia Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006.

Bethlen Miklós élete leírása magától, in *Bethlen Miklós és Kemény János művei*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1980.

BODO, Mathias, *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa*, Posonii, 1751.

BONFINI, Antonio, *A magyar történelem tízedei*, ford. KULCSÁR Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 1995.

CAESAR, Caius Julius, *A gall háború*, ford. SZEPESSY Tibor, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1964.

Corpus Juris Hungarici, CD-ROM, szerk. POMOGYI László, a függelék és a mellékleteket válogatta és összeállította BÓDINÉ BELIZNAI Kinga, Budapest, KJK-Kerszöv, 2000.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek, I, 1540–1556, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1876.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek, X, 1637–1648, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1884.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XVIII, 1683–1686, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1895.

Erdélyi történelmi adatok, II, szerk. MIKÓ Imre, Kolozsvár, Ev. Ref. Főtanoda, 1856.

HÉRODOTOSZ, *A görög-perzsa háború*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989.

Képviselőházi napló, 1884, 1887, 1892.

KOMÁROMY Andor, *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1910.

Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény, szerk. SZ. JÓNÁS Ilona, Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság, Válogatás, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta KÓKAY György, Budapest, Gondolat Kiadó, 1981.

Népélet és jogalkotás a középkori Újlaton, ford. és a kísérő szövegeket írta HEGEDŰS Antal, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1983.

Pest-Budai hivatali utasítások a XVIII. században, szerk. BÓNIS György, Budapest, 1974 (Budapest Főváros Levéltára Forráskiadványai, VI).

RADVÁNSZKY Béla, *Udvartartás és számadáskönyvek*, I, Bethlen Gábor fejedelem udvartartása, Budapest, Athenaeum R. Társ. Bizománya, 1888.

Régi magyar öltözködés. Viseletek dokumentumok és források tükrében, összeállította, a bevezetést, a jegyzeteket és a viselettörténeti lexikont írta BENYÓNÉ dr. MOJZSIS Dóra, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988.

RELKOVIC NÉDA, Davori, *Buda város jogkönyve*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1905.

Rerum Hungaricarum. Monumenta Arpadiana, ed. Stephanus Ladislaus ENDLICHER, Sangalli, Scheitlin & Zollikofer, 1849.

SCHRAM Ferenc, *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*, I, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

Selmecz városnak IV. Béla király korában szerkeztett városi és bánya-jogkönyve, in *Árpádkori új okmánytár*, III, közléteszi WENZEL Gusztáv, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1862.

Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához, szerk. LEDERER Emma, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1964.

THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, ford. HORVÁTH János, Budapest, Magyar Helikon, 1978.

VARGA Endre, *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.

Zsigmond-kori oklevéltár, II, 1400–1410, 1. rész, 1400–1406, összeállította MÁLYUSZ Elemér, Magyar Országos Levéltár Kiadványai – Forráskiadványok, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956.

Zsigmond-kori oklevéltár, VI, 1417–1418, MÁLYUSZ Elemér kéziratát kiegészítve szerk. BORSA Iván, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1999.

Monográfiák

ALTHOFF, Gerd, *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003.

BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata, 1987.

BÉLI Gábor, *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2008.

BLOCH, Marc, *A feudális társadalom*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

BLOCH, Marc, *Gyógyító királyok*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

BÓNA István, *A magyarok és Európa a 9–10. században*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2000 (História Könyvtár).

BÓNIS György, *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után (1686–1708)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.

BORST, Otto, *Alltagsleben im Mittelalter*, Frankfurt am Main, Insel Taschenbuch, 1996.

BRAUDEL, Fernand, *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lebetetlen*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

BRÉHIER, Louis, *A bizánci birodalom intézményei*, Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2003.

BRUCKNER Győző, *A magyar jogtörténetírás folklore-isztikus hiányai*, Miskolc, Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat R.-T., 1926.

BUNYITAY Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, I, Nagyvárad, 1883.

DEMKÓ Kálmán, *A szépesi szászok ősi jogélete*, Lőcse, Reiss J. T. Könyvnyomdája, 1896.

DOMMERMUTH-GUDRICH, Gerold, *Klasszikusok. 50 híres mítosz*, Pécs, Alexandra Kiadó, 2004.

DÖMÖTÖR Tekla, *Magyar népszokások*, Budapest, Corvina Kiadó, 1983.

DÜLMEN, van Richard, *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék az újkorban*, Budapest, Századvég Kiadó–Hajnal István Kör, 1990.

ESCHENLOER, Peter, *Geschichten der Stadt Breslau, oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit vom Jahre 1440 bis 1479 II, 1467–1479*, zum erstenmal aus der Handschrift herausgegeben Dr. J. G. KUNISCH, Breslau, Josef Max und Komp Verlag, 1828.

FEHR, Hans, *Das Recht im Bilde*, Erlenbach–Zürich, Eugen Rentsch Verlag, 1923.

FINLAY, Victoria, *Színek. Utazás a festékesdobozban*, Budapest, HVG Kiadói Rt., 2005.

Dr. FÖGEL József, *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1913.

FÜGEDI Erik, *Uram, királyom...*, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2004.

GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit, *A divat története, Erkölcsök, szokások, viseletek (1480–1765)*, Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet Rt., 1924.

GOSZTONYI Gizella, *Családi és társadalmi élet III. Károly korában*, Budapest, Markovits és Garai könyvnyomdája, 1911 (Művelődéstörténeti Értekezések, 51).

GROSZMANN Malvina, *Bártfa város 1418–1444-iki számadáskönyvei művelődéstörténeti szempontból*, Budapest, Minerva Nyomda, 1911 (Művelődéstörténeti Értekezések, 46).

HAHNER Péter, *Franciaország története*, Budapest, Műszaki Kiadó, 2002.

HAJNIK Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899.

HALÁSZ Albert, *Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken*, Lendva, Studio Artis Kiadó–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1999.

HEINEMANN, Franz, *Der Richter und die Rechtspflege in der deutschen Vergangenheit*, in *Monographien zur deutschen Kulturgeschichte IV*, Hrsg. Georg STEINHAUSEN, Leipzig, Eugen Diederichs Verlag, 1900.

HENNINGSEN, Gustav, *A boszorkányok ügyvédje*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.

HIBBERT, Christopher, *A Medici-ház tündöklése és bukása*, Budapest, Holnap Kiadó, 1993.

HIBBERT, Christopher, *Windsor. A királyi udvar*, Budapest, Holnap Kiadó, 1999.

HOLČÍK, Štefan, *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*, Bratislava, Tatran, 1988.

HOLUB József, *Zala megye története a középkorban*, I, Pécs, kiadja Zala Megye Közönsége, 1929.

IPOLYI Arnold, *Magyar Mythologia*, Pest, kiadja Heckenast Gusztáv, 1854.

IPOLYI Arnold, *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1886.

(Reprint kiadás: Debrecen, Anno Kiadó, é. n.)

JACOB, Robert, *Images de la justice. Essai sur l'iconographie judiciaire du Moyen Age à l'âge classique*, Paris, Léopard d'or, 1994.

KAJTÁR István, *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2004.

KÁKOSY László, *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.

KÁLLAY István, *Városi bíraskodás Magyarországon (1686–1848)*, Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

KATUS László, *A középkor története*, Budapest, Pannonica–Rubicon, 2000.

KENGyel Miklós, *Perkultúra. A bíróságok világa, a világ bíróságai*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2010.

KERÉNYI Károly, *Görög mitológia*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1977.

KIRÁLY János, *Pozsony város joga a középkorban*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894.

KIRCHGÄSSNER, Alfons, *Geschichte der Kulte und Riten*, Köln, area Bücher, 2005.

KISSEL, Otto Rudolf, *Die Justitia. Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst*, 2., átdolgozott kiadás, München, Verlag C. H. Beck, 1997.

KOCHER, Gernot, *Szimbólumok és jelek a jogban*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2008.

KÖVÁRI László, *A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*, Pest, Ráth Mór Bizománya, 1860.

KULCSÁR Zsuzsanna, *Így éltek a lovagkorban*, Budapest, Helikon Kiadó, 2007.

La justice et les tribunaux. Impôts, monnaies et finances, Paris, Librairie de Firmin-Didot, 1888.

LACROIX, Paul, *Manners, Custom and Dress During the Middle Ages and During the Renaissance Period*, New York, D'Appleton and Co. Broadway, 1874.

LE GOFF, Jacques, *Az értelmiség a középkorban*, Budapest, Magvető Kiadó, 1979.

LEVER, Maurice, *Korona és csörgősipka*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989.

MACKAY, James, *William Wallace: Brave Heart*, Edinburgh–London, Mainstream Publishing, 1995.

MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1984.

MARZALI Henrik, *Mária Terézia 1717–1780*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1891 (Magyar Történelmi Életrajzok).

MARZALI Henrik, *Magyarország története az Árpádok korában. 1038–1301*, in *A Magyar Nemzet Története*, II, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1896.

MÁTHÉ Gábor, *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.

MAUER, Georg Ludwig, *Geschichte des altgermanischen und namentlich altbairischen öffentlich-muendlichen Gerichtsverfahrens, dessen Vortheile, Nachtheile und Untergang in Deutschland ueberhaupt und in Baiern insbesondere*, Heidelberg, Akademische Buchhandlung von J. C. B. Mohr, 1824.

MEGARRY, Robert, *A new miscellany-at-law. Yet an other diversion for lawyers and others*, ed. Bryan A. GARNER, New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2005.

NAGY Rózsa, *Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején*, Budapest, Neuwald Illés utódai könyvnyomda, 1912 (Művelődéstörténeti Értekezések, 63).

OLIVER, Neil, *Skócia történelme*, Budapest, General Press Kiadó, 2010.

OSTROGORSKY, Georg, *A bizánci állam története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

PAPP Imre, *Nagy Károly és kora*, Budapest, Csokonai Kiadó, 1997.

PESTY Frigyes, *A perdöntő bajvívások története*, Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akad. Könyvtár, 1867.

PÓCS Éva, *Élők ésholtak, látók és boszorkányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.

PUETZFELD, Carl, *Deutsche Rechtssymbolik*, Berlin, Alfred Metzner Verlag, 1936.

RÁCZ Lajos, *Főbatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

RÉSŐ ENSEL Sándor, *Magyarországi népszokások*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

RÓHEIM Géza, *Magyar néphit és népszokások*, Szeged, Universum Reprint, 1990.

ROZNER Ervin, *Régi magyar házassági jog*, Budapest, Franklin Társulat, 1887.

SALVIOLI, Giuseppe, *Storia della procedura civile e criminale*

– *Dal VI secolo al XII secolo*, in *Storia del diritto italiano*, III/1, ed.

Pasquale del GIUDICE, Milano, Ulrico Hoepli Editore Libraio della Real Casa, 1925.

SAUNDERS, Nicolas J., *Allatszellemek*, Budapest, Magyar Könyvklub–Helikon Kiadó, 1996.

SCHUSTLER Emília, *Magyar társadalmi és családi élet 1570–1600-ig*, Budapest, Patria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., 1912.

SPINETO, Natale, *Szimbólumok az emberiség történetében*, Budapest, Officina '96 Kiadó, 2003.

SZABÓ Péter, *Az erdélyi fejedelemség*, Budapest, Vince Kiadó, 1997.

SZABÓ Péter, *Jelkép, ritus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2008.

SZÁNTÓ György Tibor, *Anglia története*, Budapest, Akkord Kiadó, 1997.

SZILÁGYI Sándor, *Felső-vadászi Rákóczy Zsigmond. Magyar történelmi életrajzok*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1886.

TAGÁNYI Károly, *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*, I. rész, Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1919.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, *Magyar jogi népszokások*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.

TÁTRAI Zsuzsanna–KARÁCSONY MOLNÁR Erika, *Jeles napok, ünnepi szokások*, Budapest, Planétás Kiadó, 1997.

TOMPOS Lilla, *A magyar viselet történetének áttekintése*, Budapest, Magyar Mercurius Könyvkiadó, 2002.

VÁRKONYI Gábor, *Ünnepek és hétköznapok. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon*, Budapest, General Press Kiadó, 2009.

VASAS Samu–SALAMON Anikó, *Kalotaszegi ünnepek*, Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2007.

VÍGH Éva, *Híres hölgyek az itáliai reneszánsz és barokk korban*, Budapest, Balassi Kiadó, 2008.

WANZECK, Christiane, *Zur Etymologie lexikalisierter Farbwortverbindungen. Untersuchungen anhand der Farben Rot, Gelb, Grün und Blau*, Amsterdam–New York NY, Ed. Rodopi B. V., 2003.

WEICHHART Gabriella, *Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon, 1600–1630*, Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1911.

WOODSTOCK, Thomas, *Legal Habits. A Brief Sartorial History of Wig, Robe, and Gown*, London, Good Books, 2003.

ZEMON DAVIS, Natalie, *Martin Guerre vizsgálterése*, Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

ZEMON DAVIS, Natalie, *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*, Budapest, Balassi Kiadó, 2001.

ZUMTHOR, Paul, *Hollandia hétköznapjai Rembrandt korában*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.

ZSOLDOS Attila, *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997.

Egyéb önálló művek

ÁLDÁSY Antal, *Címertan*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2004.
BÉLI Gábor, *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999.

BOGDÁN István, *Régi magyar mulatságok*, Budapest, Magvető Kiadó, 1978.

BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre, *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság és Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 1996.

CUSTÓDIO VIEIRA DA SILVA, José, *The National Palace, Sintra*, London, Scala Publishers Ltd., 2002.

DEGRÉ Alajos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. BÉLI Gábor, Pécs, ID Research Kft.–Publikon Kiadó–Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2009.

ECKHART Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

ÖÖTVÖS Károly, *Képcsók az alkotmányban*, válogatta és az előszót írta SZÁVAI Géza, Budapest, Pont Kiadó, 2009.

FONTANA, David, *A szimbólumok titkos világa*, Budapest, Tericum Kiadó, 1995.

GIBSON, Clare, *Jelek és jelképek*, Budapest, Kinizsi Kiadó, 1998.

HAHNER Péter, *Újabb 100 történelmi tévhit avagy amit biztosan tudsz a történelemről – és mind rosszul tudod...*, Budapest, Animus Kiadó, 2011.

HAIN Gáspár, *Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára*, szerk. VEBER Károly, Budapest, Magvető Kiadó, 1988.

Hétköznapos élet a Napkirály korában, szerk. François TRASSARD, Budapest, Corvina Kiadó, 2006.

Igézet ne fogja... A népbabonák világa, SZENDREY Zsigmond és SZENDREY Ákos „babonaszótára” nyomán írta FAZAKAS István és SZÉKELY SZ. Magdolna, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2001.

Dr. ILLÉSY János, *Igló kir. korona- és bányaváros levéltára*, Budapest, Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R. T. Könyvnyomdája, 1899.

JANKOVICS Marcell, *Jelkép – Kalendárium*, Budapest, Csokonai Kiadó, 1997.

KIRÁLY János, *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908.

KÓNYI János, *A mindenkor nevető Demokritos*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1981.

LÓRINC László, *Életmódtörténet II., Középkor*, Budapest, Független Pedagógiai Intézet Tankönyvcentruma, 1999.

Magyar alkotmánytörténet, szerk. MEZEY Barna, 5., átdolgozott kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

Magyar jogtörténet, szerk. MEZEY Barna, 4., átdolgozott kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

Magyar népszokások Baksay Sándortól, in *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, VII, Budapest, 1891.

MAUER, Georg Ludwig, *Geschichte des altgermanischen und namentlich altbairischen öffentlich-muendlichen Gerichtsverfahrens, dessen Vortheile, Nachtheile und Untergang in Deutschland ueberhaupt und in Baiern insbesondere*, Heidelberg, Akademische Buchhandlung von J. C. B. Mohr, 1824.

MOSONI Péter, *Borkultúra borászati alapokkal* (egyetemi jegyzet), Gödöllő, Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Mezőgazdaságtudományi Kar, 1999.

RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*, III, Budapest, Knoll Károly Akadémiai Könyvtár, 1879.

RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, I, Budapest, Helikon Kiadó, 1986.

RAPELLI, Paola, *Symbole der Macht. Die großen Dynastien*, Berlin, Parthas Verlag, 2007.

RÁTH-VÉGH István, *Szerelem, házasság*, Budapest, Elektra Kiadóház, 2001.

RÁTH-VÉGH István, *A varázsvessző*, Budapest, Fapadoskonyv.hu, 2010.

RÁTH-VÉGH István, *Anekdoták, furcsaságok*, Budapest, Fapadoskonyv.hu, 2010.

Régi magyar nyelvmélekek, II, szerk. DÖBRENTAI Gábor, Buda, 1840.

RIPA, Cesare, *Iconologia*, Budapest, Balassi Kiadó, 1996.

SAYLOR, Steven, *Római vér*, Budapest, Agave Könyvek Kiadó, 2003.

SCHILD, Wolfgang, *Alte Gerichtsbarkeit vom Gottesurteil bis zum Beginn des modernen Rechtsprechung*, München, Callwey Verlag, 1985.

SHEPHERD, Rowena–SHEPHERD, Rupert, *1000 jelkép a művészetek és a mitológia világából*, Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 2004.

SZENES Imre, *Történelmünk humorban. A szabadságharcról a rendszerváltásig*, Budapest, Cascade Kiadó, 1997.

TAKÁTS Sándor, *A régi Magyarország jókedve*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

TAKÁTS Sándor, *Régi magyar nagyszonyok*, Budapest, Corvina Kiadó, 2003.

TIMON Ákos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóhivatala, 1919.

TRÓCSÁNYI Zoltán, *Régi világ, furcsa világ. Emlékek, életképek, kuriózumok a magyar múltból*, szerk. PÓK Lajos, Budapest, Bibliotheca Kiadó, 1958.

VAJNA Károly, *Hazai régi büntetések*, II, Budapest, Lőrintz János „Univers” Könyvnyomdája, 1907.

Világiáró anekdoták, összeállította GYÖRGY Lajos, Budapest, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, 1938.

Gyűjteményes kötetek

A kora újkor története, szerk. POÓR János, Budapest, Osiris Kiadó, 2009.

A személyiség burkai. Írások és tanulmányok a 60 éves Majtényi László tiszteletére, Budapest, Eötvös Károly Intézet, 2010.

Ámor, álom és mámor, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Budapest, Universitas Kiadó, 2002.

Bárfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században, szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005.

BIEDERMANN, Hans, *Szimbólumlexikon*, Budapest, Corvina Kiadó, 1996.

CHEVALIER, Jean–GHEERBRANT, Alain, *Dictionary of Symbols*, London, Penguin Books, 1996.

Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén (900–1453), összeállította és szerkesztette FONT Márta, Pécs, k. n., 2009.

Erdélyi Tudományos Füzetek 168., Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1943.

FONT Márta, *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép-és Kelet-Európa a 10–12. században*, Budapest, Balassi Kiadó, 2005.

GERICS József, *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995.

Görög örökség. A görög ortodox diaszpóra Magyarországon a XVII–XIX. században, a katalógust szerk. SZABÓ Krisztina, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2009.

Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte, I, Hrsg. Dieter WERKMÜLLER, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1990.

Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte, IV, Hrsg. Dieter WERKMÜLLER, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1990.

HOPPÁL Mihály–JANKOVICS Marcell–NAGY András–SZEMADÁM György, „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris–Századvég, 1995.

Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2005.

Jelképtár, Budapest, Helikon Kiadó, 1996.

Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.

Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009.

JÓNÁS Ilona, SZ., *Sokszínű középkor. Természet – társadalom – kultúra a középkori Európában. A lovag kardja*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010.

„Jöjj el szabadság”. Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünnepelő kötet, szerk. SZABÓ Máté, PESTI Sándor, Budapest, Rejtjel, 2003.

Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit, Hrsg. Johannes BURKHARDT, Christiane WERKSTETTER, München, R. Oldenbourg Verlag, 2005.

KRÜNITZ, D. Johann Georg, *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeines Sytem der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft*, XX, Berlin, 1783.

KRÜNITZ, D. Johann Georg, *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeines Sytem der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft*, XXVII, Berlin, 1783.

Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző, szerk. GYÖRGYI Erzsébet, Budapest, Mezőgazda Kiadó–Planétás Kiadó, 2001.

L'uomo medievale, ed. Jacques LE GOFF, Roma–Bari, Editori Laterza, 2002.

Magyar jogi lexikon, I–VI, szerk. MÁRKUS Dezső, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1898–1907. (Faksimile kiadás: Pytheas Kiadó és Nyomda.)

Magyar Néprajz, IV, *Életmód*, főszerk. BALASSA Iván, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.

Magyar néprajzi lexikon, III, főszerk. ORTUTAY Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.

Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei, szerk. HOFER Tamás, Budapest, Néprajzi Múzeum–Balassi Kiadó, 1996.

Ókori Lexikon, II–III, szerk. PECZ Vilmos, Budapest, Franklin Társulat, 1904.

Öltözködés és divat, szerk. HATVANY Lili, Budapest, Pesti Napló Rt.–Az Est Lapkiadó Rt.–Magyarország Napilap Rt. Kiadása, 1936.

POMOGYI László, *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár*, Budapest, M-érték Kiadó Kft., 2008.

Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717, összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte SZAMOTA István, Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1891.

Szimbolikus kommunikáció. A jog színbázától a jogi rituáléig, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2011.

Szimbólumtár, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, sorozatszerk. GLATZ Ferenc, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005.

Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 2., Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters (Internationaler Kongress, Krems an der Donau 1976), Wien, 1977.

Viselet és történelem. Viselet és jel. Az aszódi Petőfi Múzeumban elhangzott néprajzi konferencia előadásai. 1996. augusztus 15., szerk. KORKES Zsuzsa, Aszód, 1996 (Múzeumi Füzetek, 45).

700 éves a közjegyzőség Magyarországon, szerk. dr. ROKOLYA Gábor, Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2008.

Tanulmányok, közlemények

A bírói talár, *Vasárnapi Újság*, 1913. február 9., 60. évf., 6. szám.

A (Budapesti Általános Országos) kiállítás bezárása, *Vasárnapi Újság*, 1885. november 8., 32. évf., 45. szám.

ABAFI Lajos, *Titkos társulatok Temesvárott a múlt században*, 1–2, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1884 (Történelmi Tár), 513–524, 730–739.

ARLINGHAUS, Franz-Josef, *Gesten, Kleidung und die Etablierung von Diskursräumen im städtischen Gerichtswesen (1350–1650)*, in *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit*, Hrsg. Johannes BURKHARDT, Christiane WERKSTETTER, München, R. Oldenbourg Verlag, 2005, 461–498.

Az akasztott ember kötele (Törvénytörő néprajz), *Ethnographia*, 1903, 3. szám, 160.

BABJÁK Ildikó, *A barbár társadalmak szerződési szimbólumai*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 131–137.

BADA, Michal, *A zsolnai várospolitikája*, in *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*, szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005, 187–197.

BAK János, *Szimbólum – jel – intézmény. A középkor szimbólumai: rendszerezési kísérlet*, in „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 361–371.

BALÁZS Lajos, *Isten adjon szerencsét életükhöz! A lakodalom bielelemvilága Csikszentdomokoson*, in *Lakodalmi szokások. Mátka, menyegző*, szerk. GYÖRGYI Erzsébet, Budapest, Mezőgazda Kiadó–Planétás Kiadó, 2001, 145–152.

BÁLINT Emese, Nyilvános büntetések a kora újkori Kolozsváron, *Palimpszeszt*, 2004. április, 21. szám.

BÁLINT Sándor, *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*, III. rész, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978/79-2, Szeged, 1980.

BALOGH Jánosné HORVÁTH Terézia, *Ezen gyűrű kerek, és se vége, se hossza nincs. A jegygyűrű története dióhéjban*, in *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*, szerk. GYÖRGYI Erzsébet, Budapest, Mezőgazda Kiadó–Planétás Kiadó, 2001, 69–77.

Dr. BARÓTI Lajos, Ősrégi magyar lakodalmi szokás, *Ethnographia*, 1922, 1. szám, 93–95.

BÁTKY Zsigmond, Adatok a fehér gyászviselethez, *Ethnographia*, 1911, 1. szám, 33–40.

BÉLI Gábor, Ingatlanszerződések a 13–14. században, *Rubicon*, 1998, 1–2. szám, 51–53.

BÉLI Gábor, Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon, *Jogtörténeti Szemle*, 2007, különszám, 120–130.

BLAZOVICH László, *Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban*, Békéscsaba, 1996 (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 16), 351–365.

BÓKA László, Csigavígtaposás, *Ethnographia*, 1931, 2. szám, 98.

Bornemissza Anna hozománya, közli PETTKÓ Béla, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1882 (Történelmi Tár), 551–552.

Brown Eduard útazása. 1669–70., in *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717*, összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte SZAMOTA István, Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1891, 290–425.

BRÜNNECK, Wilhelm von, Zum Verständnis des Titel 1 der Soester Gerichtsordnung, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, Bd. 32., 1911, 332–337.

CSOPEY László, Adalékok Báthori István életéhez, *Budapesti Szemle*, 1888, 69–84, 227–251.

CSUKOVITS Enikő, *Közjegyzők a középkori Magyarországon*, in *700 éves a közjegyzőség Magyarországon*, szerk. dr. ROKOLYA Gábor, Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2008, 54–73.

DEDEK CRESCENS Lajos, Régi koronázások (I. József), *Vasárnapi Újság*, 1892. június 12., 39. évf., 24. szám.

DIÓSZEGI György Antal, Adalékok Hegyalja bormitológiájához, avagy az Ukkon pohár felmutatásának történelmi összefüggései és lehetséges szellemi gyökerei, *A Tiszántúli Történeti Társaság Közleményei*, 2007, 2. szám, 57–68.

DIÓSZEGI György Antal, Hegyaljai aszúkereskedelem a XVII–XVIII. században, avagy a tokaji görög kereskedők tevékenységének főbb jellemzői, *Partium*, 2008. nyár, 38–55.

DOMOKOS Andrea, *Büntetőszankciók a székely falvakban*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 339–351.

DZSAJHÁNI–IBN RUSZTA–GARDÍZÍ, *A magyarok házassági szokásairól*, in *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások*, sajtó alá rendezte GYÖRFFY György, Budapest, Osiris Kiadó, 1986, 89.

ÉBNER Sándor, Váltókakas és váltókalács a palóc lakodalomban, *Ethnographia*, 1933, 1–2. szám, 70–71.

ÉGETŐ Melinda, „... Gyertya Szentelő Boldog Asszony napján és nem más napon, fogja veszszejét és azon napon vigye az hegy-mester asztalára...” *A szőlővessző mint jogi szimbólum*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 166–171.

Egyveleg (A koronázási ló), *Vasárnapi Újság*, 1867. június 9., 14. évf., 23. szám, 287.

Eleonóra császárné II. Ferdinánd császár és király felesége magyar királynővé koronáztatásának rendje, közli H[odinka]. A[ntal], Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1898 (Történelmi Tár), 167–172.

ERDÉLYI Zsuzsánna, Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához (I. közlemény), *Ethnographia*, 1961, 2. szám, 173–199.

ERDÉLYI Zsuzsánna, Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához (II. közlemény), *Ethnographia*, 1961, 3. szám, 405–429.

ERDÉLYI Zsuzsánna, Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához (III. befejező közlemény), *Ethnographia*, 1961, 4. szám, 583–598.

FEHR, Hans, Über den Titel 58 der Lex Salica (De chrene cruda), *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung*, Bd. 27., 1906, 151–172.

Dr. FÉL Edit, Adatok a gyász-színekhez és párhuzamok, *Ethnographia*, 1935, 1. szám, 6–17.

FLÓRIÁN Mária, A színek bevonulása és szerepe a paraszti ruhatárakban, *Néprajzi Értesítő*, 2007, Néprajzi Múzeum, 2008, 55–74.

FÖLDI András, A római család jogi rendje, *Rubicon*, 1997, 3–4. szám, 47–50.

GELENCSÉR József, Az öröklési szokások változása a Káli-medencében, *Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények*, 1984, 17. szám, 643–657.

GÖNCZI Ferenc, A csordás-farkas, *Ethnographia*, 1905, 2. szám, 93–96.

GÖNCZI Ferenc, Egy mérgözési per Somogyban, *Ethnographia*, 1944, 2. szám, 97.

GRAUS, Igor, *A polgár szabad ideje. Hogyan töltötték szabad idejüket Besztercebánya polgárai a 16. században*, in *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*, szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005, 53–67.

GYÖRGYI Erzsébet, *Házasságkötés és szokásköre a bukovinai székelyeknél*, *Néprajzi Közlemények*, 1962, 3–4. szám, 71–72.

HAJDU Lajos, *A szabad királyi városok büntető bíraskodása Magyarországon Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében*, *Levéltári Szemle*, 1988, 1. szám, 23–40.

HATTENHAUER, Hans, *Die Brandmarkung in das Gesicht. Zur Geschichte eines Rechtsakts*, in *Tübinger Universitätsreden*, Neue Folge Band 16, Reihe der Juristischen Fakultät Band 8, Tübingen, Eberhard-Karls-Universität, 1994.

HOFER Tamás (szerk.), *A birtokba iktatás, ajándékozás középkori rítusai és a fehérlő-monda*, in *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*, Budapest, Néprajzi Múzeum–Balassi Kiadó, 1996, 61–66.

HOFFMANN Zsuzsanna, *A hatalom megnyilvánulási formái és szimbolikája az ókori Rómában*, *Aetas*, 2007, 22. évf., 4. szám, 143–152.

HOMOKI-NAGY Mária, *A beiktatás, Jogtörténeti Szemle*, 2007, különszám, 136–141.

HORVÁTH József, *A XVII. századi győri végrendeletek viselettörténeti adalékaiból*, in *Viselet és történelem. Viselet és jel. Az aszódi Petőfi Múzeumban elhangzott néprajzi konferencia előadásai. 1996. augusztus 15.*, szerk. KORKES Zsuzsa, Aszód, 1996 (Múzeumi Füzetek, 45).

ISTVÁNFFY Gyula, *Adatok a palócz nép babonáihoz*, *Ethnographia*, 1892, 7–10. szám, 351–355.

JUHÁSZ Miklós, *XVIII. századi egyházi szónok a divatról*, *Ethnographia*, 1944, 1. szám, 43.

KAJTÁR István, *Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas*, *Jura*, 1994, 1. szám, 11–17.

KAJTÁR István, *Jogi kultúra, jogi szimbólumok és rítusok*, in *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 130–145.

KALMÁR János, *Királyné-koronázás Pozsonyban 1714-ben*, in *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 215–231.

KARÁCSONY András, *A szimbólum mint tudásszociológiai probléma*, in *„Jelbeszéd az életünk”. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 179–189.

KARÁCSONY András, *Állatok és emberek: a metaforák útján, in A személyiség burkai. Írások és tanulmányok a 60 éves Majtényi László tiszteletére*, Budapest, Eötvös Károly Intézet, 2010.

KÁROLYI Árpád, Régi koronázások (II. Mátyás), *Vasárnapi Újság*, 1892. június 12., 39. évf., 24. szám.

Kassa város eskü- és szabályzati könyve a senatorok számára a XVI. és XVII. századból, közli PETTKÓ B., Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1883 (Történelmi Tár), 793–798.

KELEMEN Miklós, Császárkoronázás a Bizánci Birodalomban, in *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 169–181.

KISS Lajos, A gyalogsátán Hódmezővásárhelyen, *Ethnographia*, 1962, 1. szám, 127–130.

Kitették a szűrét (Törvényszéki Néprajz), *Ethnographia*, 1904, 1. szám, 83.

KLANICZAY Gábor, A boszorkányvád mozgatórugói, *Korunk*, 2005, 5. szám, 27–38.

KLAPISCH-ZUBER, Christiane, *La donna e la famiglia*, in *L'uomo medievale*, ed. Jacques LE GOFF, Roma–Bari, Editori Laterza, 2002, 321–349.

KLEIN Valesca, Egy szegedi boszorkány, *Ethnographia*, 1933, 1–2. szám, 68–70.

KOCHER, Gernot, *Spätmittelalterliches städtisches Rechtsleben*, in *Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 2., Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters. Internationaler Kongress, Krems an der Donau 1976*, Wien, 1977.

KOCHER, Gernot, *Látható jog?*, in *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2011, 23–53.

KOLUMBÁN Zsuzsánna, *A házasságok felbontásának joga és az erdélyi református egyház a 19. században*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 447–465.

KOMÁROMY Andor, *Adalékok a Mikesek nótaperéhez*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1885 (Történelmi Tár), 750–760.

KOMÁROMY Andor, *Listius Anna Rozina bűnpöréhez*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1897 (Történelmi Tár), 626–652.

KOMÁROMY Andor, Rákóczy Zsigmond és Homonnay Bálint versengéséhez, Magyar Történelmi Társulat, 1899 (Történelmi Tár), 273–297.

KOMOR Marcell, Az új Igazságügyi Palota, *Vasárnapi Újság*, 1896. október 25., 43. évf., 43. szám.

KONCZ Ibolya Katalin, Osztrák büntetőtörvény a magyar boszorkányperekben, *Korunk*, 2005. május, 53–56.

Dr. KÖSSA Gyula, Lófestés a régi magyaroknál, *Ethnographia*, 1906. 4. szám, 211–214.

KÖRÖSI Sándor, A bűnvádi eljárás alapelvei és főbb alakjairól, *Jogtudományi Közöny*, 1875, 40. szám, 335–336.

Különfélék. A talár, *Jogtudományi Közöny*, 1898, 1. szám.

Különfélék. A talár, *Jogtudományi Közöny*, 1898, 13. szám.

LAUFS, Adolf, *Das Tier im alten deutschen Recht*, Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1985 (Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde, 7), 109–130.

LEHOCZKY Tivadar, Kútfolk a magyar káromkodás történetéhez I., *Ethnographia*, 1894, 3. szám, 212–214.

LINDIG, Annemarie, *Der Mantel als lebenswichtiger Gegenstand des menschlichen Alltags in rechtlichen Regelungen (bis ca. 1800) I.*, Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1993 (Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde, 15), 211–228.

LINDIG, Annemarie, *Der Mantel als lebenswichtiger Gegenstand des menschlichen Alltags in rechtlichen Regelungen (bis ca. 1800) II.*, Zürich, Schulthess Polygraphischer Verlag, 1996 (Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde, 16), 153–181.

LOVCSÁNYI Gyula, Képek a koronázásról, *Vasárnapi Újság*, 1892. június 5., 39. évf., 23. szám.

Magyar Iparművészet, szerk. GYÖRGYI Kálmán, 1913, 16. évf., 2. szám.

MAGYAR László András, Bordélyélet a reneszánsz Itáliában, *Rubicon*, 1998, 6. szám, 18–20.

Dr. MAGYARY-KÖSSA Gyula, Lófestés a régi magyaroknál, *A Természet*, 1925. január 1–15., 21. évf., 1–2. szám, kiadja Budapest Főváros Állat- és Növénykertje, 2–6.

MEDICK, Hans, A megbecsülés kultúrája. A ruhák és színeik Laichingenben 1750 és 1820 között, ford. ÁBRAHÁM Zoltán, *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 2002. december, 10. szám, 19–39.

MEZEY Barna, *Az állatok jogi perszónifikációja*, in „Jöjj el szabadság”. Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünnepi kötet, szerk. SZABÓ Máté, PESTI Sándor, Budapest, Rejtjel, 2003, 19–39.

MEZEY Barna, Halálbüntetések, *Rubicon*, 2006, 7. szám, 28–33.

MEZEY Barna, A tortúra, *Rubicon*, 2006, 7. szám, 23–27.

MOLNÁR István, Házassági népszokások a drávamelléki magyaroknál, *Vasárnapi Újság*, 1855. április 1., 2. évf., 13. szám.

NAGY Gyula, *Ukkon pohara*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1878 (Történelmi Tár), 657–661.

NAGY Janka Teodóra, *A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében*, in *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok*

és a történettudományok köréből, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009, 83–96.

NAGY Jenő, *Lakodalom a kalotaszégi Magyarvalkón*, Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1943 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 168).

Nápolyi Beatrix (I. Mátyás király második felesége) útazása Pettauból Budára. 1476, írta Eschenloer Péter, in *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717*, összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte SZAMOTA István, Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1891, 100–108.

OBORNY Teréz, A székely szabadságokról, *Rubicon*, 1992, 3. szám, 10–13.

OSTWALDT, Lars, *Mi a jogi rituálé?*, in *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2011, 98–128.

OSZTERN Salamon Pál, Legálisan vád alá helyezett állatok, *Ethnographia*, 1908, 5. szám, 321–344.

PÁLFFY Géza, Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról, *Századok*, 2004, 1005–1101.

PANDULA Attila, A hóhérpallos, *Jógtörténeti Szemle*, 1987, 2. szám, 74–84.

PANDULA Attila, Állami, nemzeti zászlók, *História*, 2003, 2. szám, 7–11.

PANOFKY, Erwin, *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok*, Budapest, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, 2011.

PETERDI László, Eljegyzési és lakodalmi szokások, *Ethnographia*, 1900, 9. szám, 399–403.

r.: Történeti apróságok a régi magyar koronázásokról, *Vasárnapi Újság*, 1892. június 5., 39. évf., 23. szám.

RÁCZ Lajos, Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről, *Jógtörténeti Szemle*, 1986, 1. szám, 24–32.

RÁCZ Lajos, Uralkodói eskük. Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség, *Jógtörténeti Szemle*, 1992, 5. szám, 42–48.

RÁCZ Lajos, A magyar államélet főbb tendenciái a 10–16. században. Rex és regnum, *Rubicon*, 1997, 8. szám, 20–24.

RÁTH-VÉGH István, *Királyok divatjától a divatkirályokig*, in *Öltözködés és divat*, szerk. HATVANY Lili, Budapest, Pesti Napló Rt.–Az Est Lapkiadó Rt.–Magyarország Napilap Rt. kiadása, 1936, 46–72.

RÁTH-VÉGH István, *Nyelve húzott kesztyű, „felszarvazott” nők, félméteres cipőorrok s a kétkilós esernyő*, in *Öltözködés és divat*, szerk. HATVANY Lili, Budapest, Pesti Napló Rt.–Az Est Lapkiadó Rt.–Magyarország Napilap Rt. kiadása, 1936, 263–284.

RELKOVIĆ, Davorka, Acsádi (Vas m.) néphit és szokások, *Ethnographia*, Budapest, 1930, 1. szám, 50–53.

RELKOVIĆ NÉDA, Davori, Újbányai boszorkányperek a XVI–XVII. században, *Ethnographia*, 1912, 3. szám, 155–158.

RUZSA Imre, *Egzaktszimbólumok*, in „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 224–235.

SCHRAM Ferenc, Vác népének szellemi kultúrája 1686 és 1848 között, *Levéltári Szemle*, 1969, 3. szám, 627–681.

SEBJANICS Ferenc, Fenyőlakodalom a Muravidéken, *Ethnographia*, 1944, 3–4. szám, 156.

STIPTA István, *A magyar perjog fejlődése 1848-ig*, in *Magyar jogtörténet*, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 405–441.

STURM, Friedrich, *Symbolische Todesstrafen*, in *Kriminologische Schriftenreihe aus der Deutschen Kriminologischen Gesellschaft*, V, Hamburg, Kriminalistik Verlag, 1962.

SZAKOLCZAI Árpád, „Minima”, *Jogtudományi Közlöny*, 1892, 39. szám, 310–311.

SZÁNTÓ György Tibor, *Forradalom Angliában*, in *A kora újkor története*, szerk. POÓR János, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 46–69.

SZENDREY Ákos, A magyar áldomás, *Ethnographia*, 1942, 2. szám, 123–131.

SZLÁVIK Gábor, Államhatalom és jelvényei Rómában, *História*, 2003, 5–6. szám, 26–29.

SZTANCSEK József, Tót lakodalmi szokások, *Ethnographia*, 1904, 3–4. szám, 48–66.

TAKÁCS Lajos, Hant-átadás mint a birtokbavétel jele, *Ethnographia*, 1983, 4. szám, 573–577.

Talárt a bíráknak, *Országos Hírlap*, 1898. július 10., 2. évf., 189. szám.

TÉGLÁS István, Szégyenkövek és szégyenoszlopok, *Ethnographia*, 1912, 4. szám, 223–224.

TÓTH István György, Erdélyi fejedelmek hatalmi jelvényei, *História*, 2003, 3. szám, 19–21.

C. TÓTH Norbert, *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526)*, Budapest–Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2003 (Jósa András Múzeum Kiadványai, 53).

Történelmi Kalászkok 1603–1711, szerk. THALY Kálmán, Pest, Lauffer és Stolp, 1862.

TRENCSENY Lajos, Lakodalmi szokások Hajdu-Hadházon, *Ethnographia*, 1894, 4. szám, 254–261.

J. ÚJVÁRI Zsuzsanna, *Polgári házassági szokások és erkölcs a 16–17. századi Magyarországon*, in *Ámor, álom és mámor*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Budapest, Universitas Kiadó, 2002, 67–82.

VARGA Endre, A Novus Ordo. II. József jogszolgáltatási rendszere, *Levéltári Híradó*, 1954, 3–4. szám, 48–61.

VIGA Gyula, *Szakácsasszonyunknak mesterkélt munkája. A lakodalmi csigaleves*, in *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*, szerk. GYÖRGYI Erzsébet, Budapest, Mezőgazda Kiadó–Planétás Kiadó, 2001, 93–97.

VOIGT Vilmos, *Bevezetés Ernst Cassirer szimbólumbaszólatába*, in „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*, szerk. KAPITÁNY Ágnes, KAPITÁNY Gábor, Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 247–257.

WEBER Samu, *Büntények és büntetések*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1889 (Történelmi Tár), 627–633.

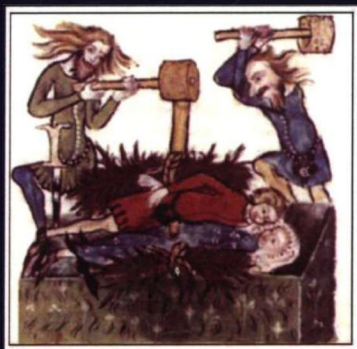
ZSOLDOS Attila, A Szent Korona árnyékában, *História*, 2001, 9–10, szám, 58–59.

ZSOLDOS Attila, *Az Árpádok és asszonyaik. A királynői intézmény az Árpádok korában*, sorozatszerk. GLATZ Ferenc, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 36).

„Az ember lényege a szimbólum, amelynek segítségével megismeri a világot és kifejezi a maga világát: teret és időt, mítoszt és vallást, a művészetet, a történelmet és a tudományt is.”

(Ernst Cassirer)

A szimbólumok és rituálék egy része folyamatosan változik, alkalmazkodik az egymást követő korok igényeihez, az emberek életmódjához, a társadalmi, politikai berendezkedéshez, a jogintézményekhez. De vannak olyanok is, amelyek megőrzik szimbolikus erejüket: a vörös színről a szerelem jut eszünkbe, a kutyához a hűséget társítjuk, az igazságszolgáltatás ismertetőjegyeként Justitiára gondolunk, és az uralkodóra, a királyra, ha koronát vagy jogart látunk, ma is kézfogással pecsételjük meg a szerződés kötést. Ez azt is jelzi, hogy a szimbólumokat és a rituálékat sem a mindennapi életből, sem a jogéletből nem szorította ki teljesen az írásbeliség elterjedése.

Kötetünk a jogi szimbólumok és rituálék történetét, bonyolult rendszerét járja körül a szakszerűséget az olvasmányossággal párosítva, képekkel gazdagon illusztrálva.

BALASSI KIADÓ

Emblémánk a tudás fája

9 789635 069347